श्री रत्नशेखरसूरिविरचित

श्राद्धविधिकौमुदी

(संक्षेपः)

मुनिश्री वैराग्यरतिविजयजी

श्रीविजयमहोदयसूरिग्रंथमाला-१७

तपोगच्छगगननभोमणि-श्रीरत्नशेखरसूरि-विरचित

श्राद्धविधिकौमुदी

(संक्षेपः)

❋ सम्पादक ❋

तपागच्छाधिराज पूज्याचार्यदेवश्रीमद्
विजयरामचन्द्रसूरीन्द्राणां शिष्याणुः
वैराग्यरतिविजयः

प्रवचन प्रकाशन
४८८, रविवार पेठ
पूना-२

श्रीविजयमहोदयसूरिग्रंथमाला-१७

ग्रन्थनाम : श्राद्धविधिकौमुदीसंक्षेपः

सम्पादक : मुनिश्रीवैराग्यरतिविजयजी

प्रकाशक : प्रवचन प्रकाशन-पूना

आवृत्ति : प्रथमा

मूल्य : रू. ९०-००

पत्र : २२+३२०

© : PRAVACHAN PRAKASHAN, 2006

प्राप्तिस्थान

पूना : **प्रवचन प्रकाशन**, ४८८, रविवार पेठ, पूना-४११००२,
फोन : ०२०-३२९२२०६९, मो. ९८९००५५३१०
Email : Pravachan Prakashan@vsnl.net

अहमदाबाद : **सरस्वती पुस्तक भंडार**, हाथीखाना, रतनपोल,
अहमदाबाद ३८०००१, फोन : २५३५६६९२
अशोकभाई घेलाभाई शाह, २०१, ओएसीस,
अंकुर स्कूल सामे, पालडी, अहमदाबाद-७
फोन : ०७९-२६६३३०८५ मो. ०७९-९३२७००७५७९

मुंबई : ***हिन्दी ग्रंथ कार्यालय***, *हीराबाग, सी. पी. टेंक*,
मुंबई-४०००४, फोन : २३८२६७३९
Website - www.hindibooks.8m.com
Email : manish.modi@bol.net.in

अक्षरांकन : **विरति ग्राफिक्स**, अहमदाबाद
फोन : ०७९-२२६८४०३२

પ્રકાશન-કથા

આપણાં સૌનાં જીવન પર પ્રભાવ પાથરનારી શાસ્ત્રપરંપરાનાં ત્રણ વહેણ જોવા મળે છે. પદાર્થલક્ષી શાસ્ત્રો, ભાવનાલક્ષી શાસ્ત્રો અને આચારલક્ષી શાસ્ત્રો. ચાર પ્રકરણ, ત્રણ ભાષ્ય, છ કર્મગ્રંથ, તત્ત્વાર્થ, કર્મપ્રકૃતિ, પંચસંગ્રહ, લોકપ્રકાશ જેવા શાસ્ત્રોમાં પદાર્થ વ્યવસ્થાની મુખ્યતા જોવા મળે છે. શાંતસુધારસ, અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ, ઉપદેશમાળા, સંવેગરંગ શાલા, ઉપમિતિભવપ્રપંચા, વૈરાગ્યશતક, કર્પૂરપ્રકર જેવાં શાસ્ત્રોમાં આપણી ભાવનાઓની કેળવણી મુખ્ય રહી છે. તો શ્રાદ્ધદિનકૃત્ય, ધર્મસંગ્રહ, શ્રાદ્ધવિધિ, આચારદિનકર, નવપદપ્રકરણ, ધર્મબિંદુ જેવા ગ્રંથોમાં જીવનચર્યાને સ્પર્શતા આચારોની પ્રરૂપણા મુખ્યતા પામે છે.

ગૃહસ્થો અને શ્રાવકોને અનિવાર્ય પણે પાળવા યોગ્ય સદ્આચારોનો ઉપદેશ શ્રાદ્ધવિધિનો મુખ્ય વિષય છે ધર્મબિંદુ અને ધર્મસંગ્રહ જેવા સર્વાંગસ્પર્શી ગ્રંથોની હાજરીમાં પણ શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રંથે પોતાની અસ્મિતાને નોખી રીતે જીવંત રાખી છે તે જ આ ગ્રંથની આદરણીય મહત્તા પૂરવાર કરે છે. દરેક સંસ્કૃતગ્રંથો સાથે બને છે તેમ આ ગ્રંથ માત્ર સંયમી વર્ગનાં વાંચનપૂરતો સીમિત રહ્યો છે. જો કે, આનો અનુવાદ છે. તેની ઘણી આવૃત્તિઓ પ્રકટ થઈ રહી છે તે દ્વારા આપણે સમજી શકીએ છીએ કે આ ગ્રંથનો વ્યાપ ખૂબ છે પરંતુ મૂળ સંસ્કૃત ગ્રંથ તો સંયમી મહાત્માઓ પૂરતો જ વાંચનપાત્ર-રહ્યો છે, અપવાદ હોય તો થોડા પંડિતોએ વાંચ્યો હશે તેનો.

આ ગ્રંથને નવેસરથી સંપાદિત કરવાની ભાવના થઈ તેનું મુખ્ય કારણ ભાવનાત્મક હતું. ચોવીશ વરસની વયે ધગધગતી અહિંસા ખુમારીથી પચાસહજાર માણસોની હાજરી ખડી કરીને અમદાવાદમાં ભદ્રકાળી મંદિરમાં થનારો બોકડાનો વધ હંમેશ માટે અટકાવનારા પૂ. મુનિમહારાજશ્રી **રામવિજયજી મ.ના** હાથે આ જ દિવસોમાં લખાયેલી સંસ્કૃત પ્રસ્તાવના, શ્રાદ્ધવિધિગ્રંથની મુદ્રિત આવૃત્તિને મળી હતી તે ઇતિહાસને તાજો કરવાની

ઇચ્છા હતી. શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રંથની પ્રથમ આવૃત્તિ પછીનાં ૮૬ વરસ પછી નવી છબી અને નવી છવિ ધારણ કરીને આ ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રકાશિત થઈ રહી છે. ત્યારે મુનિ **રામ** નામનો ઉગતો સિતારો, સૂરિ **રામચંદ્ર** તરીકે જાજરમાન સૂરજ જેવું પ્રભાવશાળી નામ બની ચૂક્યો છે.

કલ્પકિરણાવલી, બંધશતક અને શ્રાદ્ધવિધિ આ ત્રણ ગ્રંથોને નવસંપાદિત કરવાની ધારણા સાથે શ્રીદાન-પ્રેમ-રામચંદ્રસૂરિ ગ્રંથમાળાના અન્વયે ત્રણ પ્રતોનો સંપુટ સંઘ સમક્ષ પ્રસ્તુત થઈ રહ્યો છે. સમાનતા એ છે કે ત્રણેય ગ્રંથને પૂ. મુનિશ્રી **રામવિજયજી મ.**ની પ્રસ્તાવનાએ ગૌરવ બક્ષ્યું છે.

શ્રાદ્ધવિધિ ગ્રંથનાં પુનઃસંપાદન સમયે જૂની આવૃત્તિના પાઠોથીં સંતોષ થતો ન હોવાથી હસ્તપ્રતનો આધાર લીધો છે. **શ્રી કૈલાસસાગરસૂરિજી** જ્ઞાનમંદિર-કોબાની હસ્તપ્રતની ઝેરોક્સના સથવારે આશરે અઢીસોથી વધુ સ્થાનોમાં પાઠશુદ્ધિ કરવામાં આવી છે. આ અર્થમાં આ પુનઃ સંપાદન નહીં બલ્કે નવસંપાદન છે.

પ્રવચન પ્રકાશને - ગુજરાતી સાહિત્ય અને સંસ્કૃત સાહિત્યને ગુણવત્તા સાથે પ્રકટ કરતા રહેવાનો સંકલ્પ કર્યો છે. તપાગચ્છાધિરાજ પૂજ્યપાદ આચાર્ય ભગવંત **શ્રીમદ્‌વિજયરામચંદ્રસૂરીશ્વરજી** મહારાજાના વિદ્વાન્ શિષ્યરત્નો પ્રવચનકાર બંધુબેલડી **પૂ. મુનિરાજશ્રી વૈરાગ્યરતિવિજયજી મ.**, **પૂ. મુનિરાજશ્રી પ્રશમરતિવિજયજી મ.**ના માર્ગદર્શનતળે અમે સાહિત્ય સેવાનો યત્કિંચિત્ લાભ પામીએ છીએ તેનો અમને અત્યંત આનંદ છે.

પરમ શ્રદ્ધેય ગચ્છાધિપતિ પૂજ્યપાદ આચાર્યદેવ **શ્રીમદ્‌વિજય-હેમભૂષણસૂરીશ્વરજી** મહારાજાની મંગલપ્રેરણાથી **શ્રી તપગચ્છ અમર જૈન શાળા, ટેકરી, ખંભાત, (ગુજરાત)**ના શ્રીસંઘે જ્ઞાનદ્રવ્યનો સદુપયોગ કરી આ ગ્રંથને પ્રકાશિત કરવાનો લાભ લીધો છે અમે તેની અનુમોદના કરીએ છીએ.

— પ્રવચન પ્રકાશન

પ્રાસ્તાવિક

'શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણ' અને તેની **'શ્રાદ્ધવિધિકૌમુદી'** નામક સ્વોપજ્ઞ વિસ્તૃત વૃત્તિના આ પ્રકાશનને શાસ્ત્રાભ્યાસરસિક વિદ્વાન્ વાચકવર્ગના કરકમલમાં સાદર કરતાં અત્યન્ત આનંદ થાય છે. પ્રસ્તુત શ્રી શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણના ગુજરાતી અનુવાદના પ્રકાશન સમયે લખેલી પ્રસ્તાવનામાંથી થોડોક અંશ આ નીચે આપીએ છીએ.

શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણ અને તેની સ્વોપજ્ઞ ટીકા :

શ્રાવકધર્મને અંગે વિધિવાદનું નિરુપણ કરતા ગ્રંથરત્નોમાં **શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણ** મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. તેની રચના પ્રાકૃત ભાષામાં થયેલી છે. તેની સત્તર ગાથાઓ છે. આ સત્તર ગાથાઓમાં પણ ગ્રન્થકારે, પ્રતિપાદ્ય વિષયોને અતિ સંક્ષેપથી છતાં સુસ્પષ્ટપણે સમાવી દીધા છે.

આ પ્રકરણ ઉપર ગ્રંથકારે પોતે જ છ હજાર સાતસો એકસઠ શ્લોક (૬૭૬૧) પ્રમાણ **'શ્રાદ્ધવિધિકૌમુદી'** નામક અતિ વિસ્તૃત વૃત્તિ સંસ્કૃતમાં રચી છે. મૂલપ્રકરણમાં નિર્દિષ્ટ વિષયો અને પ્રસંગાનુસાર પ્રાપ્ત થતા અનેકાનેક અન્ય વિષયોને, વૃત્તિમાં વિસ્તૃત રીતિએ વિવેચવામાં આવ્યા છે. **૧ દિનકૃત્ય ૨ રાત્રિકૃત્ય ૩ પર્વકૃત્ય ૪ ચાતુર્માસિકકૃત્ય ૫ વર્ષકૃત્ય અને ૬ જન્મકૃત્ય,** એમ છ વિભાગો પાડી શ્રાવકની કરણીય ધર્મક્રિયાઓનો અને તેને લગતાં વિધિવિધાનોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. ક્રિયાઓ આદિને યથાર્થ રીતે સમજાવવા માટે, શંકાઓ ઉપસ્થિત કરી, તે તે શંકાઓના શાસ્ત્રાનુસારી યુક્તિપ્રચુર સમાધાનો નિરુપિત કરી કથયિતવ્યોને દઢતર બનાવ્યાં છે. ધર્મવિધિઓ બતાવવાનો જ મુખ્ય ઉદ્દેશ હોવા છતાં, પ્રસંગે પ્રસંગે, વ્યાપારાદિ કેમ કરવાં ? સગાંસંબંધીઓ, મિત્રો, સ્ત્રીપુત્રાદિ પરિવાર, માતાપિતા તથા બંધુઓ અને નગરજનો આદિ સાથે કેમ વર્તવું ? ભોજન કેમ

લેવું? મલમૂત્રાદિ ક્યાં, ક્યારે અને કેવી રીતે કરવાં ? સ્વપ્નફલવર્ણન, સ્વરોદયજ્ઞાન ઇત્યાદિ વિવિધ વ્યાવહારિક વિષયો પણ, પરિણામે ધર્મમાર્ગનાં સહાયક હોવાથી પ્રરુપ્યાં છે. સ્થળે સ્થળે નીતિવચનો અને વ્યવહારવચનોનો ઉલ્લેખ કરી, કથયિતવ્ય બલવત્તર બનાવવાનો મહાન પ્રયત્ન ગ્રંથકારે કર્યો છે. યથાવસર જિનાગમાદિ પંચાંગી, પૂર્વાચાર્યો કૃત પ્રકરણાદિ ગ્રંથો, તથા વેદ, સ્મૃતિ, પુરાણ આદિ અનેકાનેક ગ્રંથોના પ્રમાણો આપી પોતાની બહુશ્રુતતા, વિદ્વત્તા તથા સ્વપરશાસ્ત્રવેદિતાનો પરિચય પણ કરાવ્યો છે. સાથે સાથે તે તે ગ્રંથોનાં મૂલપાઠોને ઉદ્ધૃત કરી પ્રતિપાદ્ય વિષયોના પ્રામાણ્ય પ્રત્યે શંકાશીલ બનતા વાંચકોને નિઃશંક બનાવી દીધા છે.

આ **'શ્રાદ્ધવિધિકૌમુદી'** નામક અતિ વિસ્તૃત વૃત્તિની રચના વિ. સં. ૧૫૦૬માં કરવામાં આવી છે. રચનાસ્થળનો નિર્દેશ ગ્રંથકારે કર્યો નથી. મૂલના રચના સમયનો નિર્દેશ પણ મળતો નથી. વૃત્તિની રચના પૂર્ણ કરતાં એકાદ વર્ષનો સમય ગણીએ તો મૂલનો રચનાસમય વિ. સં. ૧૫૦૪ અથવા વિ. સં. ૧૫૦૫ અનુમાની શકાય. એ પણ સંભવિત છે કે - મૂલની રચના ઘણાં વર્ષો અગાઉ થઈ હોય અને વૃત્તિ પાછલથી રચવામાં આવી હોય. વૃત્તિના સંશોધનાદિકમાં **શ્રીજિનહંસગણિ** આદિએ સહાય કર્યાનું ગ્રંથકારે પોતે જ અંતિમ પ્રશસ્તિમાં ઉલ્લિખિત કર્યું છે.

ગ્રંથકારમહર્ષિ શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી :

આ ગ્રંથરત્નના કર્તા તપાગચ્છીય વિદ્વાન આચાર્ય શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી મહારાજ છે. તેઓશ્રીએ પોતાના પુનિત જન્મથી કયા નગર કે ગ્રામને પવિત્ર કર્યું હતું ? કયા માતાપિતાના કુલ-વંશને અલંકૃત કર્યા હતા ? તેમના માતાપિતાનું પુણ્યાભિધાન તથા તેમનું સંસારાવસ્થાનું શુભાભિધાન શું હતું ? તે વગેરે કશો જ ઉલ્લેખ ગ્રંથકારે કર્યો નથી. **શ્રીધર્મસાગરોપાધ્યાયકૃત** સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સહિત 'તપાગચ્છ-પટ્ટાવલી' આદિ જે સાધનો પ્રાપ્ત થાય છે તેના ઉપર જ સંતોષ માનવો પડે છે.

તેઓશ્રીનો જન્મ વિ. સં. ૧૪૫૭માં થયો હતો.[૧] વિ. સં.૧૪૬૩માં

---

૧. 'તપાગચ્છ પટ્ટાવલી'માં તેઓના જન્મસમયને અંગે બે મત દર્શાવાયા છે.

દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. વિ. સં. ૧૪૮૩માં પંડિતપદ, વિ. સં. ૧૪૯૩માં ઉપાધ્યાયપદ અને વિ. સં. ૧૫૦૨માં સૂરિપદ પ્રાપ્ત થયું હતું તેઓશ્રીનો કાલધર્મ (સ્વર્ગગમન) વિ. સં. ૧૫૧૭ના પોષ વદિ છઠના દિવસે થયો હતો[૧] આથી એ ફલિત થાય છે કે, છ વર્ષની બાલ્યવયે તેઓશ્રીએ દીક્ષા અંગીકાર કરી હતી. ૨૬ વર્ષની વયે પંડિતપદ મલ્યું હતું. ૩૬ વર્ષની વયે ઉપાધ્યાયપદ અને ૪૫ વર્ષની વયે સૂરિપદારોપણ થયું હતું. તેઓશ્રીનો સમગ્ર જીવનકાલ ૬૦ વર્ષનો હતો.

સ્તંભતીર્થ (ખંભાત)માં બામ્બી નામના ભટ્ટે તેમને 'બાલસરસ્વતી' એવું બિરુદ અર્પ્યું હતું.[૨]

બેદરપુર (દક્ષિણ)માં મહાન બ્રાહ્મણ ભટ્ટને તેઓશ્રીએ પરાજિત કર્યો હતો.[૩]

સૌમસૌભાગ્યકાવ્યમાં લખ્યું છે કે-તેમને આચાર્યપદ દેવગિરિ (દોલતાબાદ)ના વ્યાપારી મહાદેવે અપાવ્યું હતું. તેમણે સૂરિપદ-પંડિતપદ-મુનિપદ આપવાના, જિનમંદિરોની પ્રતિષ્ઠાના માલારોપણના તથા યોગવિધિ કરાવવા આદિ અનેક શુભ કાર્યો કર્યા હતાં.

૧૪૫૭ અને ૧૪૫૨. તેમાંથી ૧૪૫૭ વાલો મત અધિક પ્રચલિત હોય તેમ લાગે છે. કારણ તે પછીના પટ્ટાવલીકારોએ ઉક્ત બે મતોમાંથી ૧૪૫૭ના એક જ મતનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. જુઓ ઉપાધ્યાય શ્રીવીરવર્ધનગણિકૃત પટ્ટાવલી સારોદ્ધાર-(પટ્ટાવલી સમુચ્ચય ભા. ૧, પૃ. ૧૫૬) અને અજ્ઞાતકર્તૃક શ્રીગુરુપટ્ટાવલી (પટ્ટાવલી સમુચ્ચય બા. ૧, પૃ. ૧૭૨).

૧. તેમણે કરાવેલ પ્રતિષ્ઠાનો લેખ વિ. સં. ૧૫૧૭ ચૈત્ર સુદિ ૧૩નો મળે છે. તો તે પણ વિચારણીય છે. ચૈત્રાદિ હિંદી કે કાર્તિકાદિ ગુજરાતી વર્ષ ગણનાને લીધે જે ફરક પડે છે, તેને લીધે પણ આમ બનવા યોગ્ય છે પ્રતિષ્ઠાના લેખનો સંવત હિન્દી અને સ્વર્ગવાસનો સંવત ગુજરાતી માનીએ તો કશી જ હરકત આવતી નથી.

૨. આ ઉલ્લેખનું સમર્થન શ્રીદેવવિમલગણિએ 'હીરસૌભાગ્ય કાવ્ય' સર્ગ ૪, શ્લોક ૧૨૮માં કર્યું છે.

૩. જુઓ સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય સર્ગ-૧૦ તથા ગુરુગુણરત્નાકરકાવ્યસર્ગ-૧.

તેઓ યુગપ્રધાન **શ્રીસોમસુંદરસૂરિજી**ના શિષ્ય હતા.[૧] 'સંતિકર' સ્તોત્રના કર્તા સહસ્રાવધાની પરમપ્રભાવક **શ્રીમુનિસુંદરસૂરિજી**ના પટ્ટધર બન્યા હતા. **શ્રીભુવનસુંદરસૂરિજી** પાસે તેમણે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો હતો. **શ્રીસાધુરત્નસૂરિજી**ના સદુપદેશથી તેમને વૈરાગ્યરંગ લાગ્યો હતો.

તેમના અસ્તિસમય દરમિયાન વિ. સં. ૧૫૦૮માં જિનપ્રતિમા આદિનું ઉત્થાપન કરનાર લુંકામત પ્રવર્ત્યો હતો. લુંકામતમાં પ્રથમ વેષધારી વિ. સં. ૧૫૩૩માં ભાણા નામક થયા હતા.

પ્રસ્તુત શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી સિવાય બીજા પણ ત્રણ સમાનનામક આચાર્યો થયા છે. ૧ **શ્રીપાલચરિત્ર** પ્રાકૃત તથા **ગુણસ્થાન ક્રમારોહ** ઇત્યાદિ ગ્રંથોના કર્તા, **હેમતિલકસૂરિ**-શિષ્ય બૃહદ્‌ગચ્છીય **શ્રીરત્નશેખરસૂરિ**, ૩ **પીપ્પલગચ્છીય** શ્રીરત્નશેખરસૂરિ.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણ :

વાચકોના કરકમલમાં સાદર થયેલું આ પ્રકાશન, આ ગ્રંથરત્નનું દ્વિતીય સંસ્કરણ છે. પ્રથમ સંસ્કરણ, પૂજ્યપાદ પરમગુરુદેવ આચાર્ય શ્રીમદ્ **વિજયકમલસૂરીશ્વરજી**મહારાજસાહેબના સદુપદેશથી ભાવનગરની **શ્રીજૈનઆત્માનન્દસભા** દ્વારા વિ. સં. ૧૯૭૪માં પ્રકાશિત થયું હતું. પ્રથમ સંસ્કરણ ઘણા સમયથી અપ્રાપ્ય થયેલું હોવાથી, આ ગ્રંથનું પુનર્મુદ્રણ **શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ**-સુરત તરફથી તેના ટ્રસ્ટીઓ પ્રકાશિત કરે છે.

પ્રસ્તુત સંસ્કરણના સંશોધનમાં કોઈ મહત્ત્વનો ફેરફાર અમે કરી શક્યા નથી. કેટલીક વાર પ્રસંગો અને સંયોગો એવા ઉપસ્થિત થાય છે કે-ધારેલી ધારણાઓ નિષ્ફળ થાય છે. પ્રસ્તુતસંસ્કરણના સંશોધન અંગે પણ કાંઈક

---

૧. શ્રીરત્નશેખરસૂરિજી એ, પોતાના ગુરુ તરીકે, શ્રાદ્ધવિધિપ્રકરણમાં સોમસુંદરસૂરિજીનો તથા શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિમાં ભુવનસુંદરસૂરિજીનો નામોલ્લેખ કર્યો છે. એમણે કરાવેલ પ્રતિષ્ઠાના અનેક લેખોમાં 'શ્રીસોમસુંદરસૂરિશિષ્ય શ્રીરત્નશેખરસૂરિ' એવા ઉલ્લેખ પ્રાપ્ત થતો હોવાથી તેમના ગુરુ તરીકે અમે શ્રી સોમસુંદરસૂરિજીનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આવું જ બન્યું છે. જે પદ્ધતિએ અમે આનું સંશોધન કરવા ધારેલું તે અમે કરી શક્યા નથી. છતાં જેવું છે તેવું પણ સ્વાધ્યાયપ્રેમી ધર્મારાધકોને ઉપયોગી થશે તો અમે અમારા પ્રયત્નને સફલ માનીશું. પ્રથમ સંસ્કરણમાં મુદ્રિત થયેલી અને પૂ. **મુનિરાજ શ્રીરામવિજયજી** (વર્તમાનમાં **આચાર્ય શ્રીવિજયરામચન્દ્રસૂરિજી**) મહારાજે લખેલી પ્રસ્તાવના ઉપયોગી હોવાથી આ સાથે આપીએ છીએ.

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ શ્રીમદ્ **વિજયલબ્ધિસૂરીશ્વરજી** મહારાજની મંગલમયી કૃપાના યોગથી યત્કિંચિત્ શ્રુતસેવા કરી શકીએ છીએ તેઓશ્રીમદ્‌નાં અગણિત ઉપકારોનું સ્મરણ આવા પ્રસંગે થાય તે સ્વાભાવિક છે. અન્ય સહાયકોના પણ અમે આભારી છીએ.

આમાં રહેલ અપૂર્ણતા અને અશુદ્ધિઓનું પરિમાર્જન કરી, વિરતિધર્મની યથાર્થ આરાધના દ્વારા ભવ્યાત્માઓ અનંત અને અવ્યાબાધ સુખના ભોક્તા બનો એ જ શુભાભિલાષા સાથે વિરમીએ છીએ.

મુંબઈ
માર્ગશીર્ષ શુક્લ પંચમી,
વિ. સં. ૨૦૧૬
શુક્રવાર, તા. ૪-૧૨-૫૯.

પૂ. આચાર્યદેવશ્રીમદ્વિજય-લબ્ધિસૂરીશ્વર-ચરણચચ્ચરિક
પં. શ્રી વિક્રમવિજયગણિ.
મુનિ ભાસ્કરવિજય

❀ ❀ ❀

अर्हम्

न्यायाम्भोनिधि-श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वरपादपद्मेभ्यो नमः

प्रस्तावना

सुप्रसिद्धं ह्येतत् परिज्ञातपूतपारमेश्वरप्रवचनपरमार्थानां पण्डितप्रवराणाम् यदुत मुख्यतयाऽधिकारिद्वैविध्येन प्रकाशितवन्तः साधुधर्मं श्राद्धधर्मं च अपारेऽस्मिन् संसारनीराकरे निमज्जज्जन्तुजातस्य बोहित्थकल्पा धर्मवरसार्वभौमाः श्रीमत्तीर्थाधिपतयः । संदब्धवन्तश्च सूत्रतया समवाप्योत्पादव्ययध्रौव्यात्मिकां त्रिपदीं द्वादशाङ्ग्या निर्मातारः श्रीमद्गणभृत्पादाः ।

तदनुसारेण निर्मितोऽयं श्रीजिननिकेतन-प्रतिकृति-सपर्या-तन्निरूपिताणुव्रतादिरूपश्राद्धधर्मप्रतिपादकः सतशतैकषठ्यधिक-षट्सहस्र-सङ्ख्यात्मिकया स्वोपज्ञविधिकौमुद्याख्यवृत्त्योपेतः सप्तदशमूलगाथात्मकः श्राद्धविधिनामा निबन्धो भव्याम्भोजभासनभानुभिः सुविहितनामधेयैः श्रीमद्रत्नशेखरसूरिवरैः ।

एते पूज्यप्रवराः केषां विनेयावतंसाः ? कस्मिंश्च शुभसंमये समासादितवन्तो जन्मदीक्षादिकं ? काँस्काँश्च निर्मितवन्तो निबन्धान् ? कदा च ग्रथितोऽयं ग्रन्थः? इत्येतत् जिज्ञासवः—

श्रीदेवसुन्दरगुरोः, पट्टे श्रीसोमसुन्दरगणेन्द्राः ।
युगवरपदवीं प्राप्तास्तेषां शिष्याश्च पञ्चैते ॥१॥

मारीत्यवमनिराकृतिसहस्त्रनामस्मृतिप्रभृतिकृत्यैः ।
श्रीमुनिसुन्दरगुरवश्चिरन्तनाचार्यमहिमभृतः ॥२॥

श्रीजयचन्द्रगणेन्द्रा निस्तन्द्राः सङ्घकार्येषु ।
श्रीभुवनसुन्दरसूरिवरा दूरविहारैर्गणोपकृतः ॥३॥

विषममहाविघातांताद्विडम्बनाब्धौ तरीव वृत्तिर्यैः ।
विदधे यज्ज्ञाननिधिं मदादिशिष्या उपाजीवन् ॥४॥

एकाङ्गा अप्येकादशाङ्गिनश्च जिनसुन्दराचार्याः ।
निर्ग्रन्था ग्रन्थकृतः श्रीमज्जिनकीर्तिगुरवश्च ॥५॥

एषां श्रीगुरूणां प्रसादतः षट्खतिथिवर्षे ।
श्राद्धविधिसूत्रवृत्तिं व्यधत्त श्रीरत्नशेखरसूरिः ॥६॥

विधिकौमुदीति वृत्तावस्यां विलोकितैर्वर्णैः ।
श्लोकाः सहस्रषट्कं सप्तशती चैकषष्ट्याधिकाः ॥७॥

(श्रा. वि. प्रशस्ति)

"श्रीमुनिसुन्दरसूरिपट्टे चतुःपञ्चाशत्तमः श्रीरत्नशेखरसूरिस्तस्य विक्रम-सप्तपञ्चाशदधिके जन्म, त्रिषष्ठ्याधिके व्रतम्, त्र्यशीत्यधिके पण्डितपदम्, त्रिनवत्यधिके वाचकपदम्, द्व्युत्तरे पञ्चदशशतवर्षे सूरिपदम्, सप्तदशाधिके पौषकृष्णाषष्ठीदिने स्वर्ग-भाक्, स्तम्भतीर्थे बांबीनाम्ना भट्टेन बाल-सरस्वतीति नाम दत्तं, तत्कृता ग्रन्थाः श्राद्धप्रतिक्रमणवृत्तिः श्राद्धविधि-सूत्रवृत्तिराचारप्रदीपश्चेति" । (पट्टावली)

एत्येतद् ग्रन्थप्रान्तप्रथितश्लोकसप्तकेन पाठकपदपरिभूषितश्रीमद्धर्म-सागरगणिविरचितपट्टावल्या च स्पष्टतया स्वयमावेदयिष्यन्तीत्यतो विरम्यते तदुल्लेखात् ।

एतेन क्षेत्रसमास-गुणस्थानक्रमारोह-श्रीपालचरित्रादिप्रबन्धप्रणेतारः श्रीमद्रत्न-शेखरसूरयस्तु बृहत्तपागच्छेशश्रीमद्धेमतिलक-सूर्यन्तेवासित्वे-नैतत्प्रबन्ध-प्रणेतृसमकालीना न तु त एवेति स्पष्टमवसीयते ।

दिनकृत्य-रात्रिकृत्य-पर्वकृत्य-चातुर्मासिककृत्य-वार्षिककृत्य-जन्म-कृत्यादि-षट्कृत्यप्रकाशात्मकेऽस्मिन् प्रबन्धे दिनकृत्यनामकप्रथमप्रकाशे श्राद्धानां माध्यस्थ्यादिचतुर्गुणोपवर्णनम्, उपलक्षणेनैकविंशतिगुणवर्णनम्, श्रीशत्रुञ्जयतीर्थस्य सान्वर्थनामसंस्थापकम् श्रीशुकराजचरित्रं तदन्तर्गतं श्रीदत्तकेवलिनः चन्द्रशेखरस्य

च चरित्रम्, नाम-स्थापना-द्रव्य-भावभेदैः श्राद्धस्वरूपम्, श्रीजिनप्रतिकृतेः सविग्रहसपर्यायाश्च स्वरूपम्, सुपात्रदान-परिग्रहपरिमाणनियमपालने च रत्नसार-कुमारचरित्रं च न्यवर्णि ।

न च वक्तव्यमत्र जिनप्रतिमाप्रतिपादनं विफलम्, जिननामतोऽपि तस्यास्त-त्तद्गुणानां स्मृतिजनकत्वेन प्रकृष्टशुभाध्यवसायजनकत्वात्, कथञ्चिद्भावजिन-स्वरूपत्वाच्च । तत्तद्गुणानां स्मृतिजनकत्वं च तस्याः समालोकितसंपूर्ण-शुभाङ्गसुन्दर्या मोहवतां मोहजनकत्वमिव, कामासनस्य कामिनां कामादि-जनकत्वमिव, योगसनस्य योगिनां योगासनाभ्यासशेमुषीजनकत्वमिव, भूगोल-लोकनालिकानन्दीश्वरद्वीपपुटलङ्कापुटादीनां निध्यानवतां प्रतिपाद्यत्वेन तद्गत-पदार्थज्ञानजनकत्वमिव अनुभवसिद्धम् । यदाह—

यथा हि संपूर्णशुभाङ्गपुत्रिका, दृष्टा सती तादृशमोहहेतुः ।
कामासनस्थापनतश्च कामकेलीविकारान्कलयन्ति कामिनः ॥१॥

योगासनालोकनतो हि योगिनां, योगासनाभ्यासमतिः परिष्यात् ।
भूगोलतस्तद्गतवस्तुबुद्धिः, स्याल्लोकनालेरिह लोकसंस्थितिः ॥२॥

नन्दीश्वरद्वीपपुटात्तया च लङ्कापुटात्तद्गतवस्तुचिन्ता ।
एवं जिनेशप्रतिमापि दृष्टा तत्तद्गुणानां स्मृतिकारणं स्यात् ॥३॥ [ ]

अत एव जिनप्रतिमा नात्यन्तजडस्वरूपा न वा मिथ्यात्वगुणस्थानवर्तिनी, येन नमस्कारादिकर्तॄणां सर्वविरत्यादीनां बाधः स्यात् । एतेन जिनप्रतिकृतिः नमस्कारद्यानर्हा, जडत्वात्, प्रस्तरगोवत्, प्रथमगुणस्थावर्तित्वाद्वा, मृदादिवत्, इत्यप्यपास्तमवसातव्यम् । न च जिनप्रतिमैकान्तेन तत्तद्गुणस्मृतिजनकत्वेन प्रकृष्टशुभभावजनिकैव न किन्तु प्रत्युत केषाञ्चित् द्वेषवतां प्रकृष्टाशुभभाव-जनिकापीति वाच्यम्, अभव्यानां तीर्थपतिवाक्यवत् भवादृशानां भवाभिनन्दिनां तथात्वेऽपि अपुनर्बन्धकादीनां तथाऽभावात् । यद्वा प्रद्वेषवतां भावजिनाध्यारोपा-भावेन तत्र स्थापनाजिनस्याप्यभावात् । न च स्थापनानिक्षेपे भावजिनत्वम-सिद्धमिति प्रलपितव्यम्, भावजिनाध्यारोपेणैव स्थापनानिक्षेपस्य स्वीकृतत्वात् । न चाशङ्कनीयं विकल्पविषयत्वेनाध्यारोपस्यावस्तुत्वम्, कथञ्चित् अध्यारोपस्यापि

वस्तुविषयत्वस्वीकारात् । अन्यथा तवापि माताभगिन्यादिषु स्त्रीत्वसाम्येन स्वभार्यायामिव प्रवृत्तिप्रसङ्गः संपत्स्यते । किञ्च भरतसार्वभौमनिष्पादिताष्टापद-गिरिचतुर्विंशतिजिनस्यातीतचतुर्विंशतिकायां ब्रह्मेन्द्रकृतश्रीनमिजिनस्य, आषाढि-श्राद्धकारितश्रीशङ्खेश्वरपार्श्वनाथस्य, श्रीभरतनरेशमुद्रिकागतकुल्यपाकतीर्थस्थमाणिक्य-स्वामिनः, स्तम्भनपार्श्वनाथस्य, चैत्यादिविद्यमानबिंबानामावश्यकादिशास्त्रेषु स्पष्ट-पाठस्य निर्वर्णनात् । पञ्चमारकेऽपि मौर्यवंशमूर्धन्यपरमार्हतश्रीसंप्रतिमहाराजेन, चौलुक्यवंशचूडामणिश्रीकुमारपालभूपालादिना च निर्मापितानामनेकजिनबिम्बानां विद्यमानत्वाच्च नमस्काराद्यर्हत्वेन मान्या । यदि मूलावश्यके तादृशोल्लेखाभावेन निर्युक्त्यादीनामप्रामाण्यत्वेनाधुनिकबिम्बानां त्वनभिमतत्वेन च न भवतां क्वापीष्टसिद्धिरिति चेत् ? न, त्वदभिमतसूत्रकृताङ्ग-स्थानाङ्ग-विवाहप्रज्ञप्ति-ज्ञाता-धर्मकथाङ्ग-उपासकदशाङ्ग-औपपातिक-राजप्रश्नीय-जीवाभिगम-जम्बूद्वीप-प्रज्ञप्त्यादि-समयरत्नाकरेषु निरूपितत्वात् । आप्तत्वव्याहतिप्रसङ्गेनाप्तप्रवृत्तिः नैव संभाव्यते निष्प्रयोजिका । न च सिद्धान्ते नित्या प्रतिकृतिरेव प्रतिपादिता, ज्ञातादिषु द्रौपद्यधिकारे अनित्याया अपि प्रतिपादनात् । तस्या नियतस्थाने एव वर्तित्वात् साऽपि नित्यैवेति कल्पना नाञ्चति सामञ्जस्यम् । कृतनिदानत्वेन तस्या मिथ्यादृष्टित्वात् उद्वाहप्रसङ्गाच्च यक्षप्रतिमैव तत्र सम्भाव्यत इति विचारोऽपि न क्षोदक्षमः, अन्यथा सर्वेषामर्द्धचक्रवर्तिनां मिथ्यादृष्टित्वप्रसङ्गात्, तत्समये सुरूपवतां भर्तृणां याच्ञाप्रसङ्गाच्च । न च तया तथा याञ्चा कृता, अपि तु शक्रस्तवेन जिनस्तुतिरेव कृता । अस्तु नाम प्रतिमाप्रतिपादनं परं अप्कायादि-जीवोपमर्दनत्वेन हिंसासंभवात् हिंसायाश्च "**सव्व पाणा सव्वे भूआ**" इत्यादौ हिंसात्वावच्छेदेनानिष्टसाधनत्वप्रतिपादनात्, प्रतिमापूजाप्रतिपादनं नावहति सौष्ठवमिति नैव नोदनीयं, एवं सति दानादिक्रियाया अप्यभावापत्तेः, तस्मात् जिनाज्ञैवान्वेषणीया । अपि च यतनया क्रियमाणा जिनार्चा न पापप्रयोजिका, प्रत्युत चित्तशुद्धिफलकत्वेन पुण्यादिप्रयोजिका । अर्चायां दानादाविव स्वरूप-हिंसासम्भवेऽपि अनुबन्धहिंसाया असम्भवात् । यद्यप्ययतनया क्रियमाणा हिंसान्तर्भूतत्वेन पापप्रयोजिका तथापि भक्त्याऽविधिनापि विधीयमाना न तथा, भक्तिगुणेनाविधिदोषस्यापि निरनुबन्धिकृत्वात् । किञ्च आगमेऽपि सूर्याभदेवाद्य-धिकारे सुमादिभिर्जिनार्चायाः प्रतिपादनान्नैवाशोभनं प्रतिमार्चाप्रतिपादनम् । न च

विकुर्वीतकुसुमैरर्चा कृतेति वाच्यम्, राजप्रश्नीयसूत्रे जलस्थलसमुद्भुतकुसुमानां प्रोक्तत्वात्। देवानां तथाकल्पत्वेन भवनिबन्धनं तदाचरणं न तु देशविरतादीनामत एव देवा अधार्मिका इति प्रोच्यन्ते इति वाक्पटुता नैव प्रकटनीया, एवं सति तत्र संयमादेरपि भवनिबन्धनत्वं स्यात्। अर्चायां विराधनासम्भवात् भवत्येतत्, अत्र तु तस्या असम्भवात् नैतत् सम्भवतीत्यप्यलीकं, तत्रापि गमनागमनक्रियासु वायुकायादीनां विराधनासम्भवात्। विबुधानामधार्मिकत्वकथनेन सूत्राशातनां मा विधेह्यन्यथा भवान्तरे बोधिरपि दुर्लभा भविष्यति, तेषु श्रुतधर्मादीनां विद्यमानत्वात्, किं बहुनाऽसंयतत्वविद्यमानेऽपि निष्ठुरवचनत्वेन देवानामसंयतत्वव्यपदेशस्यापि निरस्तत्वात्। तथा चोक्तं पञ्चमशतके चतुर्थोद्देशे "**देवाणं भंते ! संजय त्ति वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे अब्भखाणमेयं देवाणं। देवाणं भंते ! असंजय त्ति वत्तव्वं सिया ? नो इणट्ठे समट्ठे निट्ठुरवयणमेयं देवाणं। देवाणं भंते ! संजयाऽसंजय त्ति वत्तव्वं सिया ! गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे असब्भुअमेयं देवाणं। से किं खाइएणं भंते ! देव त्ति वत्तव्वं सिया ? गोयमा ! देवाणं नो संजय त्ति वत्तव्वं सिया।**" (व्याख्याप्रज्ञप्ति) यत्तु देवानामधार्मिकत्वमुक्तं तत्तु संयमधर्मापेक्षया प्रत्येतव्यम्, तस्मात् आगमोपदिष्टकूपज्ञातेन सुव्यवस्थितं सफलत्वमित्यलमतिपल्लवितेन।

अस्मिन् विषयेऽधिकजिज्ञासुभिस्तु समवलोकनीया वादिद्विरदपञ्चानन-श्रीमद्यशोविजयवाचकवरविरचितप्रतिमाशतकादिप्रबन्धाः।

श्रीजिनप्रतिकृतिसपर्यानिषेधकस्तु साम्प्रतसमये विद्यमानजैनाभासढुंढकस्य लुम्पकनामाऽऽदिपुरुषोऽस्य निबन्धस्य निर्मातरि भगवति विद्यमाने प्रादुरभूत्। एतद्वृत्तान्तस्तु कुमतमततितिरस्करणतरणितुल्यश्रीमद्धर्मसागरवाचकानां "**तदानीं च लुम्पकाख्यलेखकात् विक्रमाष्टाधिकपञ्चदशशते १५०८ वर्षे जिनप्रतिमोत्थापनपरं लुंपकमतं प्रवृत्तम्। तद्वेषधरास्तु विक्रमीयत्रयस्त्रिंशदधिकपञ्चदशशतवर्षे जातास्तत्र प्रथमो वेषधारी भाणाख्यो अरहटवाडावास्यभूदिति।**" एतदुल्लेखेन स्पष्टमवसीयते इति।

रात्रिकृत्यनामकद्वितीयप्रकाशे दैवसिक-रात्रिक-पाक्षिक-चातुर्मासिक-

सांवत्सरिकप्रतिक्रमणाद्यनेकविधयो विहिताः । पर्वकृत्याख्यतृतीयप्रकाशे पर्वतिथि-अष्टाह्निक-पौषधविध्यादिस्वरूपं समदर्शि । चातुर्मासिककृत्यनामक-चतुर्थप्रकाशे चातुर्मासिकनियमाणुव्रतादिस्वरूपं सङ्कलितम् । वर्षकृत्यनामक-पञ्चमप्रकाशे-सङ्घार्चन-साधर्मिकवात्सल्य-श्रीजिनस्य रथयात्रादिकृत्यानि कथितानि सन्ति । जन्मकृत्यनामकषष्ठप्रकाशे वासस्थान-विद्याग्रहण-विवाहविधि-श्रीजिनचैत्यकारापणाद्यनेककृत्यानि प्रतिपादितानि ।

ग्रन्थस्यास्य मुद्रापणार्थं तपगच्छगगनाङ्गणगगनमणि-न्यायाम्भोनिधि-**श्रीमद्विजयानन्दसूरीश्वर (आत्मारामजी)** पट्टविराजित-**श्रीमद्विजयकमलसूरीश्वर**सदुपदेशामृतसिक्तेन 'गोधा'निवासिना श्रेष्ठिवरेण **जयचन्द्रतनुजन्मना श्रीमज्जीवनचन्द्रेण** द्रव्यसाहाय्यं दत्तम् ।

शुद्धिविषये चास्य सुज्ञातसमयसारैर्वाचकवर्य**श्रीमद्वीरविजय**चरणसरोरुह-सेवाहेवाकिभिरस्मद्गुरुगुरुवर्य-अनुयोगाचार्य**श्रीमद्दानविजयगणिभिः** कृतेऽपि यथाशक्ति प्रयासे "मनुष्यसहभुवो भ्रान्तयो दुर्निवाराः" इति नियमेन याः काश्चन च्युतयः स्थिता भवेयुः शीसकाक्षरयोजकदोषेण यन्त्रेशदौर्लक्ष्येण च बह्व्यो जाताः ताः कृपालुतां विधाय स्वभावसुन्दराः सुहृदः संशोधयन्तु ।

लिखिता चेयं लघ्वी प्रस्तावना म्हेसाणाग्रामसंस्थितेन **श्रीमद्विजयकमलसूरीश्वर**सुसाम्राज्ये प्रवर्त्तमानेनानुयोगाचार्य**श्रीमद्दानविजय**-पादपद्मपरिचर्या-परायण**मुनिश्रीप्रेमविजया**न्तेवासिना **मुनिरामविजयेन** (वर्तमान पू. आ. भ. **श्रीविजयरामचन्द्रसूरिभिः**) वैक्रमीये १९७४ संवत्सरे ज्येष्ठमासस्य कृष्ण-त्रयोदश्याम् ।

✻ ✻ ✻

विषयानुक्रमः

विषयः	पत्रम्
मङ्गलाचरणम् (गा० १)	१
दिनकृत्यादिद्वारनामानि (गा० २)	२
श्राद्धत्वयोग्यगुणाः (गा० ३)	३
श्राद्धस्य नामादिभेदाः (गा० ४)	५
भावश्राद्धस्य भेदाः	५
श्रीस्थानाङ्गोक्ते श्राद्धानां चतुर्भङ्गिके	६
श्राद्धशब्दस्यार्थः	७
निद्रात्यागसमयः (गा० ५)	८
निद्रात्यागे द्रव्याद्युपयोगविधिः	८
चन्द्रसूर्यनाड्योः पृथिव्यादि-तत्त्वानां च स्वरूपं शुभाशुभत्वं च	९
नमस्कारमन्त्रादिजापस्य विधिः	११
धर्मजागर्या	१५
कुस्वप्नदुःस्वप्नकायोत्सर्गः	१५
स्वप्नविचारः	१५
नियमस्वरूपम्	१८
सचित्ताचित्तमिश्रवस्तुस्वरूपम्	२१
शाल्यादिधान्यानां सचित्तकालः	२४
पिष्टस्य मिश्रकालः	२५
सक्तुयतना	२५

विषयः	पत्रम्
पक्वान्नकालनियमः	२६
द्विदलस्वरूपम्	२६
अभक्ष्यानन्तकायस्य वर्ज्यत्वम्	२६
प्रासुकजलस्वरूपम्	२७
सचित्तस्य नियमग्रहणम्	२९
चतुर्दशनियमाः	२९
प्रत्याख्यानस्य ग्रहणवेला फलं च	३१
अशनादिचतुर्विधाहारस्वरूपम्	३३
अनाहारवस्तुनामानि	३४
प्रत्याख्यानस्य पञ्चस्थानानि	३६
लघुनीतिवडीनीत्यादीनामुत्सर्गविधिः	३७
दन्तधावनविधिः	३९
स्नानविधिः	४१
पूजायां वस्त्रधारणविधिः	४३
पूजायै द्रव्यभावशुद्धिः	४५
जिनालयम्प्रति गमनविधिः (गा० ६)	४५
दशार्णभद्रनृपदृष्टान्तः	४६
द्वात्रिंशद्बद्धनाटकनामानि	४९
पञ्चविधाभिगमस्वरूपम्	५०
प्रदक्षिणाविधिः	५०

निर्माल्यलक्षणम् ५२
अङ्गपूजाविधिः ५३
सर्वेभ्यः प्रथमं मूलनायकस्य पूजा कार्या ५४
व्यक्त्याख्याक्षेत्राख्यादि-प्रतिमास्वरूपम् ५६
अग्रपूजा ५७
भावपूजा ५९
त्रिविधचैत्यवन्दनम् ५९
प्रत्यहं सप्त चैत्यवन्दनाः ६०
जिनस्यावस्थात्रिकभावना ६१
पूजायाः पञ्चोपचारादिभेदाः ६१
एकविंशतिभेदपूजादिविधिः ६२
पुष्पस्वरूपम् ६४
स्नात्रविधिः ६४
आरात्रिकमङ्गलप्रदीपपूजा ६७
गुरुकारितादिप्रतिमानिर्णयः ६९
निश्राकृतादिचैत्ये स्तुतिनिर्णयः ६९
जिनालयसम्मार्जनविधिः ६९
अविधेरल्पफलम् ७१
अङ्गादिपूजात्रिकफलम् ७२
जिनाज्ञापालनरूपभावस्तवस्वरूपम् ७३
द्रव्यस्तवभावस्तवयोः फलम् ७४
द्रव्यस्तवे कूपखननदृष्टान्तः ७४
जिनगृहगमनमनोरथादिफलम् ७४
पूजायां विधिबहुमानयोश्चतुर्भङ्गी ७६
प्रीतिभक्तिवचनासङ्गानुष्ठानचतुष्क-स्वरूपम् ७७
चैत्योचितचिन्ता ७८
ज्ञानस्य जघन्यमध्यमोत्कृष्टाशातनाः ७९
जिनस्य जघन्या दशाशातनाः ७९
जिनस्य चत्वारिंशत् मध्यमाशातनाः ८०
जिनस्योत्कृष्टाश्चतुरशीतिराशातनाः ८०
बृहद्भाष्योक्ताः पञ्चाशातनाः ८२
गुरोस्त्रयस्त्रिंशदाशातनाः ८३
गुरोराशातनाया जघन्यादिभेदाः ८४
स्थापनाचार्याशातना ८४
उत्सूत्रभाषणार्हद्गुर्वाद्यवज्ञादि-र्महत्याशातना ८५
देवज्ञानसाधारणादिद्रव्याणां विनाशे-उपेक्षायां च महत्याशातना ८५
देवद्रव्यरक्षणे साधोरधिकारः ८५
देवद्रव्यवृद्धेस्तीर्थकरत्वफलम् ८७
देवज्ञानसत्कं गृहाट्टादिकं भाटकेनापि श्राद्धेन न व्यापार्यम् ९०
देवसत्कोपकरणं निजकार्ये विना निष्क्रयं न व्यापार्यम् ९१
गृहचैत्येऽर्पिततण्डुलादीनां व्यवस्था ९१
परद्रव्यस्य साधारणद्रव्यस्य च यात्रादौ व्यये नियमः ९२
अन्त्यावस्थायां पित्रादीनां मानितद्रव्यस्य व्यवस्था ९२
यात्रादौ मानितद्रव्यस्य व्यवस्था ९३

गुरोर्द्वादशावर्तवन्दनादिविधिः	९३
गुरोर्देशनाश्रवणविधिः	९७
क्रियाज्ञानयोर्विवेकः	९७
साधूनां सुखप्रश्नादि दाननिमन्त्रणञ्च	९८
ग्लानयतिपरिचर्याया महत्फलम्	१००
यतीनामुपाश्रयदाने फलम्	१००
जैनधर्मस्य साधूनाञ्च निन्दकानां शिक्षादानम्	१००
साध्वीनां सुखप्रश्नादि	१००
गुरोः पार्श्वेऽध्ययनम्	१०१
आजीविकाया सप्तोपायाः (गा० ७)	१०२
सेवाया भेदास्तेषां स्वरूपञ्च	१०४
भिक्षाया भेदास्तेषां स्वरूपञ्च	१०८
वाणिज्यविधिः	११०
वाणिज्ये व्यवहारशुद्धिः	११०
उद्धारके कस्मैचिदपि न देयम्	१११
ऋणच्छेदे कालक्षेपो न कार्यः	११२
उद्यमाल्लक्ष्मीप्राप्तिः	११३
भूरिधनागमेऽपि गर्वो न कार्यः	११४
कलहो न कार्यः	११४
दन्तकलहोऽपि त्याज्यः	११५
मत्सरत्यागः	११६
कूटमाने दोषः	११६
पापभेदाः	११७
पुण्यानुबन्धिपुण्यादिकर्मचतुर्भङ्गी	११८
मित्रकरणम्	११९
प्रीतिस्थाने लाभदाने त्याज्ये	१२१
साक्षिणं विना स्थापनिका न स्थाप्या	१२१
देवगुर्वादिविषयं शपथं न कार्यम्	१२२
परदेशे व्यापारसम्बन्धः	१२२
परदेशगमनादिनीतयः	१२३
ऋद्धिभेदाः	१२६
अतिलोभो न कार्यः	१२६
यथाऽवसरं त्रिवर्गसंसाधनम्	१२७
न्यायार्जितवित्तसुपात्र-विनियोगाभ्यां चतुर्भङ्गी	१२९
व्यवहारशुद्धिर्धर्मस्य मूलम्	१३१
देशकालनृपलोकधर्मादिविरुद्धत्यागः	१३१
पितर्यौचित्यम्	१३४
मातर्यौचित्यम्	१३७
सहोदराणामौचित्यम्	१३९
स्त्रिय औचित्यम्	१३९
पुत्रौचित्यम्	१४२
स्वजनौचित्यम्	१४४
गुरोरौचित्यम्	१४५
पौराणामौचित्यम्	१४७
परतीर्थिकौचित्यम्	१४९
मूर्खशतकम्	१५०
अपलक्षणानि	१५२
नीतिवाक्यानि	१५४
सुपात्रदानस्वरूपम् (गा० ८)	१५९
भोजनसमये दयानुकम्पादाने	१६०
दयादाने श्रीमालजगड्डुदृष्टान्तः	१६२

भोजनविधिः १६३
स्वाध्यायविधिः १६७
सन्ध्यापूजा (गा० ९) १६८

द्वितीयः प्रकाशः

श्राद्धानां प्रतिक्रमणसिद्धिः १६९
पञ्चानां प्रतिक्रमणानां कालनैयत्यम् १७१
प्रतिक्रमणविधिः १७२
साधूनां विश्रामणा १७५
स्वाध्यायः १७५
शीलाङ्गादिरथस्वरूपम् १७६
नमस्कारानानुपूर्व्यादिगणने फलम् १७६
कलत्रपुत्रमित्रादीनां धर्मदेशनाकरणम् १७७
नीतिशास्त्रानुसारेण निद्राविधिः (गा० १०) १७८
आगमानुसारेण निद्राविधिः १७९
कामजयार्थं स्त्रीतनोरशुचित्वादि-चिन्तनम् १८१
कषायादिदोषजये उपायः १८२
चतुर्गतौ भवस्थितेरत्यन्तदुःस्थता १८३

तृतीयः प्रकाशः

पौषधादिपर्वकृत्यम् (गा० ११) १८५
पर्वतिथयस्तेषां फलञ्च १८६
सचित्ताहारादित्यागः १८६
शाश्वताशाश्वताष्टाह्निकाः १८७
तिथिनिर्णयः १८८
पर्वतिथौ धर्मानुष्ठाने फलम् १८८
पौषधविधिः १८९

चतुर्थः प्रकाशः

चातुर्मासिककृत्यम् (गा० १२) १९४
चातुर्मास्यां द्वादशव्रताद्यभिग्रहः १९८
लौकिकाश्चातुर्मासिकनियमाः १९८

पञ्चमः प्रकाशः

सङ्घार्चाद्येकादशद्वारनामानि (गा० १३) २००
सङ्घार्चाविधिः २००
साधूपकरणसङ्ख्या २०१
साधर्मिकत्वात्सख्यम् २०२
श्रावकवच्छ्राविकाणामपि वात्सल्यम् २०३
रथयात्राविधिः २०४
कुमारपालरथयात्रा २०६
तीर्थयात्रास्वरूपम् २०६
चैत्ये स्नात्रमहः २०९
देवद्रव्यवृद्धिः २०९
महापूजा रात्रिजागरणञ्च २१०
श्रुतज्ञानपूजा २१०
उद्यापनम् २१०
तीर्थप्रभावनार्थं गुरोः प्रवेशमहोत्सवः २११

गुरोः प्रवेशमहोत्सवे साधुपेथडदृष्टान्तः २११
आलोचना २१३
आलोचनादातृगुरोर्गुणाः २१३
आलोचकस्य दोषाः २१६

षष्ठः प्रकाशः

सुस्थाने वासः (गा० १४) २१८
गृहस्वरूपम् २१९
लिखितपठितवाणिज्यधर्मादि-कलानां ग्रहणम् २२४
पाणिग्रहणविधिः २२५
मित्रम् २२७
चैत्यविधापनविधिः (गा० १५) २२७
जीर्णोद्धारः २२८
श्रीजिनबिम्बविधिः २२९
प्रतिमानां प्रतिष्ठाविधिः २३१
पुत्रादिनां प्रव्राजनाविधिः २३२
आचार्यादिपदस्थापना २३२
पुस्तकलेखने साधुपेथडमंत्रि-वस्तुपालादीनामुदाहरणानि २३२
पौषधशालाकारापणम् २३३
सम्यक्त्वादिद्वाराणि (गा० १६) २३४
भावश्राद्धस्य सप्तदश गुणाः २३४
श्राद्धप्रतिमाः २३७
अन्त्याराधना २३८
दिनकृत्यादिफलम् (गा० १७) २४०
प्रशस्तिः २४१

परिशिष्टानि

(१) श्राद्धविधिमूलम् २४३
(२) श्राद्धविधिमूलस्य पादानुसारेण अकारादिक्रमः ॥ २४५
(३) श्राद्धविधिकौमुदीगत-**विशेषनाम**-सूची २४८
(४) श्राद्धविधिकौमुदीगत-**ग्रन्थनामसूची** २५५
(५) श्राद्धविधिकौमुदीगत-**स्थलनामसूची** २५९
(६) श्राद्धविधिकौमुदीगत-**देश्यादिनामसूची** २६१
(७) श्राद्धविधिकौमुदीगत-**उद्धरणस्थलसूची** ॥ २७३

श्राद्धविधिकौमुदी

(संक्षेपः)

पू.आ.श्री रत्नशेखरसूरिजी

प्रथमः प्रकाशः

दिनकृत्यम्

अर्हत्सिद्धगणीन्द्रवाचकमुनिप्रष्ठाः प्रतिष्ठास्पदं,
पञ्चश्रीपरमेष्ठिनः प्रददतां प्रोच्चैर्गरिष्ठात्मताम् ।
द्वैधान्पञ्च सुपर्वणां शिखरिणः प्रोद्दाममाहात्म्यत-
श्चेतश्चिन्तितदानतश्च कृतिनां ये स्मारयन्त्यन्वहम् ॥१॥
श्रीवीरं सगणधरं प्रणिपत्य श्रुतगिरं च सुगुरूंश्च ।
विवृणोमि स्वोपज्ञश्राद्धविधिप्रकरणं किञ्चित् ॥२॥
युगवरतपागणाधिपपूज्यश्रीसोमसुन्दरगुरूणाम् ।
वचनादधिगततत्त्वः सत्त्वहितार्थं प्रवर्त्तेऽहम् ॥३॥

तस्य चेयमाद्यगाथा—

सिरिवीरजिणं पणमिअ सुआओ साहेमि किमवि सड्ढविहीं ।
रायगिहे जगगुरुणा जह भणियं अभयपुट्ठेणं ॥१॥

श्रिया केवलालोकाशोकादिप्रातिहार्यपञ्चत्रिंशद्वचनगुणाद्यतिशायि-लक्ष्म्या युक्तं **वीरजिनं** चरमतीर्थङ्करं कर्मविदारणाद्यन्वर्थाच्च वीरः । उक्तञ्च—

विदारयति यत्कर्म तपसा च विराजते ।
तपोवीर्येण युक्तश्च तस्माद्वीर इति स्मृतः ॥ [ ]

रागाद्यरिजेतृत्वाच्च जिनः । वीरत्वं च दानयुद्धधर्मवीरभेदात् त्रिधा, यदाहुः—

कृत्वा हाटककोटिभिर्जगदसद्दारिद्र्यमुद्राकषं
हत्वा गर्भशयानपि स्फुरदरीन् मोहादिवंशोद्भवान् ।
तप्त्वा दुस्तपमस्पृहेण मनसा कैवल्यहेतुं तप
स्त्रेधा वीरयशो दधद्विजयतां श्रीवीरतीर्थेश्वरः ॥

एवं च श्रीवीरजिनमित्येतावतैवापायापगमज्ञानपूजावचनातिशया-श्चत्वारोऽप्यसूच्यन्त । **प्रणम्य**=प्रकर्षेण भावपूर्वकं मनोवाक्कायैर्नत्वा, **श्रुतात्**=सिद्धान्तात्पुनरावृत्तिव्याख्यानेन **श्रुताद्**=गुरूसम्प्रदायादेराकर्णि-ताच्च, **श्राद्धस्य**=श्रावकस्य वक्ष्यमाणान्वर्थस्य **विधिं**=सामाचारीं, केनोपदिष्टां ? **राजगृहे** नगरे समवसृतेन **जगद्गुरुणा** अर्थाद्वीरजिनेना-**अभयकुमारपृष्टेन यथा** =येन प्रकारेण भणितमुपदिष्टं तथाभूतं **किमपि** सङ्क्षेपेण **साहेमि**=कथयामीति योग इति प्रथमगाथार्थः ॥१॥

श्राद्धविधौ द्वाराण्याह –

दिणरत्ति-पव्व-चउमासग-वच्छर-जम्मं किच्चदाराईं ।
सड्ढाणणुग्गहट्ठा सड्ढविहिए भणिज्जंति ॥२॥

दिनरात्रिपर्वचतुर्मासंवत्सरजन्मनां कृत्यानि=कार्याणि तान्येव **द्वाराणि** । अयमर्थः-दिनकृत्य-रात्रिकृत्य-पर्वकृत्य-चातुर्मासकृत्य-वत्सरकृत्य-जन्मकृत्यरूपाणि षट् द्वाराणि श्राद्धानामनुग्रहार्थं **श्राद्धविधौ भण्यन्ते**=विव्रियन्ते इति द्वितीयगाथार्थः ॥२॥

एवं मङ्गलपूर्वकमभिधेयमभिधाय योग्यस्यैव विद्या राज्यं धर्मश्च देयानीति आदौ श्राद्धधर्मस्य योग्यमाह—

सड्ढत्तणस्स जुग्गो भद्दगपगई विसेसनिउणमई ।
नयमग्गरई तह दढनिअवयणठिई विणिद्दिट्ठो ॥३॥

ईदृग्गुणः **श्राद्धत्वस्य योग्यो विनिर्दिष्टः** सर्वज्ञैरिति शेषः । तत्र भद्रकप्रकृतिः=माध्यस्थ्यादिगुणोपेतो, न तु कदाग्रहग्रस्तहृदयादिः ।

उक्तञ्च—

रत्तो दुट्ठो मूढो पुव्वं वुग्गाहिओ अ चत्तारि ।
एए धम्माणरिहा अरिहो पुण होइ मज्झत्थो ॥

(१) **रत्तो**=दृष्टिरागी, यथा भुवनभानुकेवलिजीवः प्राग्भवे भूपभूर्विश्वसेनस्त्रिदण्डिभक्तोऽतिकृच्छ्रेण सद्गुरुभिर्बोधितः स्वीकृतदर्शने दृढीकृतोऽपि प्राक्परिचितत्रिदण्डिगिरा दृष्टिरागोल्लासाद्वान्तदर्शनो भ्रान्तोऽनन्तभवम् ।

(२) **द्विष्टो**=भद्रबाहुबन्धुवराहमिहिरादिवत् ।

(३) **मूढो**=वचनभावार्थानभिज्ञः ।

(४) **पूर्वं व्युद्ग्राहितो**=गोशालकादिव्युद्ग्राहितनियतिवाद्यादिवत् ।

एते धर्मस्यानर्हाः । अर्हस्तु मध्यस्थोऽरक्तद्विष्टो धर्मे आर्द्रकुमारादिवदित्युक्तं **भद्रकप्रकृतिः** । तथा **विशेषेण विशेषे** वा हेयोपादेयाद्यन्तररूपे; **निपुणा** न तु मूढा **मतिर्यस्य**, एतावताऽनन्तरोक्तदृष्टान्तस्य मूढस्यार्हत्वं निरस्तं । तथा **न्यायमार्गे** वक्ष्यमाणव्यवहारशुद्ध्यादौ न त्वन्यायमार्गे **रतिर्यस्य** । तथा **दृढा** न तु शिथिला **निजवचने स्थितिर्यस्य** दृढप्रतिज्ञः इत्यर्थः । एभिश्चतुर्भिर्गुणैरागमोक्ता एकविंशतिरपि श्राद्धगुणा आक्षिप्ताः । ते चैते—

धम्मरयणस्स जुग्गो अक्खुद्दो रूववं पगइसोमो ।
लोगप्पिओ अक्कूरो भीरू असढो सदक्खिण्णो ॥
लज्जालुओ दयालू मज्झत्थो सोमदिट्ठि गुणरागी ।
सक्कहसुपक्खजुत्तो सुदीहदंसी विसेसन्नू ॥
वुड्ढाणुगो विणीओ कयण्णुओ परहिअत्थकारी अ ।
तह चेव लद्धलक्खो इगवीसगुणेहिं संजुत्तो[१] ॥

(१) अक्षुद्रोऽतुच्छहृदयः । (२) रूपवान् स्पष्टपञ्चेन्द्रियः । (३)

१. संपन्नो इति मुद्रितम् ।

प्रकृतिसोमः स्वभावतोऽपापकर्मा सुखसेव्यश्च । (४) लोकप्रियो दानविनयशीलवत्तया । (५) अक्रूरोऽक्लिष्टचित्तः । (६) भीरुः पापाऽयशोभ्यां बिभेति । (७) अशठः परावञ्चकः । (८) सदाक्षिण्यः प्रार्थनाभङ्गभीरुः । (९) लज्जालुरकार्यवर्जकः । (१०) दयालुः सत्त्वानुकम्पकः । (११) मध्यस्थो रागद्वेषरहितः, अत एव सोमदृष्टिः, स च यथावस्थितधर्मविचारवित्त्वाद् दूरं दोषत्यागी । (१२) गुणरागी गुणिपक्षपाती निर्गुणोपेक्षकश्च । (१३) सत्कथः सती धर्म्या कथाऽभीष्टा यस्य स तथा । (१४) सुपक्षयुक्तः सुपक्षेण सुशीलानुकूलेन परिवारेण युक्तः । (१५) सुदीर्घदर्शी सर्वत्राऽऽयतिदर्शित्वाद्बहुलाभाल्पक्लेशकार्यकर्त्ता । (१६) विशेषज्ञोऽपक्षपातित्वेन गुणदोषविशेषज्ञः । (१७) वृद्धानुगो वृत्तस्थज्ञानवयोवृद्धसेवकः। (१८) विनीतो गुणाधिके गौरवकृत् । (१९) कृतज्ञः परोपकाराऽविस्मारकः । (२०) परहितार्थकारी निरीहः सन् परार्थकृत् । (२१) लब्धलक्षो धर्मकृत्येषु सुशिक्षित इति । एते चैकविंशतिरपि भद्रकत्वादिचतुर्गुणसद्भावे प्रायः प्राप्यन्ते । तत्र भद्रकत्वेऽक्षुद्रत्व-प्रकृतिसौम्यत्वाक्रूरत्व-सदक्षिणत्व-दयालुत्व-मध्यस्थत्व-सोमदृष्टित्व-वृद्धानुगत्वविनीतत्वानि, विशेषनिपुणमतित्वे स्पष्टपञ्चेन्द्रियत्व-रूपवत्त्व-सुदीर्घदर्शित्व-विशेषज्ञत्व-कृतज्ञत्व-परहितार्थकृत्त्व-लब्धलक्षत्वानि, नयमार्गरतित्वे भीरुत्वाशठत्व-लज्जालुत्व-गुणरागित्व-सत्कथत्वानि, दृढनिजवचनस्थितित्वे लोकप्रियत्व-सुपक्षयुक्तत्वे च प्रायो दृश्यन्ते इत्यत्र तच्चतुष्कमेवोक्तम् । एषु चतुर्ष्वाद्यगुणत्रयं विना कदाग्रह-ग्रस्तत्वान्मूढत्वाद्दुर्नयाऽऽसक्तत्वात् श्राद्धधर्मप्रतिपत्तिरेव न स्यात् । दृढप्रतिज्ञत्वाभावे तु प्रतिपन्नोऽपि श्राद्धधर्मो धूर्त्तमैत्र्यमिव ग्रहिलगृहीतसुवेष इव कपिकण्ठन्यस्तहार इव स्वल्पनिर्वाह एवेति । एवंविधगुण एव गृही सुभित्तिरिव चित्रन्यासम्, सुदृढपीठबन्ध इव प्रासादम्, सुघटितकाञ्चनमिव माणिक्यं **श्राद्धत्वमर्हति** श्राद्धधर्माधिकारी स्यात्, सम्यग्दर्शनादिकं

चोल्लकादिदशदृष्टान्तैर्दुर्लभमपि गुर्वादियोगे लभते सम्यक्त्वं, निर्वहते प्राग्भवे शुकराज इवेति भाव इति तृतीयगाथार्थः ॥३॥

(अत्र भद्रकत्वादिगुणेषु शुकराजनृपकथा ।)

अथ श्राद्धस्वरूपमाह—

नामाई चउभेओ, सड्ढो भावेण इत्थ अहिगारो ।
तिविहो अ भावसड्ढो, दंसणवयउत्तरगुणेहिं ॥४॥

नामस्थापनाद्रव्यभावैश्चतुर्भेदः श्राद्धः । तंत्र नामश्राद्धो [1]गुणशून्यः श्राद्धनामधारी ईश्वरादिनामधारकदरिद्रदासादिवत् । स्थापनाश्राद्धो लेप्यमयादिः । द्रव्यश्राद्धो भावशून्यश्राद्धक्रियाकृद् अभयकुमारबन्धनार्थचण्डप्रद्योतननृपादिष्टकपटश्राविकीभूतगणिकावत् । भावश्राद्धो भावपूर्वकश्राद्धक्रियानिष्ठः । अत्र च भावश्राद्धेनाधिकारो, नामश्राद्धादीनां नामगवादीनामिवेष्टसाध्यासाधकत्वात् । भावश्राद्धश्च त्रिविधो, दर्शनश्राद्धो, व्रतश्राद्ध, उत्तरगुणश्राद्धश्च । तत्र दर्शनश्राद्धः केवलसम्यक्त्वधारी श्रेणिकादिवत् । व्रतश्राद्धः सम्यक्त्वमूलाणुव्रतधारी उत्तरगुणाः-त्रीणि गुणव्रतानि चत्वारि शिक्षाव्रतानि च, सम्यक्त्वाणुव्रतसहितान्येतानि धरन्नुत्तरगुणश्राद्धः सुदर्शनश्रेष्ठ्यादिवत् । अथवा सम्यक्त्वमूलद्वादशव्रतधारी व्रतश्राद्धः, उत्तरगुणश्राद्धस्तु पूर्वोक्तगुणयुक्तः सर्वसचित्तपरिहारैकाहार-त्रिविध-चतुर्विधाहारप्रत्याख्यान-ब्रह्मचर्य-भूमिशयन-प्रतिमादिविशेषाभिग्रहवान् आनन्द-कामदेव-कार्तिकश्रेष्ठ्यादिवत् । एकद्व्यादिव्रतभावेऽपि च व्रतश्राद्धत्वं स्यात्, तत्र च द्वादशव्रतानामेकद्विकचतुष्कादिसंयोगैर्द्विविधं त्रिविधेनेत्यादिभङ्ग्योजितैरुत्तरगुणाऽविरतरूपभेदद्वययुतैः श्राद्धभङ्गकसर्वाग्रमित्युक्तम् —

---

१. अन्वर्थशून्यः इति को० ह० प्र० पाठः ।

तेरसकोडिसयाइं, चुलसीइ जुयाइं बारस य लक्खा ।
सत्तासीइ सहस्सा, दुन्निसया तह दुरग्गा य ॥

ननु त्रिविधं त्रिविधेनेति भेदोऽत्र कुत्रापि किं न योजितः ? ***उच्यते,*** गृहिणा स्वयं पुत्रादिभिर्वा प्राक्प्रारब्धारम्भादावनुमतेर्निषेद्धुमशक्यत्वात् । यत्पुनः प्रज्ञप्त्यादौ त्रिविधं त्रिविधेनेत्यपि प्रत्याख्यानमुक्तमगारिणाम्, तद्विशेषविषयम् । तथाहि-यः खलु प्रविव्रजिषुरेव पुत्रादिसन्ततिपालनाय विलम्बमानः प्रतिमाः प्रतिपद्यते, यो वा विशेषं स्वयम्भूरमणादि-गतमत्स्यमांसादि नृक्षेत्राद्बहिः स्थूलहिंसादिकं वा क्वचिदवस्थाविशेषेण[१] प्रत्याख्याति, स एव त्रिविधं त्रिविधेनेति करोतीत्यल्पविषयत्वादत्र न विवक्षितम् । महाभाष्येऽप्युक्तं-

केई भणंति गिहिणो, तिविहं तिविहेण नत्थि संवरणं ।
तं न, जओ निद्दिट्ठं पन्नत्तीए विसेसेउं ॥
पुत्ताई संतितिनिमित्तमित्तमेक्कारसिं पवण्णस्स ।
जंपंति केइ गिहिणो दीक्खाभिमुहस्स तिविहंपि ॥
जइ किंचिदप्पओअणमप्पप्पं वा विसेसिअं वत्थुं ।
पच्चक्खेज्ज न दोसो, सयंभुरमणादिमच्छव्व ॥

'अप्पओअणंत्ति'-अप्रयोजनं काकमांसादि, 'अप्पप्पं' अप्राप्यं नृक्षेत्राद् बहिर्दन्तिदन्तचित्रकचर्मादिकं विशिष्टम् । ***ननु*** आगमेऽन्यथा श्रावकभेदाः श्रूयन्ते । यदुक्तं श्रीस्थानाङ्गे-"**चत्तारि समणोवासगा पन्नत्ता, तंजहा-अम्मापियसमाणे भायसमाणे मित्तसमाणे सवत्तिसमाणे । अथवा चउव्विहा समणोवासगा पन्नत्ता, तंजहा-अद्दायससमाणे पडागासमाणे चत्तारि थाणुसमाणे खरंटयसमाणे ।**" (स्था० ३२१) एते च साधूनाश्रित्य द्रष्टव्याः, ते चामीषां चतुर्णां मध्ये कस्मिन्नवतरन्ति ? । ***उच्यते,*** व्यहारनयमतेन भावश्रावका एवैते तथा व्यवह्रियमाणत्वात्, निश्चयनयमतेन पुनः सपत्नीखरण्टसमानौ मिथ्यादृष्टिप्रायौ द्रव्यश्रावकौ, शेषास्तु भावश्रावकाः । तदुक्तं –

१. विशेषे इति को० ह० प्र० पाठः ।

चिंतइ जइ कज्जाइं, न दिट्ठखलिओवि होइ निन्नेहो ।
एगंतवच्छलो जइजणस्स जणणीसमो सड्ढो ॥
हिअए ससिणेहो च्चिअ, मुणीण मंदायरो विणयकम्मे ।
भायसमो साहूणं, पराभवे होइ सुसहाओ ॥
मित्तसमाणो माणा ईसिं रूसइ अपुच्छिओ कज्जे ।
मन्नंतो अप्पाणं, मुणीणं सयणाउ अब्भहिअं ॥
थद्धो छिद्दप्पेही, पमायखलिआणि निच्चमुच्चरइ ।
सड्ढो सवत्तिकप्पो साहूजणं तणसमं गणइ ॥

तथा द्वितीयचतुष्के –

गुरुभणिओ सुत्तत्थो, बिंबिज्जइ अवितहो मणे जस्स ।
सो आयंससमाणो, सुसावओ वन्निओ समए ॥
पवणेण पडागा इव, भामिज्जइ जो जणेण मूढेण ।
अविणिच्छियगुरुवयणो, सो होइ पडाइआतुल्लो ॥
पडिवन्नमसग्गाहं, न मुअइ गीअत्थसमणुसिट्ठोवि ।
थाणुसमाणो एसो, अपओसी मुणिजणे नवरं ॥
उम्मग्गदेसओ निन्हवोसि मूढोसि मंदधम्मोसि ।
इअ सम्मंपि कहंतं खरंटए सो खरंटसमो ॥
जह सिढिलमसुइदव्वं, छुप्पंतं पिहु नरं खरंटेइ ।
एवमणुसासगं पिहु दूसंतो भन्नइ खरंटो ॥
निच्छयओ मिच्छत्ती, खरंटतुल्लो सवत्तितुल्लोवि ।
ववहारओ उ सड्ढा, वयंति जं जिणगिहाईसु ॥

स–शयोरैक्यात् स्रवति मुञ्चति दानशीलतपोभावनादिना शुभयोगेनाष्टप्रकारं कर्मेति, शृणोति यतिभ्यः सम्यक् सामाचारीमित्यादिर्वा श्रावकशब्दार्थोऽपि भावश्रावकमेवाश्रित्य घटते । यदाहुः –

स्रवन्ति यस्य पापानि पूर्वबद्धान्यनेकशः ।
आवृत्तश्च व्रतैर्नित्यं श्रावकः सोऽभिधीयते ॥
संपत्तदंसणाई पइदिअहं जइजणा सुणेई अ ।
सामायारिं परमं, जो खलु तं सावगं बिंति ॥

श्रद्धालुतां श्राति पदार्थचिन्तनाद्धनानि पात्रेषु वपत्यनारतम् ।
किरत्यपुण्यानि सुसाधुसेवनादतोऽपि तं श्रावकमाहुरुत्तमाः ॥

यद्वा–श्रद्धालुतां श्राति शृणोति शासनं दानं वपत्याशु वृणोति दर्शनम् ।
कृन्तत्यपुण्यानि करोति संयमं तं श्रावकं प्राहुरमी विचक्षणाः ॥

तथा–श्रद्धा सम्यग् धर्मेऽस्याऽस्तीति **प्रज्ञाश्रद्धाऽर्चावृत्तेर्णः** (सि० है० ७-२-३३) इति णप्रत्यये श्राद्ध इति श्राद्धशद्वान्वर्थोऽपि भावश्राद्धत्वापेक्ष एवेत्यत्रोक्तं भावश्राद्धेनात्राधिकार इति चतुर्थगाथार्थः ॥४॥

एवं श्राद्धस्य स्वरूपमुक्त्वा प्रागुक्ते दिनरात्र्यादिकृत्यषट्के प्रथमं दिनकृत्यविधिमाह –

नवकारेण विबुद्धो, सरेइ सो सकुलधम्मनियमाई ।
पडिकमिअ सुई पूइअ, गिंहे जिणं कुणइ संवरणं ॥५॥

'नमो अरिहंताणं' इत्यादिना **विबुद्धः स श्राद्धः स्वकुलधर्मनियमादीन् स्मरेत्** । अयमर्थः-श्रावकेण तावत् स्वल्पनिद्रेण भाव्यं, पाश्चात्यरात्रौ च यामादिसमये सकाले उत्थातव्यं, तथा सति यथा विलोक्यमानैहिकलौकिकपारलौकिककार्यसिद्ध्यादयोऽनेकगुणाः, अन्यथा तत्सीदनादयो दोषाः । लोकेऽप्युक्तं –

कम्मीणां धण संपडइ, धम्मीणां परलोअ जिहिं ।
सुत्तां रवि उग्गमइ, तिहिं नरआउ न ओय ॥

निद्रापारवश्यादिना यदि तथोत्थातुं न शक्नोति, तदा पञ्चदशमुहूर्त्ता रजनी तस्यां जघन्यतोऽपि चतुर्दशे ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्तिष्ठेत्, उत्थितश्च द्रव्याद्युपयोगं करोति-द्रव्यतः कोऽहं श्राद्धोऽन्यो वा ? क्षेत्रतः किं स्वगृहेऽन्यत्र वा ? उपरितलेऽधस्तले वा ? कालतो रात्रिर्दिनं वा ? भावतः कायिक्यादिना पीडितोऽहं न वा ? एवमुपयोगे दत्ते निद्रानुपरमे

[1]नासानिःश्वासं निरुणद्धि । ततोऽपनिद्रः सन् द्वारं दृष्ट्वा कायिक्यादि-चिन्तां करोति । उक्तञ्च साधुमाश्रित्यौघनिर्युक्तौ—'**दव्वाइउवओगं ऊसासनिरुंभणालोअं**' इति रात्रौ च यदि किञ्चित् कार्याद्यन्यस्मै ज्ञापयति, तदा मन्दस्वरादिनैव, उच्चैःस्वरं तु शब्दकासितखुंकारहुंकाराद्यपि न कुर्यात्, रात्रौ [2]तत्करणजागरितैर्गृहगोधादिहिंस्रजीवैर्मक्षिकोपद्रवाद्यारम्भः, प्रातिवेश्मिकैर्वा स्वस्वाऽऽरम्भः प्रवर्त्त्येत । तथा च पानीयाहारिका-रन्धनकारिका-वाणिज्यकारक-[3]शोषकारक-पथिक-कर्षकाऽऽरामिका-ऽरघट्टिकघरट्टादियन्त्रवाहक-शिलाकुट्टक-चाक्रिक-रजक-कुम्भकार-लोहकार-सूत्रधार-द्यूतकार-शस्त्रकार-मद्यकार-मात्स्यिक-सौनिक-वागुरिक-लुब्धक-घातक-पारदारिक-तस्कराऽवस्कन्ददायकादीनामपि परम्परया कुव्यापारप्रवृत्तिरिति निरर्थकमनेके दोषाः । तदुक्तं श्री भगवत्यङ्गे—

जागरिआ धम्मीणं, अहम्मीणं तु सुत्तया सेया ।
वच्छाहिवभइणीए, अकहिंसु जिणो जयंतीए ॥

निद्राच्छेदे च तज्ज्ञेन भूजलाग्निवायुव्योमसु किं तत्त्वमित्याद्यन्वेष्यं यतः—

अम्भोभूतत्त्वयोर्निद्राविच्छेदः शुभहेतवे ।
व्योमवाय्वग्नितत्त्वेषु स पुनर्दुःखदायकः ॥

वामा शस्तोदये पक्षे सिते कृष्णे तु दक्षिणा ।
त्रीणि त्रीणि दिनानीन्दुसूर्ययोरुदयः शुभः ॥

शुक्लप्रतिपदो वायुश्चन्द्रेऽथार्के त्र्यहं त्र्यहम् ।
वहन् शस्तोऽनया वृत्त्या विपर्यासे तु दुःखदः ॥

---

१. नासां इति को० ह० प्र० पाठः ।
२. तत्करणे इति मुद्रितम् ।
३. शोक० इति मुद्रितम् ।

शशाङ्केनोदये वायोः सूर्येणाऽस्तं शुभावहम् ।
उदये रविणा त्वस्य शशिनाऽस्तं शुभावहम् ॥

केषाञ्चिन्मते वारक्रमेण सूर्यचन्द्रोदयो, तत्र रविभौमगुरुशनिषु सूर्योदयः सोमबुधशुक्रेषु चन्द्रोदयः । केषाञ्चित् सङ्क्रान्तिक्रमाद्, यथा मेसविसे रविचंदा इत्यादि । केषाञ्चिच्चन्द्रराशिपरावर्त्तक्रमेण —

सार्द्धं घटीद्वयं नाडिरेकैकाऽर्कोदयाद्वहेत् ।
अरघट्टघटीभ्रान्तिन्यायो नाड्यो पुनः पुनः ॥

षट्त्रिंशद्गुरुवर्णानां या वेला भणने भवेत् ।
सा वेला मरुतो नाड्या नाड्यां सञ्चरतो लगेत् ॥

पञ्चतत्त्वानि चैवं —

ऊर्ध्वं वह्निरधस्तोयं तिरश्चीनः समीरणः ।
भूमिर्मध्यपुटे व्योम सर्वगं वहते पुनः ॥

वायोर्वह्नेरपां पृथ्व्या व्योम्नस्तत्त्वं वहेत् क्रमात् ।
वहन्त्योरुभयोर्नाड्योर्ज्ञातव्योऽयं क्रमः सदा ॥

पृथ्व्याः पलानि पञ्चाशच्चत्वारिंशत्तथाऽम्भसः ।
अग्नेस्त्रिंशत्पुनर्वायोर्विंशतिर्नभसो दश ॥

तत्त्वाभ्यां भूजलाभ्यां स्याच्छान्ते कार्ये फलोन्नतिः ।
दीप्ता स्थिरादिके कृत्ये तेजोवाय्वम्बरैः शुभम् ॥

जीवितव्ये जये लाभे सस्योत्पत्तौ च वर्षणे ।
पुत्रार्थे युद्धप्रश्ने च गमनागमने तथा ॥

पृथ्व्यप्तत्त्वे शुभे स्यातां वह्निवातौ च नो शुभौ ।
अर्थसिद्धिः स्थिरोर्व्यां तु शीघ्रमम्भसि निर्दिशेत् ॥ युग्मम् ।

पूजाद्रव्यार्जनोद्वाहे दुर्गादिसरिदाक्रमे ।
गमागमे जीविते च गृहे क्षेत्रादिसङ्ग्रहे ॥

क्रयविक्रयणे वृष्टौ सेवाकृषिद्विषज्जये ।
विद्यापट्टाभिषेकादौ शुभेऽर्थे च शुभः शशी ॥ युग्मम् ।

प्रश्ने प्रारंभणे वाऽपि कार्याणां वामनासिका ।
पूर्णा वायोः प्रवेशश्चेत्तदा सिद्धिरसंशयम् ॥
बद्धानां रोगितानां च प्रभ्रष्टानां निजात्पदात् ।
प्रश्ने युद्धविधौ वैरिसङ्गमे सहसा भये ॥
स्नाने पानेऽशने नष्टान्वेषे पुत्रार्थमैथुने ।
विवादे दारुणार्थे च सूर्यनाडिः प्रशस्यते ॥ युग्मम् ।

क्वचित्त्वेवम् -

विद्यारम्भे च दीक्षायां शस्त्राभ्यासविवादयोः ।
राजदर्शनगीतादौ मन्त्रयन्त्रादिसाधने ॥ सूर्यनाडी शुभा ।
दक्षिणे यदि वा वामे यत्र वायुर्निरन्तरम् ।
तं पादमग्रतः कृत्वा निस्सरेत् निजमन्दिरात् ॥
अधमर्णारिचौराद्या विग्रहोत्पातिनोऽपि च ।
शून्याङ्गे स्वस्य कर्तव्याः सुखलाभजयार्थिभिः ॥
स्वजनस्वामिगुर्वाद्या ये चान्ये हितचिन्तकाः ।
जीवाङ्गे ते ध्रुवं कार्याः कार्यसिद्धिमभीप्सुभिः ॥
प्रविशत्पवनापूर्णनासिकापक्षमाश्रितम् ।
पादं शय्योत्थितो दद्यात् प्रथमं पृथिवीतले ॥

एवं विधिना त्यक्तनिद्रः श्रावक आत्यन्तिकबहुमानः परममङ्गलार्थं नमस्कारं स्मरेद् अव्यक्तवर्णं, यदाह—

परमिट्ठिचिंतणं माणसम्मि सिज्जागएण कायव्वं ।
सुत्ताऽविणयपवित्ती निवारिआ होइ एवं तु ॥

अन्ये तु न सा काचिदवस्था यस्यां पञ्चनमस्कारस्याऽनधिकार इति मन्वाना अविशेषेणैव नमस्कारपाठमाहुः । एतन्मतद्वयमाद्यपञ्चाशक-वृत्यादावुक्तम् । श्राद्धदिनकृत्ये त्वेवमुक्तं—

सिज्जाठाणं पमुत्तूणं, चिट्ठिज्जा धरणीयले ।
भावबंधुं जगन्नाहं, नमोक्कारं तओ पढे ॥

यतिदिनचर्यायां चैवं—

जामिणिपच्छिमजामे, सव्वे जग्गन्ति बालबुड्ढाई ।
परमिट्ठिपरममंतं भणंति सत्तट्ठवाराओ ॥

[१]एवं च नमस्कारं स्मरन् सुप्तोत्थितः पल्यङ्कादि मुक्त्वा पवित्रभूमौ ऊर्ध्वं स्थितो निविष्टो वा पद्मासनादिसुखासनासीनः पूर्वस्यामुत्तरस्यां वा सम्मुखो जिनप्रतिमाद्यभिमुखो वा चित्तैकाग्रताद्यर्थं कमलबन्धकरजापादिना नमस्कारान् परावर्तयेत्, तत्राऽष्टदले कमले कर्णिकायामाद्यं पदं, द्वितीयादिपदानि चत्वारि पूर्वादिदिक्चतुष्के, शेषाणि चत्वार्याग्नेय्यादिविदिक्चतुष्के न्यसेदित्यादि । उक्तं चाष्टमप्रकाशे श्रीहेमसूरिभिः—

अष्टपत्रे सिताऽम्भोजे कर्णिकायां कृतस्थितिम् ।
आद्यं सप्ताक्षरं मन्त्रं पवित्रं चिन्तयेत्ततः ॥
सिद्धादिकचतुष्कं च दिक्पत्रेषु यथाक्रमम् ।
चूलापादचतुष्कं च विदिक्पत्रेषु चिन्तयेत् ॥
त्रिशुद्ध्या चिन्तयन्नस्य शतमष्टोत्तरं मुनिः ।
भुञ्जानोऽपि लभेतैव चतुर्थतपसः फलम् ॥

करजापो नन्द्यावर्त्तशङ्खावर्त्तादिना इष्टसिद्ध्यादिबहुफलः । प्रोक्तं च—

करआवत्ते जो पंचमंगलं साहुपडिमसंखाए ।
नववारा आवत्तइ छलंति तं नो पिसायाई ॥

बन्धनादिकष्टे तु विपरीतशङ्खावर्त्तादिनाऽक्षरैः पदैर्वा विपरीतं नमस्कारं लक्षाद्यपि जपेत्, क्षिप्रं क्लेशनाशादि स्यात् । करजापाद्यशक्तस्तु सूत्र-रत्न-रुद्राक्षादिजपमालया स्वहृदयसमश्रेणिस्थया परिधानवस्त्रचरणादावलगन्त्या मेर्वनुल्लङ्घनादिविधिना जपेत् । यतः—

अङ्गुल्यग्रेण यज्जप्तं यज्जप्तं मेरुलङ्घने ।
व्यग्रचित्तेन यज्जप्तं तत्प्रायोऽल्पफलं भवेत् ॥
सङ्कुलाद्विजने भव्यः सशब्दान्मौनवान् शुभः ।
मौनजान्मानसः श्रेष्ठो जापः श्लाघ्यः परः परः ॥

---

१. नमस्कारपरिवर्तनविधिरयम्-हृदि नमस्कारं इति को० ह० प्र० पाठः ।

जपश्रान्तो विशेद् ध्यानं ध्यानश्रान्तो विशेज्जपम् ।
द्वयश्रान्तः पठेत् स्तोत्रमित्येवं गुरुभिः स्मृतम् ॥

श्रीपादलिप्तसूरिकृतप्रतिष्ठापद्धतावप्युक्तं-जापस्त्रिविधो मानसोपांशुभाष्यभेदात्, तत्र मानसो मनोमात्रवृत्तिनिर्वृत्तः स्वसंवेद्यः, उपांशुस्तु परैरश्रूयमाणोऽन्तःसञ्जल्परूपः, यस्तु परैः श्रूयते स भाष्यः, अयं यथाक्रममुत्तममध्यमाधमसिद्धिषु शान्तिपुष्ट्यभिचारादिरूपासु नियोज्यः, मानसस्य प्रयत्नसाध्यत्वाद्, भाष्यस्याधमसिद्धिफलत्वादुपांशुः साधारणत्वात्प्रयोज्यः इति। नमस्कारस्य पञ्चपदीं नवपदीं वाऽनानुपूर्व्याऽपि चित्तैकाग्र्यार्थं गुणयेत्, तस्य च प्रत्येकमेकैकाक्षरपदाद्यपि परावर्त्यम् । यदुक्तमष्टमप्रकाशे—

गुरुपञ्चकनामोत्था विद्या स्यात् षोडशाक्षरा ।
जपन् शतद्वयं तस्याश्चतुर्थस्याऽऽप्नुयात् फलम् ॥

गुरुपञ्चकं=परमेष्ठिपञ्चकं, षोडशाक्षरा=अरिहंतसिद्धआयरियउवज्झायसाहुरूपा । तथा—

शतानि त्रीणि षड्वर्णं चत्वारि चतुरक्षरम् ।
पञ्चवर्णं जपन् योगी चतुर्थफलमश्नुते ॥

षड्वर्णम्=अरिहंतसिद्ध इति । चतुरक्षरं=अरिहंत इति । अवर्णं=अकारमेव मन्त्रम् ।

प्रवृत्तिहेतुरेवैतदमीषां कथितं फलम् ।
फलं स्वर्गापवर्गौ तु वदन्ति परमार्थतः ॥

तथा—

नाभिपद्मे स्थितं ध्यायेदकारं विश्वतोमुखम् ।
सिवर्णं मस्तकाम्भोजे आकारं वदनाम्बुजे ॥
उकारं हृदयाम्भोजे साकारं कण्ठपञ्जरे ।
सर्वकल्याणकारीणि बीजान्यन्यान्यपि स्मरेत् ॥

असिआउसा इति बीजान्यन्यान्यपि 'नमः सर्वसिद्धेभ्य' इति ।

मन्त्रः प्रणवपूर्वोऽयं फलमैहिकमिच्छुभिः ।
ध्येयः प्रणवहीनस्तु निर्वाणपदकाङ्क्षिभिः ॥

एवं च मन्त्रविद्यानां वर्णेषु च पदेषु च ।
विश्लेषं क्रमशः कुर्याल्लक्ष्यभावोपपत्तये ॥

जापादेश्च बहुफलत्वं, यतः—

पूजाकोटिसमं स्तोत्रं स्तोत्रकोटिसमो जपः ।
जपकोटिसमं ध्यानं ध्यानकोटिसमो लयः ॥

ध्यानसिद्धये च जिनजन्मादिकल्याणकभूम्यादिरूपं तीर्थमन्यद्वा स्वास्थ्यहेतुं विविक्तं स्थानाद्याश्रयेत् । यद् ध्यानशतके—

निच्चं चिअ जुवइपसुनपुंसगकुसीलवज्जियं जइणो ।
ठाणं विअणं भणिअं, विसेसओ झाणकालंमि ॥

थिरकयजोगाणं पुण, मुणीण झाणेसु निच्चलमणाणं ।
गामम्मि जणाइन्ने, सुन्ने रन्ने व न विसेसो ॥

तो जत्थ समाहाणं, होइ मणोवयणकायजोगाणं ।
भूओवरोहरहिओ, सो देसो झायमाणस्स ॥

कालो वि सुच्चिअ जहिं जोगसमाहाणमुत्तमं लहइ ।
नउ दिवसनिसावेलाइनियमणं झाइणो भणिअं ॥

जच्चिअ देहावत्था, जिआण झाणावरोहिणी होइ ।
झाइज्जा तदवत्थो, ठिओ निसन्नो निवन्नो वा ॥

सव्वासु वट्टमाणा मुणओ जं देसकालचिट्ठासु ।
वरकेवलाइलाभं, पत्ता बहुसो समिअपावा ॥

तो देसकालचिट्ठानिअमो झाणस्स नत्थि समयम्मि ।
जोगाण समाहाणं, जइ होइ तहा पयइअव्वं ॥ इत्यादि ॥

नमस्कारश्चात्राऽमुत्राऽप्यत्यन्तं गुणकृत् । उक्तं हि महानिशीथे —

नासेइ चोरसावयविसहरजलजलणबंधणभयाइं ।
चिंतिज्जंतो रक्खसरणरायभयाइं भावेण ॥

अन्यत्रापि—

जाएवि जो पढिज्जइ, जेणं जायस्स होइ फलरिद्धि ।
अवसाणेवि पढिज्जइ, जेण मओ सुग्गइं जाइ ॥
आवईहिंपि पढिज्जइ, जेण य लंघेइ आवइसयाइं ।
रिद्धीएवि पढिज्जइ, जेण य सा जाइ वित्थारं ॥
नवकारइक्कअक्खर, पावं फेडेइ सत्त अयराणं ।
पन्नासं च पएणं, पंचसयाइं समग्गेणं ॥
जो गुणइ लक्खमेगं पूएइ विहीइ जिणनमुक्कारं ।
तित्थयरनामगोअं, सो बंधइ नत्थि संदेहो ॥
अट्ठेव य अट्ठसया, अट्ठसहस्सं च अट्ठकोडीओ ।
जो गुणइ अट्ठलक्खे, सो तइअभवे लहइ सिद्धिं ॥

नमस्कारमाहात्म्ये इहलोके श्रेष्ठिपुत्रशिवादयो दृष्टान्ताः । तस्मात्सुप्तोत्थितेन पूर्वं नमस्कारः स्मर्त्तव्यः, ततो धर्मजागर्या कार्या । यथा—

कोहं का मम जाई, किं च कुलदेवया च के गुरुणो ।
को मह धम्मो के वा, अभिग्गहा का अवत्था मे ॥
किं मे कडं किच मे किच्चसेसं, किं सक्कणिज्जं न समायरामि ।
किं मे परो पासइ किं च अप्पा, किं वाहं खलिअं न विवज्जयामि ॥

एवमद्य कां तिथिः ? किं वाऽर्हतां कल्याणकं ? किं वाऽद्य मम कृत्यमित्यादि । अत्र स्वकुलधर्मव्रतादेः स्मरणं भावतः, गुर्वादेस्तु द्रव्यतः, कुत्र देशे पुरे ग्रामे स्थाने वाऽस्मीति क्षेत्रतः, कः कालः प्रभातादिः सम्प्रतीति च कालतः, इदं च सर्वमादिशब्देन सङ्गृहीतम् । एवं स्मरणे हिं जीवसावधानत्व-तत्तद्विरुद्धकर्मस्वदोषादिपरिहार-स्वनियमनिर्वाह-नव्यगुणविशेषधर्मार्जनादयो गुणाः । श्रूयते ह्यानन्द-कामदेवाद्यैरपि धर्मजागर्याप्रतिबुद्धैः प्रतिमादिविशेषधर्मकरणादि ।

अथोत्तरार्द्धव्याख्या—"**पडिकमिअत्ति**" ततः चेत् प्रतिक्रामकस्तदा **प्रतिक्रम्य**=रात्रिप्रतिक्रमणं कृत्वा । तद्विधिरग्रे वक्ष्यते★ । यो न प्रति-

★ द्वितीय प्रकाशे - पत्रम् १८३

क्रामति तेनापि रागादिमयकुस्वप्न-प्रद्वेषादिमयदुःस्वप्नयोरनिष्ट-सूचकताद्दृक्स्वप्नस्य च प्रतिघाताय स्त्रीसेवादिकुस्वप्नोपलम्भेऽष्टोत्तर-शतोच्छ्वासमानः कायोत्सर्गः कार्यः, अन्यथा तु शतोच्छ्वासमानः कायोत्सर्गः कार्यः । यदुक्तं व्यवहारभाष्ये—

पाणिवहमुसावाए, अदत्तमेहुणपरिग्गहे सुमिणे ।
सयमेगं तु अणूणं, ऊसासाणं झविज्जाहि ॥

महव्वयाइं झाइज्जा सिलोगे पंचवीसई ।
इत्थीविप्परिआसे अ सत्तावीससिलोइओ ॥ (व्य० भा० ११९-२०)

प्राणिवधादिचतुष्के स्वप्ने कृते कारितेऽनुमोदिते च, मैथुने तु कृते द्वितीयगाथोत्तरार्द्धेऽष्टोत्तरशतोच्छ्वासोत्सर्गस्योक्तत्वात् कारितेऽनुमोदिते च शतमेकमन्यूनमुच्छ्वासानां क्षपयेत् । पञ्चविंशत्युच्छ्वासप्रमाणं चतुर्विंशतिस्तवं चतुरो वारान् ध्यायेदिति भावः । अथवा महाव्रतानि दशवैकालिकश्रुतबद्धानि कायोत्सर्गे ध्यायेत् । तेषामपि प्रायः पञ्चविंशतिश्लोकमानत्वात् । यदि वा यान् तान् वा स्वाध्यायभूतान् पञ्चविंशतिश्लोकान् ध्यायेदिति ॥ तद्वृत्तौ आद्यपञ्चाशकवृत्तावपि जातु मोहोदयात् कुस्वप्ने स्त्रीसेवादिरूपे तत्कालमुत्थायेर्यापथप्रतिक्रमणपूर्वकमष्टोत्तरशतोच्छ्वासप्रमाणः कायोत्सर्गः कार्य इति । कायोत्सर्गे कृतेऽपि प्रतिक्रमणवेलाया अर्वाग् बहुनिद्रादिप्रमादे पुनरेवं कायोत्सर्गः क्रियते । जातु दिवापि निद्रायां कुस्वप्नाद्युपलम्भे एवं कायोत्सर्गः कर्त्तव्यो विभाव्यते, परं तदैव क्रियते सन्ध्याप्रतिक्रमणावसरे वेति निर्णयो बहुश्रुतगम्यः । विवेकविलासादौ त्वेवमुक्तं—

सुस्वप्नं प्रेक्ष्य न स्वप्यं कथ्यमह्नि च सद्गुरोः ।
दुःस्वप्नं पुनरालोक्य कार्यः प्रोक्तविपर्ययः ॥
समधातोः प्रशान्तस्य धार्मिकस्यापि नीरुजः ।
स्यातां पुंसो जिताक्षस्य स्वप्नौ सत्यौ शुभाशुभौ ॥

अनुभूतः श्रुतो दृष्टः प्रकृतेश्च विकारजः ।
स्वभावतः समुद्भूतश्चिन्तासन्ततिसम्भवः ॥
देवताद्युपदेशोत्थो धर्मकर्मप्रभावजः ।
पापोद्रेकसमुत्थश्च स्वप्नः स्यान्नवधा नृणाम् ॥ युग्मम् ।
प्रकारैरादिमैः षड्भिरशुभश्च शुभोऽपि च ।
दृष्टो निरर्थकः स्वप्नः सत्यस्तु त्रिभिरुत्तरैः ॥
रात्रेश्चतुर्षु यामेषु दृष्टः स्वप्नः फलप्रदः ।
मासैर्द्वादशभिः षड्भिस्त्रिभिरेकेन च क्रमात् ॥
निशाऽन्त्यघटिकायुग्मे दशाहात्फलति ध्रुवम् ।
दृष्टः सूर्योदये स्वप्नः सद्यः फलति निश्चितम् ॥
मालास्वप्नोऽह्नि दृष्टश्च तथाऽऽधिव्याधिसम्भवः ।
मलमूत्रादिपीडोत्थः स्वप्नः सर्वो निरर्थकः ॥
अशुभः प्राक् शुभः पश्चात् शुभो वा प्रागथाशुभः ।
पाश्चात्यः फलदः स्वप्नो दुःस्वप्ने शान्तिरिष्यते ॥

स्वप्नचिन्तामणिशास्त्रेऽपि—

स्वप्नमनिष्टं दृष्ट्वा सुप्यात्पुनरपि निशामवाप्याथ ।
न कथं कथमपि कथयेत्केषाञ्चित् फलति न स यस्मात् ॥
उत्थाय जिनं प्रातर्ध्यायति यः स्तौति वाऽथवा स्मरति ।
पञ्चनमस्कृतिमन्त्रं दुःस्वप्नस्तस्य वितथः स्यात् ॥
पूजादीन्यपि रचयेद्देवगुरूणां तपश्च निजशक्त्या ।
सततं धर्मरतानां दुःस्वप्नो भवति सुस्वप्नः ॥
देवगुरूणां स्मरणं नामग्रहणं सुतीर्थसूरीणाम् ।
विरचय्य स्वपिति यदा न कदाऽप्याप्नोति दुःस्वप्नम् ॥
निष्ठीवनेन दद्वादेस्ततः कुर्यान्निघर्षणम् ।
अङ्गदार्ढ्याय पाणिभ्यां वज्रीकरणमाचरेत् ॥
प्रातः प्रथममेवाथ स्वपाणिं दक्षिणं पुमान् ।
पश्येद्वामं तु वामाक्षी निजपुण्यप्रकाशकम् ॥

मातृप्रभृतिवृद्धानां नमस्कारं करोति यः ।
तीर्थयात्राफलं तस्य तत्कार्योऽसौ दिने दिने ॥

अनुपासितवृद्धानामसेवितमहीभुजाम् ।
अवारमुख्यासुहृदां दूरे धर्मार्थतुष्टयः ॥

प्रतिक्रामकस्य च प्रत्याख्यानोच्चारात्पूर्वं सच्चित्तादिचतुर्दशनियमग्रहणं स्यात् । अप्रतिक्रामकेनापि सूर्योदयात् प्राक् चतुर्दशनियमग्रहणं यथाशक्ति नमस्कारसहितादि ग्रन्थिसहितादि द्व्यासनैकासनादि यथागृहीतसच्चित्तद्रव्यविकृतिनैयत्यादिनियमोच्चारणरूपं देशावकाशिकं च कार्यम् ।

विवेकिना हि पूर्वं सद्गुरुपार्श्वे सम्यक्त्वमूलः श्रावकधर्मो यथाशक्ति द्वादशव्रतात्मकः प्रतिपत्तव्यः । तथा सति सर्वाङ्गीणविरतेः सम्भवाद्, विरतेश्च महाफलत्वाद्, अविरतेश्च निगोदादीनामिव मनोवाक्कायव्यापाराभावेऽपि बहुकर्मबन्धादिमहादोषात् । तथा चोक्तं—

भाविना भविना येन स्वल्पापि विरतिः कृता ।
स्पृहयन्ति सुरास्तस्मै स्वयं तां कर्तुमक्षमाः ॥

अकुर्वन्तोऽपि कवलाहारमेकेन्द्रियाङ्गिनः ।
यन्नोपवासपुण्याढ्यास्तत्तत्राविरतेः फलम् ॥

सावद्यं चित्तवाक्कायैरकुर्वन्तोऽपि जन्मिनः ।
अनन्तकालमेकाक्षास्तिष्ठन्त्यविरतेः खलु ॥

तिरिया कसंकुसारा, निवायवहबंधमारणसयाइं ।
नेव इहं पावंता, परत्थ जइ निअमिआ हुंता ॥

अविरतिकर्मोदये हि देवानामिव गुरूपदेशादियोगेऽपि विरतिप्रतिपत्तिः कापि न स्याद्, अत एव श्रेणिकनृपः क्षायिकसम्यग्दृष्टिरपि श्रीवीरवचःश्रवणादियोगेऽपि काकादिमांसमात्रनियममपि न स्वीचक्रे । अविरतिश्च विरत्या जीयते, विरतिश्चाभ्याससाध्या, अभ्यासादेव हि सर्वक्रियासु कौशलमुन्मीलति । अनुभवसिद्धं चेदं लिखनपठनसङ्ख्या-

नगाननृत्यादिसर्वकलाविज्ञानेषु सर्वेषाम् । उक्तमपि—

अभ्यासेन क्रियाः सर्वा अभ्यासात् सकलाः कलाः ।
अभ्यासाद् ध्यानमौनादि किमभ्यासस्य दुष्करम् ? ॥

निरन्तरं विरतिपरिणामाभ्यासे च प्रेत्याऽपि तदनुवृत्तिः स्यात् । यदुक्तं—

जं अब्भसेइ जीवो, गुणं च दोसं च एत्थ जम्मम्मि ।
तं पावइ परलोए, तेण य अब्भासजोएण ॥

तस्माद् यथेच्छमपि द्वादशव्रतप्रतिबद्धनियमा विवेकिना स्वीकार्याः । अत्र च श्राद्धश्राविकायोग्यमिच्छापरिमाणं सविस्तरं व्याख्येयं, यथा तन्नियमानां सम्यक् परिज्ञानपूर्वं प्रतिपत्तौ भङ्गादिदोषो न स्यात् । नियमाश्च विमर्शपूर्वकं तथैव ग्राह्या यथा निर्वोढुं शक्यन्ते । सर्वेष्वपि नियमेषु च सहसाऽनाभोगाद्याकारचतुष्कं चिन्त्यं,[१] तेनाऽनाभोगादिना नियमितबहुवस्तुग्रहणेऽपि नियमभङ्गो न स्यात्, किन्तु अतिचारमात्रम् । ज्ञात्वा त्वंशमात्रग्रहणेऽपि नियमभङ्ग एव, जातु दुष्कर्मपारवश्येन ज्ञात्वापि भङ्गेऽग्रतो नियमः पाल्य एव धर्मार्थिना । प्रतिपन्नपञ्चमीचतुर्दश्यादितपोदिनेऽपि तिथ्यन्तरभ्रान्त्यादिना सच्चित्तजलपानताम्बूलभक्षणकियद्भोजनादौ यदा तपोदिनं ज्ञातं तदनु मुखान्तःस्थमपि न गिलति, किन्तु तत्त्यक्त्वा प्रासुकवारिणा मुखशुद्धिं कृत्वा तपोरीत्यैव तिष्ठति, तद्दिने च यदि भ्रान्त्या पूर्णं भुक्तस्तदा द्वितीयदिने दण्डनिमित्तं तत्तपः कार्यं, समाप्तौ च तत्तपो वर्द्धमानं कार्यम्, एवं चातिचार एव स्यान्न तु भङ्गः । तपोदिनज्ञानादनु सिक्थादिमात्रगिलने तु भङ्ग एव नरकादिहेतुः, दिनसंशये कल्प्याकल्प्यसंशये वा कल्प्यग्रहणेऽपि भङ्गादिदोषः, गाढमान्द्ये भूतादिदोषपारवश्ये सर्पदंशाद्यसमाधौ च यदि तत्तपः कर्त्तुं न शक्नोति, तदापि

१. चिन्त्यतेऽना इति को० ह० प्र० पाठः ।

चतुर्थाकारोच्चारान्न भङ्गः । एवं सर्वेषु नियमेष्वपि भाव्यम् । उक्तञ्च–

वयभंगे गुरुदोसो, थोवस्सवि पालणा गुणकरी अ ।
गुरूलाघवं च नेअं, धम्मम्मि अओ अ आगारा ॥

नियमश्च महाफलः, यदि ह्यासन्नकुम्भकृत्खलतिं दृष्टां बिना न भोक्ष्ये इति कौतुकमात्रगृहीतोऽपि नियमः श्रेष्ठिकमलस्य निधानार्द्धप्राप्त्या सफलीभूतः, तदा पुण्यार्थं नियमफलं कियदुच्यते ? तथाहं–

योऽपि सोऽपि ध्रुवं ग्राह्यो नियमः पुण्यकाङ्क्षिणा ।
सोऽल्पोऽप्यनल्पलाभाय कमलश्रेष्ठिनो यथा ॥

परिग्रहपरिमाणनियमदृढतायां रत्नसारकुमारकथाऽग्रे वक्ष्यते । नियमाश्चैवं ग्राह्या, तत्र पूर्वं तावन्मिथ्यात्वं त्याज्यं, ततो नित्यं यथाशक्ति त्रिर्द्विः सकृद्वा जिनपूजा, जिनदर्शनं, सम्पूर्णदेववन्दनं, चैत्यवन्दना वा कार्येति नियम्यम् । एवं सामग्र्यां गुरोर्बृहल्लघु वा वन्दनम्, सामग्र्यभावे नामग्रहणेन वन्दनं, नित्यं वर्षाचतुर्मास्यां पञ्चपर्व्यादौ वाऽष्टप्रकारा पूजा, यावज्जीवं नव्यान्नपक्वान्न-फलादेर्देवस्य ढौकनं विना अग्रहणं, नित्यं नैवेद्यपूगादेर्ढौकनं, नित्यं चतुर्मासीत्रयवार्षिकदीपोत्सवादौ वा अष्ट-मङ्गलिकढौकनं, नित्यं पर्वसु वा वर्षमध्ये कियद्वारं वा खाद्य-स्वाद्यादिसर्ववस्तूनां देवस्य गुरोश्च प्रदानपूर्वं भोजनं, प्रतिमासं प्रतिवर्षं वा महाध्वजप्रदानादिविस्तरेण स्नात्रमहमहापूजा, रात्रिजागरणादि, नित्यं वर्षासु कियद्वारं वा चैत्यशालाप्रमार्जनसमारचनादि, प्रतिवर्षं प्रतिमासं वा चैत्येऽङ्गरूक्षण-दीपार्थपूणी-कियद्दीपतैल-चन्दनखण्डादेः, शालायां मुखवस्त्र-जपमाला-प्रोञ्छनक-चरवलकाद्यर्थं कियद्वस्त्रसूत्रकम्बलोर्णादेश्च मोचनं, वर्षासु श्राद्धादीनामुपवेशनार्थं कियत्पट्टिकादेः कारणं, प्रतिवर्षं सूत्रादिनाऽपि सङ्घपूजा कियत्साधर्मिकवात्सल्यादि च, प्रत्यहं कियान् कायोत्सर्गः, स्वाध्यायत्रिशत्यादिगुणनं, नित्यं दिवा नमस्कारसहितादे रात्रौ दिवसचरमस्य च प्रत्याख्यानस्य करणं, द्विप्रतिक्रमणादि चादौ

नियमनीयानि ।

ततो यथाशक्ति द्वादशव्रतस्वीकारः, तत्र च सप्तमव्रते सचित्ता-चित्तमिश्रव्यक्तिः सम्यग् ज्ञेयः । यथा प्रायः सर्वाणि धान्यानि धानक-जीरकाजमक-विरहाली-सोआ-राई-खसखस-प्रभृतिसर्वकणाः, सर्वाणि फलपत्राणि, लवण-खारी-क्षारक-रक्तसैन्धव-सञ्चलादिरकृत्रिमः क्षारो, मृत्-खटी-वर्णिकादिः आर्द्रदन्तकाष्ठादि च व्यवहारतः सचित्तानि । जलेन क्लेदिताश्चणकगोधूमादि-कणाश्चणकमुद्गादिदालयश्च क्लिन्ना अपि क्वचिन्नखिकासम्भवान्मिश्राः, तथा पूर्वं लवणादिप्रदानं बाष्पादिप्रदानं वालुकाक्षेपं वा विना सेकिताश्चणका गोधूमयुगन्धर्यादिधानाः, क्षारादि-प्रदानं विना लोलिततिला, ओलक-उंबिका-पृथुक-सेकितफलिका-पर्पटिकादयो मरिच-राजिका-वघारादिमात्रसंस्कृतचिर्भटिकादीनि सचित्तान्तर्बीजानि सर्वपक्वफलानि च मिश्राणि । यद्दिने तिलकुट्टिः कृता तद्दिने मिश्रा, मध्येऽन्नरौट्टिकादिक्षेपे तु मुहूर्त्तादनु प्रासुका, दक्षिण-मालवादौ प्रभूततरगुडक्षेपेण तद्दिनेऽपि तस्याः प्रासुकत्वव्यवहारः । वृक्षात्तत्कालगृहीतं गुन्द-लाक्षा-छल्ल्यादि, तात्कालिको नालिकेर-निम्बक-निम्बाऽऽम्रेक्ष्वादीनां रसः तात्कालिकं तिलादितैलं, तत्कालभग्नं निर्बीजीकृतं नालिकेर-शृङ्गाटक-पूगीफलादि, निर्बीजकृतानि पक्व-फलानि, गाढमर्दितं निष्कणं जीरकाजमकादि च मुहूर्त्तं यावन्मिश्राणि, मुहूर्तादूर्ध्वं तु प्रासुकानीति व्यवहृतिः । अन्यदपि प्रबलाग्नियोगं विना यत्प्रासुकीकृतं स्यात् तन्मुर्हूत्तावधि मिश्रं तदनु प्रासुकं व्यवह्रियते, यथा प्रासुकनीरादि, तथा कच्चफलानि कच्चधान्यानि गाढं मर्दितमपि लवणादि च प्रायोऽग्न्यादिप्रबलशस्त्रं विना न प्रासुकानि । यदुक्तं श्रीपञ्चमाङ्गे अयमर्थ एकोनविंशे शते तृतीयोद्देशके-"वज्रमय्यां शिलायां स्वल्पपृथ्वीकायस्य वज्रलोष्टकेनैकविंशतिवारान् पेषणे सन्त्येके केचन जीवा ये स्पृष्टा अपि नेति ।" योजनशतात्परत आगतानि हरीतकी-

खारिकि-किसिमिसि-द्राक्षा-खजूर-मरिच-पिप्पली-जातिफल-बदाम-वायम-अखोड-नमिजांजिर-गोजां-पिस्तां-चणीकबावा-स्फटिकानुकारिसैन्धवादीनि, सज्जिकाबिडलवणादिः कृत्रिमः क्षारः, कुम्भकारादिपरिकर्मितमृदादिकम्, एला-लवंग-जावित्री-शुष्कमुस्ता-कोंकणादिपक्वकदलीफलानि, उत्कालितशृङ्गाटकपूगादीनि च प्रासुकानीति व्यवहारो दृश्यते। उक्तमपि श्रीकल्पे —

जोअणसयं तु गंतुं, अणहारे तुण्ण भंडसंकती।
वायागणिधूमेण य, विद्धत्थं होइ लोणाई॥

लवणादिकं स्वस्थानात् गच्छत् प्रत्यहं बहुबहुतरादिक्रमेण विध्वस्यमानं योजनशतात्परतो गत्वा सर्वथैव विध्वस्तमचित्तं भवति। *आह*- शस्त्राभावे योजनशतगमनमात्रेणैवं कथमचित्तीभवतीत्याह—अनाहारेण यस्य यदुत्पत्तिदेशादिकं साधारणं तत्ततो व्यवच्छिन्नं स्वोपष्ठम्भकाहारविच्छेदाद्विध्वस्यते, तच्च लवणादिकं भाण्डसङ्क्रान्त्या पूर्वस्मात्पूर्वस्माद् भाजनादपरभाजनेषु, यद्वा पूर्वस्या भाण्डशालाया अपरस्यां भाण्डशालायां सङ्क्रम्यमाणं विध्वस्यते। तथा वातेन वाऽग्निना वा महानसादौ धूमेन वा लवणादिकं विध्वस्तं भवति। **लोणाई** इत्यत्राऽऽदिशब्दादमी द्रष्टव्या—

हरिआलमणोसिलपिप्पली अ खज्जूरमुद्दिया अभया।
आईन्नमणाइन्ना, ते वि हु एमेव नायव्वा॥

हरितालं मनःशिला पिप्पली च खर्जूरः। एते प्रतीताः, मुद्रिका-द्राक्षा, अभया=हरीतकी, एतेऽप्येवमेव लवणवद् योजनशतगमनादिभिः कारणैरचित्तीभवन्तो ज्ञातव्याः, परमेकेऽत्राऽऽचीर्णा अपरेऽनाचीर्णाः, तत्र पिप्पलीहरीतकीप्रभृतय आचीर्णा इति गृह्यन्ते, खर्जूरमुद्रिकादयः पुनरनाचीर्णा इति न गृह्यन्ते।

आरुहणे ओरुहणे निसिअणगोणाइणं च गाउन्हा ।
भुम्माहारच्छेए, उवक्कमेणं च परिणामो ॥

शकटे गवादिपृष्ठेषु च लवणादीनां यद्भूयो भूय आरोहणमवरोहणं च, तथा यत्तस्मिन् शकटादौ लवणादिभारोपरि मनुष्या निषीदन्ति, तेषां गवादीनां च यः कोऽपि पृष्ठादिगात्रोष्मा तेन वा परिणामो भवति, तथा यो यस्य भौमादिकः पृथिव्यादि आहारः[१] तद्व्यवच्छेदे तस्य परिणामः उपक्रमः शस्त्रं, तच्च त्रिधा, स्वकायपरकायतदुभयरूपं, तत्र स्वकायशस्त्रं यथा लवणोदकं मधुरोदकस्य, कृष्णभूमिर्वा पाण्डुभूमेः, परकायशस्त्रं यथाऽग्निरुदकस्य, उदकं चाग्नेरिति, तदुभयशस्त्रं यथा उदकमृत्तिके शुद्धोदकस्येत्यादि । एवमादीनि सचित्तवस्तूनां परिणमनकारणानि मन्तव्यानि ।

उप्पलपउमाइं पुण, उन्हे दिन्नाइं जाम न धरिंति ।
मोग्गरगजूहिआओ, उण्हे छुढा चिरं हुंति ॥

मगदंतिअपुप्फाईं, उदए छूढाइं जाम न धरिंति ।
उप्पलपउमाइं पुण, उदए छूढा चिरं हुंति ॥

उत्पलानि पद्मानि च उदकयोनिकत्वादुष्णे आतपे दत्तानि यामं प्रहरमात्रं कालं न ध्रियन्तेनावतिष्ठन्ते, किन्तु प्रहरादर्वागेवाऽचित्तीभवन्ति । मोगरकाणि=मृगदन्तिकापुष्पाणि यूथिकापुष्पाणि चोष्णयोनिकत्वादुष्णे क्षिप्तानि चिरमपि कालं भवन्ति, सचित्तान्येव तिष्ठन्तीति भावः । मृगदन्तिकापुष्पाणि उदके क्षिप्तानि यामं प्रहरमपि न ध्रियन्ते, उत्पल-पद्मानि पुनरुदके क्षिप्तानि चिरमपि भवन्ति ।

पत्ताणं पुप्फाणं, सरडुफलाणं तहेव हरियाणं ।
विंटम्मि मिलाणंमी, नायव्वं जीवविप्पजढं ॥

पत्राणां पुष्पाणां सरडुफलानामबद्धास्थिकफलानां, तथैव हरितानां

---

१. आहारः स इति को० ह० प्र० पाठः ।

वास्तुलादीनां सामान्यतस्तरुणवनस्पतीनां वा वृन्ते मूलनाले म्लाने सति ज्ञातव्यं जीवविप्रयुक्तमेतत् पत्रादिकमिति श्रीकल्पवृत्तौ । शाल्यादि-धान्यानां तु श्रीपञ्चमाङ्गे षष्ठशते [१]सप्तमोद्देशके सचिताचित्तत्वविभाग एवमुक्तः—

अह भन्ते ! सालीणं वीहीणं गोहूमाणं जवाणं जवजवाणं एएसि णं धन्नाणं कोठाउत्ताणं पल्लाउत्ताणं मंचाउत्ताणं मालाउत्ताणं ओलित्ताणं लित्ताणं पिहिआणं मुदिआणं लंछिआणं केवइअं कालं जोणी संचिट्ठइ, गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तिन्नि संवच्छराइं, तेण परं जोणीप-मिला(ली)इं विद्धंसइ बीए अबीए भवति ।'

'सालीणंति' कलमादीनां 'वीहीणंति' सामान्यतः ''जवजवाणंति' यवविशेषाणां, पल्यो वंशादिमयः मञ्चमालयोरयं भेदः, '**अकुड्डो होइ मंचो मालो अ घरोवरिं होइ ।**' अयुक्तानां सङ्गृहीतानां, द्वारदेशे पिधानेन सह गोमयादिनाऽवलिप्तानां, सर्वतो गोमयादिनैव लिप्तानां, मुद्रितानां तथाविधाच्छादनेनाच्छादितानां, लाञ्छितानां रेखादिना कृतलाञ्छनानां, योनिरङ्कुरोत्पत्तिहेतुः । एवं

अह भन्ते ! कलाय-मसूर-तिल-मुग्ग-मास-निप्फाव-कुलत्थ-अलिसंदग-सईणपलिमंथ-गमाईणं एएसि णं धन्नाणं, जहा सालीणं तहा एआणवि । नवरं पंच संवच्छराइं सेसं तं चेव ।

कलायास्त्रिपुटाख्यं धान्यं, अन्त्यधान्यत्रयं चपलकतुवरीवृत्तचणक-रूपं सम्भाव्यते । अग्रे गाथासु तथोक्तेः ।

अह भन्ते ! अयसि-कुसुंभग-कोद्दव-कंगु-वरट्ट-रालाग-कोडू-सग-सण-सरिसव-मूलबीआईणं धन्नाणं, तहेव नवरं सत्त संवच्छराइं ।

अत्र पूर्वसूरिकृता गाथा यथा—

---

१. पञ्चमोद्देशके इति को० ह० प्र० पाठः ।

जव-जवजव-गोहुम-सालि-वीहि-धण्णाण कुट्ठयाईसु ।
खिविआणं उक्कोसं, वरसतिगं होइ सजीवत्तं ॥
तिल-मुग्ग-मसूर-कलाय-मास-चवलय-कुलत्थ-तुवरीण ।
तह वट्ट-चणय-वल्लाण वरिसपणगं सजीवत्तं ॥
अयसी-लट्ट-कंगू-कोडूसग-सणवरट्टसिद्धत्था ।
कुद्दव-रालय-मूलगबीआणं सत्तवरिसाणि ॥

कर्पासस्य चाऽचित्तता त्रिवर्ष्या स्यात्, यदुक्तं श्रीकल्पबृहद्भाष्ये— 'सेडुगं तिवरिसाइं ।' गिण्हंति सेडुगं त्रिवर्षातीतं विध्वस्तयोनिकमेव गृहीतुं कल्पते, सेडुकः कर्पास इति तद्वृत्तौ, पिष्टस्य तु मिश्रतादि एवमुक्तं पूर्वसूरिभिः-

पणदिणमीसो लुट्टो, अचालिओ सावणे अ भद्दवए ।
चउ आसोए कत्तिअ, मगसिरपोसे तिन्नि दिणा ॥
पणपहर माहफग्गुणि, पहरा चत्तारि चित्तवइसाहे ।
जिट्ठासाढे तिपहरं तेण परिं होइ अचित्तो ॥

चालितं तु पिष्टं मुहूर्त्तादुर्ध्वमचित्तम् । *ननु* पिष्टाद्यचित्तीभूतं कियद्दिनान्यचित्तभोजिनः कल्पते ? उच्यते, नात्र दिननियमः सिद्धान्ते श्रूयते, परं नव्यजीर्णकणादिद्रव्य-सरसनीरसादिक्षेत्र-वर्षाशीतोष्णादि-कालतत्तत्परिणामादिभावविशेषेण पक्षमासाद्यवधियावद्वर्णगन्धरसादिवि-परिणाम इलिकादिजीवसंसक्तिश्च न स्यात्तावत्कल्पते । साधूनाश्रित्य सक्तुयतना कल्पवृत्तितुर्यखण्डे त्वेवमुक्ता- यत्र देशादौ सक्तूनां संसक्तिः तत्र ते न ग्राह्या, अनिर्वाहे तद्दिनकृता ग्राह्याः, तथाप्यनिर्वाहे द्वित्रिदिन-कृताः पृथक् पृथग् ग्राह्याः, चतुर्दिनकृतादयस्तु सर्वेऽप्येकत्र ग्राह्याः, तेषामयं विधिः—रजस्त्राणमधः प्रस्तार्य तस्योपरि पात्रकम्बलं कृत्वा तत्र सक्तवः प्रकीर्यन्ते, तत ऊर्ध्वमुखं पात्रकबन्धं कृत्वा एकस्मिन् पार्श्वे नीत्वा यास्तत्रोरणिका लग्नास्ता उद्धृत्य कर्परे क्षिप्यन्ते, एवं नव वारान् प्रत्युपेक्षणे यदि न दृष्टाः प्राणिनस्तदा भोक्तव्यास्ते, अथ दृष्टास्तदा पुनर्नव

वारान् प्रत्युपेक्ष्यास्तथापि चेद् दृष्टास्ततः पुनर्नव वारानेवं शुद्धा भोज्याः, अथ न शुद्धास्तदा परिष्ठाप्याः, असंस्तरणे तु तावत्प्रत्युपेक्ष्यन्ते, यावच्छुद्धाः स्युः, ऊरणिकाश्च घरट्टादिपार्श्वस्थप्रभूततुषरूपे आकारे तदभावे कर्परादौ स्तोकसक्तून् क्षिप्त्वाऽनाबाधप्रदेशे स्थाप्यन्त इति । पक्वान्नाद्याश्रित्य चैवमुक्तं—

वासासु पनरदिवसं सीउण्हकालेसु मासदिणवीसं ।
ओगाहिमं जईणं, कप्पइ आरब्भ पढमदिणा ॥

केचित्त्वस्या गाथाया अलभ्यमानस्थानत्वं वदन्तो यावद् गन्ध-रसादिना न विनश्यति तावदवगाहिमं शुध्यतीत्याहुः ।

जइ मुग्गमासपभिई, विदलं कच्चंमि गोरसे पडइ ।
ता तसजीवुप्पत्तिं, भणति दहिएंवि दुदिणुवरिं ॥

'तिदिणुवरिं' इति पाठस्तु सम्यग् न सम्भाव्यते,[1] '**दध्यहर्द्वितयातीतम्**' इति हैमवचनात् ।

जम्मि उ पिलिज्जंते, नेहो नहु होइ बिंति तं विदलं ।
विदले वि हु उप्पन्नं, नेहजुअं होइ नो विदलं ॥

पर्युषितं द्विदल-पूपिकादि-केवलजलराद्धकूरादि तथान्यदपि सर्वं कुथितान्नं पुष्पितौदनपक्वान्नादि चाभक्ष्यत्वेन वर्जनीयं, द्वाविंशत्यभक्ष्यद्वात्रिंशदनन्तकायव्यक्तिस्वरूपं मत्कृतश्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तेर्ज्ञेयम् । विवेकिना चाऽभक्ष्यवद् बहुबीजजीवाकुलत्वादिना रिंगणकाय-माटी-टिंबरु-जम्बू-बिल्वार्द्रपीलु-पक्वकरमन्द-गुन्दीफल-पिंचू-मधूक-मकुर-वाल्हउलि-बृहद्बदरक-कच्चकुठिंभड-खसखस-तिल-सच्चित्त-लवणाद्यपि वर्ज्यं, यच्च रक्ताद्यनीदृशच्छायं पक्वगोल्हकर्कंकोडकफण-

---

१. सम्यक् सम्भाव्यते इति को० ह० प्र० पाठः ।

सफलादि, यच्च यत्र देशादौ जने विरुद्धं [१]कादन्तुबक-कुष्माण्डादि तत्र तदपि त्याज्यमन्यथा जिनधर्मेऽपभ्राजनाद्यापत्तेः । अभक्ष्यानन्तकायिके तु परगृहादौ प्रासुकभूते अपि न ग्राह्ये, निःशूकताप्रसङ्गवृद्ध्यादिदोष-सम्भवात्, अत एवोत्कालिकसेल्लरकं राद्धार्द्रकसूरणवृन्ताकादि प्रासुकमपि सर्वं वर्ज्यं, प्रसङ्गदोषपरिहाराय, मूलकस्तु पञ्चाङ्गोऽपि त्याज्यः, शुण्ठ्यादि तु नामस्वादभेदादिना कल्पते, उष्णनीरं तु त्रिदण्डोत्कलनावधि मिश्रम्। यदुक्तं पिण्डनिर्युक्तौ—

उसिणोदगमणुवत्ते, दंडे वासे अ पडिअमित्तंम्मि ।
मुत्तूणदेसतिगं, चाउलउदगं बहुपसन्नं ॥

अनुद्वृत्तेषु त्रिषु दण्डेषु उत्कालेषु जलमुष्णं मिश्रं ततः परमचित्तं, तथा वर्षे वृष्टौ पतितमात्रायां ग्रामादिषु प्रभूत-मनुष्यप्रचारभूमौ यज्जलं तद्यावन्न परिणमति तावन्मिश्रं, अरण्यभूमौ तु यत् प्रथमं पतति तत् पतितमात्रं मिश्रं पश्चान्निपतत्सच्चित्तं, आदेशत्रिकं मुक्त्वा तन्दुलोदकमबहुप्रसन्नं मिश्रं, अतिस्वच्छीभूतं त्वचित्तं, अत्र त्रय आदेशा यथा केचिद्वदन्ति, तन्दुलोदके तन्दुलप्रक्षालनभाण्डादन्यत्र भाण्डे क्षिप्यमाणे त्रुटित्वा भाण्डपार्श्वे लग्ना बिन्दवो यावन्न शाम्यन्ति तावन्मिश्रम् । अपरे तु तथैव जाता यावद् बुद्बुदा न शाम्यन्ति तावत्। अन्येतु यावत्तन्दुला न सिध्यन्ति तावत्, एते त्रयोऽप्यनादेशा, रूक्षेतर-भाण्डपवनाऽग्निसम्भवाऽसम्भवादिभिरेषु कालनियमस्याऽभावात्ततोऽति-स्वच्छीभूतमेवाचित्तम् ।

निव्वोदगस्स गहणं, केई भाणेसु असुइपडिसेहो ।
गिहिभायणेसु गहणं, ठिअवासे मीसगं छारो ॥ (पिं. नि. ३२)

नीव्रोदकं हि धूमधूम्रीकृतदिनकरकरसम्पर्कसोष्मनीव्रसम्पर्काद-चित्तमतस्तद्ग्रहणे न काचिद्विराधना । केचिदाहुः स्वभाजनेषु तद् ग्राह्यम्,

---

१. कटुतुम्बक इति को० ह० प्र० पाठः ।

अत्राचार्यः प्राह-अशुचित्वात् स्वपात्रेषु ग्रहणस्य प्रतिषेधः, ततो गृहीभाजने कुण्डिकादौ ग्राह्यं, वर्षति मेघे च तन्मिश्रं, ततः स्थिते वर्षेऽन्तर्मुहूर्त्तादूर्ध्वं ग्राह्यं, जलं हि केवलं प्रासुकीभूतमपि प्रहरत्रयादूर्ध्वं भूयः सचित्तं स्यादतस्तन्मध्ये क्षारः क्षिप्यते, एवं च स्वच्छतापि स्यादिति पिण्डनिर्युक्तिवृत्तौ (गा० ३२)। तन्दुलानां धावनोदकानि प्रथमद्वितीय-तृतीयानि अचिरकृतानि मिश्राणि, चिरं तिष्ठन्ति त्वचित्तानि, चतुर्थादि-धावनानि तु चिरं स्थितान्यपि सचित्तानि। प्रासुकजलादिकालमानमेवमुक्तं प्रवचनसारोद्धारादौ—

उसिणोदगं [१]तिण्हुक्कालिअं फासुअजलं जईकप्पं।
नवरि गिलाणाइकए पहरतिगोवरिंवि धरियव्वं॥
जायइ सचित्तया से गिम्हासु पहरपंचगस्सुवरिं।
चउपहरूवरिं सिसिरे, वासासु जलं तिपहरूवरिं॥

जायते सचित्तता से=तस्योष्णोदकस्य प्रासुकजलस्य वा ग्लानाद्यर्थं धृतस्य ग्रीष्मे प्रहरपञ्चकस्योपरि प्रहरपञ्चकादूर्ध्वं कालस्यातिरूक्ष-त्वाच्चिरेणैव जीवसंसक्तिसद्भावात्, तथा शिशिरे शीतकाले कालस्य स्निग्धत्वात्प्रहरचतुष्टयादूर्ध्वं सचित्तता स्यात्। वर्षासु पुनः कालस्याति-स्निग्धत्वात्प्रासुकीभूतमपि जलं प्रहरत्रयादूर्ध्वं सचित्तं, तदूर्ध्वमपि यदि ध्रियते, तदा क्षारः प्रक्षेप्यो, येन न भूयः सचित्तं स्यादिति। १३६ द्वारे। यश्चाप्कायादिः स्वभावादेवाचित्तीस्यान्न बाह्यशस्त्रसम्बन्धात्तमचित्तं जानाना अपि केवलमनःपर्यायावधिश्रुतज्ञानिनो न परिभुञ्जतेऽनवस्था-प्रसङ्गभीरुतया। यतः श्रूयते भगवता श्रीवर्द्धमानेन शैवलपटल-त्रसादिरहितो महाह्रदोऽचित्तवारिपूर्णः स्वशिष्याणां तृड्बाधितानां प्राणान्तसङ्कटेऽपि पानाय नाऽनुजज्ञे, एवं क्षुधाशरीरचिन्तया च बाधिता-नामप्यचित्ततिलशकटाचित्तस्थण्डिलपरिभोगानुज्ञा न कृता, अनवस्थादोष-

---

१. तिगंडुक्क इति को० ह० प्र० पाठः।

संरक्षणार्थं श्रुतज्ञानप्रामाण्यज्ञापनार्थं च, तथाहि–न सामान्यश्रुतज्ञानी बाह्यशस्त्रसम्पर्कं विना जलाद्यचित्तमिति व्यवहरति, अतो बाह्यशस्त्र-संपर्काद्वर्णादिभिः परिणामान्तरापन्नमेव जलाद्यचित्तं व्यापार्यम् । कङ्कटुकमुद्ग-हरीतकी-कुलकादिरचेतनोऽप्यविनष्टयोनिरक्षणार्थं निः-शूकतादिपरिहारार्थं च दन्तादिभिर्न भज्यते । यदुक्तं श्रीओघनिर्युक्तौ पञ्चसप्ततितमगाथावृत्तौ–"ननु कस्मादचित्तवनस्पतियतना ? उच्यते, यद्यप्यचित्तस्तथापि केषाञ्चिद्वनस्पतीनामविनष्टा योनिः स्यात् गुडूची-मुद्गादीनां, तथाहि–गुडूची शुष्काऽपि जलसेकात्तादात्म्यं भजन्ती दृश्यते, एवं कङ्कटुकमुद्गादिरपि, अतो योनिरक्षणार्थमचेतनयतनाऽपि न्याय-वत्येवेति ।" एवं सचित्ताचित्तादिव्यक्तिं ज्ञात्वा सप्तमं व्रतं नामग्राहं सचित्तादिसर्वभोग्यवस्तुनैयत्यकरणादिना स्वीकार्यं, यथा आनन्द-कामदेवादिभिः । तथासङ्क्षेपाशक्तौ तु सामान्यतो दिनं प्रति एकद्व्यादि-सचित्तदशद्वादशादिद्रव्यैकद्व्यादिविकृत्यादिनियमं कुर्यात्, परं दिनं प्रति एकसचित्ताभिग्रहिणोऽप्येवं नियमग्रहणे पृथक् पृथक् दिनेषु परावर्त्तेन सर्वसचित्तग्रहणमपि स्यात्, तथा च न विशेषविरतिः, नामग्राहं सचित्त-नैयत्याभिग्रहे तु तदन्यसर्वसचित्तनिषेधरूपं यावज्जीवं स्पष्टमेवाधिकं फलम् । उक्तञ्च–

पुप्फफलाणं च रसं, सुराइमंसाण महिलिआणं च ।
जाणंता जे विरिया, ते दुक्करकारए वंदे ॥

सचित्तेषु च सर्वेष्वपि नागवल्लीदलान्येव दुस्त्यजानि, शेषसचित्तानां प्रायः सर्वेषां प्रासुकीभवनेऽपि स्वादुतादियोगाद्विशिष्य चाम्रादीनां, नागवल्लीदलेषु च निरन्तरं जलक्लेदादिना नीलीकुन्थ्वण्डकादिविराधना भूयसी, तत एव तानि पापभीरवो रात्रौ न व्यापारयन्ति, येऽपि व्यापारयन्ति तेऽपि सम्यग् दिवा संशोध्यैव, ब्रह्मचारिणा तु विशिष्य तानि त्याज्यानि कामाङ्गत्वात्तेषां, प्रत्येकसचित्तेऽप्येकस्मिन् पत्रफलादाव-

सङ्ख्यजीवविराधनासम्भवः । यदागमः—

जं भणिअं पज्जत्तगनिस्साए वुक्कमंतऽपज्जता ।
जत्थेगो पज्जत्तो, तत्थ असंखा अपज्जत्ता ॥

बादरेष्वेकेन्द्रियेष्वेवमुक्तं, सूक्ष्मेषु तु यत्रैकोऽपर्याप्तः तत्र तन्निश्रया नियमादसङ्ख्याः पर्याप्ताः स्युरित्याचाराङ्गवृत्त्यादौ (आ० १-१-२ मि० ७९ वृत्तिः) प्रोक्तम् । एवमेकस्मिन्नपि पत्रादावसङ्ख्या जीवा विराध्यन्ते, तदाश्रितजलनील्यादिसम्भवे त्वनन्ता अपि । जललवणादि चासङ्ख्य-जीवात्मकमेव । यदार्षं—

एगम्मि उदगबिंदुम्मि, जे जीवा जिणवरेहिं पन्नत्ता ।
ते जइ सरसवमित्ता, जंबूद्दीवे न मायंति ॥
अद्धामलगपमाणे, पुढवीकाए हवंति जे जीवा ।
ते पारेवयमित्ता, जंबूद्दीवे न मायंति ॥

सर्वसचित्तत्यागे च अम्बडपरिव्राजकसप्तशतीशिष्यज्ञातम् । एवं सचित्तत्यागे यतनीयम् । येन च चतुर्दश नियमाः प्राक् स्वीकृताः स्युः, तेन प्रत्यहं ते सङ्क्षेप्या, यथाशक्ति अन्येन वा ग्राह्याः । ते चैवमुक्ताः—

सचित्त-दव्व-विगई-वाणह-तंबोल-वत्थ-कुसुमेसु ।
वाहण-सयण-विलेवण-बंभ-दिसि-न्हाण-भत्तेसु ॥

मुख्यवृत्त्या सुश्रावकेण सचित्तं सर्वथा त्याज्यं, तदशक्तौ नामग्राहं सामान्यतो वा एकद्वयादि तन्नियम्यम् । यदुक्तं-

निरवज्जाहारेणं, निज्जीयेणं परित्तमीसेणं ।
अत्ताणुसंधणपरा सुसावगा एरिसा हुंति ॥
सचित्तनिमित्तेणं मच्छा गच्छंति सत्तमिं पुढविं ।
सच्चित्तो आहारो, न खमो मणसावि पत्थेउं ॥

इति सचित्तविकृतिवर्जं यन्मुखे क्षिप्यते तत्सर्वं द्रव्यं, क्षिप्र-क्षिप्रा-*रोट्टिका-निविकृतिकमोदक-लपनेप्सिता-पर्पटिका-चूरिम-करम्ब-*क्षैरेय्यादिकं बहुधान्यादिनिष्पन्नमपि परिणामान्तराद्यापत्तेरेकैकमेव द्रव्यं,

एकधान्यनिष्पन्नान्यपि पोलिका-स्थूलरोट्टक-मण्डक-खाखरक-घूघरी-ढोक्कलक-थूली-बाट-कणिक्कादीनि पृथक् पृथग् नामास्वादवत्त्वेन पृथक् पृथग् द्रव्याणि, फली-फलिकादौ तु नामैक्येऽपि भिन्नभिन्नस्वादव्यक्तेः परिणामान्तराभावाच्च बहुद्रव्यत्वम् । अन्यथा वा विवक्षासम्प्रदायादि-वशाद् द्रव्याणि गणनीयानि, धातुमयशलाका-कराङ्गुल्यादिकं द्रव्यमध्ये न गणयन्ति २। विकृतयो भक्ष्याः षट्, दुग्ध-दधि-घृत-तैल-गुड-सर्व-पक्वान्नभेदात् ३। वाणहत्ति उपानद्युग्मं, मोचकयुग्मं वा, काष्ठपादुकादिस्तु बहुविराधनादिहेतुः श्राद्धस्य न युज्यते। ताम्बूलं पत्र-पूग-खदिरवटिका-कत्थकादिस्वादिमरूपं ५। वस्त्रं पञ्चाङ्गादिर्वेषः, धौतिकपौतिकरात्रि-वस्त्रादि वेषे न गण्यते ६। कुसुमानि शिरःकण्ठक्षेपशय्योच्छीर्षकाद्यर्हाणि, तन्नियमेऽपि देवपूजादौ[1] कल्पन्ते ७। वाहनं रथाऽश्व-पौष्ठिक-सुखासनादि ८। शयनं खट्वादि ९। विलेपनं भोगार्थं चन्दन-०जबाधि-चोअक-कस्तूर्यादि, तन्नियमेऽपि देवपूजादौ तिलकहस्तकङ्कणधूपनादि कल्पते १०। ब्रह्म दिवा रात्रौ वा, पत्न्याद्याश्रित्य ११। दिक्परिमाणं सर्वतो-ऽमुकदिशि वा इयत्क्रोशयोजनाद्यवधिकरणं १२। स्नानं तैलाभ्यङ्गादि-पूर्वकं। भक्तं राद्धधान्य-सुखभक्षिकादि सर्वं त्रिचतुःसेरादिमितं, खड-बूजादिग्रहणे बहवोऽपि सेराः स्युः १४।

इह सचित्तवद् द्रव्यादीनामपि व्यक्त्या नामग्राहं सामान्येन वा यथाशक्ति युक्तिनैयत्यं कार्यं । उपलक्षणत्वादन्येऽपि शाकफलधानादि-प्रमाणारम्भनैयत्यादिनियमा यथाशक्ति ग्राह्याः । एवं नियमग्रहणानन्तरं यथाशक्ति प्रत्याख्यानं कार्यम् ।

तत्र नमस्कारसहितपौरुष्यादिकालप्रत्याख्यानं सूर्योदयात्प्राग् यद्युच्चार्यते तदा शुध्यति नान्यथा। शेषप्रत्याख्यानानि सूर्योदयात् पश्चादपि

---

१. देवशेषाः कल्पन्ते इति को० ह० प्र० पाठः । ०जवासादि ।

क्रियन्ते । नमस्कारसहितं च यदि सूर्योदयात् प्रागुच्चारितं तदा [१]तत्पूर्त्तेरन्यदपि पौरुष्यादिकालप्रत्याख्यानं सर्वं क्रियते स्वस्वावधिमध्ये । नमस्कारसहितोच्चारं विना सूर्योदयादनु कालप्रत्याख्यानं न शुद्ध्यति यदि दिनोदयात्प्राग् नमस्कारसहितं विना पौरुष्यादि कृतं तदा तत्पूर्त्तेरूर्ध्वमपरं कालप्रत्याख्यानं न शुध्यति, तन्मध्ये तु शुध्यतीति वृद्धव्यवहारः । नमस्कारसहितस्य मुहूर्त्तप्रमाणत्वमल्पाकारत्वादेव लभ्यते, मुहूर्त्तानन्तरमपि नमस्कारपाठं विना भोजनेऽस्य भङ्ग एव नमस्कारसहितेत्युच्चारणात् । प्रमादपरिजिहीर्षोर्हि प्रत्याख्यानं विना न युक्तं क्षणमप्यासितुमिति । नमस्कारसहितादिकालप्रत्याख्यानपूर्तिसमये ग्रन्थिसहितादि कार्यं, ग्रन्थिसहितं च बहुवारौषधादिभोजिनां बालग्लानादीनामपि सुसाध्यं,[२] नित्यमप्रमत्ततानिमित्ततया च महाफलं, सकृत् कृतग्रन्थिसहितमात्र-कपर्दियक्षीभूतमांसमद्याद्यासक्तकुविन्दादेरिव । उक्तञ्च–

जे निच्चमप्पमत्ता, गंठिं बंधंति गंठिसहिअस्स ।
सग्गापवग्गसुक्खं तेहिं निबद्धं सगंठिम्मि ॥

भणिऊण नमुक्कारं, निच्चं विस्सरणवज्जिअं धन्ना ।
पारंति गंठिसहियं गंठिसह कम्मगंठिहिं ॥

इअ कुणइ ए अब्भास अब्भासं सिवपुरस्स जइ महसि ।
अणसणसरिसं पुण्णं, वयंति एअस्स समयन्नू ॥

रात्रिचतुर्विधाहारपरिहार-स्थानोपवेशनपूर्वकताम्बूलादिव्यापारण-मुखशुद्धिकरणादिविधीनां ग्रन्थिसहितप्रत्याख्यानपालनेन एकवारभोजिनः प्रतिमासमेकोनत्रिंशद्, द्विवारभोजिनस्त्वष्टाविंशतिर्निर्जला उपवासाः स्युरिति वृद्धाः । भोजनताम्बूलजलव्यापारणादौ हि प्रत्यहं घटीद्वयघटीद्वय-सम्भवे मासे एकोनत्रिंशत्, घटीचतुष्टयघटीचतुष्टयसम्भवे त्वष्टाविंशति-

---

१. तत्पूर्तेरन्वपि इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. सुसाधम् इति को० ह० प्र० पाठः ।

रुपवासाः । यदुक्तं पद्मचरित्रे—

भुंजइ अणंतरेणं, दुन्निउ वेलाउ जो नियोगेणं ।
सो पावइ उववासा अट्ठावीसं तु मासेणं ॥

इक्कंपि अह मुहुत्तं परिवज्जइ जो चउव्विहाहारं ।
मासेण तस्स जायइ, उववासफलं तु सुरलोए ॥

दसवरिससहस्साउ, भुंजइ सो (जो) अन्नदेवया भत्तो ।
पलिओवमकोडी पुण, होइ ठिई[1] जिणवरतवेणं ॥

एवं मुहुत्तवुड्डी, उपवासे छट्ठअट्ठमाईए ।
जो कुणइ जहाथामं तस्स फलं तारिसं भणिअं ॥

एवं युक्त्या ग्रन्थिसहितप्रत्याख्यानफलमप्यनन्तरोदितं भाव्यम् । प्रत्याख्यानं च सर्वं पुनः पुनः स्मर्त्तव्यं स्वस्वावधिपूर्त्तौ च पूर्णं मेऽमुकप्रत्याख्यानमित्यादि चिन्त्यम् । भोजनसमयेऽपि पुनः स्मर्त्तव्यमन्यथा जातु भङ्गाद्यपि स्यात् ।

अशनादिविभागश्चैवम्-अन्नपक्वान्नमण्डकसक्तुकादि सर्वं क्षुधोपशमसमर्थम् अशनं, तक्रोदकमद्यादि पानं, फलेक्षुपृथुकसुखभक्षिकादि खाद्यं, स्वाद्यं शुण्ठी-हरीतकी-पिप्पली-मरीच-जीरक-अजमक-जातिफल-जावित्री-कसेल्लक-कत्थक-खदिरवटिका-ज्येष्ठीमधु-तज-तमालपत्र-एला-लवङ्ग-कोठीविडंग-बिडलवण-अज्जंक-अजमोदा-कुलिंजण-पिप्पलीमूल-चिणीकबाबा-कच्चूरक-मुस्ती-कंटासेलिओ-कर्पूर-संचल-हरडा-बिभीतक-कुम्भठवो-बब्बूल-धव-खदिर-खीजडादिछल्ली-पत्र-पूग-हिङ्गुलाष्टक-हिङ्गुत्रेवीसओ-पञ्चकूल-पुष्करमूल-जवासकमूल-बावची-तुलसी-कपूरीकन्दादिकम् । जीरकं [2]स्वभाष्यप्रवचनसारोद्धाराद्यभिप्रायेण स्वाद्यं, कल्पवृत्त्यभिप्रायेण तु खाद्यम् अजमकं खाद्यमिति केचित् ४। सर्वं स्वाद्यं एलाकर्पूरादिजलं च

---

१. ठिओ इति को० ह० प्र० पाठः । २. पच्च० भा० गा० १५ ।

द्विविधाहारप्रत्याख्याने कल्पते । वेसण-विरिहाली-सोआ-कउठवडी-आमलागन्ठी-आम्बागोली[१]-कउठीपत्र-लिम्बूईपत्रप्रमुखं स्वाद्यत्वादिना द्विविधाहारे न कल्पते, त्रिविधाहारे तु जलमेव कल्पते । तत्रापि फुङ्कानीरं सीकरी-कर्पूर-एला-कत्थ-खदिर-चूर्ण-कसेल्लक-पाडलादिजलं च नीतरितं गालितं वा नान्यथा । शास्त्रेषु मधुगुडशर्कराखण्डाद्यपि स्वाद्यतया द्राक्षाशर्करादिजलं तक्रादि च पानकतया उक्तं, परं द्विविधाहारादौ न कल्पते । उक्तञ्च नागपुरीयगच्छप्रत्याख्यानभाष्ये—

दक्खापाणाईअं पाणं तह साइमं गुडाईअं ।
पढिअं सुअम्मि तहवि हु तित्ती जणगंति नायरिअं ॥

स्त्रियाः सम्भोगे चतुर्विधाहारं न भज्यते, बालादीनामोष्ठादिचर्वणे तु भज्यते, द्विविधाहारे तु तदपि कल्पते । प्रत्याख्यानं हि कावलिकाहारविषयमेव, न तु लोमाद्याहारविषयमपि, अन्यथोपवासाचामाम्लादेर्वपुरभ्यङ्गगडुकरम्बबन्धनादिनाऽपि भङ्गप्रसङ्गात् । न चैवं व्यवहारो, लोमाहारस्य निरन्तरं सम्भवेन प्रत्याख्यानाभावस्यैव प्रसङ्गात् ।

अनाहारतया व्यवह्रियमाणानि, यथा—पञ्चाङ्गनिम्ब-मूत्र-गुडुची-कडु-किरिआतउं-अतिविष-कुडउ-चीड-सूकडी-रक्षा-हरिद्रा-रोहिणि-ऊपलोट-वच-त्रिफला-बाउलछल्लीत्यन्ये । धमासउ-नाहि-आसन्धि-रिंगणी-एलिओ-गुगूल-हरडादालि-वउणि-बदरी-कन्थेरि-करीरमूल-पुंआड-बोड-थेरी-आछी-मजीठ-बोल-वीओ-कुंवारि-चित्रक-कुंदरुप्रभृत्यनिष्टास्वादं रोगाद्यापदि चतुर्विधाहारेऽप्येतानि कल्प्यानि । श्रीकल्पतद्वृत्तितुर्यखण्डेऽप्युक्तम्—

परिवासिअआहारस्स, मग्गणा को भवे अणाहारो ।
सूरिः-आहारो एगंगिओ, चउव्विहु जं वा आईइ तहिं ॥

---

१. गोटी इति को० ह० प्र० पाठः ।

एकाङ्गिकः-शुद्ध एव क्षुधां शमयति, स आहारो ज्ञेयोऽत्र, सोऽशनादिश्चतुर्धा, यद्वा तत्राहारेऽन्यल्लवणादिकमयति प्रविशति तदप्याहारो ज्ञेय इति । अथैकाङ्गिकं चतुर्विधमाहारं व्याचष्टे—

कूरो नासेइ छुहं, एगंगी तक्कउदगमज्जाई ।
खादिमफलमंसाई साइम्मि महुफाणिताईणि ॥

अथवा 'जं वा आईइ तहिंति' पदं व्याख्याति—

जं पुण खुहापसमणे, असमत्थेगंगि होइ लोणाई ।
तं पिअ होइ आहारो, आहारजुअं च विजुअं वा ॥

यत्पुनरैकाङ्गिकं क्षुधाप्रशमनेऽसमर्थं परमाहारे उपयुज्यते, तदप्याहारे संयुक्तमसंयुक्तं वा आहारो भवति, तच्च लवणादिकं, तत्राऽशने लवण-हिंगु-जीरकादिकमुपयुज्यते ।

उदए कप्पूराई, फलिसुत्ताईणि सिंगवेरगुले ।
न य ताणि खविंति खुहं, उवगारित्ताउ आहारो ॥

उदके कर्पूरादिकं आम्रादिफलेषु सुत्रादीनि द्रव्याणि, शृङ्गबेरे-शुण्ठयां गुड उपयुज्यते, न चैतानि कर्पूरादीनि क्षुधां क्षपयन्ति, परमुपकारित्वादाहार उच्यते ।

अहवा जं भुक्खत्तो, कद्दमउवमाइ पक्खिवइ कोट्ठे ।
सव्वो सो आहारो, ओसहमाई पुणो भइओ ॥

औषधादिकं तु किञ्चिदाहारः किञ्चिदनाहारः इत्यर्थः, तत्र शर्करादिकमौषधमाहारः सर्पदष्टादेर्मृत्तिकादिकमौषधमनाहारः ।

जं वा भुक्खत्तस्स उ, संकसमाणस्स देइ आसायं ।
सव्वो सो आहारो, अकामऽणिट्ठं चऽणाहारो ॥

यद्वा द्रव्यं बुभुक्षार्त्तस्य सङ्कर्षतो ग्रसमानस्य भक्षयत आस्वादं प्रयच्छति स सर्व आहारः । यत् पुनरकाममभ्यवहरामीत्येवमन-भिलषणीयम् अनिष्टं च जिह्वाया अरुच्यम् ईदृशं सर्वमनाहारो भण्यते ।

तच्चानाहारमिदम्—

अणाहारो मोअछल्लीमूलं च फलं च होइ अणाहारो ।

पूर्वार्द्धम् । मोकं=कायिकी छल्ली=निम्बादित्वक्, मूलं=पञ्च-मूलादिकं, फलं च आमलक-हरीतक-बिभीतकादिकमेतत्सर्वमनाहारो भवतीति चूर्णिः । निशीथचूर्णौ तु या निम्बादीनां छल्ली त्वक्, यच्च तेषामेव निम्बोलिकादिकं फलं, यच्च तेषामेव मूलमेवमादिकं सर्वमप्यनाहार इति ।

प्रत्याख्यानोच्चारे च पञ्चस्थानानि, आद्यस्थाने नमस्कारसहितादि-कालप्रत्याख्यानं सर्वं प्रायश्चतुर्विधाहारम् १। द्वितीयस्थाने विकृतिनिर्वि-कृत्याचामामाम्लोच्चारः विकृतिप्रत्याख्यानं चास्वीकृतविकृतिनैयत्याना-मपि प्रायेणाऽभक्ष्यविकृतिचतुष्कत्यागात्सर्वेषां स्यात् २। तृतीयस्थाने एकद्व्यासनादिद्वित्रिचतुर्विधाहारम् ३। चतुर्थस्थाने पाणस्सेत्यादि ४। पञ्चमस्थानके देशावकाशिकव्रतं प्राग्गृहीतसचित्तादिचतुर्दशनियम-सङ्क्षेपरूपमुच्चार्यते प्रातः ५। सायं च उपवासाचामाम्लनिर्विकृतिकानि प्रायस्त्रिचतुर्विधाहाराणि, अपवादात्तु निर्विकृतिकादि पौरुष्यादि च द्विविधाहारमपि स्यात् । तदाहुः—

साहूणं रयणीए, नवकारसहिअं चउव्विहाहारं ।
भवचरिमं उववासो, अंबिल तिहचउव्विहाहारं ॥
सेसा पच्चक्खाणा, दुहतिहचउहावि हुंति आहारे ।
इअ पच्चक्खाणेसु, आहारविगप्पणा नेआ ॥

निर्विकृतिकाचामाम्लादौ कल्प्याकल्प्यविभागः स्वस्वसामाचारीतो ज्ञेयः सिद्धान्ताद्यनुसारेण । अनाभोगसहसाद्याकार-व्यक्त्यादिस्वरूपं च प्रत्याख्यानभाष्याद्युक्तं (गा० १६-२२) सम्यग् हृदि निधेयम्, अन्यथा प्रत्याख्यानस्य शुद्धत्वाद्यसम्भवात् ।

एवं सूत्रगाथोत्तरार्द्धे '**पडिक्कमिअत्ति**' पदं सप्रसङ्गं व्याख्यातम्,

अथाग्रतो व्याख्यायते-**सूईपूईअ** इत्यादि, **शुचिरि**ति मलोत्सर्गदन्तधावनजिह्वालेखनगण्डूषकरणसर्वदेशस्नानादिना पवित्रः सन्नित्यनुवादपरं, लोकसिद्धो ह्ययमर्थ इति नोपदेशपरं, अप्राप्ते हि शास्त्रमर्थवत्, न हि मलिनः स्नायाद्, बुभुक्षितोऽश्नीयादित्यत्र शास्त्रमुपयुज्यते । अप्राप्ते त्वामुष्मिके मार्गे शास्त्रोपदेशसाफल्यम् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् । सावद्यारम्भेषु हि शास्तॄणां वाचनिकी अपि अनुमोदना न युक्ता । यदाहुः—

सावज्जाणवज्जाणं, वयणाणं जो न जाणइ विसेसं ।
वोत्तुंपि तस्स न खमं, किमं पुण देसणं काउं ॥

मलोत्सर्गश्च मौनेन निरवद्याऽर्हस्थानादिविधिनैवोचितः । [१]यतः—

मूत्रोत्सर्गं मलोत्सर्गं मैथुनं स्नानभोजने ।
सन्ध्यादिकर्म पूजां च कुर्याज्जापं च मौनवान् ॥

विवेकविलासेऽपि—

मौनी वस्त्रावृतः कुर्याद्दिने सन्ध्याद्वयेऽपि च ।
उदङ्मुखः शकृन्मूत्रे रात्रौ याम्याननः पुनः ॥
नक्षत्रेषु समग्रेषु भ्रष्टतेजस्सु भास्वतः ।
यावदर्द्धोदयस्तावत्प्रातःसन्ध्याऽभिधीयते ॥
अर्केऽर्द्धास्तमिते यावन्नक्षत्राणि नभस्तले ।
द्वित्राणि नैव वीक्ष्यन्ते तावत्सायं विदुर्बुधाः ॥
भस्मगोमयगोस्थानवल्मीकशकृदादिमत् ।
उत्तमद्रुमसप्तार्चिर्मार्गनीराश्रयादिमत् ॥
स्थानं चितादिविकृतं तथा कूलङ्कषातटम् ।
[२]स्त्रीपूज्यागोचरं वर्ज्यं वेगाभावेऽन्यथा न तु ॥ युग्मम् ॥

श्रीओघनिर्युक्त्यागमे तु साधुमाश्रित्यैवमुक्तम्—

---

१. उक्तं विवेकविलासे इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. स्त्री पूज्य इति को० ह० प्र० पाठः ।

अणावायमसंलोए, परस्सऽणुवघाइए ।
समे अझुसिरे वावि, अचिरकालकयम्मि अ ॥
विच्छिन्ने दूरमोगाढे, नासन्ने बीलवज्जिए ।
तसपाणबीअरहिए, उच्चाराईणि वोसिरे ॥

अनापातोऽसंलोकश्च परस्य यत्र १। उपघातः पिट्टनादिना उड्डाहादिर्यत्र न २। समे अलुठने ३। अझुसिरे यत्तृणादिच्छन्नं न, तत्र हि वृश्चिकादिर्दशति कीटिकादिर्वा प्लाव्यते ४। अचिरकालकृते द्विमासिके ऋतौ वह्न्यादिना प्रासुके, द्वितीयऋतौ तु तन्मिश्रं स्यात्, यत्र तु वर्षासु ग्राम उषितः स प्रदेशो द्वादशवर्षाणि स्थण्डिलं ५। विस्तीर्णे जघन्यतोऽपि हस्तमात्रे ६। दूरमोगाढे दूरमधोऽवगाह्याऽग्न्यादितापेन जघन्यतोऽपि चत्वार्यङ्गुलानि प्रासुकीकृते ७। अनासन्ने द्रव्यासन्नं धवलगृहारामादीनामासन्नं न व्युत्सृजति भावासन्नं अतिवेगे आसन्नमेव व्युत्सृजति ८। बिलवर्जिते ९। त्रसप्राणबीजरहिते १। तथा—

दिसिपवणगामसूरिअछायाइ पमज्जिऊण तिक्खुत्तो ।
जस्सुग्गहुत्ति काउण, वोसिरे आयमिज्जा वा ॥
उत्तरपुव्वा पुज्जा, जंमाए निसिअरा अहिवडंति ।
घाणारिसाय पवणे, सूरिअ गामे अवन्नो अ ॥
संसत्तग्गहणो पुण, छायाए निग्गयाइ वोसिरए ।
छायासइ उण्हम्मि वि, वोसिरिअ मुहुत्तगं चिट्ठे ॥
मुत्तनिरोहे चक्खू, वच्चनिरोहे अ जीवियं चयइ ।
ऊड्ढनिरोहे कुट्ठं, गेलन्नं वा भवे तिसुवि ॥

इत्यादि । मलमूत्रश्लेष्मादीनां चाऽप्युत्सर्गे पूर्व—अणुजाणह जस्सुग्गहो इति वदेत्, व्युत्सर्गादनु च सद्यो वोसिरेइत्ति त्रिश्चिन्तयेत् । श्लेष्मादीनां च धूल्याच्छादनादियतनामपि कुर्यात्, अन्यथा तेष्वसङ्ख्यसम्मूर्छिममनुष्यसम्मूर्छनविराधनादिदोषः । यदुक्तं प्रज्ञापनोपाङ्गे प्रथमपदे—

कहन्नं भंते ! संमुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति ? गोयमा अंतो मणुस्सखित्ते पणयालीसाइ जोयणसयसहस्सेसु अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु पन्नरससु कम्मभूमीसु छप्पन्नाइ अंतरदीवेसु गब्भवक्कंतिअमणुस्साणं चेव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तेषु वा सुक्केसु वा सुक्कसोणिएसु वा सुक्कपुग्गल-परिसाडेसु वा विगयजीवकलेवरेसु वा थीपुरिससंजोएसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु वा चेव असुइठाणेसु सम्मुच्छिममणुस्सा संमुच्छंति, अंगुल-असंखिज्जभागमित्ताए ओगाहणाए असन्नी मिच्छद्दिट्ठी अन्नाणी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अपज्जत्तगा अंतमुहुत्तद्धाउआ चेव कालं पकरंति त्ति ।

'असुइठाणेसु त्ति' अन्यान्यपि यानि कानिचिन्मनुष्यसंसर्गादशुचीनि तेषु सर्वेष्विति तद्वृत्तौ ।

दन्तधावनाद्यपि निरवद्यस्थाने प्रासुकज्ञातमृदुदन्तकाष्ठेन दन्तदार्ढ्य-हेतुतर्जनीघर्षेण वा दन्तादिमलधूल्याच्छादनादियतनयैव कुर्यात् । व्यवहारशास्त्रे त्वेवमुक्तं—

दन्तदार्ढ्याय तर्जन्या घर्षयेद्दन्तपीठिकाम् ।
आदावतः परं कुर्यात् दन्तधावनमादरात् ॥

यद्याद्यवारिगण्डूषाद् बिन्दुरेकः प्रधावति ।
कण्ठे तदा नरैर्ज्ञेयं शीघ्रं भोजनमुत्तमम् ॥

अवक्राऽग्रन्थि सत्कूर्चं सूक्ष्माग्रं च दशाङ्गुलम् ।
कनिष्ठाग्रसमस्थौल्यं ज्ञातवृक्षं सुभूमिजम् ॥

कनीष्ठिकाऽनामिकयोरन्तरे दन्तधावनम् ।
आदाय दक्षिणां दंष्ट्रां वामां वा संस्पृशंस्तले ॥

तल्लीनमानसः स्वस्थो दंतमांसव्यथां त्यजन् ।
उत्तराभिमुखः प्राचीमुखो वा निश्चलासनः ॥

दन्तान् मौनपरस्तेन घर्षयेद्वर्जयेत्पुनः ।
दुर्गन्धं शुषिरं शुष्कं स्वाद्वम्लं लवणं च तत् ॥ चतुर्भिः कलापकम् ॥

व्यतिपाते रवेवरि सङ्क्रान्तौ ग्रहणे न तु ।
दन्तकाष्ठं [१]नवाष्टैकभूतपक्षान्तषड्द्युषु ॥

अभावे दन्तकाष्ठस्य मुखशुद्धिविधिः पुनः ।
कार्यो द्वादशगण्डूषैर्जिह्वोल्लेखस्तु सर्वदा ॥

विलिख्य रसनां जिह्वानिर्लेखिन्या शनैः शनैः ।
शुचिप्रदेशे प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठं पुरस्त्यजेत् ॥

संमुखं पतितं स्वस्य शान्तानां ककुभां च तत् ।
ऊर्ध्वस्थं च सुखाय स्यादन्यथा दुःखहेतवे ॥

ऊर्ध्वं स्थित्वा क्षणं पश्चात् पतत्येद्यदा पुनः ।
मिष्टाहारस्तदा देश्यस्तद्दिने शास्त्रकोविदैः ॥

कासश्वासजराजीर्णशोकतृष्णास्यपाकयुक् ।
तन्न कुर्याच्छिरोनेत्रहृत्कर्णावयवानपि ॥

केशप्रसाधनं नित्यं कारयेदथ निश्चलः ।
कराभ्यां युगपत् कुर्यात्स्वोत्तमाङ्गे स्वयं न तत् ॥

तिलकं द्रष्टुमादर्शो मङ्गलाय च वीक्ष्यते ।
दृष्टे देहे शिरोहीने मृत्युः पञ्चदशे दिने ॥

उपवासपौरुष्यादिप्रत्याख्यानिनस्तु दन्तधावनादि विनापि शुद्धिरेव, तपसो महाफलत्वात् । लोकेऽप्युपवासादौ दन्तकाष्ठादि विनापि देवार्चादिकरणात् । निषिद्धं च लौकिकशास्त्रेऽप्युपवासादौ दन्तकाष्ठादि । यदुक्तं विष्णुभक्तिचन्द्रोदये—

प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु मध्याह्ने नवमीतिथौ ।
सङ्क्रान्तिदिवसे प्राप्ते न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥

उपवासे तथा श्राद्धे न कुर्याद्दन्तधावनम् ।
दन्तानां काष्ठसंयोगो हन्ति सप्तकुलानि वै ॥

ब्रह्मचर्यमहिंसा च सत्यमामिषवर्जनम् ।
व्रते चैतानि चत्वारि चरितव्यानि नित्यशः ॥

---

१. न चाष्टैक इति को० ह० प्र० पाठः ।

असकृज्जलपानात्तु ताम्बूलस्य च भक्षणात् ।
उपवासः प्रदूष्येत दिवा स्वापाच्च मैथुनात् ॥

स्नानमप्युत्तिङ्ग-पनक-कुन्थ्वाद्यसंसक्त-वैषम्य-शुषिराद्यदूषित-भूभागे परिमितवस्त्रपूतजलेन सम्पातिमसत्त्वरक्षणादियतनया कुर्यात् । उक्तञ्च दिनकृत्ये—

तसाइजीवरहिए भूमीभागे विसुद्धए ।
फासुएणं तु नीरेणं, इअरेणं गलिएण उ ॥ (श्रा० दि० कृ० २३)
काऊणं विहिणा ण्हाणंति ।

व्यवहारशास्त्रे त्वेवमुक्तं—

नग्नाऽऽर्त्तः प्रोषितायातः सचेलो भुक्तभूषितः ।
नैव स्नायादनुव्रज्य बन्धून् कृत्वा च मङ्गलम् ॥

अज्ञाते दुष्प्रवेशे च मलिनैर्दूषितेऽथवा ।
तरुच्छन्ने ससेवाले न स्नानं युज्यते जले ॥

स्नानं कृत्वा जलैः शीतैर्भोक्तुमुष्णं न युज्यते ।
जलैरुष्णैस्तथा शीततैलाभ्यङ्गश्च सर्वदा ॥

स्नातस्य विकृता छाया दन्तघर्षः परस्परम् ।
देहे च शवगन्धश्चेन्मृत्युस्तद्दिवसत्रये ॥

स्नातमात्रस्य चेच्छोषो वक्षस्यङ्घ्रिद्वयेऽपि च ।
षष्ठे दिने तदा ज्ञेयं पञ्चत्वं नात्र संशयः ॥

रते वान्ते चिताधूमस्पर्शे दुःस्वप्नदर्शने ।
क्षौरकर्मण्यपि स्नायाद् गलितैः शुद्धवारिभिः ॥

अभ्यक्तस्नाताशितभूषितयात्रारणोन्मुखैः क्षौरम् ।
विद्यादि निशासंध्यापर्वसु नवमेऽह्नि च न कार्यम् ॥

कल्पयेदेकशः पक्षे रोमश्मश्रुकचान्नखान् ।
न चात्मदशनाग्रेण स्वपाणिभ्यां च नोत्तमः ॥

स्नानं च वपुःपावित्र्यसुखकरत्वादिना भावशुद्धिहेतुः । उक्तञ्च द्वितीयेऽष्टकप्रकरणे—

जलेन देहदेशस्य क्षणं यच्छुद्धिकारणम् ।
प्रायोऽन्यानुपरोधेन द्रव्यस्नानं तदुच्यते ॥

देहदेशस्य त्वङ्मात्रस्यैव प्रभूतकालं, प्रायः शुद्धिहेतुर्न त्वेकान्तेन तादृग्रोगग्रस्तस्य क्षणमप्यशुद्धेः, प्रक्षालनाऽर्हमलादन्यस्य मलस्य कर्णनासाद्यन्तर्गतस्याऽनुपरोधेनाऽप्रतिषेधेन, यद्वा प्रायो जलादन्येषां प्राणिनामनुपरोधेन अव्यापादनेन द्रव्यस्नानं बाह्यस्नानमित्यर्थः ।

कृत्वेदं यो विधानेन देवतातिथिपूजनम् ।
करोति मलिनारम्भी तस्यैतदपि शोभनम् ॥

विधानेन-विधिना, अतिथिः-साधुः, मलिनारम्भी-गृहस्थः, द्रव्यस्नानस्य शोभनत्वे हेतुमाह—

भावशुद्धेर्निमित्तत्वात्तथाऽनुभवसिद्धितः ।
कथञ्चिद्दोषभावेऽपि तदन्यगुणभावतः ॥ युग्मम् ॥

दोषोऽप्कायविराधनादिः, तस्माद्दोषाद् सद्दर्शनशुद्धिलक्षणः । यदुक्तं—

पूआए कायवहो पडिकुट्ठो सो उ किन्तु जिणपूआ ।
सम्मत्तसुद्धिहेउत्ति भावणीआ उ निरवज्जा ॥

एवं च देवपूजाद्यर्थमेव गृहस्थस्य द्रव्यस्नानमनुमतं, तेन द्रव्यस्नानं पुण्यायेति यत्प्रोच्यते तन्निरस्तं मन्तव्यम् । तीर्थविहितेनापि स्नानेन हि देहस्यैव काचिच्छुद्धिः स्यात्, न तु जीवस्यांऽशतोऽपि । उक्तञ्च स्कन्दपुराणे काशीखण्डे षष्ठाध्याये—

मृदो भारसहस्रेण जलकुम्भशतेन च ।
न शुध्यन्ति दुराचाराः स्नातास्तीर्थशतैरपि ॥
जायन्ते च म्रियन्ते च जलेष्वेव जलौकसः ।
न च गच्छन्ति ते स्वर्गमविशुद्धमनोमलाः ॥
चित्तं शमादिभिः शुद्धं वदनं सत्यभाषणैः ।
ब्रह्मचर्यादिभिः कायः शुद्धो गङ्गां विनाप्यसौ ॥

चित्तं रागादिभिः क्लिष्टमलीकवचनैर्मुखम् ।
जीवहिंसादिभिः कायो गङ्गा तस्य पराङ्मुखी ॥
परदारपरद्रव्यपरद्रोहपराङ्मुखः ।
गङ्गाऽप्याह कदागत्य मामयं पावयिष्यति ॥

स्नाने चासङ्ख्यजीवमयजलशैवलाद्यनन्तजन्तूनामगलितजले तदाश्रितपूतरादित्रसानां विराधनया सदोषत्वं प्रतीतं जलस्य जीवमयत्वं च लोकेऽप्युक्तम् । यदुत्तरमीमांसा–

लूताऽऽस्यतन्तुगलिते ये बिन्दौ सन्ति जन्तवः ।
सूक्ष्मा भ्रमरमानास्ते नैव मान्ति त्रिविष्टपे ॥ इत्यादि ।

भावस्नानमाह–

ध्यानाम्भसा तु जीवस्य सदा यच्छुद्धिकारणम् ।
मलं कर्म समाश्रित्य भावस्नानं तदुच्यते ॥

कस्यचित् स्नाने कृतेऽपि यदि गडुक्षतादि स्रवति, तदा तेनाङ्गपूजा स्वपुष्पचन्दनादिभिः परेभ्यः कारयित्वा अग्रपूजा भावपूजा च स्वयं कार्या, वपुरपावित्र्ये प्रत्युताशातनासम्भवेन स्वयमङ्गपूजाया निषिद्धत्वात्, उक्तञ्च–

निःशूकत्वादशौचोऽपि देवपूजां तनोति यः ।
पुष्पैर्भूपतितैर्यश्च भवतः श्वपचाविमौ ॥१॥

यतः–

उच्छिट्ठं फलकुसुमं, नेविज्जं वा जिणस्स जो देइ ।
सो नीअगोअकम्मं, बंधइ पायन्नजम्मंमि ॥

(अत्राशौचे भूपतितपुष्पैश्च देवपूजायां मातङ्गकथा)

अतो भूपतितं पुष्पं सुगन्ध्यपि देवस्य नारोप्यम् । स्वल्पेऽप्यपावित्र्ये देवानां नाभ्यर्चनीयम्, विशिष्य चोच्छिष्टिदिने स्त्रीभिर्बृहदाशातनादि-दोषात् । ततः पवित्रमृदुगन्धकाषायिकाद्यंशुकेनाऽङ्गरूक्षणपौतिकमोचन–

पवित्रवस्त्रान्तरपरिधानादियुक्त्या क्लिन्नाङ्घ्रिभ्यां भूमिमस्पृशन् पवित्रस्थानमागत्योत्तराभिमुखः सन्धत्ते[1] दिव्यं नव्यमव्यङ्गमकीलितं पृथुलं श्वेतांशुकद्वयम् । यतः—

विशुद्धिं वपुषः कृत्वा यथायोगं जलादिभिः ।
धौतवस्त्रे च सीते[सिते] द्वे विशुद्धे धूपधूपिते ॥

लोकेऽप्युक्तं—**न कुर्यात्सन्धितं वस्त्रं देवकर्मणि भूमिप ! ।**
न दग्धं न तु वैच्छिन्नं परस्य तु न धारयेत् ॥

कटिस्पृष्टं तु यद्वस्त्रं पुरीषं येन कारितम् ।
समूत्रमैथुनं चापि तद्वस्त्रं परिवर्जयेत् ॥

एकवस्त्रो न भुञ्जीत न कुर्याद्दिवतार्चनम् ।
न कञ्चुकं विना कार्या देवार्चा स्त्रीजनेन तु ॥

एवं हि पुंसां वस्त्रद्वयं स्त्रीणां च वस्त्रत्रयं विना न कल्पते देवार्चादि । धौतवस्त्रं च मुख्यवृत्त्याऽतिविशिष्टं क्षीरोदकादिकं श्वेतमेव कार्यम् । उदायनृपराज्ञीप्रभावतीप्रभृतीनामपि धौतांशुकं श्वेतं निशीथादावुक्तं । दिनकृत्यादावपि—**सेयवत्थनिअंसणो**त्ति (श्रा० दि० कृ० २४) क्षीरोदकांशुकाद्यशक्तावपि दुकूलादि धौतिकं विशिष्टमेव कार्यम् । यदुक्तं पूजाषोडशके—**सितशुभवस्त्रेण**ेति (९.५) । तद्वृत्तिर्यथा-**सितवस्त्रेण शुभवस्त्रेण च, शुभमिह सितादन्यदपि पट्टयुग्मादि, रक्तपीतादिवर्णं परिगृह्यते इति ।**

एगसाडिअं उत्तरासंगं करेइ इत्याद्यागमप्रामाण्यादुत्तरीयमखण्डमेव कार्यं न तु खण्डद्वयादिरूपम्। न च दुकूलं भोजनादिकरणेऽपि सर्वदा पवित्रमेवेति लोकोक्तिरत्र प्रमाणयितव्या, किन्त्वन्यधौतिकवद् दुकूलमपि भोजनमलमूत्राशुचिस्पर्शवर्जनादिना सत्यापनीयं, व्यापारणानुसारेण पुनः पुनर्धावनधूपनादिना च पावनीयं, धौतिकं च स्वल्पवेलमेव व्यापार्यं, प्रस्वेदश्लेष्मादि च धौतिकेन न स्फेटनीयम् अपावित्र्यप्रसक्तेः, व्या-

---

१. संव्यवयते इति को० ह० प्र० पाठः ।

पारितवस्त्रान्तरेभ्यश्च पृथङ् मोच्यं, तच्च परसत्कं प्रायो वर्जनीयं, विशिष्य च बालवृद्धस्त्र्यादिसत्कं। अत्र धौतिके ज्ञातम् । ततः सुस्थानात् स्वयं ज्ञातगुणसुमानुषपार्श्वाद्वा पवित्रभाजनाच्छादनाऽऽनेतृमार्गादियुक्त्या पानीय-पुष्पाद्यानयनम्, पानीयपुष्पाद्यर्पयितुः सुमूल्यार्पणादिना प्रीणनम् । एवं मुखकोशपवित्रस्थानादियुक्त्या असंसक्तशोधितजात्यकेसरकर्पूरादिमिश्र-श्रीखण्डघर्षणं । संशोधितजात्यधूपप्रदीपाखण्डचोक्षादिविशेषाक्षत-विशिष्टाऽ[१]नुच्छिष्टनैवेद्यहृद्यफलादिसामग्रीमीलनम् । एवं द्रव्यतः शुचिता । भावतः शुचिता तु रागद्वेषकषायेर्ष्यैहिकामुष्मिकस्पृहाकौतुकव्या-क्षेपादित्यागेनैकाग्रचित्तता । उक्तञ्च—

मनोवाक्कायवस्त्रोर्वीपूजोपकरणस्थितेः ।
शुद्धिः सप्तविधा कार्या श्रीअर्हत्पूजनक्षणे ॥

एवं द्रव्यभावाभ्यां शुचिर्गृहे=गृहचैत्ये—

आश्रयन् दक्षिणां शाखां पुमान् योषित्त्वदक्षिणाम् ।
यत्नपूर्वं प्रविश्यान्तर्दक्षिणेनाङ्घ्रिणा ततः ॥

सुगन्धिमधुरैर्द्रव्यैः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
वामनाड्यां प्रवृत्तायां मौनवान् देवमर्चयेत् ॥

इत्याद्युक्तेन नैषेधिकीत्रयकरणप्रदक्षिणात्रयचिन्तनादिकेन च विधिना शुचिपट्टकादौ पद्मासनादिसुखासनासीनः चन्दनभाजनाच्चन्दनं स्थानान्तरे हस्ततले वा प्रक्षिप्य कृतभालतिलकहस्तकङ्कणः श्रीचन्दनचर्चितधूप-धूपितहस्तद्वयो **जिनम्**=अर्हन्तं **पूजयित्वा**=वक्ष्यमाणाभिरङ्गाग्रभाव-पूजाभिरभ्यर्च्य संवरणं प्रत्याख्यानं प्राक् कृतमकृतं वा यथाशक्ति **करोति** =देवसाक्षिकमुच्चारयतीति पञ्चमगाथार्थः ॥५॥ ततः—

विहिणा जिणं जिणगिहे, गंतुं अच्चेइ उचिअचिंतरओ ।
उच्चरइ पच्चक्खाणं, दढपंचाचारगुरुपासे ॥६॥

---

१. विशिष्टातुच्छ इति को० ह० प्र० पाठः ।

'विहिणात्ति' विधिनेति पदं सर्वत्रापि योज्यम् । ततो विधिना **जिनगृहे** गत्वा विधिना, **उचितचिन्तारतो विधिना जिनमर्चयति** । विधिश्चायं,—यदि राजादिमहर्द्धिः तदा **सव्वाए इड्ढीए, सव्वाए दित्तीए, सव्वाए जुईए, सव्वबलेणं, सव्वपोरिसेणं** इत्यादिवचनात् प्रभावनानिमित्तं महद्ध्र्या देवगृहे याति । यथा दशार्णभद्रनृपः तथा श्रीवीरं ववन्दे यथा प्राक् केनापि न वन्दितः इत्यहङ्कृतिकृतपरमद्ध्र्या सर्वाङ्गीणशृङ्गारसुभग-गजादिचतुरङ्गसैन्यदन्तरूप्यस्वर्णमयपञ्चशतीपर्यङ्किकाधिरूढान्तः-पुरादिरूपया श्रीवीरं वन्दितुमागतः । तन्मदापनोदाय सौधर्मेन्द्रः श्रीवीरं वन्दितुमागच्छन् दिव्यर्द्धिं विचक्रे । उक्तञ्च वृद्धर्षिमण्डलस्तवे—

चउसट्ठि करिसहस्सा, पणसय बारससिराइं पत्तेअं ।
कुंभे अड अड दंता, दंतेसु अ वावि अट्ठट्ठ ॥

अट्ठट्ठ लक्खपत्ताइं, तासु पउमाइं हुंति पत्तेयं ।
पत्ते पत्ते बत्तीस, बद्धनाडयविही[1] दिव्वो ॥

एगेगकण्णिआए, पासायवडिंसओ अ पईपउमं ।
अग्गमहिसीहिं सद्धिं उवगिज्जइ सो तहिं सक्को ॥

एयारिसइड्ढीए, विलग्गमेरावणम्मि दट्ठु हरिं ।
राया दसन्नभद्दो, निक्खंतो पुन्नसपइन्नो ॥

अत्र पूर्वाचार्यप्रणीता हस्तिमुखादिसङ्ख्यागाथा । यथा—

मुहपणसयबारूत्तरसहस्सा चत्तारि छन्नवइ दंता ।
बत्तीससहस्स सगसय अडसट्ठी वावीपरिमाणं ॥

कमलाणं दोलक्खा, सहस्सबासट्ठिसइगुचोआलं ।
कण्णिअपासायाणं, [2]णेया संखा कमलसरिसा ॥

छव्वीसं कोडिसया इगवीसं कोडिलक्खचउचत्ता ।
इगकरिकमलदलाणं, माणं सिरिसक्करायस्स ॥

---

१. नाडय इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. संखा इति को० ह० प्र० पाठः ।

चउसट्ठिकरिसिहस्सा, मुहाण पत्तेअमट्ठदंताणं ।
पंचसयबारसुत्तर सव्वेसिं मुहाण वुच्छामि ॥
तिन्नेवय कोडीओ, लक्खा सगवीस सहस्स अडसट्ठी ।
सव्वमुहाणं संखा, दंताणं तह पुणो वुच्छं ॥
छव्वीसं कोडीओ, लक्खा इगवीस सहस्स चउचत्ता ।
दंताण सव्वसंखा, इक्किक्के अट्ठ पुक्खरिणी ॥
दुन्नि य कोडिसयाइं, नवकोडिगसत्तरी तहा लक्खा ।
बावन्नं च सहस्सा पुक्खरिणीणं इमा संखा ॥
कोडिसहस्सा छस्सय, कोडीओ सत्तसत्तरी कोडी ।
बावत्तरिं च लक्खा, सोल(स)सहस्सा कमलसंखा ॥
सोलसकोडाकोडी, सत्तत्तरि हुंति कोडिलक्खा य ।
कोडिसहस्स बिसत्तरि, कोडिसयं सट्ठिकोडीओ ॥
नाडगपत्ते संखा, भणिआ पभणामि नट्टरूवाणं ।
पणसयकोडाकोडी, छत्तीसं कोडिकोडीओ ॥
सगसीइकोडीलक्खा, नवकोडिसहस्स कोडिसयमेगं ।
कोडीण वीससंखा, आवस्सयचुन्निए भणिया ॥

प्रासादे प्रासादेऽष्टाग्रमहिषीयुत इन्द्रः, तत्सङ्ख्या तु कमलवत् । इन्द्राणीसङ्ख्या त्वियं, त्रयोदशसहस्राः कोट्यः, सप्तसप्ततिलक्षाः अष्टाविंशतिश्च सहस्राः । एकैकस्मिन् नाटके समानरूपशृङ्गारनाट्योपकरणा अष्टोत्तरं शतं दिव्यकुमारा अष्टोत्तरं शतं दिव्यकन्याश्च स्युः । एवं शङ्ख-शृङ्ग-शङ्खिका-पेया[१]-परिपरिका-पणव-पटह-भम्भा-होरम्भा-भेरी-झल्लरी-दुन्दुभि-मुरज-मृदङ्ग-नान्दीमृदङ्ग-आलिङ्ग-कुस्तुम्ब-गोमुख-मर्दल-विपञ्ची-बल्लकी-भ्रामरी-षट्भ्रामरी-परिवादिनी-[२]बव्वीसा-सुघोषा-नन्दिघोषा-महती-कच्छपी-चित्रवीणा-आमोट-झंझा-नकुल-तूणी-तुम्बवीणा-मुकुन्द-हुडुक्का-चिच्चिकी-करटी-डिंडिभ-

१. पेखा इति को० ह० प्र० पाठः ।
२. बलवीसा इति को० ह० प्र० पाठः ।

किणित-कडम्बा-दर्दरक-दर्दरिका-कुस्तुम्ब-कलशिका-तलताल-कांस्यताल-रिगिसिका-मकरिका-शिशुमारिका-वंश-वाली-वेणु-परिली-बन्धूकप्रमुखविधवाद्यवादकाः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं । शङ्खिका लघुशङ्खः किञ्चित्तीक्ष्णस्वरः, शङ्खस्तु गम्भीरस्वरः । पेया महाकाहला । परिपरिका कोलिकपुटावनद्धमुखवाद्यं । पणवः पटहविशेषो भाण्डपटहो । भम्भा ढक्का । होरम्भा महाढक्का । भेरी ढक्काकृति वाद्यविशेषः । झल्लरी चर्मावनद्धा विस्तीर्णवलयाकारा । दुन्दुभिः भेर्याकारं सङ्कटमुखं देवतोद्यं । मुरजो महामर्दलं । मृदङ्गं लघुमर्दलं । नान्दीमृदङ्गमेकतः सङ्कीर्णमन्यतो विस्तृतं । आलिङ्गो मुरजविशेषः । कुस्तुम्बश्चर्मावनद्धः थुडः । मर्दल-मुभयतः समं । विपञ्ची त्रितन्त्री वीणा । वल्लकी सामान्यतो वीणा । परिवादिनी सप्ततन्त्री वीणा । महती शततन्त्री वीणा । तुम्बवीणा तुम्बयुक्तवीणा । मुकुन्दो मुरजविशेषो योऽतिलीनं प्रायो वाद्यते । हुडुक्का प्रसिद्धा । डिंडिभः प्रस्तावनासूचकपणवविशेषः । कडम्बा करटिका । दर्दरकः प्रसिद्धः । स लघुः दर्दरिका । तलो हस्ततलः । वाली तूणविशेषो मुखवाद्यं । बन्धूकस्तूणविशेषः । शेषभेदा लोकाज्ज्ञेयाः । सर्वेऽप्यातोद्य-भेदा एकोनपञ्चाशदातोद्यभेदेष्वन्तर्भवन्ति । यथा वंशे वालीवेणुपरिली-बन्धूकातोद्यानि । शङ्खशृङ्गशङ्खिकासुरमुखीपेयापरपरिकासु गाढं ध्माय-मानासु, पटहपणवेष्वाहन्यमानेषु, भम्भाहोरम्भाष्वास्फाल्यमानासु, भेरी-झल्लरीदुन्दुभिषु ताड्यमानासु, मुरजमृदङ्गनान्दीमृदङ्गेष्वालप्यमानेषु, आलिङ्ग-कुस्तुम्बगोमुखीमर्दलेषु बलात्ताड्यमानेषु, विपञ्चीवीणावल्लकीषु मूर्च्छ्यमानासु, भ्रामरीषड्भ्रामरीपरिवादिनीषु स्पन्द्यमानासु बब्बीसा-सुघोषानन्दिघोषासु सार्यमाणासु, महतीकच्छपिचित्रवीणासु कुट्यमानासु, आमोटझंझानकुलेष्वामोट्यमानेषु, तूणतुम्बवीणासु स्पृश्यमानासु, मुकुन्दहुडुक्काचिच्चिकीषु मूर्च्छ्यमानासु, करटीडिंडिमकिणितकडंबासु, वाद्यमानासु, दर्दर-दर्दरी-कुस्तुम्ब-कलशिकासु बाढं ताड्यमानासु,

तलताल-कांस्यतालासु वाद्यमानासु, रिगिसिका-लत्तिका-मकरिका-शिशुमारिकासु घर्ष्यमाणासु, वंश-वेणु-वाली-पिरली-बन्धूकेषु फुंक्यमानेषु, ते सर्वे दिव्यकन्याकुमाराः समकं गायन्ति नृत्यन्ति। [द्वात्रिंशद्] नाटकनामान्यमूनि (१) स्वस्तिक-श्रीवत्स-नन्द्यावर्त्त-वर्द्धमानक-भद्रासन-कलश-मत्स्यदर्पणरूपाष्टमाङ्गलिक्यभक्तिविचित्रं (२) आवर्त्त-प्रत्यावर्त्त-श्रेणि-प्रश्रेणि-स्वस्तिक-पुष्यमान-वर्द्धमान-मत्स्याण्डक-मकराण्डक-जारमार-पुष्पावलि-पद्मपत्र-सागरतरङ्ग-वासंतीलता-पद्मलता-भक्तिचित्रं (३) ईहामृग-ऋषभ-तुरग-नर-मकर-विहग-व्याल-किन्नर-रुरु-शरभ-चमर-कुञ्जर-वनलता-पद्मलता-भक्तिचित्रं (४) एकतश्चक्र-एकतःखड्ग-एकतश्चक्रवाल-द्विधाचक्रवाल-चक्रार्द्धचक्रवालं (५) चन्द्रसूर्यवलयताराहंसैकमुक्ताकनकरत्नावलि-प्रविभक्त्यभिनयात्मकावलिप्रविभक्तिः (६) चन्द्रोद्गमसूर्योद्गम-प्रविभक्तियुक्ततदुद्गमनप्रविभक्तिः (७) चन्द्रसूर्यागमनप्रविभक्तियुक्ता-गमनप्रविभक्तिः (८) चन्द्रसूर्यावतरणप्रविभक्तिः (९) चन्द्रसूर्यास्तमन-प्रविभक्तिः (१०) चन्द्र-सूर्य-नाग-यक्ष-भूत-राक्षस-महोरग-गन्धर्व-मण्डल-प्रविभक्तिः (११) ऋषभ-सिंह-ललित-हयगज-विलसित-मत्तहयगज-विलम्बिताभिनयरूपद्रुतविलम्बितं (१२) सागरनागर-प्रविभक्तिः (१३) नन्दाचम्पाप्रविभक्तिः (१४) मत्स्याण्डक-मकराण्डक-जारमारप्रविभक्तिः (१५) कखगघङप्रविभक्तिः (१६) चछजझञप्रवि-भक्तिः (१७) टठडढणप्रविभक्तिः (१८) तथदधनप्रविभक्तिः (१९) पफबभमप्रविभक्तिः (२०) अशोक-आम्र-जम्बू-कोसंब-पल्लवप्रवि-भक्तिः (२१) पद्मनागाशोकचम्पकचूतवनकुन्दातिमुक्तकश्यामलताप्रवि-भक्तिः (२२) द्रुतं (२३) विलम्बितं (२४) द्रुतविलम्बितं (२५) अञ्चितं (२६) रिभितं (२७) अञ्चितरिभितं (२८) आरभटं (२९) भसोलं (३०) आरभटभसोलं (३१) उत्पातनिपातप्रवृत्तसङ्कुचितप्रसारितरेचकरचित-

भ्रान्तसम्भ्रान्तं (३२) तीर्थङ्करादिमहापुरुषचरिताभिनयनिबद्धम् इति राजप्रश्नीये। (सूत्र-२३-२४)

एवं महर्द्धिर्देवगृहे याति। सामान्यविभवस्त्वौद्धत्यपरिहारेण लोकोपहासं परिहरन् यथानुरूपाडम्बरं भ्रातृमित्रपुत्रादिपरिवृतो व्रजति। एवं जिनगृहे गत्वा, पुष्पताम्बूलसिद्धार्थदूर्वादीनां च क्षुरिकापादुकाकिरीटवाहनादीनां च सचिताचित्तद्रव्याणां परिहारेण किरीटवर्जशेषाभरणाद्यचित्तद्रव्याणामपरिहारेण कृतैकपृथुलवस्त्रोत्तरासङ्गो दृष्टे जिनेन्द्रेऽञ्जलिबन्धं शिरस्यारोपयन् 'नमो जिणाणं' इति भणन्, प्रणमन्, मनसश्चैकाग्र्यं कुर्वन् इति पञ्चविधाभिगमेन नैषेधिकीपूर्वं प्रविशति। यदार्षम्-

सचित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए अचित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए एगल्लसाडएणं उत्तरासंगेणं चक्खुंफासे अंजलिपग्गहेणं मणसो एगत्तीकरणेणं ति (औपपातिक सूत्र०३२)। राजादिस्तु चैत्यं प्रविशंस्तत्कालं राजचिह्नानि त्यजति। यतः—

अवहट्टु रायककुहाइं पंच वररायककुहरूवाइं।
खग्गं छत्तो आहण मउडं तह चामराओ अ॥

अग्रद्वारप्रवेशे मनोवाक्कायैर्गृहव्यापारो निषिध्यते, इति ज्ञापनार्थं नैषेधिकीत्रयं क्रियते, परमेकैवैषा गण्यते, गृहादि-व्यापारस्यैकस्यैव निषिद्धत्वात्। ततो मूलबिम्बस्य प्रणामं कृत्वा, सर्वं हि प्रायेणोत्कृष्टं वस्तु कल्याणकामैर्दक्षिणभाग एव विधेयमित्यात्मनो दक्षिणाङ्गभागे मूलबिम्बं कुर्वन् ज्ञानादित्रयाराधनार्थं प्रदक्षिणात्रयं दद्यात्। उक्तञ्च—

तत्तो णमो जिणाणंति भणिअ अद्धोणयं पणामं च।
काउं पंचंगं वा भत्तिब्भरनिब्भरमणेणं॥

पूअंगपाणिपरिवारपरिगओ गहिरमहुरघोसेणं।
पढमाणो जिणगुणगणनिबद्धमंगल्लथुत्ताइं॥

करधरिअजोगमुद्दो, पए पए पाणिरक्खणाउत्तो।
दिज्जा पयाहिणतिगं, एगग्गमणो जिणगुणेसु॥

गिहचेइएसु न घडइ, इअरेसु वि जइवि कारणवसेण ।
तहवि न मुंचइ मइमं, सयावि तक्करणपरिणामं ॥

प्रदक्षिणादाने च समवसरणस्थचतूरूपश्रीजिनं ध्यायन् गर्भगृहे पृष्ठवामदक्षिणदिक्त्रयस्थबिम्बत्रयं वन्दते । अत एव सर्वस्यापि चैत्यस्य समवसरणस्थानीयतया गर्भगृहबहिर्भागे दिक्त्रये मूलबिम्बनाम्ना बिम्बानि कुर्वन्ति । एवं च '**वर्जयेदर्हतः पृष्ठम्**' इत्युक्तेरर्हत्पृष्ठनिवासदोषश्चतुर्दिक्ष्वपि टलति । ततश्चैत्यप्रमार्जनपोतकलेख्यकादिवक्ष्यमाणयथोचितचिन्तापूर्वं कृतसमग्रपूजासामग्रीकश्चैत्यव्यापारनिषेधरूपां द्वितीयनैषेधिकीं मुखमण्ड-पादौ कृत्वा मूलबिम्बस्य प्रणामत्रयपूर्वं पूजां करोति । यद्भाष्यं—

तत्तो निसीहिआए, पविसित्ता मंडवम्मि जिणपुरओ ।
महिनिहिअजाणुपाणी, करेइ विहिणा पणामतिअं ॥

तयणु हरिसुल्लसंतो, कयमुहकोसो जिणिंदपडिमाणं ।
अवणेइ रयणिवंसिअं, निम्मल्लं लोमहत्थेणं ॥

जिणगिहपमज्जणं तो, करेइ कारेइ वा वि अन्नेणं ।
जिणबिंबाणं पूअं तो विहिणा कुणइ जहजोगं ॥

मुखकोशश्चाष्टपुटपटप्रान्ते नास्यनासानिःश्वासनिरोधार्थं कार्यः । वर्षादौ च निर्माल्ये कुन्थ्वादिसंसक्तिरपि स्यात् तेन निर्माल्यं स्नात्रजलं च पृथक् पृथग् जनाऽनाक्रम्यपवित्रस्थाने त्यज्यते, एवमाशातनाऽपि न स्यात् । गृहचैत्ये चार्चामुच्चैः स्थाने भोजनादावव्यापार्ये पवित्रपात्रे स्थापयित्वा करयुगधृतशुचिकलशादिजलेनाभिषिञ्चेत् ।

बालत्तणंमि सामिअ, सुमेरुसिहरम्मि कणयकलसेहिं ।
तिअसासुरेहिं ण्हविओ ते धन्ना जेहिं दिट्ठोसि ॥

इत्यादि च तदा चिन्त्यम् । ततः सुयत्नेन वालककुञ्चिकां व्यापार्य, प्रक्षाल्याऽङ्गम्, अङ्गरुक्षणद्वयेन निर्जलतामापाद्य '**अङ्घ्रिजानुकरांसेषु मूर्ध्नि पूजा यथाक्रमम्**' इत्युक्तेर्वक्ष्यमाणतया सृष्ट्या नवाङ्गेषु श्रीचन्दनादिना-ऽर्चयेत् । केऽप्याहुः पूर्वं भाले तिलकं कृत्वा नवाङ्गपूजा कार्या ।

श्रीजिनप्रभसूरिकृतपूजाविधौ तु—**सरससुरहिचंदणेण देवस्स दाहिणजाणुदाहिण-खंधनिडालवामक्खंधवामजाणुलक्खणेसु पंचसु हिअएहिं सह छसु वा अंगेसु पूअं काऊण पच्चग्गकुसुमेहिं गन्धवासेहिं च पूएइ** इत्युक्तम् । यदि च प्राक् केनापि पूजा कृता स्यात्तदा विशिष्टाऽन्यपूजासामग्र्यभावे तां नोत्सारयेत्, भव्यानां तद्दर्शनजन्य[१]पुण्यबन्धस्याऽन्तरायप्रसङ्गात्, किन्तु तामेव विशेषयेत् । यद् बृहद्भाष्यं—

अह पुव्वं चिय केणइ, हविज्ज पूआ कया सुविहवेण ।
तंपि सविसेससोहं जह होइ तहा तहा कुज्जा ॥

निम्मल्लंपि न एवं, भन्नइ निम्मल्ललक्खणाभावा ।
भोगविणट्ठं दव्वं, निम्मल्लं बिंति गीयत्था ॥

इत्तो चेव जिणाणं, पुणरवि आरोवणं कुणंति जहा ।
वत्थाहरणाईणं, जुगलिअंकुडलिअमाईणं ॥

कहमन्नह एगाए, कासाईए जिणिंदपडिमाणं ।
अट्ठसयं [२]लूहंणेण, विजयाई वण्णिआ समए ॥

यद् जिनबिम्बारोपितं सद् विच्छायीभूतं विगन्धं जातं, दृश्यमानं च निःश्रीकं, न भव्यजनमनःप्रमोदहेतुस्तन्निर्माल्यं ब्रुवन्ति बहुश्रुता इति सङ्घाचारवृत्तौ । प्रद्युम्नसूरिकृते विचारसारप्रकरणे त्वेवमुक्तं—

चेइअदव्वं दुविहं, पूआ निम्मल्लभेअओ इत्थ ।
आयाणाई दव्वं, पूआरित्थं मुणेयव्वं ॥

अक्खयफलबलिवत्थाइ संतिअं जं पुणो दविणजायं ।
तं निम्मल्लं वुच्चइ, जिणगिहकम्मंमि उवओगो ॥

अत्र ढौकिताऽक्षतादेर्निर्माल्यत्वमुक्तं, परमन्यत्राऽऽगमे प्रकरण-चरित्रादौ वा क्वापि न दृश्यते, वृद्धसम्प्रदायादिनापि क्वापि गच्छेऽपि नोपलभ्यते । यत्र च ग्रामादावादानादिद्रव्याऽऽगमोपायो नास्ति, तत्रा-

---

१. पुण्यानुबन्धिपुण्य इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. लूहंता इति को० ह० प्र० पाठः ।

क्षतबल्यादिद्रव्येणैव प्रतिमाः पूज्यमानाः सन्ति । अक्षतादेर्निर्माल्यत्वे तु तत्र प्रतिमापूजाऽपि कथं स्यात् ? तस्माद्भोगविनष्टस्यैव निर्माल्यत्वं युक्तियुक्तं प्रतिभाति । "**भोगविणट्ठं दव्वं निम्मल्लं बिंति गीअत्था**" इत्यागमोक्तेरपि, तत्त्वं तु केवलिगम्यम् ।

चन्दनपुष्पादिपूजा च तथा कार्या यथा जिनस्य चक्षुर्मुखाच्छादनादि न स्यात्, सश्रीकताऽतिरेकश्च स्यात्, तथैव द्रष्टॄणां प्रमोदपुण्यवृद्ध्यादि-सम्भवात् । अङ्गाग्रभावैश्च त्रिधा पूजा । तत्र निर्माल्यापनयनं, प्रमार्जनाङ्गप्रक्षालनं, वालककूञ्चिकाव्यापारणं, पूजनं, कुसुमाञ्जलिमोचनं, पञ्चामृतस्नात्रं, शुद्धोदकधाराप्रदानं, धूपितस्वच्छमृदुगन्धकाषायिकादि-वस्त्रेणाङ्गरूक्षणं, कर्पूरकुङ्कुमादिमिश्रगोशीर्षचन्दनविलेपनाऽऽङ्गी-विधानादि, तथा गोरोचनमृगमदादिभिस्तिलकपत्रभङ्ग्यादिकरणम्, निस्सपत्नरत्नसौवर्णमुक्ताभरणरौप्यसुवर्णपुष्पादिभिरलङ्करणं । एवं चान्येषामपि भाववृद्ध्यादि । यतः—

पवरेहिं साहणेहिं, पायं भावोवि जायए पवरो ।
न य अन्नो उवओगो, एएसिं सयाण लट्ठयरो ॥

तथा परिधापनिका चन्द्रोदयादिविचित्रदुकूलादिवस्त्रैः परिधापनं, ग्रन्थिम-वेष्टिम-पूरिम-सङ्घातिमरूपचतुर्विधप्रधाना-म्लान-विध्यानीत-शतपत्र-सहस्रपत्र-जाती-केतक-चम्पकादिविशेषपुष्पैर्माला-मुकुट-शिरस्क-पुष्पगृहादिविरचनम् । जिनहस्ते सौवर्ण-बीजपूर-नालिकेरपूगी-फलनागवल्लीदल-नाणकमुद्रिकामोदकादिमोचनम् । धूपोत्क्षेप-सुगन्धवासप्रक्षेपाद्यपि सर्वमङ्गपूजायां भवति । तथोक्तं बृहद्भाष्ये —

ण्हवण-विलेवण-आहरण-वत्थफल-गंध-धूवपुप्फेहिं ।
कीरइ जिणंगपूआ, तत्थ विही एस नायव्वो ॥

वत्थेण बंधिऊणं, नासं अहवा जहा समाहीए ।
वज्जेअव्वं तु तया देहम्मिवि कण्डुअणमाई ॥

अन्यत्रापि,

कायकण्डूयणं वज्जे, तहा खेलविगिंचणं ।

थुइथुत्तभणणं चेव, पूअंतो जगबंधुणो ॥ अत्र जिनहाक दृष्टान्तः

देवपूजाक्षणे च मुख्यवृत्त्या मौनमेव कार्यम्, तदशक्तौ पापहेतुर्वचः सर्वथा त्याज्यम्, नैषेधिकीकरणे गृहादिव्यापारनिषेधात्, तत एव पापहेतुः सञ्ज्ञाऽपि वर्ज्या, अनौचित्यादिप्रसङ्गादपि ।

मूलबिम्बसविस्तरपूजानन्तरं च सृष्ट्या सर्वापरबिम्बपूजा यथायोगं कार्या । द्वारबिम्बसमवसरणबिम्बपूजाऽपि मुख्यबिम्ब-पूजाद्यनन्तरं गर्भगृहान्निर्गमनसमये कर्त्तव्या सम्भाव्यते न तु प्रवेशे, पूर्वं मूलबिम्बस्यैव पूजाया औचित्यप्रतिभासात् । आसन्नीभूतत्वेन द्वारबिम्बादेः पूर्वं पूजने बृहच्चैत्यप्रवेशेऽनेकबिम्बानामासन्नीभवनेन पूर्वं पूजाप्रसङ्गः । तथा चाल्पपुष्पादि-समाप्तौ [१]मूलार्चापूजापि न स्यात् । तथा श्रीशत्रुञ्जय-रैवतादितीर्थे प्रवेशमार्गासन्नान्यान्यचैत्यार्चापूजने मुख्यचैत्यगमनमपि प्रान्ते प्रसज्यते । न चैवं युज्यते, उपाश्रयप्रवेशे आसन्नसाधूनामपि गुरु-वन्दनात्पूर्वं वन्दनप्रसङ्गात् । प्रणाममात्रं तु आसन्नार्चादीनां पूर्वमपि युक्तम् । तृतीयोपाङ्गविसंवादिन्यां सङ्घाचारोक्तविजयदेववक्तव्यतायामपि द्वारसमवसरणबिम्बपूजा पश्चादुक्ता । यथा—

तो गंतुं सुहम्मसहं, जिण सकहा दंसणंमि पणमित्ता ।
उग्घाडित्तु समुग्गे, पमज्जए लोमहत्थेणं ॥

सुरहिजलेणिगवीसं, वारा पक्खालिआणुलिंपित्ता ।
गोसीसचंदणेणं, तो कुसुमाईहिं अच्चेइ ॥

तो दारपडिमपूअं, सहासु पंचसुवि करइ पुव्वं व ।
दारच्चणाइ सेसं, तइअउवंगाउ नायव्वं ॥

---

१. मूलनायकस्येत्यर्थः ।

तस्मान्मूलनायकस्य पूजा सर्वेभ्योऽपि पूर्वं सविशेषा च कार्या । उक्तमपि—

उचिअत्तं पूआए, विसेसकरणं तु मूलबिंबस्स ।
जं पडइ तत्थ पढमं, जणस्स दिट्ठी सहमणेणं ॥

शिष्यः—पूआवंदणमाई, काऊणेगस्स सेसकरणम्मि ।
नायगसेवगभावो, होइ कओ लोगनाहाणं ॥

एगस्सायरसारा, कीरइ पूआ परेसि थोवयरी ।
एसावि महावन्ना, लक्खिज्जइ निउणबुद्धीहिं ॥

आचार्यः—नायगसेवगबुद्धी, न होइ एएसु जाणगजणस्स ।
पिच्छंतस्स समाणं, परिवारं पाडिहेराई ॥

ववहारो पुण पढमं, पइट्ठिओ मूलनायगो एसो ।
अवणिज्जइ सेसाणं, नायगभावो न उण तेण ॥

वंदणपूअणबलिढोअणेसु एगस्स कीरमाणेसु ।
आसायणा न दिट्ठा, उचितपवित्तस्स पुरिसस्स ॥

जह मिम्मयपडिमाणं, पूआ पुप्फाइएहिं खलु उचिआ ।
कणगाइ निम्मिआणं, उचिअतमा मज्जणाइ वि ॥

कल्लाणगाइकज्जा, एगस्स विसेसपूअकरणे वि ।
नावन्नापरिणामो, जह धम्मिजणस्स सेसेसु ॥

उचिअपवित्ति एवं, जहा कुणंतस्स होइ नावन्ना ।
तह मूलबिंबपूआ, विसेसकरणे वि तं नत्थि ॥

जिणभवणबिंबपूआ, कीरंति जिणाण नो कए किंतु ।
सुहभावणानिमित्तं, बुहाण इयराण बोहत्थं ॥

चेईहरेण केई, पसंतरूवेण केइ बिंबेण ।
पूआइसया अन्ने, अन्ने बुज्झंति उवएसा ॥

अत एव चैत्यं गृहचैत्यं च तथा तयोर्बिम्बानि विशिष्य च मुख्यबिम्बं यथास्वसामर्थ्यदेशकालाद्यपेक्षमतिविशिष्टानि कारयति । गृहचैत्यं हि पित्तल-ताम्रादिधातुमयं सम्प्रत्यपि कारयितुं शक्यते ।

तदशक्तौ दन्तादिमयं दन्तभ्रमर्यादिरचनापित्तल-हिङ्गुलशोभाप्रवरकोरणी-विशिष्टकाष्ठादिमयं वा कार्यते । तथा चैत्ये गृहचैत्ये च प्रत्यहं सर्वतः प्रमार्जनं यथाविलोक्यमानतैलाभ्यञ्जनं सुधाधवलनं जिनचरित्रादिविचित्र-रचनं समग्रपूजोपकरणसमारचनं परिधापनिकाचन्द्रोदयप्रदानादि च तथा करोति यथा सश्रीकताऽतिरकेता स्यात् । गृहचैत्योपरि न धौतिकाद्यपि च मोच्यं, चैत्यवत्तत्रापि चतुरशीत्याशातनानां वर्जनीयत्वात्, पित्तलशैलादि-मय्योऽर्चाश्च स्नपनाऽनन्तरमेकेनाऽङ्गरूक्षणेन सर्वतो निर्जलीकृत्य प्रत्यहं द्वितीयेन मृदूज्जवलाङ्गरूक्षणेन मुहुर्मुहुः सर्वतः स्पृशेत्, एवमर्चाना-मौज्ज्वल्यं स्यात् । यत्र यत्र स्वल्पोऽपि जलक्लेदस्तिष्ठति तत्र तत्र श्यामिका स्यादिति, स सर्वथा व्यपास्यते, केसरबहुलचन्दनविलेपनेना-ऽप्यधिकाधिकमौज्ज्वल्यं तासां स्यात् ।

न च पञ्चतीर्थीचतुर्विंशतिपट्टादौ मिथः स्नात्रजलस्पर्शादिना दोष आशङ्क्यः, यदाहुः—

रायप्पसेणइज्जे, सोहम्मे सूरियाभदेवस्स ।
जीवाभिगमे विजयापुरीइ विजयाइदेवाणं ॥

भिंगारलोमहत्थयलूहणया धूवदहणमाईअं ।
पडिमाणं सकहाणय पूआए इक्कयं भणियं ॥

निव्वुअजिणिंदसकहा सग्गसमुग्गेसु तिसु वि लोएसु ।
अन्नोन्नं संलग्गा, ण्हवणजलाईहिं संपुट्ठा ॥

पुव्वधरकालविहिआ, पडिमाई संति केसु वि पुरेसु ।
वत्तक्खा खेत्तक्खा, महक्खया गंधदिट्ठा य ॥

एकस्यार्हतः प्रतिमा व्यक्त्याख्या, एकत्र पट्टादौ चतुर्विंशतिप्रतिमा क्षेत्राऽऽख्या, एवं सप्ततिशतप्रतिमा महाऽऽख्या—

मालाधराइआण वि, धुवणजलाई फुसेइ जिणबिंबं ।
पुत्थयपत्ताईण वि, उवरुवरिं फरिसणाईअं ॥

ता नज्जइ नो दोसो करणे चउवीसवट्टयाईणं ।
आयरणाजुत्तीओ, गंथेसु अ दिस्समाण त्ति ॥

बृहद्भाष्येऽप्युक्तं–

जिणरिद्धिदंसणत्थं, एगं कारेइ कोइ भत्तिजुओ ।
पायडिअपाडिहेरं, देवागमसोहिअं चेव ॥
दंसणनाणचरित्ताराहणकज्जे जिणत्तिअं कोइ ।
परमिट्ठिनमोक्कारं, उज्जमिउं कोइ पंच जिणे ॥
कल्लाणयतवमहवा, उज्जमिउं भरहवासभाविति ।
बहुमाणविसेसाउ, कोई कारंति चउव्वीसं ॥
उक्कोस सत्तरिसयं, नरलोए विहरइत्ति भत्तीए ।
सत्तरिसयंपि कोई, बिंबाणं कारइ धणड्ढो ॥

तस्मात् त्रितीर्थीपञ्चतीर्थीचतुर्विंशतिपट्टादिकारणं न्याय्यमेव दृश्यते । इत्यङ्गपूजा ।

रौप्यसौवर्णशालिसिद्धार्थाद्यक्षतैरष्टमङ्गलालेखनम् । यथा श्रेणिकनृपस्य प्रत्यहमष्टोत्तरशतसौवर्णयवैः । अन्यथा वा ज्ञानदर्शनचारित्राराधननिमित्तं सृष्ट्या पुञ्जत्रयेण पट्टादौ विशिष्टाक्षतढौकनं, तथा विविधानां कूराद्यशन-शर्करागुडादिपान-पक्वान्नफलादिखाद्य-ताम्बूलादिस्वाद्यानां ढौकनं, गोशीर्षचन्दनरसेन पञ्चाङ्गुलितलैर्मण्डलालेखनादि पुष्पप्रकराऽऽरात्रिकादि च सर्वमग्रपूजायामन्तर्भवति । यद् भाष्यं–

गंधव्वनट्टवाइअलवणजलारत्तिआइ दीवाई ।
जं किच्चं तं सव्वंपि ओअरइ अग्गपूआए ॥

नैवेद्यपूजा च प्रत्यहमपि सुकरा महाफला च, धान्यस्य विशिष्य च राद्धस्य जगज्जीवनतया सर्वोत्कृष्टरत्नत्वात्, तत एव वनवासगतश्रीरामेण महाजनोऽन्नस्य कुशलं पृष्टः । कलहनिवृत्तिप्रीत्याद्यपि मिथोऽन्नभोजनेनैव सुदृढम् । देवा अपि नैवेद्येन प्रायः प्रीयन्ते । श्रूयते ह्यग्निवेतालः शतमूढकनैवेद्यादिना विक्रमादित्यस्य वशीभूतः । भूतप्रेतादयोऽपि

क्षैरेयीक्षिप्रचटकाद्यन्नमेवोत्तारणादौ याचन्ते । तथा दिक्पालादीनां बलिः तीर्थकृद्देशनानन्तरं बलिश्चान्नेनैव क्रियते । निःस्वो हली साधूक्त्याऽऽसन्नचैत्ये नित्यं नैवेद्यं ददानोऽन्यदा उत्सूरे सिंहरूपभिक्षुत्रयदर्शनपरीक्षातुष्टयक्षगिरा सप्तमेऽह्नि स्वयंवरे कन्यां नृपजयं राज्यं च लेभे ।

लोकेऽप्युक्तं—

धूपो दहति पापानि दीपो मृत्युविनाशनः ।
नैवेद्ये विपुलं राज्यं सिद्धिदात्री प्रदक्षिणा ॥

अन्नादिसर्ववस्तुनिष्पत्तिहेतुत्वादिना जलमन्नादेरप्यतिशायीति तद्ढौकनमपि कार्यम् । नैवेद्यारात्रिकाद्यागमेऽप्युक्तं । यदावश्यकनिर्युक्तौ—**कीरइ बलित्ति** । निशीथेऽपि—**तओ पभावईए देवीए सव्वं बलिमाइ काउं भणिअं देवाहिदेवो वद्धमाणसामी तस्स पडिमा कीरउ त्ति वाहिओ कुहाडो, दुहा जायं पिच्छइ सव्वालंकारविभूसिअं भयवओ पडिमं** । निशीथपीठेऽपि—"**बलित्ति असिवोवसमनिमित्तं कूरो किज्जइ** ।" निशीथचूर्णौ च—**सम्प्रतिराजा रहग्गओ विविहफले खज्जगभुज्जगे अ कवडगवत्थमाई उक्किरणे करेइ** । कल्पेऽपि—

साहम्मिओ न [1]सत्था, तस्स कयं तेण कप्पइ जईणं ।
जं पुण पडिमाण कए, तस्स कहा का अजीवत्ता ॥

प्रतिष्ठाप्राभृतात् श्रीपादलिप्तोध्धृतप्रतिष्ठापद्धतौ च यथाभणितमागमे—

आरत्तिअमवयारण, मंगलदीवं च निम्मिउं पच्छा ।
चउनारीहिं वि निम्मत्थणं च विहिणाउ कायव्वं ॥

महानिशीथेऽपि तृतीयाध्ययने—**अरिहंताणं भगवंताणं गंधमल्लपईवसम्मज्जणोवलेवणविचित्तबलिवत्थधूवाइएहिं पूआसक्कारेहिं पइदिणमब्भच्चणं पकुव्वाणा तित्थुच्चवणं करेमो** त्ति । इत्यग्रपूजा ।

---

१. शास्ता तीर्थकरः ।

भावपूजा तु जिनपूजाव्यापारनिषेधरूपतृतीयनैषेधिकीकरणपूर्वं जिनाद् दक्षिणदिशि पुंसः स्त्रियास्तु वामदिशि, आशातना-परिहारार्थं जघन्यतोऽपि सम्भवे नवहस्तमानात्, गृहचैत्यादौ तु हस्तहस्तार्द्धमानात्, उत्कृष्टतस्तु षष्ठिहस्तमानादवग्रहाद् बहिःस्थित्या चैत्यवन्दना विशिष्य स्तुत्यादिभिः स्यात् । आह च-

तइआओ भावपूआ, ठाउं चिइवंदणोचिए देसे ।
जहसत्ति चित्तथुइथुत्तमाइणा देववंदणयं ॥

निशीथेऽपि—**सो उ गंधारसावओ थयथुईहिं थुणंतो तत्थ गिरिगुहाए अहोरत्तं निवसिओ** । तथा वसुदेवहिण्डौ—**वसुदेवो पच्चूसे कयसमत्तसावयसामाइआइ-नियमो गहिअपच्चक्खाणो कयकाउसग्गथुइवंदणो** त्ति । एवमनेकत्र श्राविका-दिभिरपि कायोत्सर्गस्तुत्याद्यैश्चैत्यवन्दना कृतेत्युक्तम् । चैत्यवन्दना च जघन्यादिभेदात् त्रेधा । यद्भाष्यं—

नमुक्कारेण जहन्ना चिइवंदणमज्झदंडथुइजुअला ।
पणदंडथुइचउक्कगथयपणिहाणेहिं उक्कोसा ॥

नमस्कारेण=अञ्जलिबन्धशिरोनमनादिलक्षणप्रणाममात्रेण, यद्वा 'नमो अरिहंताणं'' इत्यादिना, अथवैकेन श्लोकादिरूपेण, नमस्कारेणेति ज़ातिनिर्देशाद् बहुभिरपि नमस्कारैः, यद्वा प्रणिपाताऽपरनामतया प्रणि-पातदण्डकाख्यशक्रस्तवेनैकेन १। मध्या= मध्यमा दण्डः=चैत्यस्तवदण्डः ''अरिहंतचेइआणं'' इत्यादि स्तुतिः प्रतीता-या तदन्ते दीयते ते एव युगलं यस्यां सा २। पञ्चदण्डाः शक्रस्तव-चैत्यस्तव-नामस्तव-श्रुतस्तव-सिद्धस्तवाख्याः, प्रणिधानं जयवीअराय इत्यादि ३।—

अन्ने बिंति इगेणं, सक्कत्थएणं जहन्नवंदणया ।
तद्दुगतिगेण मज्झा, उक्कोसा चउहिं पंचहिं वा ॥
इरियाए पुव्वं वा, पणिहाणं चेव सक्कत्थयभणणे ।
दुगुणचिइवंदणं ते च हुंति सक्कत्थया तिन्नि ॥

इगवारवंदणे पुव्व पच्छ सक्कत्थएहिं ते चउरो ।
दुगुणिअवंदणए वा, पुव्विं पच्छा च सक्कत्थए ॥
सक्कत्थओ अ इरिया दुगुणिअ चिइवंदणाइ तह तिन्नि ।
थुत्तपणिहाण सक्कत्थओ अ इअ पंच सक्कत्थया ॥

चैत्यवन्दनाश्च प्रत्यहं सप्त महानिशीथे साधोः प्रोक्ताः, श्राद्धस्याऽप्युत्कर्षतः सप्त । यद् भाष्यं—

पडिकमणे चेइअजिणचरिमपडिकमणसुअणपडिबोहे ।
चिइवंदण इअ जइणो सत्त उ वेला अहोरत्ते ॥
पडिकमओ गिहिणो वि हु सगवेला पंचवेल इयरस्स ।
पूआसु तिसंझासु अ होइ तिवेला जहन्नेणं ॥

तत्र द्वे आवश्यकयोः द्वे स्वापाऽवबोधयोः त्रिकालपूजाऽनन्तरं तिस्रश्चेति सप्त, एकावश्यककरणे तु षट्, स्वापादिसमये तदकरणे पञ्चादयोऽपि, बहुदेवगृहादौ तु सप्ताधिका अपि, यदापि पूजा न स्यात्तदापि त्रिसन्ध्यं देवा वन्द्याः श्राद्धेन । यदागमः—

भो भो देवाणुप्पिआ अज्जप्पभिइए जावज्जीवं तिकालिअं अव्वक्खित्ता-चलेगग्गचित्तेणं चेइए वंदिअव्वे, इणमेव भो मणुअत्ताओ असुइअसासयखण-भंगुराओ सारंति । तत्थ पुव्वण्हे ताव उदगपाणं न कायव्वं जाव चेइए साहू अ न वंदिए, तहा मज्झण्हे ताव असणकिरिअं न कायव्वं जाव चेइए न वंदिए, तहा अवरण्हे चेव तहा कायव्वं जहा अवंदिएहिं चेइएहिं नो सिज्जायलमइक्कमिज्जइ ।
तथा—

सुपभाए समणोवासगस्स पाणंपि कप्पइ न पाउं ।
नो जाव चेइआइं, साहूवि अ वंदिआ विहिणा ॥
मज्झण्हे पुणरवि वंदिऊण नियमेण कप्पए भुत्तुं ।
पुण वंदिऊण ताइं, पओससमयम्मि तो सुअइ ॥

गीतनृत्ताद्यग्रपूजायामुक्तं भावपूजायामप्यवतरति, तच्च महाफलत्वान्मुख्यवृत्त्या स्वयं करोति उदायननृपराज्ञी प्रभावती यथा । यन्निशीथचूर्णिः—

पभावई ण्हाया कंयकोउअमंगला सुक्किल्लवासपरिहिआ जाव अट्ठमिचउद्दसीसु अ भत्तिराएण सयमेव राओ नट्टोवयारं करेइ, रायावि तयाणुवित्तिए मुरयं वाएइ त्ति ।

पूजाकरणादौ चार्हतश्छद्मस्थकेवलिसिद्धावस्थात्रयं भावयेत् । यद्भाष्यं—

ण्हवणच्चगेहिं छउमत्थवत्थपडिहारगेहिं केवलिअं ।
पलिअंकुस्सग्गेहि अ, जिणस्स भाविज्ज सिद्धंतं ॥

स्नापकैः परिकरोपरिघटित-गजारूढकरकलित-कलशैरमरैरर्चकैश्च तत्रैव घटितमालाधारैः कृत्वा जिनस्य छद्मस्थावस्थां भावयेत् । छद्मस्थावस्था च त्रिधा जन्मावस्था राज्यावस्था श्रामण्यावस्था च, तत्र स्नपनकारैर्जन्मावस्था, मालाधारै राज्यावस्था, श्रामण्यावस्था तु भगवतोऽपगते केशशीर्षमुखदर्शनात् सुज्ञातैव । प्रातिहार्येषु परिकरोपरितनकलशोभयपार्श्वघटितैः पत्रैः कङ्केलिः, मालाधारैः पुष्पवृष्टिः, वीणावंशकरैः प्रतिमोभयपार्श्ववर्त्तिभिर्दिव्यो ध्वनिः शेषाणि स्फुटान्येव । इति भावपूजा ।

पंचोवयारजुत्ता, पूआ अट्ठोवयारकलिआ य ।
रिद्धिविसेसेण पुणो, नेआ सव्वोवयारावि ॥

तहिअं पंचुवयारा, कुसुमक्खयगंधधूवदीवेहिं ।
(नेविज्ज जल फलेहिं जुत्ता अट्ठोवयारावि)

कुसुम-क्खय-गंध-पईव-धुव-नेवज्ज-फल-जलेहिं पुणो ।
अट्ठविहकम्महणणी, अट्ठुवयारा हवइ पूआ ॥
सव्वोवयारपूआ, ण्हवणच्चणवत्थभूसणाईहिं ।
फलबलिदीवाईनट्टगीअआरत्तिआइहिं ॥

इति बृहद्भाष्याद्युक्तं पूजाभेदत्रयम् । तथा—

सयमाणयणे पढमा, बीआ आणावणेण अन्नेहिं ।
तइआ मणसा संपाडणेण वरपुप्फमाईणं ॥

इति कायवाङ्मनोयोगितया करणकारणानुमतिभेदतया च पूजा-

त्रिकम् । तथा—पूअंपि पुप्फामिसथुइपडिवत्तिभेअओ चउविहंपि जहासत्तीए कुज्जा ।

ललितविस्तरादौ तु पुष्पामिषस्तोत्रप्रतिपत्तिपूजानां यथोत्तरं प्राधान्यमित्युक्तम् । तत्रामिषं प्रधानमशनादि भोग्यं वस्तु । यद् गौडः—

उत्कोचे पलले न स्त्री आमिषं भोग्यवस्तुनि ।

प्रतिपत्तिः पुनरविकलाऽऽप्तोपदेशपरिपालना । इत्यागमोक्तं पूजाभेदचतुष्टयम् । तथा—

दुविहा जिणिंदपूआ, दव्वे भावे अ तत्थ दव्वम्मि ।
दव्वेहिं जिणपूआ, जिणआणापालणं भावे ॥

इत्याद्युक्तं द्रव्यभावादिलक्षणं पूजाभेदद्वयादि । तथा—**पुप्फारुहणं गंधारुहणं** इत्यादयः सप्तदश, स्नात्रविलेपनादयश्चैकविंशतिः पूजाभेदा अङ्गादिपूजात्रये सर्वव्यापकेऽन्तर्भवन्ति । सप्तदशपूजाभेदांश्चैवमूचुः—

ण्हवणविलेवणअंगम्मि चक्खुजुअलं च वासपूआए ।
पुप्फारुहणं मालारुहणं तह वन्नयारुहणं ॥

चुन्नारुहणं जिणपुंगवाण आहरणारोहणं चेव ।
पुप्फगिह पुप्फपगरो, आरत्तिमंगलपईवो ॥

दीवो धूवुक्खेवं, नेवेज्जं सुहफलाण ढोअणयं ।
गेअं नट्टं वज्जं पूजाभेआ इमे सत्तर ॥

एकविंशतिभेदपूजादिविधिश्चैवमुक्तः—

स्नानं पूर्वामुखीभूय प्रतीच्यां दन्तधावनम् ।
उदीच्यां श्वेतवस्त्राणि पूजा पूर्वोत्तरामुखी ॥

गृहे प्रविशतां वामभागे शल्यविवर्जिते ।
देवतावसरं कुर्यात् सार्द्धहस्तोर्ध्वभूमिके ॥

नीचैर्भूमिस्थितं कुर्याद्देवतावसरं यदि ।
नीचैर्नीचैस्ततो वंशः सन्तत्याऽपि सदा भवेत् ॥

पूजकः स्याद्यथा पूर्व उत्तरस्याश्च सम्मुखः ।
दक्षिणस्या दिशो वर्जं विदिग्वर्जनमेव हि ॥

पश्चिमाभिमुखः कुर्यात् पूजां जैनेन्द्रमूर्त्तये ।
चतुर्थसन्ततिच्छेदो दक्षिणस्यामसन्ततिः ॥

आग्नेय्यां तु यदा पूजा धनहानिर्दिने दिने ।
वायव्यां सन्ततिर्नैव नैर्ऋत्यां च कुलक्षयः ॥

ऐशान्यां कुर्वतां पूजां संस्थितिर्नैव जायते ।
अङ्घ्रि-जानु-करांसेषु-मूर्ध्नि पूजा यथाक्रमम् ॥

श्रीचन्दनं विना नैव पूजा कार्या कदाचन ।
भाले कण्ठे हृदम्भोजोदरे तिलककारणम् ॥

नवभिस्तिलकैः पूजा करणीया निरन्तरम् ।
प्रभाते प्रथमं वासपूजा कार्या विचक्षणैः ॥

मध्याह्ने कुसुमैः पूजा सन्ध्यायां धूपदीपकात् ।
वामांशे धूपदाहः स्याज्जल[1]पात्रं तु सम्मुखम् ॥

अर्हतो दक्षिणे भागे दीपस्य विनिवेशनम् ।
ध्यानं तु दक्षिणे भागे चैत्यानां वन्दनं तथा ॥

हस्तात्प्रस्खलितं क्षितौ निपतितं लग्नं क्वचित्पादयो
र्यन्मूर्ध्वोर्ध्वगतं धृतं कुवसनैर्नाभेरधो यद् धृतम् ।
स्पृष्टं दुष्टजनैर्घनैरभिहतं यद्दूषितं कीटकैस्त्याज्यं
तत्कुसुमं दलं फलमथो भक्तैर्जिनप्रीतये ॥ (शा० वि०)

नैकपुष्पं द्विधा कुर्यान्न च्छिन्द्यात्कलिकामपि ।
चम्पकोत्पलभेदेन भवेद्दोषो विशेषतः ॥

गन्धधूपाक्षतैः स्रग्भिः प्रदीपैर्बलिवारिभिः ।
प्रधानैश्च फलैः पूजा विधेया श्रीजिनेशितुः ॥

शान्तौ श्वेतं तथा पीतं लाभे श्यामं पराजये ।
मङ्गलार्थं तथा रक्तं पञ्चवर्णं च सिद्धये ॥

---

१. 'अग्रपूजा' इत्यपि पाठः, 'अग्रपूरं' इत्यपि को० ह० प्र० पाठः ।

पञ्चामृतं तथा शान्तौ दीपः स्यात्सघृतैर्गुडैः ।
वह्नौ लवणनिक्षेपः शान्त्यै [1]तुष्ट्यै प्रशस्यते ॥

खण्डिते सन्धिते छिन्ने रक्ते रौद्रे च वाससि ।
दानपूजातपोहोमसन्ध्यादि निष्फलं भवेत् ॥

पद्मासनसमासीनो नासाग्रन्यस्तलोचनः ।
मौनी वस्त्रावृतास्योऽयं पूजां कुर्याज्जिनेशितुः ॥

स्नात्र-विलेपन-विभूषण-पुष्पवास-धूप-प्रदीप-फल-तन्दुल-पत्र-पूगैः ।
नैवेद्य-वारि-वसनैश्चमरातपत्र-वादित्र-गीत-नटन-स्तुति-कोशवृद्ध्या ॥

इत्येकविंशतिविधा जिनराजपूजा ख्याता सुरासुरगणेन कृता सदैव ।
खण्डीकृता कुमतिभिः कलिकालयोगाद् यद्यत्प्रियं तदिह भाववशेन योज्यम् ॥

इति पूजाप्रकरणमुमास्वातिवाचककृतमिति प्रसिद्धिः । तथा—'ऐशान्यां देवतागृहम्' इति विवेकविलासे । तथा—

न वैषम्ये न पादस्थे न चैवोत्कटिकासने ।
नैवोर्ध्वे वामपदे न न पूजा वामहस्ततः ॥

न शुष्कैः पूजयेद्देवं कुसुमैर्न महीगतैः ।
न विशीर्णदलैः स्पृष्टैर्नाशुभैर्नाऽविकासिभिः ॥

कीटकोशापविद्धानि शीर्णपर्युषितानि च ।
वर्जयेदूर्णनाभेन वासितं यदशोभनम् ॥

पूतिगन्धीन्यगन्धीनि अम्लगन्धीनि वर्जयेत् ।
मलमूत्रादिनिर्माणादुच्छिष्टानि कृतानि च ॥

सविस्तरपूजावसरे च नित्यं विशेषतश्च पर्वसु त्रिपञ्चसप्त-कुसुमाञ्जलिप्रक्षेपादिपूर्वं भगवतः स्नात्रं विधेयम् । तत्रायं विधिः-प्रातः पूर्वं निर्माल्योत्सारणं, प्रक्षालनं, सङ्क्षेपपूजा, आरात्रिकं, मङ्गलप्रदीपश्च । ततः स्नात्रादिसविस्तरद्वितीयपूजाप्रारम्भे देवस्य पुरः सकुङ्कुमजलकलशः

---

१. पुष्ट्यै इति को० ह० प्र० पाठः ।

स्थाप्यः ततः—

मुक्तालङ्कारविकारसारसौम्यत्वकान्तिकमनीयम् ।
सहजनिजरूपनिर्जितजगत्त्रयं पातु जिनबिम्बम् ॥

इत्युक्त्वाऽलङ्कारोत्तारणम् ।

अवणिअ कुसुमाहरणं पयइपइट्ठिअमणोहरच्छायं ।
जिणरूवं मज्जणपीठसंठिअं वो सिवं दिसउ ॥

इत्युक्त्वा निर्माल्योत्तारणम् । ततः प्रागुक्तकलशढालनं पूजा च । अथ धौतधूपितकलशेषु स्नात्रार्हसुगन्धजलक्षेपः, श्रेण्या तेषां व्यवस्थापनं सद्वस्त्रेणाच्छादनं च । ततः स्वचन्दनधूपादिना कृततिलकहस्तकङ्कणहस्त-धूपनादिकृत्याः श्रेणिस्थाः श्रावकाः कुसुमाञ्जलिपाठान् पठन्ति । तत्र—

सयवत्तकुंदमालइ, बहुविहकुसुमाइं पंचवन्नाइं ।
जिणनाहण्हवणकाले दिंति सुरा कुसुमंजली हिट्ठा ॥

इत्युक्त्वा देवस्य मस्तके पुष्पारोपणम् ।

गंधायाड्ढिअमहुअरमणहरझंकारसद्दसंगीआ ।
जिणचलणोवरि मुक्का हरउ तुम्ह कुसुमंजली दुरिअं ॥

इत्यादिपाठैः प्रतिगाथादिपाठं जिनचरणोपरि एकेन श्रावकेण कुसुमाञ्जलिपुष्पाणि क्षेप्याणि । सर्वेषु कुसुमाञ्जलिपाठेषु च तिलक-पुष्पपत्रधूपादिविस्तरो ज्ञेयः । अथोदारमधुरस्वरेणाऽधिकृतजिनजन्मा-भिषेककलशपाठः । ततो घृतेक्षुरसदुग्धदधिसुगन्धिजलैः पञ्चामृतैः स्नात्राणि, स्नात्रान्तरालेषु च धूपो देयः । स्नात्रकालेऽपि जिनशिरः पुष्पैरशून्यं कार्यम् । यदाहुर्वादिवेताल-श्रीशान्तिसूरयः—

आस्नात्रपरिसमाप्तेरशून्यमुष्णीषदेशमीशस्य ।
सान्तर्धानाऽब्धारापातं पुष्पोत्तमैः कुर्यात् ॥

स्नात्रे च क्रियमाणे निरन्तरं चामरसङ्गीततूर्याद्याडम्बरः सर्वशक्त्या

कार्यः । सर्वैः स्नात्रे कृते पुनरकरणाय शुद्धजलेन धारा देया । तत्पाठश्चायम् —

अभिषेकतोयधारा धारेयं ध्यानमण्डलाग्रस्य ।
भवभवनभित्तिभागान् भूयोऽपि भिनत्तु भागवती ॥

ततोऽङ्गरूक्षणविलेपनादिपूजा प्राक्पूजातोऽधिका कार्या । सर्वप्रकारैर्धान्यपक्वान्नशाकविकृतिफलादिभिर्बलिढौकनम्, ज्ञानादिरत्नत्रयाढ्यस्य लोकत्रयाधिपतेर्भगवतोऽग्रे पुञ्जत्रयेणोचितं स्नात्रपूजादिकं पूर्वं श्रावकैर्वृद्धलघुव्यवस्थया, ततः श्राविकाभिः कार्यम् । जिनजन्ममहेऽपि पूर्वमच्युतेन्द्रः स्वसुरयुतस्ततो यथाक्रममन्ये इन्द्राः स्नात्रादि कुर्वन्ति । स्नात्रजलस्य च शेषावत् शीर्षादौ क्षेपेऽपि न दोषः सम्भाव्यः । यदुक्तं हैमे श्रीवीरचरित्रे—

अभिषेकजलं तत्तु सुरासुरनरोरगाः ।
ववन्दिरे मुहुः सर्वाङ्गीणं च परिचिक्षिपुः ॥

श्रीपद्मचरितेऽप्येकोनत्रिंशे उद्देशे अषाढशुक्लाष्टम्या आरभ्य दशरथनृपकारिताष्टाह्निकाचैत्यस्नात्रमहाधिकारे—

तं ण्हवणसंतिसलिलं, नरवइणा पेसिअं सभज्जाणं ।
तरुणविलयाहिं नेउं, छूढं चिअ उत्तमंगेसु ॥

कंचुइहत्थोवगयं, जाव य गंधोदयं चिरावेइ ।
तावय वरग्गमहिसी, पत्ता सोगं च कोवं च ॥ इत्यादि

सा कंचुइणा मुद्धा, अहिसित्ता तेण संतिसलिलेणं ।
निव्वविअमाणसग्गी, पसन्नहियआ तओ जाया ॥

बृहच्छान्तिस्तवेऽपि 'शान्तिपानीयं मस्तके दातव्य'मित्युक्तम् । श्रूयतेऽपि जरासङ्घमुक्तजरयोपद्रुतं स्वसैन्यं श्रीनेमिगिरा कृष्णेनाराद्ध नागेन्द्रात्पातालस्थश्रीपार्श्वप्रतिमां शङ्खेश्वरपुरे आनाय्य तत्स्नपनाऽम्बुना पटूचक्रे । जिनदेशनासद्मनि नृपाद्यैः प्रक्षिप्तं कूररूपं बलिमर्द्धमपतितं देवा

गृह्णन्ति, तदर्द्धार्द्धं नृपः, शेषं तु जनाः । तत्सिक्थेनापि शिरसि क्षिप्तेन व्याधिरुपशाम्यति, षड् मासांश्चान्यो न स्यादित्यागमेऽपि ।

ततः सद्गुरुप्रतिष्ठितः प्रौढोत्सवानीतो दुकूलादिमयो महाध्वजः प्रदक्षिणात्रयादिविधिना प्रदेयः । सर्वैर्यथाशक्ति परिधापनिका च मोच्या। अथाऽऽरात्रिकं समङ्गलप्रदीपमर्हतः पुरस्तादुद्द्योत्यम् । आसन्नं च वह्निपात्रं स्थाप्यं, [1]तत्र लवणं मृदं च पातयिष्यते ।

उवणेउ मंगलं वो, जिणाण मुहालिजालसंवलिआ ।
तित्थपवत्तणसमये, तिअसविमुक्का कुसुमवुट्ठी ॥

इत्युक्त्वा प्रथमं कुसुमवृष्टिः । ततः—

उयह[2] पडिभंगपसरं, पयाहिणं मुणिवइं करेऊणं ।
पडइ सलोणत्तणलज्जिअं व लोणं हुअवहम्मि ॥

इत्यादिपाठैर्विधिना जिनस्य त्रिः सपुष्पलवणजलोत्तारणादि कार्यम् । ततः सृष्ट्या पूजयित्वा आरात्रिकं सधूपोत्क्षेपमुभयत उच्चैः सकलशजलधारं परित श्राद्धैः प्रकीर्यमाणपुष्पप्रकरम्—

मरगयमणिघडिअविसालथालमाणिक्कमण्डिअपईवं ।
ण्हवणयरकरुक्खित्तं, भमउ जिणारत्तिअं तुम्ह ॥

इत्यादिपाठपूर्वं प्रधानभाजनस्थं सोत्सवमुत्तार्यते त्रिवारम् । यदुक्तं त्रिषष्ठीयाऽऽदिचरित्रे—

कृतकृत्य इवाऽथाऽपसृत्य किञ्चित् पुरन्दरः ।
पुरोभूय जगद्भर्त्तुरारात्रिकमुपाददे ॥
ज्वलद्दीपत्विषा तेन चकासामास कौशिकः[3] ।
भास्वदौषधिचक्रेण शृङ्गेणेव महागिरिः ॥

---

१. लवणजलं च इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. पश्यत ।

३. इन्द्रः ।

श्रद्धालुभिः सुरवरैः प्रकीर्णकुसुमोत्करम् ।
भर्त्तुरुत्तारयामास तत् त्रिस्त्रिदशपुङ्गवः ॥

मङ्गलप्रदीपोऽप्यारात्रिकवत्पूज्यते—

कोसंबिसंठिअस्स व, पयाहिणं कुणइ मउलिअपईवो[१] ।
जिण ! सोमदंसणे दिणयरुव्व तुह मंगलपईवो ॥
भामिज्जंतो सुरसुंदरिहिं तुह नाह ! मंगलपईवो ।
कणयायलस्स नज्जइ, भाणुव्व पयाहिणं दिंतो ॥

इति पाठपूर्वं तथैवोत्तार्य दीप्यमानो जिनचरणाग्रे मुच्यते । आरात्रिकं तु विधाप्यते न दोषः । प्रदीपारात्रिकादि च मुख्यवृत्त्या घृतगुड-कर्पूरादिभिः क्रियते विशेषफलत्वात् । लोकेऽप्युक्तं—

प्रज्वाल्य देवदेवस्य कर्पूरेण तु दीपकम् ।
अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैव समुद्धरेत् ॥

अत्र मुक्तालङ्कारेत्यादिगाथाः श्रीहरिभद्रसूरिकृताः सम्भाव्यन्ते । तत्कृतसमरादित्यचरित्रग्रन्थस्यादौ—

'उवणेउ मंगलं वो' इति नमस्कारस्य दर्शनात् । एताश्च गाथाः श्रीतपापक्षादौ प्रसिद्धा इति न सर्वा लिखिताः । स्नात्रादौ सामाचारी-विशेषेण विविधविधिदर्शनेऽपि न व्यामोहः कार्यः, अर्हद्भक्तिफलस्यैव सर्वेषां साध्यत्वात् । गणधरादिसामाचारीष्वपि भूयांसो भेदा भवन्ति । तेन यद्यद्धर्माद्यविरुद्धमर्हद्भक्तिपोषकं तत्तन्न केषामप्यसम्मतम् । एवं सर्व-धर्मकृत्येष्वपि ज्ञेयम् । इह लवणारात्रिकाद्युत्तारणं सम्प्रदायेन सर्वगच्छेषु परदर्शनेष्वपि च सृष्ट्यैव क्रियमाणं दृश्यते । श्रीजिनप्रभसूरिकृतपूजाविधौ त्वेवमुक्तम्—**लवणाइउत्तारणं पालित्तयसूरिमाइपुव्वपुरिसेहिं संहारेण अणुन्नायंपि संपयं सिट्ठिए कारिज्जइ** । स्नात्रकरणे च सर्वप्रकारसविस्तरपूजाप्रभावनादि-

---

१. पयावो इति को० ह० प्र० पाठः ।

सम्भवेन प्रेत्य प्रकृष्टं फलं स्पष्टम् । जिनजन्मस्नात्रकर्तृचतुःषष्टिनिर्जरेन्द्राद्यनुकारकरणादि चाऽत्रापि । इति स्नात्रविधिः । प्रतिमाश्च विविधास्तत्पूजाविधौ सम्यक्त्वप्रकरणे इत्युक्तं—

गुरुकारिआइ केई, अन्ने सयकारिआइ तं बिंति ।
विहिकारिआइ अन्ने, पडिमाए पूअणविहाणं ॥

गुरवो मातृपितृपितामहादयस्तैः कारितायाः केचिद्, अन्ये स्वयंकारितायाः, विधिकारितायास्त्वन्ये प्रतिमायास्तत्पूर्वाभिहितं पूजाविधानं ब्रुवन्ति कर्त्तव्यमिति शेषः । अवस्थितपक्षस्तु गुर्वादिकृतत्वस्याऽनुपयोगित्वान्ममत्वाऽऽग्रहरहितेन सर्वप्रतिमा अविशेषेण पूजनीयाः । सर्वत्र तीर्थकृदाकारोपलम्भेन तद्बुद्धेरुपजायमानत्वाद् अन्यथा हि स्वाग्रहवशादर्हद्बिम्बेऽप्यवज्ञामाचरतो दुरन्तसंसारपरिभ्रमणलक्षणो बलाद् दण्डः समाढौकते । न चैवमविधिकृतामपि पूजयतस्तदनुमतिद्वारेणाज्ञाभङ्गलक्षणदोषापत्तिः *आगमप्रामाण्यात्* । *तथा हि श्रीकल्पभाष्ये—*

निस्सकडमनिस्सकडे अ चेइए सव्वहिं थुई तिन्नि ।
वेलं व चेइआणि अ नाउं इक्किक्किआ वावि ॥

निश्राकृते गच्छप्रतिबद्धे, अनिश्राकृते च तद्विपरीते चैत्ये सर्वत्र तिस्रः स्तुतयो दीयन्ते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने वेलाया अतिक्रमो भवति । भूयांसि वा तत्र चैत्यानि ततो वेलां चैत्यानि वा ज्ञात्वा प्रतिचैत्यमेकैकापि स्तुतिर्दातव्या । चैत्ये तन्तुजालादौ विधिमाह—

सीलेह मंखफलए, इअरे चोइंति तंतुमाईसु ।
अभिजोइंति सवित्तिसु अणिच्छफेडंतदीसंता ॥

इतरेऽसंविग्ना देवकुलिका इत्यर्थः, ताँस्तन्तुजाललूतापुटकादिषु सत्सु ते साधवो नोदयन्ति, यथा शीलयत परिकर्मयत, मङ्खफलकानीव मङ्खफलकानि, देवकुलानि, मङ्खो नाम चित्रफलकव्यग्रहस्तः तस्य च यदि फलकमुज्ज्वलं भवति ततो लोकः सर्वोऽपि तं पूजयति, एवं यदि

यूयमपि देवकुलानि भूयो भूयः सम्मार्जनादिना सम्यगुज्ज्वालयत, ततो भूयान् लोको भवतां पूजासत्कारं कुर्यात् । अथ ते देवकुलिकाः सवृत्तिकाश्चैत्यप्रतिबद्धगृहक्षेत्रादिवृत्तिभोगिनस्ततस्तानभियोजयन्ति= निर्भर्त्सयन्ति, यथा एकं तावद्देवकुलानां वृत्तिमुपजीवथ, द्वितीयमेतेषां सम्मार्जनादिसारामपि न कुरुथ, इत्थमुक्ता अपि यदि तन्तुजालादीन्यपनेतुं नेच्छन्ति, ततोऽदृश्यमानाः स्वयमेव स्फेटयन्त्यपनयन्तीति तद्वृत्तिः । एवमागमाच्च विनश्यच्चैत्याद्युपेक्षा संयतेनापि सर्वथा न कार्येत्यागतम् । अयं च चैत्यगमनपूजास्नात्रादिविधिः सर्वोऽपि ऋद्धिप्राप्तमाश्रित्योक्तः, तस्यैवैतद्योगसम्भवात् । अनृद्धिप्राप्तस्तु श्राद्धः स्वगृहे सामायिकं कृत्वा केनापि सह ऋणविवादाद्यभावे ईर्याद्युपयुक्तः साधुवच्चैत्यं याति नैषेधिकीत्रयादि-भावपूजानुयायिविधिना । स च पुष्पादिसामग्र्यभावाद् द्रव्यपूजायामशक्तः सामायिकं पारयित्वा कायेन यदि किञ्चित् पुष्पग्रथनादि कर्त्तव्यं स्यात्तत् करोति । *ननु* कथं सामायिकत्यागेनात्र द्रव्यस्तवस्यौचित्यम् ? *उच्यते,* सामायिकमस्य स्वायत्तत्वात् सकल-कालमपि कर्त्तव्यं स्यात्, चैत्यकृत्यं तु समुदायायत्तत्वात्कादाचित्कं, प्रस्तावे च तस्मिन् क्रियमाणे विशेषपुण्यलाभः । यदागमः—

जीवाण बोहिलाभो, सम्मद्दिट्ठीण होइ पिअकरणं ।
आणा जिणंदभत्ती, तित्थस्स पभावणा चेव ॥

एवमनेके गुणास्तस्मात्तदेव कर्तव्यम् । उक्तञ्च दिनकृत्यसूत्रेऽपि—

एवं विहि इमो सव्वो, रिद्धिमंतस्स देसिओ ।
इअरो निअगेहम्मि, काउं सामाइयं वयं ॥

जइ न कस्सइ धारेइ, न विवाओ अ विज्जए ।
उवउत्तो सुसाहुव्व, गच्छए जिणमंदिरे ॥

काएण अत्थि जइ किंचि कायव्वं जिणमंदिरे ।
तओ सामाइअं मोत्तुं, करे जं करणिज्जयं ॥

अत्र च सूत्रगाथोक्तविधिनेति पदेन दशत्रिकाभिगमपञ्चकादि-चतुर्विंशतिमूलद्वारैश्चतुःसप्तत्यधिकद्विसहस्त्रीमितप्रतिद्वाररूपो भाष्याद्युक्तः सर्वोऽपि विधिरभ्यूह्यः यथा—

तिन्नि निसीही तिन्नि उ पयाहिणा तिन्नि चेव य पणामा ।
तिविहा पूआ य तहा, अवत्थतिअ भावणं चेव ॥

तिदिसि निरिक्खणविरई, पयभूमिपमज्जणं च तिखुत्तो ।
वन्नाइतिअं मुद्दातिअं च तिविहं च पणिहाणं ॥ इत्यादि ।

विधिप्रधानमेव च विधीयमानं सर्वं देवपूजावन्दनकादिधर्मानुष्ठानं महाफलमन्यथा त्वल्पफलम् सातिचारतया च जातु ततः प्रत्यपायादेरप्यापत्तिः । उक्तञ्च—

धर्मानुष्ठानवैतथ्यात्प्रत्यपायो महान् भवेत् ।
रौद्रदुःखौघजननो दुष्प्रयुक्तादिवौषधात् ॥

चैत्यवन्दनादेश्चाविधिना विधाने प्रायश्चित्तमप्युक्तमागमे । तथाच महानिशीथसप्तमाध्ययनसूत्रं—**अविहीए चेइआइं वंदिज्जा तस्स णं पायच्छित्तं उवइसिज्जा, जओ अविहीए चेइआइं वंदमाणो अन्नेसिं असद्धं जणेइ इइ काऊणं ।**

देवताविद्यामन्त्रादयोऽपि विधिनैवाराद्धाः सिद्धिफलाः[१], अन्यथा तु अनर्थाद्यपि सद्यः कुर्युः । अत्र विध्यविध्योर्ज्ञातम् । न चाविधिकृतादकृतमेव वरमिति प्रतिपक्षश्चिन्त्यः । यदुक्तं—

अविहिकया वरमकयं असुअवयणं भणंति समयन्नू ।
पायच्छित्तं अकए, गुरुअं वितहं कए लहुअं ॥

तस्माद्धर्मानुष्ठानं निरन्तरं कार्यमेव, किन्तु तत्कुर्वता सर्वशक्त्या विधिविधौ यतनीयम् । इदमेव च श्रद्धालोर्लक्षणम् । आहुश्च—

विहिसारं चिअ सेवइ, सद्धालू सत्तिमं अणुट्ठाणं ।
दव्वाइदोसनिहओ, विचक्खवायं वहइ तम्मि ॥

---

१. आराध्याः सिद्धफलाः इति को० ह० प्र० पाठः ।

धन्नाण विहिजोगो विहिपक्खाराहगा सया धन्ना ।
विहिबहुमाणा धन्ना, विहिपक्खअदूसगा धन्ना ॥

आसन्नसिद्धिआणं विहिपरिणामो होइ उ सयकालं ।
विहिचाओ अविहिभत्ती, अभव्वजिअदूरभव्वाणं ॥

कृषिवाणिज्यसेवाद्यपि भोजनशयनासनगमनवचनाद्यपि च द्रव्यक्षेत्र-कालादिविधिना पूर्णं फलति, अन्यथा त्वल्पमेव । सर्वत्र सम्यग् विधिर्ज्ञेयः कार्यश्च सर्वशक्त्या । पूजादिपुण्यक्रियाप्रान्ते च सर्वत्रा-ऽविध्याशातनानिमित्तं मिथ्यादुष्कृतं दातव्यं । अङ्गादिपूजात्रयफलं त्वेवमाहुः—

विग्घोवसामिणेगा, अब्भुदयपसाहणी भवे बीआ ।
निव्वुइकरणी तइआ, फलया उ जहत्थनामेहिं ॥

अत्र च प्रागुक्तमङ्गाग्रपूजाद्वयं चैत्यबिम्बकारणयात्रादिश्च द्रव्यस्तवः । यदाह—

जिणभवणबिंबठवणजत्तापूआइसुत्तओ विहिणा ।
दव्वत्थओ त्ति नेओ, भावत्थयकारणत्तेण ॥

निच्चं चिअ संपुन्ना, जइवि हु एसा न तीरए काउं ।
तहवि अणुचिट्ठिअव्वा, अक्खदीवाइदाणेण ॥

एगंपि उदगबिंदू, जह पक्खित्तं महासमुद्दम्मि ।
जायइ अक्खयमेवं, पूआ वि हु वीअरागेसु ॥

एएणं बीएणं, दुक्खाइं अपाविऊण भवगहणे ।
अच्चंतुदारभोए, भोत्तुं सिज्झंति सव्वजिया ॥

पूआए मणसंती, मणसंतीए उत्तमं झाणं ।
सुहझाणेण य मुक्खो मुक्खे सुक्खं निराबाहं ॥

पुष्पाद्यर्चा तदाज्ञा च, तद्द्रव्यपरिरक्षणम् ।
उत्सवास्तीर्थयात्रा च, भक्तिः पञ्चविधा जिने ॥

द्रव्यस्तवश्चाऽऽभोगाऽनाभोगाभ्यां द्विधा । यदाहुः—

देवगुणपरिन्नाणा[१] तब्भावाणुगयमुत्तमं विहिणा ।
[२]आयरसारं जिणपूअणेण आभोगदव्वथओ ॥
एत्तो चरित्तलाभो, होइ लहुं सयलकम्मनिद्दलगो ।
ता एत्थ सम्ममेव हि, पयट्टिअव्वं सुदिट्ठीहिं ॥
पूआविहिविरहाओ, अपरिन्नाणा उ जिणगयगुणाणं ।
सुहपरिणामवियुत्ता, एसोऽणाभोगदव्वथओ ॥
गुणठांणठाणगत्ता एसो एवंपि गुणकरो चेव ।
सुहसुहयरभावविसुद्धिहेउओ बोहिलाभाओ ॥
असुहक्खएण धणिअं, धन्नाणं आगमेसिभद्दाणं ।
अमुणिअगुणे वि नूणं, विसए पीई समुच्छलइ ॥

यथा शुकमिथुनस्याऽर्हद्बिम्बे ।

होइ पओसो विसए, गुरुकम्माणं भवाभिनंदीणं ।
पत्थंमि आउराण व उवट्ठिए निच्छिए मरणे ॥
एत्तो च्चिय तत्तन्नू, जिणबिंबे जिणवरिंदधम्मे वा ।
असुहब्भासभयाओ, पओसलेसंपि वज्जंति ॥

परजिनाऽर्चाद्वेषे कुन्तलाराज्ञीज्ञातम् । तस्मात् प्रद्वेषस्त्याज्यः । इति द्रव्यस्तवः ।

इह सर्वापि भावपूजा श्रीजिनाज्ञापालनं च भावस्तवः । जिनाज्ञा च द्विप्रकारा स्वीकारपरिहाराभ्याम् । तत्र सुकृताऽऽचरणं स्वीकारः, निषिद्धाऽनासेवनं परिहारः । स्वीकारपक्षाच्च परिहारपक्ष एव श्रेष्ठः, यतो निषिद्धासेविनो बह्वपि सुकृताचरणं विशेषगुणाय नोपजायते । यथाहि व्याधितस्य प्रतीकारः स्वीकारपरिहाराभ्यां द्वेधा, तत्रौषधानां स्वीकारोऽपथ्यस्य च परिहारः, भेषजानां हि करणेऽप्यपथ्यसेविनो नारोग्यलाभः यतः—

---

१. न्नाणी इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. आयारसार इति को० ह० प्र० पाठः ।

औषधेन विना व्याधिः पथ्यादेव निवर्त्तते ।
न तु पथ्यविहीनस्य औषधानां शतैरपि ॥

एवं भक्तिरपि निषिद्धाचरणशीलस्य न विशेषफलाय । यदि तु द्वयमपि भवति तदा सम्पूर्णसिद्धिः, यथा पथ्यशीलस्यौषधैः । श्रीहेमसूरयोऽप्याहुः—

वीतराग ! सपर्यातस्तवाज्ञापालनं वरम् ।
आज्ञाऽऽराद्धा विराद्धा च शिवाय च भवाय च ॥

आकालमियमाज्ञा ते हेयोपादेयगोचरा ।
आस्त्रवः सर्वथा हेय उपादेयश्च संवरः ॥

द्रव्यभावस्तवयोश्चैवं फलमूचुः—

उक्कोसं दव्वत्थयं, आराहिअ जाइ अच्चुअं जाव ।
भावत्थएण पावइ, अंतमुहुत्तेण निव्वाणं ॥

द्रव्यस्तवे च यद्यपि षट्कायोपमर्दनादिका काचिद्विराधना स्यात् तथापि कूपोदाहरणेन गृहिणः स कर्त्तुमुचित एव कर्तृद्रष्टृश्रोतृणामगण्यपुण्यानुबन्धनिबन्धनत्वात् । यथा नव्यग्रामे स्नानपानाद्यर्थं जनैः कूपखनने तेषां तृष्णाश्रमकर्दममालिन्यादि स्यात्, परं कूपजलोद्गमे तेषामन्येषां च तृष्णादेः प्राक्तनमलादेश्चोपशमेन सर्वदा सर्वाङ्गीणं सुखं स्यात् तथेहापि । तदावश्यकनिर्युक्तौ—

अकसिणपवत्तगाणं, विरयाविरयाण एस खलु जुत्तो ।
संसारपयणुकरणे, दव्वथए कूवदिट्ठंतो ॥

अन्यत्रापि—

आरंभपसत्ताणं गिहीण छज्जीववहअविरयाणं ।
भवअडविनिवडिआणं दव्वथओ च्चेव आलंबो ॥

[1]स्थेयो वायुचलेन निर्वृतिकरं निर्वाणनिर्घातिना,
स्वायत्तं बहुनायकेन सुबहु स्वल्पेन सारं परम् ।

१. स्थेयम् इति भाव्यम् ।

निस्सारेण धनेन पुंण्यममलं कृत्वा जिनाभ्यर्चनं,
यो गृह्णाति वणिक् स एव निपुणो वाणिज्यकर्मण्यलम् ॥ (शा.वि.)

यास्याम्यायतनं जिनस्य लभते ध्यायंश्चतुर्थं फलं,
षष्ठं चोत्थित उद्यतोऽष्टममथो गन्तुं प्रवृत्तोऽध्वनि ।
श्रद्धालुर्दशमं बहिर्जिनगृहात्प्राप्तस्ततो द्वादशं,
मध्ये पाक्षिकमीक्षिते जिनपतौ मासोपवासं फलम् ॥ (शा. वि.)

पद्मचरित्रे त्वेवमुक्तं—

मणसा होइ चउत्थं, छट्ठफलं उट्ठिअस्स संभवइ ।
गमणस्स या पारंभे होइ फलं अट्ठमोवासो ॥

गमणे दसमं तु भवे, तह चेव दुवालसं गए किंचि ।
मज्झे पक्खुववासो मासुववासं च दिट्ठम्मि ॥

संपत्तो जिणभवणे, पावइ छम्मासिअं फलं पुरिसो ।
संवच्छरियं तु फलं, दारद्देसट्ठिओ लहइ ॥

पायक्खिणणे पावइ, वरिससयफलं तओ जिणे महिए ।
पावइ वरिससहस्सं, अणंतपुण्णं जिणे थुणिए ॥

सयं पमज्जणे पुन्नं, सहस्सं च विलेवणे ।
सयसाहस्सिआ माला अणंतं गीअवाइए ॥

पूजा च प्रत्यहं त्रिसन्ध्यं विधेया । यतः—

जिनस्य पूजनं हन्ति प्रातः पापं निशाभवम् ।
आजन्मविहितं मध्ये सप्तजन्मकृतं निशि ॥

जलाहारौषधस्वापविद्योत्सर्गकृषिक्रियाः ।
सत्फला स्वस्वकाले स्युरेवं पूजा जिनेश्वरे ॥

जिणपूअणं तिसंझं, कुणमाणो सोहए अ सम्मत्तं ।
तित्थयरनामगुत्तं, पावइ सेणिअनरिंदुव्व ॥

जो पूएइ तिसंझं, जिणिंदरायं सया विगयदोसं ।
सो तइअभवे सिज्झइ, अहवा सत्तट्ठमे जम्मे ॥

सव्वायरेण भवयं, पूइज्जंतो वि देवनाहेहिं ।
णो होइ पूइओ खलु, जम्हाणंतग्गुणो भयवं ॥

तुममच्छीहि न दीससि, नाराहिज्जसि पभूअपूआए ।
किंतु गुरुभत्तिराएण वयणपरिपालणेणं च ॥

देवपूजादौ च हार्दबहुमानसम्यग्विधिविधानयोः शुद्धाशुद्धरौप्य-टङ्ककदृष्टान्तेन चतुर्भङ्गी ज्ञेया । यथा शुद्धं रूप्यं शुद्धा मुद्रेति प्रथमो भङ्गः । शुद्धं रूप्यमशुद्धा मुद्रेति द्वितीयः । शुद्धा मुद्रा रूप्यमशुद्धमिति तृतीयः । द्वयोरशुद्धत्वे चतुर्थः । एवं देवपूजादौ सम्यग् बहुमाने सम्यग् विधौ च प्रथमः । सम्यग् बहुमानो न तु सम्यग् विधिरिति द्वितीयः । सम्यग्विधिर्न तु सम्यग् बहुमान इति तृतीयः । द्वयोरभावे तुर्यः । उक्तञ्च बृहद्भाष्ये—

इत्थ पुण वंदणाए, रूप्पसमो होइ चित्तबहुमाणो ।
टंकसमा विन्नेआ, संपुन्ना बाहिरा किरिया ॥

दुण्हंपि समाओगे, सुवंदणा छेअरूवगसरिच्छा ।
बीअगरूवगतुल्ला, पमाइणो भत्तिजुत्तस्स ॥

लाभाइनिमित्ताओ, अखण्डकिरियंपि कुव्वओ तइया ।
उभयविहूणा नेआ, अवंदणा चेव तत्तेणं ॥

एसो इह भावत्थो, कायव्वो देसकालमासज्ज ।
अप्पा वा बहुगा वा, विहिणा बहुमाणजुत्तेण ॥

अन्नं च जिणमयम्मि, चउव्विहं वन्निअं अणुट्ठाणं ।
पीइज्जुअं भत्तिजुअं वयणपहाणं असंगं च ॥

जं कुणइ पीइरसो, वड्ढइ जीवस्स उजुसहावस्स ।
बालाईण व रयणे, पीइअणुट्ठाणमेअं तु ॥

बहुमाणविसेसाओ, सुद्धविवेगस्स भव्वजीवस्स ।
पुव्विल्लसमं करणं, भत्तिअणुट्ठाणमाहंसु ॥

तुल्लंपि पालणाई, जायाजणणीण पीइभत्तिगयं ।
पीईभत्तिजुआणं, भेओ नेओ तहेहंपि ॥

जो पुण जिणगुणवेई, सुत्तविहाणेण वंदणं कुणइ ।
वयणाणुट्ठाणमिणं, चरित्तिणो होइ निअमेण ॥

जं पुण अब्भासरसा, सुअं विणा कुणइ फलनिरासंसो ।
तमसंगाणुट्ठाणं, विन्नेअं निउणदंसीहिं ॥

कुंभारचक्कभमणं, पढमं दंडा तओ वि तयभावे ।
वयणासंगाणुट्ठाणभेअकहणे इमं नायं ॥

पढमं भावलवाओ, पायं बालाइआण संभवइ ।
तत्तोवि उत्तरुत्तरसंपत्ति नियमओ होइ ॥

तम्हा चउव्विहंपि हु नेअमिणं पढमरूवगसमाणं ।
जम्हा मुणीहिं सव्वं, परमपयनिबंधणं भणियं ॥

बीअगरूवसमंपि हु सम्माणुट्ठाणकारणत्तेण[१] ।
एगंतेण न दुट्ठं, पुव्वायरिया जओ बिंति ॥

असढस्स अ परिसुद्धा, किरिया सुद्धाइकारणं होइ ।
अंतो विमलं रयणं, सुहेण बज्झं मलं चयइ ॥

तइअगरूवगतुल्ला, मायामोसाइदोससंपत्ता ।
कारिमरूवयववहारिणोव्व कुज्जा महाणत्थं ॥

होइ अ पाएणेसा, अन्नाणाओ असद्दहाणाओ ।
कम्मस्स गुरुत्ताओ, भवाभिनंदीण जीवाणं ॥

उभयविहीणाओ पुणो, नियमाराहणविराहणारहिआ ।
विसयब्भासगुणाओ कयाइ होज्जा सुहनिमित्तं ॥

जह सावगस्स पुत्तो, बहुसो जिणबिंबदंसणगुणेणं ।
अकयसुकओ वि मरिउं, मच्छभवे पाविओ सम्मं ॥

एतद्गाथासु पञ्चमादिगाथासप्तकस्याऽर्थलेशो यथा—

सदनुष्ठानं चतुर्विधं—प्रीतियुतं भक्तियुतं वचनप्रधानं असङ्गानुष्ठानं च। यत्कुर्वतः प्रीतिरसोऽतिरुचिरूपो वर्द्धते तत् प्रीत्यनुष्ठानम् १। पूज्येषु प्रीत्यनुष्ठानसममपि करणं भक्त्यनुष्ठानं २। प्रीत्या पत्न्याः पालनादि क्रियते, मातुस्तु भक्त्येति प्रीतिभक्त्योर्विशेषः । वचनानुष्ठानं सर्वत्रा—

---

१. कारणं होइ इति को० ह० प्र० पाठः ।

ऽऽगमात्मकप्रवृत्तिरूपं चरित्रिणः साधोर्नान्यस्य पार्श्वस्थादेः ३। यत् पुनरभ्यासरसादभ्यासप्रकर्षाद् भूयो भूयस्तदासेवनेन श्रुतापेक्षां विनैव करोति फलनिराशंसो जिनकल्पिकादिस्तदसङ्गानुष्ठानम् ४। यथा चक्र-भ्रमणमेकं दण्डसंयोगाज्जायते एवं वचनानुष्ठानमप्यागमात्प्रवर्त्तते, यथा चान्यच्चक्रभ्रमणं दण्डसंयोगाभावे केवलादेव संस्कारपरिक्षयात् स्यात्, एवमागमसंस्कारमात्रेण यद्वचननिरपेक्षं तदसङ्गानुष्ठानमिति पञ्चमादि-गाथासप्तकार्थः । एवं च देवपूजादावेकान्तहार्दबहुमाने यथोक्तविधिविधाने च सम्पूर्णफलमिति । तत्र सम्यग् यतनीयम् ।

(अत्र विधिदेवपूजायां धर्मदत्तनृपकथा ॥

सूत्रगाथायां **उचिअचिंतरओ** इत्युक्तं, तत्र उचितचिन्ता चैत्यप्रमार्जनं, विनश्यच्चैत्यप्रदेशपूजोपकरणसमारचनं, प्रतिमापरिकरादिनैर्मल्या-ऽऽपादनं, विशिष्टपूजाप्रदीपादिशोभाऽऽविर्भावनं, वक्ष्यमाणाशातना-निवारणम्, अक्षतनैवेद्यादिचिन्ता, चन्दनकेशरधूपदीपतैलसङ्ग्रहो, वक्ष्यमाणदृष्टान्तविनश्यच्चैत्यद्रव्यरक्षा, त्रिचतुराद्याऽऽस्तिकसाक्षिकं तदुद्ग्राहणिका, तत्सुस्थानसुयत्नस्थापनं, तदायव्ययादौ सुव्यक्तं लेख्यकं स्वयं परैश्च द्रव्यार्पण[१]द्रव्यायप्रवर्त्तनविधिना तदुत्सर्पणं, [२]कर्मस्थायकरणं, [२]कर्मकरचिन्ता चेत्यादिरनेकविधा । तत्राढ्यस्य द्रव्यपरिजनादिबलसाध्या चिन्ता सुकरा, अनाढ्यस्य तु स्ववपुः-कुटुम्बादि-साध्या। यस्य च यत्र यथा सामर्थ्यं, स तत्र तथा विशेषतः प्रयतते । या च चिन्ता स्वल्पसमयसाध्या, तां द्वितीयनैषेधिक्या अर्वाग् विधत्ते, शेषां तु पश्चादपि यथायोगम् । एवं धर्मशालागुरुज्ञानादेरपि यथोचितचिन्तायां सर्वशक्त्या यतनीयं, नहि देवगुर्वादीनां श्रावकं विनाऽन्यः कश्चित् चिन्ताकर्ताऽस्ति,

---

१. देवदायप्रवर्तन इति को० ह० पाठः ।

२. कर्मस्थायककारणं इति को० ह० प्र० पाठः ।

ततो ब्राह्मणसाधारणधेनोरिव नैव तेषां यथार्हचिन्ताविधावुपेक्षा शिथिलादरता वा कार्या, तथा सति सम्यक्त्वस्यापि संशयापत्तेः । सा हि का नामाऽर्हदादेर्भक्तिर्यस्यामाशातनादावपि नात्यन्तं दूयते । श्रूयते हि लोकेऽपि ईश्वरस्योत्पाटितां दृष्टिं दृष्ट्वाऽतिदूनः पुलिन्दः स्वाक्षि ददौ । तस्मात् स्वजनादिकृत्येभ्योऽप्यत्यन्ताऽऽदृत्या चैत्यादिकृत्ये नित्यं प्रवर्तितव्यम् । अवोचाम च—

देहे द्रव्ये कुटुम्बे च सर्वसंसारिणां रतिः ।
जिने जिनमते सङ्घे पुनर्मोक्षाभिलाषिणाम् ॥

आशातनाश्च ज्ञानदेवगुर्वादीनां जघन्यादिभेदात् त्रिविधा, तत्र जघन्या ज्ञानाशातना पुस्तक-पट्टिका-टिप्पनिका-जपमालादेर्वदनोत्थ-निष्ठीवनलवस्पर्शः, हीनाधिकाक्षरोच्चारः, ज्ञानोपकरणे समीपस्थे सत्यधोवातनिसर्ग इत्यादि १, मध्यमा अकाले पठनादिः, उपधानतपो विना सूत्राध्ययनं, भ्रान्त्याऽर्थस्यान्यथा कल्पनं, पुस्तकादेः प्रमादात् पादादिस्पर्शः, भूमिपातनं, ज्ञानोपकरणे पार्श्वस्थे सत्याहारग्रहणं, निरोध-करणमित्यादि २, उत्कृष्टा तु निष्ठ्यूतेन पट्टिकादेरक्षरमार्जनम्, उपर्युप-वेशनशयनादिः, ज्ञानोपकरणेऽन्तिकस्थे उच्चारादिकरणं, ज्ञानस्य ज्ञानिनां वा निन्दाप्रत्यनीकतोपघातकरणम् उत्सूत्रभाषणं चेत्यादि ३ ।

जघन्या देवाशातना, वासकुम्पिकाद्यास्फालनश्वासवस्त्राञ्चलादि-स्पर्शाद्या १। मध्यमा अधौतपोतिकया पूजनं भूमिपातनाद्याः २। उत्कृष्टा चरणघट्टन-श्लेष्मनिष्ठ्यूतादिलवस्पर्शन-प्रतिमाभङ्ग-निर्गमन-जिना-ऽवहीलानाद्याः ३।

अथवा देवाशातना जघन्या दश, मध्यमाश्चत्वारिंशत् । उत्कृष्टा-श्चतुरशीतिः, ताश्च क्रमेणैवमाहुः—

तंबोल-पाण-भोअणु-वाहण-थीभोग-सुवण्ण-निट्ठवणं ।
मुत्तुच्चारं जूअं, वज्जे जिणमंदिरस्संतो ॥

इति जघन्यतो दशाशातनाः ।

मुत्तं पुरीसं पाणह, पाणाऽसण-सयण-इत्थि-तंबोलं ।
निट्ठीवणं च जूअं, जुआदिपलोअणं विगहा ॥
पल्हत्थीकरणं पि हु पायपसारण-परुप्परविवाओ ।
परिहासो मच्छरिआ, सीहासणमाइपरिभोगो ॥
केससरीरविभूसण, छत्तासि-किरिड-चमरधरणं च ।
धरणं जुवईहिं सविआरहासखिड्डुप्पसंगा य ॥
अकयमुहकोस-मलिणंगवत्थ-जिणपूअणापवित्ती य ।
मणसो अणेगयत्तं, सचित्तदविआण अविमुअणं ॥
अच्चित्तदविअवुस्सजणं तह अणेगसाडिअत्तमवि ।
जिणदंसणे अणंजलि जिणंमि दिट्ठुम्मि
अ अपूआ(संति य रिद्धिम्मि अ अपूआ) ॥
अहवा अणिट्ठकुसुमाइपूअणं तह अणायरपवित्ती ।
जिणपडिणीयऽनिवारणचेइअदव्वर्स्सुवेहणमो ॥
सइ सामत्थि ओवाहणपुव्वं चिइवंदणाइपढणं च ।
जिणभवणाइट्ठिआणं, चालीसासायणा एए ॥

इति मध्यमतश्चत्वारिंशदाशातनाः ।

खेलं केलि कलिं कला कुललयं तंबोल-मुग्गालयं,
गालि कंगुलिआ सरीरधुवणं केसे नहे लोहिअं ।
भत्तोसं तय-पित्त-वंत्त-दसणा विस्सामणा दामणं,
दंतत्थी-नह-गल्ल-नासिअ-सिरो-सुत्त-च्छवीणं मलं ॥
मंतं मीलण लीक्खयं विभजणं भंडार दुट्ठासणं,
छाणि-कप्पड-दालि-पप्पड-वडीविस्सारणं नासणं ।
अक्कंदं विकहं सरुच्छुघडणं तेरिच्छसंठावणं,
अग्गीसेवण रंधणं परिखणं निस्सीहिआभंजणं ॥
छत्तोवाणह-सत्थ-चामर-मणोणेगत्तमब्भंगणं,
सच्चितताणमचाय चायमजिए दिट्ठीइ नो अंजलि ।
साडेगुत्तरसंगभंग मउडं मोलिं सिरोसेहरं,
हुड्डा-जिड्डुह-गोड्डिआइरमणं जोहार भण्डक्किअं ॥

रेक्कारं धरणं रणं विवरणं वालाण पल्हत्थिअं,
पाऊ पायपसारणं पुडुपुडी पंकं रओ मेहुणं ।
जुअं जेमण-गुज्झ-विज्ज-वणिजं-सिज्जं-जलं-मज्जणं,
एमाईअमवज्जकज्जमुजुओ वज्जे जिणिंदालए ।।

एतद् व्याख्या—खेलं-श्लेष्माणं जिनगृहे निक्षिपति । केलिं-द्यूतक्रीडादिकां तत्र करोति । कलिं-कलहम् । कलाः-धनुर्वेदादिकाः प्रयुङ्क्ते । कुललयं गण्डुषम् ताम्बुलं भक्षयति । भक्षितताम्बूलोद्गालनं तत्र निक्षिपति । गालीर्दत्ते । कंगुलिअत्ति लघुवृद्धनीतिकरणम् हस्त-पादाद्यङ्गधावनं करोति । केशान् नखान् समारचयति । रुधिरं तत्र पातयति। भत्तोसं सुखादिकां भक्षयति । त्वचं व्रणादिसम्बधिनीं पातयति। पित्तं धातुविशेषं औषधादिना तत्र पातयति । एवं वान्तं दन्तं च । विश्रामणां कारयति । दामनम्-अजाश्वादीनां दन्ताक्षि-नख-गण्डनासिका-शिरःश्रोत्रच्छवीनां मलं जिनगृहे त्यजति, तत्र छविः शरीरं शेषास्तदवयवाः ॥१॥

मन्त्रं-भूतादिनिग्रहलक्षणं राजादिकार्यालोचनं वा तत्र करोति । मीलनं क्वापि स्वकीयविवाहादिकृत्ये निर्णयाय वृद्धपुरुषाणां तत्रोप-वेशनम् । लेख्यकं-व्यवहारादि । राजादिकार्यविभजनं विभागं वा दायादादीनां तत्र करोति । भाण्डागारं-निजद्रव्यादेः । दुष्टासनं पादोपरिपादस्थापनादिकम् । छाणी-गोमयपिण्डः । कर्पटं-वस्त्रम् । दालिर्मुद्गादिद्विदलरूपा । पर्पटः । वटिकाः । एषामुपलक्षणत्वादन्येषा-मपि करीरचिर्भटिकाशाकादीनां विसारणं-उद्वापनकृते विस्तारणम् । नाशनं राजदायादिभयेन चैत्यस्य गर्भगृहादिष्वन्तर्धानम् । आक्रन्दं रोदनं पुत्रकल-त्रादिवियोगेन । स्त्रीभक्तराजदेशसम्बधिनीर्विकथाः करोति । शराणां बाणानां इक्षूणां च घट्टनं । सरत्थेति पाठे तु शराणामस्त्राणां च धनुरादीनां घट्टनं । गोवृषभादींस्तत्र स्थापयति । शीतार्त्तोऽग्निं सेवते । रन्धनं-

धान्यादेः । परीक्षणं-द्रम्मादीनाम् । विधिना नैषेधिकीं न विधत्ते ॥२॥

छत्रोपानहशस्त्रचामराणां देवगृहाद् बहिरमोचनम् । मनस एकाग्र्यं न करोति । अभ्यङ्गं-तैलादिना । सचित्तानां पुष्पादीनामत्यागः । त्यागः परिहारः । अजिएत्ति अजीवानां हारमुद्रिकादीनां, बहिस्तन्मोचने हि अहो! भिक्षाचराणामयं धर्म इत्यवर्णवादो दुष्टलोकैर्विधीयते । दृष्टे जिनेऽञ्जलिं न बध्नाति एकशाटोत्तरासङ्गं न कुरुते । मुकुटं मस्तके धरति । मौलिं शिरोवेष्टनविशेषरूपाम् । शेखरं कुसुमादिमयं विधत्ते । हुड्डां पारा-पतनालिकेरादिसम्बन्धिनी पातयति । जिंडुहः कन्दुकः । ज्योत्कारकरणं पित्रादीनाम् । [१]भण्डानां विटानां क्रिया कक्षावादनादिका ॥३॥

तिरस्कारार्थं रेकारं करोति । लभ्यद्रव्ययाचनाद्यर्थं धरणम् । रणं-सङ्ग्राम् । विवरणं-वालानां विजटीकरणम् । पर्यस्तिकाकरणम् । पादुका काष्ठादिमयं चरणरक्षणोपकरणम् । पादयोः-प्रसारणं स्वैरं निराकुल-तायाम् । सुखार्थं पुडपुडीदापनम् । पङ्कं-कर्दमं करोति निजदेहावय-वक्षालनादिना । रजो-धूलीं तत्र पादादिलग्नां शाटयति । मैथुनं-कामक्रीडाम् । यूकां-मस्तकादिभ्यः क्षिपयति, वीक्षयति वा । जेमनं-भोजनम् । गुह्यं-लिङ्गं तस्यासंवृतस्य करणम् । 'जुज्झं' इति पाठे तु युद्धं दृग्बाह्वादिभिः । वैद्यकम् । वाणिज्यं-क्रयविक्रयादिरूपम् । शय्यां कृत्वा तत्र स्वपिति । जलं पानाद्यर्थं तत्र मुञ्चति पिबति वर्षासु कुट्टिमप्रणालादौ सङ्गृह्णाति वा । तथा मज्जनस्थानं तत्र करोति ॥४॥

इत्युकर्षतश्चतुरशीत्याशातनाः ।

बृहद्भाष्ये तु पञ्चैवाऽऽशातनाः प्रोक्ता यथा—

जिणभवणंमि अवन्ना पूआइअणायरो तहा भोगो ।
दुप्पडिहाणं अणुचिअवत्ती आसायणा पंच ॥

---

१. भेडानां इति को० ह० प्र० पाठः ।

तत्थअवन्नासायण, पल्हत्थिअदेवपिट्ठिदाणं च ।
पुडपुडिअपयपसारणदुट्ठासणसेवणजिणग्गे ॥
जारिसतारिसवेसो, जहा तहा जम्मि तम्मि कालम्मि ।
पूआइ कुणइ सुन्नो, अणायरासायणा एसा ॥
भोगो तंबोलाइ, कीरंतो जिणगिहे कुणइऽवस्सं ।
नाणाइआण आयस्स सायणं तो तमिह वज्जे ॥
रागेण व दोसेण व, मोहेण व दूसिआ मणोवित्ती ।
दुप्पणिहाणं भन्नइ, जिणविसए तं न कायव्वं ॥
धरणरणरुअणविगहातिरिबंधणरंधणाइ गिहकिरिआ ।
गालीविज्जवणीज्जाइ चेइए चयणुचिअवित्ती ॥

आशातनाश्चात्यन्तविषयिणः सतताविरता देवा अपि देवगृहादौ सर्वथा वर्जयन्ति । उक्तं हि—

देवहरयम्मि देवा, विसयविसविमोहिआवि न कयावि ।
अच्छरसाहिं पि समं, हासकड्डाइवि कुणंति ॥

गुर्वाशातनाश्च त्रयस्त्रिंशद्, यतः—

पुरओ पक्खा सन्ने गंता चिट्ठण-निसीअणा-यमणे ।
आलोयणा पडिसुणणे पुव्वालवणे अ आलोए ॥
तह उवदंस निमंतण खद्धायणे तहा अपडिसुणणे ।
खद्धत्ति अ तत्थगए किं तुम तज्जाय नो सुमणे ॥
नोसरसि कहंछित्ता परिसंभित्ता अणुट्ठिआइ कहे ।
संथारपायघट्टण चिट्ठुच्च समासणे आवि ॥

गुरोः पुरतो गमने आशातना, यतो मार्गोपदर्शनादिकं तादृक्कारणं विना गुरोः पुरतो गन्तुं न कल्पते, अविनयदोषप्रसङ्गात् । पार्श्वतो गन्ता तदाप्यविनयदोषः । पृष्ठतोऽप्यासन्नं गन्ता तदा कासितक्षुतादिषु श्लेष्मा-द्यवयवलगनादिदोषः । एवमन्यत्रापि दोषा वाच्याः । एवं स्थाननिषदना-भ्यामपि प्रत्येकं तिस्रस्तिस्र आशातनाः । आहारग्रहणादौ प्रथममाचमनं करोति । गमनागमनविषयं पूर्वमालोचनम् । रात्रौ कोऽपि जागर्त्तीति

गुरूक्ते श्रुतेऽपि निद्रादिमिषेण प्रत्युत्तरादानम् । किञ्चिदालाप्यं गुरोः पूर्वमालापयति । आहारादिकं (अशनादिकं) प्राक् साध्वन्तराणामालोचयति, ततो गुरोः । एवमुपदर्शयति अशनादिभिः पूर्वमन्यान्निमन्त्रयति ततो गुरून् । 'खद्धत्ति' गुरुमनापृच्छ्य स्वेच्छयाऽन्यस्मै स्निग्धमधुरादि दत्ते । 'आइअणेत्ति' गुरोर्यत् किञ्चिद् दत्त्वा स्निग्धादि यथेष्टं स्वयं भुङ्क्ते । अप्रतिश्रवणं प्राग्वद्, नवरं प्राग् रात्रौ सुप्तजागरितपृच्छाविषयम् इह तु सामान्येन । 'खद्धत्ति'-अत्ति गुरुं प्रति बहुकर्कशोच्चैः स्वरं वक्ति । आलापितः स्वस्थानस्थ एव प्रत्युत्तरयति । गुर्वाहूतः किमिति वक्ति । गुरुणा नोदितस्तज्जातेन प्रतिहन्ति, यथा कुतो ग्लानादेर्वैयावृत्यं न करोषीत्युक्तो वक्ति त्वमेव किं न करोषि । गुरोः कथां कथयतो न सुमनाः स्यात् किन्तु विमनाः गुरुं सूत्रादिकं वदन्तमेवं वक्ति, यथा न स्मरसि त्वमेतमर्थं, न चैषोऽर्थ एवं भवति । गुरौ कथां कथयति तां कथामाच्छिनत्ति यथाहं कथयामीति । पर्षदं भिनत्ति यथा सम्प्रति भिक्षावेलेत्यादि । कथनेन अनुत्थितायां पर्षदि गुरूक्तामेव कथां स्वस्य पाटवादिज्ञापनाय सविशेषं कथयति । शय्यासंस्तारकादि पादाभ्यां घट्टयति । गुरुशय्यादौ स्थानादि करोति । गुरोः सकाशादुच्चासनः । एवं समासनः । आवश्यकचूर्ण्यादौ तु गुरौ कथां कथयति एवमेतदित्यन्तराले शिष्यस्य वचनमाशातना पृथगुक्ता । गुरोः पार्श्वादुच्चसमासनत्वं चैकैव इति त्रयस्त्रिंशद् गुर्वाशातनाः । गुर्वाशातना चैवं त्रिधा । गुरोः पादादिनां सङ्घट्टादौ जघन्या । श्लेष्मनिष्ठीवनलवस्पर्शनादौ मध्यमा । गुर्वादेशाऽकरणविपरीतकरणापकर्णनपरुषभाषणादावुत्कृष्टा ३। स्थापनाचार्यस्येतस्ततश्चालनपादस्पर्शादौ जघन्या, भूमिपातनावज्ञामोचनादौ मध्यमा, प्राणाशनभङ्गादावुत्कृष्टा । एवं ज्ञानोपकरणवत् दर्शनचारित्रोपकरणस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकादण्डकदण्डिकादेरपि । 'अहवा नाणाइ तिअं' इति वचनाद् गुरुस्थाने स्थाप्यत्वेनाविधिव्यापारणादधिका तदाशातनापि

वर्ज्या । यदुक्तं श्रीमहानिशीथे—**अविहीए निअंसणुत्तरियं रयहरणं दण्डगं वा परिभुंजे चउत्थं इति** । तेन श्राद्धैश्चरवलकमुखवस्त्रिकादेर्विधिनैव व्यापारण-स्वस्थानस्थापनादिकार्यं, अन्यथा धर्मावज्ञादि-दोषापत्तेः । एतासु चोत्सूत्रभाषणार्हद्गुर्वाद्यवज्ञादिर्महत्याशातनाऽनन्तसंसारहेतुश्च । सावद्या-चार्य-मरीचि-जमालि-कूलवालकादेरिव । यतः—

उस्सुत्तभासगाणं, बोहीनासो अणंतसंसारो ।
पाणच्चएवि धीरा, उस्सुत्तं ता न भासंति ॥

तित्थयरपवयणसुअं, आयरियं गणहरं महड्ढिअं ।
आसायंतो बहुसो, अणंतसंसारिओ होइ ॥

एवं देवज्ञानसाधारणद्रव्याणां गुरुद्रव्यस्य च वस्त्रपात्रादेर्विनाशत-दुपेक्षाद्यपि महत्याशातना । यदूचे—

चेइअदव्वविणासे, इसिघाए पवयणस्स उड्डाहे ।
संजइचउत्थभंगे, मूलग्गी बोहिलाभस्स ॥

विनाशोऽत्र भक्षणोपेक्षणादिलक्षणः । श्रावकदिनकृत्य-दर्शन-शुद्ध्यादावपि—

चेइअदव्वं साहारणं च जो दुहइ मोहिअमईओ ।
धम्मं च सो न याणइ, अहवा बद्धाउओ नरए ॥

चैत्यद्रव्यं प्रसिद्धं, साधारणं चैत्यपुस्तकापद्गतश्राद्धादिसमुद्धरण-योग्यं ऋद्धिमच्छ्रावकमीलितं यो द्रुह्यति विनाशयति दोग्धि वा व्याजव्य-वहारादिना तदुपयोगमुपभुङ्क्ते इत्यर्थः ।

चेइअदव्वविणासे, तद्दव्वविणासणे दुविहभेए ।
साहु उविक्खमाणो, अणंतसंसारिओ भणिओ ॥

'तद्दव्वत्ति' तस्य चैत्यस्य द्रव्यं दारूपलेष्टकादि, तस्य विनाशने । योग्यातीतभावविनाश्यभेदाद् द्विविधे, तत्र योग्यं नव्यमानीतं, अतीतभावं लग्नोत्पाटितम् । मूलोत्तरभेदाद् वा द्विविधे, तत्र मूलं स्तम्भकुम्भिकादि, उत्तरं तु छादनादि । स्वपक्षपरपक्षभेदाद्वा द्विविधे, स्वपक्षः श्रावकादिः,

परपक्षो मिथ्यादृष्ट्यादिः, एवमनेकधा द्वैविध्यं । अत्राऽपिशब्दस्याध्याहारादास्तां श्रावकः, सर्वसावद्यविरतः साधुरप्यौदासीन्यं कुर्वाणोऽनन्तसंसारिको भणितस्तीर्थकृदादिभिः । अथ त्रिधा प्रत्याख्यातसावद्यस्य यतेश्चैत्यद्रव्यरक्षायां को नामधिकारः ? इति चेदुच्यते, यदि राजामात्याद्यभ्यर्थनपुरस्सरं गृहहट्टग्रामादिकादानादिविधिना नवमुत्पादयति, तदा भवति भवद्विवक्षितार्थसिद्धिः । यदा तु केनचिद्यथाभद्रकादिना धर्माद्यर्थं प्राग्वितीर्णमन्यद्वा जिनद्रव्यं विलुप्यमानं रक्षति तदा नाभ्युपेताऽर्थहानिरपि तु विशेषतः पुष्टिरेव सम्यग् जिनाज्ञाराधनात् । यथाहि—जिनभवनं नवमकारयतोऽपि पूर्वकृतं तु तत्प्रतिपन्थिनिग्रहेणापि रक्षतो न प्रायश्चित्तं नापि प्रतिज्ञाभङ्ग इति । आगमोऽप्येवमेवं व्यवस्थितो यदाह—

चोएइ चेइयाणं, खित्तहिरन्ने अगामगोवाइ ।
लग्गं तस्स उ जइणो, तिगरणसोही कहं नु भवे ॥
भन्नइ इत्थ विभासा, जो एयाइं सयं विमग्गिज्जा ।
तस्स न होई सोही, अह कोई हरिज्ज एयाइं ॥
तत्थ करंतु उवेहं, जा सा भणिआ उ तिगरणविसोही ।
सा य न होइ अभत्ती अ तस्स तम्हा निवारिज्जा ॥
सव्वत्थामेण तहिं, संघेण य होइ लग्गिअव्वं तु ।
सचरित्तऽचरित्तीण य सव्वेसिं होइ कज्जं तु ॥ इति ।

तथा—भक्खेइ जो उविक्खेइ जिणदव्वं तु सावओ ।
पन्नाहीणो भवे जो अ लिप्पए पावकम्मुणा ॥

पन्नाहीणत्ति-प्रज्ञाहीनत्वमङ्गोद्धारदानादिना देवद्रव्यविनाशः, यद्वा प्रज्ञाहीनः स्वल्पेन बहुना वाऽर्थेन कार्यसिद्धिमजानानो मन्दमतितया यथाकथञ्चिद् द्रव्यव्ययकारी कूटलेख्यश्च यत्तदोर्नित्यसम्बन्धात् स लिप्यते ।

आयाणं जो भंजइ, पडिवन्नधणं न देइ देवस्स ।
नस्संतं समुविक्खइ, सो वि हु परिभमइ संसारे ॥

जिणपवयणंवुड्ढिकरं, पभावगं नाणदंसणगुणाणं ।
भ्रक्खंतो जिणदव्वं, अणंतसंसारिओ होइ ॥

'जिणपवयणत्ति'—सति हि देवद्रव्ये प्रत्यहं चैत्यसमारचनमहापूजासत्कारसम्भवः, तत्र च प्रायो यतिजनसम्पातः, तद् व्याख्यानश्रवणादेश्च जिनप्रवचनवृद्धिः, एवं ज्ञानादिगुणानां प्रभावना चेत्यर्थः ।

जिणपयवणवुड्ढिकरं, पभावगं नाणदंसणगुणाणं ।
रक्खंतो जिणदव्वं, परित्तसंसारिओ होइ ॥

'परित्तति'—परिमितभवस्थितिः ।

जिणपवयणवुड्ढिकरं, पभावगं नाणदंसणगुणाणं ।
वुड्ढंतो जिणदव्वं, तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥

'वुड्ढंतोत्ति' वृद्धिरत्र सम्यग्रक्षणाऽपूर्वापूर्वार्थप्रक्षेपादिना अवसेया । 'तित्थयरत्ति' तीर्थकरत्वलाभो देवद्रव्यवृद्धिकर्तुरर्हत् प्रवचनभक्त्यतिशयात्सुप्रसिद्ध इति तद्वृत्तौ । पञ्चदशकर्मादानकुव्यापारवर्जं, सद्व्यवहारादिविधिनैव च तद्वृद्धिः कार्या । यतः—

जिणवरआणारहियं, वद्धारंता वि केवि जिणदव्वं ।
बुड्डंति भवसमुद्दे, मूढा मोहेण अन्नाणी ॥

केचित्तु श्राद्धव्यतिरिक्तेभ्यः समधिकग्रहणकं गृहीत्वा कलान्तरेणापि तद्वृद्धिरुचितैवेत्याहुः । सम्यक्त्ववृत्त्यादौ सङ्काशकथायां तथोक्तेः । अत्र चैत्यद्रव्यभक्षणरक्षणादौ सागरश्रेष्ठिदृष्टान्तः । यदुक्तं वेदान्तेऽपि—

देवद्रव्येण या वृद्धिर्गुरुद्रव्येण यद्धनम् ।
तद्धनं कुलनाशाय मृतोऽपि नरकं व्रजेत् ॥

अथ ज्ञानसाधारणद्रव्ययोर्दृष्टान्तः ।

यदुक्तं वेदान्तेऽपि—

प्रभास्वे मा मतिं कुर्यात्प्राणैः कण्ठगतैरपि ।
अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति प्रभादग्धो न रोहति ॥

प्रभास्वं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यद्धनम् ।
गुरुपत्नी देवद्रव्यं स्वर्गस्थमपि पातयेत् ॥

प्रभास्वं साधारणद्रव्यमित्यर्थः ।

ज्ञानद्रव्यं हि देवद्रव्यवन्न कल्पते एव श्राद्धानाम् । साधारणमपि द्रव्यं सङ्घदत्तमेव कल्पते व्यापारयितुं न त्वन्यथा । सङ्घेनापि सप्तक्षेत्रीकार्य एव व्यापार्यं न मार्गणादिभ्यो देयम् । साम्प्रतिकव्यवहारेण तु यद् गुरुन्युञ्छनादिना साधारणं [१]कृतं स्यात्तस्य श्रावकश्राविकाणामर्पणे युक्तिरेव न दृश्यते । शालादिकार्ये तु तद् व्यापार्यते श्राद्धैः । एवं ज्ञानसत्कं कागदपत्रादि साध्वाद्यर्पितं श्राद्धेन स्वकार्ये न व्यापार्यम् । स्वपुस्तिकायामपि न स्थाप्यं समधिकनिष्क्रयं विना । साध्वादिसत्कमुखवस्त्रिकादेरपि व्यापारणं न युज्यते गुरुद्रव्यत्वात् । स्थापनाचार्यजपमालादि तु प्रायः श्राद्धार्पणार्थं गुरुभिर्विह्रियते, तेन गुर्वर्पिततद्ग्रहणव्यवहारो दृश्यते । गुर्वादेशं विना च साधुसाध्वीनां लेखकपार्श्वाल्लेखनं वस्त्रसूत्रादिविहरणमपि न कल्पते, इत्याद्यपि चिन्त्यम् । तदेवं स्वल्पोपजीवनमात्रेऽपि मात्राधिकं दारुणविपाकं विज्ञाय विवेकिभिर्देवज्ञानसाधारणद्रव्याणां स्वल्पोऽप्युपभोगः सर्वथापि परिहार्यः । अत एव मालोद्घट्टन-परिधापनिकामोचनन्युञ्छनकरणादावपि तदैव द्रव्यार्पणं युक्तम् । तथासम्भवाभावेऽपि यथा यथा शीघ्रमर्पयति, तथा तथाऽधिको गुणो, विलम्बकरणे हि जातु दुर्दैवात् सर्वस्वहानि-मृत्स्वादिसम्भवे दुर्गत्यादि दुर्वारं सुश्राद्धस्यापि । अत्र देयार्पणे विलम्बकरणे दृष्टान्तः । तस्माद्देवज्ञानादेर्देयं क्षणमपि न स्थाप्यम् । अन्यस्यापि हि देयस्य प्रदाने विवेकिभिः सर्वथा न विलम्ब्यते, किं पुनर्देवज्ञानादेः । यदा च यावता

---

१. जातं इति को० ह० प्र० पाठः ।

मालापरिधानादि कृतं तदा तावद्देवादिद्रव्यं जातम् । तच्च कथमुपभुज्यते ? । कथं वा तल्लाभादि गृह्यते पूर्वोक्तदेवादिद्रव्योपभोगदोषप्रसङ्गात् । तस्मात्सद्य एव तदर्पणीयम् यस्तु सद्योऽर्पयितुमशक्तस्तेनादावेव पक्षार्द्धपक्षाद्यवधिः स्फुटं कार्यः । अवधिमध्ये च स्वयमर्प्यं मार्गणादि विनापि । अवध्युल्लङ्घने देवद्रव्योपभोगदोषः । उद्ग्राहणिकापि शीघ्रमभग्नतया तच्चिन्ताकारकैः स्वद्रव्यवद्देवादिद्रव्येऽपि कार्या, अन्यथा बहुविलम्बे दुर्भिक्षदेशभङ्गदौःस्थ्याद्यापातस्यापि सम्भवाद् बहूपक्रमेऽपि तदसिद्धेः । तथा च महादोषः, अत्र चिन्ताशैथिल्ये ज्ञातम् । तथा देवादिदेयं सम्यगेवार्प्यं नतु घृष्टकूट-नाणकादिना, यथा कथञ्चित् देवद्रव्योपभोगदोषापत्तेः । तथा देव-ज्ञान-साधारणसम्बन्धि-गृहाट्ट-क्षेत्र-वाटिका-पाषाणेष्टका-काष्ठ-वंशक-बेल्लुक-मृत्सुधादिकं श्रीखण्डकेसर-भोगपुष्पादिकं पिङ्गानिका-चङ्गेरी-धूपपात्र-कलश-वासकुम्पिकादिकं श्रीकरी-चमर-चन्द्रोदय-झल्लरी-भेर्यादि-वाद्य-साबाण-सिरावक-जवनिका-कम्बल-कटक-पाट-पट्ट-पट्टिका-कुण्डिका-कुम्भ-उरस-कज्जल-जल-प्रदीपादिकं चैत्यशालाप्रणालाद्यागत-जलाद्यपि च स्वकार्ये किमपि न व्यापार्यम्, देवद्रव्यवत्तदुपभोगस्यापि दुष्टत्वात् । चमरसाबाणादीनां मलिनीभवनत्रुटनपाटनादिसम्भवे त्वधिकदोषोऽपि । आह च—

विधाय दीपं देवानां पुरस्तेन पुनर्नहि ।
गृहकार्याणि कार्याणि तिर्यङ्ङपि भवेद्यतः ॥

यतः-

जो जिणवराण हेउं धूवं दीवं च करिय नियकज्जं ।
मोहेण कुणइ मूढो तिरियत्तं सो लहइ बहुसो ॥

अत्र देवदीपव्यापारणे ज्ञातम् । अतो देवदीपे लेखा न वाच्यन्ते । गृहकार्यं न क्रियते । नाणकं न परीक्ष्यते । देवदीपाद्दीपः स्वकार्ये न क्रियते । देवश्रीखण्डेन तिलकं न क्रियते स्वललाटादौ । देवजलेन करौ

न प्रक्षाल्यौ । देवस्य शेषाऽपि पतिता स्वल्पैव च गृह्यते न शरीरादुत्तार्य। देवसत्कं च झल्लरीबेर्यादि गुरूणामपि सङ्घस्यापि चाग्रे न वाद्यम् । केचित्त्वाहुः पुष्टालम्बने यदि देवझल्लर्यादि व्यापार्यते, तदा पूर्वं बहुनिष्क्रयो देवस्य मोच्यः । यतः—

मुल्लं विणा जिणाणं, उवगरणं चमरछत्तकलसाई ।
जो वावारइ मूढो, नियकज्जे सो हवइ दुहिओ ॥

निष्क्रयं दत्वा स्वकार्यार्थं गृहीतस्य देवझल्लर्यादिकस्य जातु भङ्गादिविनाशे स्वद्रव्येण समारचनं कार्यम् । स्वगृहार्थकृतदीपस्य देवदर्शनार्थमेव देवाग्रे आनयनेऽपि देवसत्कत्वं न स्यात्, पूजार्थमेव देवाग्रे मोचने तु देवसत्कत्वम् । मुख्यवृत्त्या देवदीपकृते कौशिकादि पृथगेव कार्यम् । स्वकौशिकादौ देवपूजार्थं दीपकरणे तु तैलवर्त्त्यादि स्वकार्ये न व्यापार्यम्। एवं केनाप्यर्चाकृत्कराङ्घ्रिक्षालनाद्यर्थं यदि जलं चैत्ये मुक्तं स्यात्तदा तज्जलव्यापारणेऽपि न दोषः । तत एव स्वगृहे पिङ्गानिकाचङ्गेरीओरसादि श्रीखण्डकर्पूरकस्तूर्यादि न स्वनिश्रास्थमेव देवपूजादौ व्यापार्यं, न तु देवसत्कं कार्यम् । तथा सति स्वगृहप्रयोजनेऽपि व्यापारयितुं कल्पते, एवं झल्लरीभेर्याद्यपि । यदि साधारणं कृत्वा मुक्तं स्यात्तदा धर्मकार्ये सर्वत्र कल्पते। स्वसत्कं तु साबाणजवनिकादि कियद्दिनानि देवगृहादौ विलोक्यमानत्वेन व्यापारणाय मुक्तमपि देवादिसत्कं न स्यात् अभिप्रायस्यैव प्रमाणीकरणात् । अन्यथा स्वभाजनस्थनैवेद्यढोकने भाजनानामपि देवसत्कीभवनप्रसङ्गः । गृहाट्टादि च देवज्ञानसत्कं भाटकेनापि श्राद्धेन न व्यापार्यं निःशूकताद्यापत्तेः । साधारणसम्बन्धि तु सङ्घानुमत्या यदि व्यापार्यते, तदापि लोकव्यवहारीत्या भाटकमर्प्यते न तु न्यूनं, तच्चोक्तदिनमध्ये स्वमेवार्प्यम् । तत्र च यद् भित्त्यादि प्राक्तनं विनश्यत्समारच्यते, तत्र यावल्लगति तावद् भाटकमध्ये वालनीयमिति, तथा लोकव्यवहारात् । यत्तु स्वकार्यार्थ-

मालयादि नव्यं कार्यते, तत्र यल्लगति तद् भाटकमध्ये न वाल्यं, साधारणद्रव्योपजीवनदोषापत्तेः । सीदन् साधर्मिकस्तु सङ्घोक्त्या भाटकार्पणं विनापि साधारणे गृहे वसति । तथान्यस्थानाभावे तीर्थादौ चैत्ये यदि बहुस्थितिस्वापादि क्रियते तदापि व्यापारणानुसारेणा-ऽधिकनिष्क्रयो मोच्यः । स्तोकनिष्क्रयार्पणे स्पष्ट एव दोषः । एवं च सम्यग् निष्क्रयार्पणं विना देवज्ञानसाधारणसत्कं, कर्पटक-नालिकेर-स्वर्ण-रूप्य-पट्टिका-कलश-पुष्प-पक्वान्न-सुखभक्षिकादिकमुद्यापन-नन्दि-पुस्तिकार्चादौ न मोच्यम् । उद्यापनादौ हि प्रौढाडम्बरेण स्वनाम्ना मण्डिते बहुजनश्लाघादि स्यात् । स च स्तोकं निष्क्रयं मुञ्चतीति व्यक्त एव दोषः । तस्मादुद्यापनढौकनादौ निष्क्रयग्राह्यवर्त्तुलिकानालि-केरमोदकादेर्यावन्मूल्यं स्यात्तावत्तन्निष्पादनानयनाद्युपक्रमपदे तदनुसारेण कियदधिकं चार्पणीयम् । एवं निष्क्रयशुद्धिः । केनचित् सविस्तरो-द्यापनादौ स्वनाम्ना मण्डितेऽधिकशक्त्याद्यभावात्तदुद्यापनाचारसत्यापनार्थं कश्चिद्यावन्मुञ्चति, तावतापि न दोषः । तथा स्वगृहचैत्यढौकितचोक्षपू-गीफलनैवेद्यादिविक्रयोत्थं पुष्पभोगादि स्वगृहचैत्ये न व्यापार्यम् । नापि चैत्ये स्वयमारोप्यं, किन्तु सम्यक् स्वरूपमुक्त्वार्चकादेः पार्श्वात्, तद्योगाभावे तु सर्वेषां स्फुटं स्वरूपमुक्त्वा स्वयमप्यारोपयेत्, अन्यथा मुधाजनप्रशंसादिदोषः । गृहचैत्यनैवेद्यादि चारामिकस्य प्रागुक्तमास-देयस्थाने नार्प्यं, आदावेव नैवेद्यार्पणेन मासदेयोक्तौ तु न दोषः । मुख्यवृत्त्या तु मासदेयं पृथगेव कार्यम् । गृहचैत्यनैवेद्यचोक्षादि तु देवगृहे मोच्यम्, अन्यथा गृहचैत्यद्रव्येणैव गृहचैत्यं पूजितं स्यान्नतु स्वद्रव्येण । तथा चानादरावज्ञादिदोषः । न चैवं युक्तं स्वदेहगृहकुटुम्बाद्यर्थं भूयसोऽपि व्ययस्य गृहस्थेन करणात् । देवगृहे देवपूजापि स्वद्रव्येणैव यथाशक्ति कार्या, न तु स्वगृहढौकितनैवेद्यादिविक्रयोत्थद्रव्येण । देवसत्कपुष्पादिना वा, प्रागुक्तदोषात् । तथा देवगृहागतं नैवेद्याक्षतादि स्ववस्तुवत् सम्यग्

रक्षणीयं, सम्यग् मूल्यादियुक्त्वा च विक्रेयं, न तु यथा तथा मोच्यं, देवद्रव्यविनाशादिदोषापत्तेः । सर्वप्रयत्नेन रक्षणादिचिन्ताकरणे जातु चौराग्न्याद्युपद्रवाद्देवद्रव्यादि विनश्यति, तदा तु चिन्ताकर्ता निर्दोष एवावश्यंभाविभावस्याऽप्रतिकार्यत्वात् । देवगुरु-यात्रा-तीर्थ-सङ्घार्चा-साधर्मिकवात्सल्य-स्नात्रप्रभावना-ज्ञानलेखन-वाचनादौ यद्यन्यसत्कधनं व्ययार्थं गृह्यते तदा चतुष्पञ्चसमक्षमेव ग्राह्यम् । व्ययसमये च गुरुसङ्घाद्यग्रे सम्यक् स्फुटं स्वरूपं वाच्यम्, अन्यथा दोषः । तीर्थादौ च पूजास्नात्र-ध्वजपरिधापनिकाद्यवश्यकृत्येष्वन्यधनं न क्षेप्यम् । तानि यथाशक्ति स्वयं कृत्वाऽन्यधनं महापूजाभोगाङ्गाद्यर्चनादिना सर्वसमक्षं पृथगेव व्ययित-व्यम् । यदा बहुभिः संभूय यात्रावात्सल्यसङ्घार्चादि क्रियते, तदा येषां यथाभागस्तथा सम्यग् वाच्यम्, अन्यथा पुण्यव्ययचौर्याद्यापत्तेः । तथा अन्त्यावस्थायां पित्रादीनां यन्मान्यते, तत्सावधानत्वे गुरुश्राद्धादि-बहुसमक्षमेवं वाच्यम् । यद्भवन्निमित्तमियद्दिनमध्ये इयद् व्ययिष्यामि, तदनुमोदना भवद्भिः कार्येति । तदपि सद्यः सर्व[प्रति]ज्ञातं व्ययितव्यम् । स्वनाम्ना व्यये स्तैन्यादिदोषः पुण्यस्थानेऽपि, स च महर्षेरपि हीनताहेतुः । यदार्षम्—

तवतेणे वयतेणे, रूवतेणे य जे नरे ।
आयारभावतेणे अ, कुव्वई देवकिव्विसं ॥

धर्मव्ययश्च मुख्यवृत्त्या साधारण एव क्रियते, यथा यथा विशेष-विलोक्यमाने धर्मस्थाने तदुपयोगः स्यात् । सप्तक्षेत्र्यां हि यत्सीदत् क्षेत्रं स्यात् तदुपष्टम्भे भूयान् लाभो दृश्यते । सीदन् श्राद्धोऽपि तदुपष्टम्भेन सधनीभूतः सप्तक्षेत्रीमपि पुष्णाति । लोकेऽप्युक्तं—

दरिद्रं भर राजेन्द्र ! मा समृद्धं कदाचन ।
व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरोगस्य किमौषधम् ॥

अत एव प्रभावनासङ्घपरिधापनिकासम्यक्त्वमोदकलम्भनादौ

निःस्वसाधर्मिकाणां विशिष्टमेव वस्तु अर्पयितुं युक्तम्, अन्यथा धर्मावज्ञादिदोषः । युक्तौ निःस्वानां सस्वेभ्योऽधिकं दीयते । तदयुक्तौ सर्वेषां समम् । श्रूयते हि यमुनापुरे ठक्कुरजिनदासेन धनिनां दर्शनमोदके एकैकः सौवर्णः क्षिप्तः, निःस्वानां तु द्वौ द्वौ । मुख्यवृत्त्या पित्रादेः पुत्रादेश्च मिथोव्ययादिमाननं प्रागेव कार्यं, को वेद क्व कथं कस्य वा मृतिः स्यादिति । यच्च मानितं तत् पृथगेव व्ययितव्यम् । स्वयं क्रियमाणभोजनदानादिरूपव्ययमध्ये न क्षेप्यं, मुधा धर्मस्थाने दोषापत्तेः । एवं सति ये यात्रादौ भोजनशकटसम्प्रेषणादिव्ययं सर्वं मानितव्ययमध्ये गणयन्ति, तेषां मूढानां न ज्ञायते का गतिः ? यात्राद्यर्थं हि यावन्मानितं तावद्देवादि द्रव्यं जातं, तस्यान्यत्र[१] स्वभोजनादौ व्यये कथं न देवादि-द्रव्योपभोगदोषः ? । एवञ्चाज्ञानप्रज्ञापराधादिना यः कश्चित्कचिद्देवादि-द्रव्योपभोगो जातः स्यात्, तत्प्रायश्चित्तपदे उपभोगसम्भवानुसारेण कियत् कियत् स्वद्रव्यं देवज्ञानसाधारणसम्बन्धि करोति । अन्त्यावस्थायां च विशिष्य । अन्यत्र हि धर्मपदादौ शक्त्याद्यभावे व्ययः स्वल्पोऽपि भवतु । ऋणं तु सर्वं सम्यक् संशोध्यं, विशिष्य च देवादिविषयम् यदवादिष्म–

ऋणं ह्येकक्षणं नैव धार्यमार्येण कुत्रचित् ।
देवादिविषयं तत्तु कः कुर्याददतिदुस्सहम् ॥

तस्मात् सर्वत्र वैविक्त्यं कार्यं सुधिया । आह च –

प्रतिपच्चन्द्रं [२]सुरभि, नकुलीं नकुलः पयश्च कलहंसः ।
चित्रकवल्लीं पक्षी सूक्ष्मं धर्मं सुधीर्वेत्ति ॥

इत्यलं प्रसङ्गेन ।

अथ गाथोत्तरार्द्धव्याख्या–एवं जिनार्चां विधाय, **दृढा** न तु शिथिलाः **पञ्च** ज्ञानादय **आचाराः**, '**काले विणए बहुमाणे** इत्याद्यागमोक्ता यस्य

---

१. तस्यान्येन इति को० ह० प्र० पाठः ।

२. सुरनी इति को० ह० प्र० पाठः ।

सः । तथा आचारपञ्चकव्याख्या त्वस्मदुपज्ञादाचारप्रदीपग्रन्थाद् ज्ञेया । एवंविधस्य **गुरोराचार्यादेः पार्श्वे प्रत्याख्यानं** स्वयं यत्प्राकृतं तदेव विशिष्टं वा विधि**नोच्चारयति**, गुरुमुखेन प्रतिपद्यते इत्यर्थः । त्रिविधं हि प्रत्याख्यान-विधानम् आत्मसाक्षिकं देवसाक्षिकं गुरुसाक्षिकं च । तद्विधिश्चायं, चैत्ये देववन्दनार्थमागतानां स्नात्रादिदर्शनधर्मदेशनाद्यर्थं तत्रैव स्थितानां वसतौ वा चैत्यवन्नैषेधिकीत्रयाभिगमपञ्चकादियथार्हविधिना गत्वा सद्गुरूणां धर्मदेशनायाः प्राक् पश्चाद्वा यथाविधि पञ्चविंशत्या-वश्यकविशुद्धं द्वादशावर्त्तवन्दनं दत्ते । महाफलं चेदम् । यतः—

नीआगोअं खवे कम्मं, उच्चागोअं निबंधए ।
सिढिलं कम्मगंठिं तु, वंदणेणं नरो करे ॥

तित्थयरत्तं सम्मत्तखाइअं सत्तमीइ तइआए ।
आउं वंदणएणं, बद्धं च दसारसीहेण ॥

शीतलाचार्यस्य वन्दनार्थागतविकालबहिःस्थितरात्रिजातकेवल-चतुर्भागिनेयानां प्राक्क्रुधा द्रव्यवन्दनं, तद्गिरा भाववन्दने तु केवलम् । गुरुवन्दनं च त्रिधा । यद् भाष्यं—

गुरुवंदणमह तिविहं, तं फिट्टा-थोभ-बारसावत्तं ।
सिरनमणाइसु पढमं, पुन्नखमासमणदुगि बीअं ॥

तइअं तु छंदणदुगे, तत्थमिहो आइमं सयलसंघे ।
बीअं तु दंसणीण य पयट्ठिआणं च तइअं तु ॥

येन च प्रतिक्रमणं कृतं न स्यात्तेन विधिना वन्दनं दातव्यम् । यद्भाष्ये—

इरिआकुसुमिणुस्सग्गो चिइवंदण पुत्ति वंदणालोयं ।
वंदण खामण वंदण संवरचउथोभदुसज्झाओ ॥

इरिआचिइवंदणपुत्तिवंदणं चरिमवंदणालोअं ।
वंदणखामणचउथोभदिवसुसग्गो दुसज्झाओ ॥

अनयोर्व्याख्या—

ईर्यापथिकी प्रथमं प्रतिक्रम्यते, तदनु कुसुमिणेत्यादि कायोत्सर्गः शतोच्छ्वासमानः, कुस्वप्नाद्युपलम्भे त्वष्टोत्तरशतोच्छ्वासमानः, ततश्चैत्य-वन्दना, ततः 'पुत्तित्ति' मुखवस्त्रिकाक्षमाश्रमणपूर्वं प्रतिलेख्या, ततो वन्दनकद्वयमालोचनं च, पुनर्वन्दनकद्वयं क्षामणकं च, पुनर्वन्दनकद्वयं 'संवरत्ति' प्रत्याख्यानं च, 'चउथोभत्ति' भगवन् इत्यादीनि चत्वारि क्षमा-श्रमणानि, ततः सज्झायसन्दिसावउं, सज्झायकरउं इति क्षमाश्रमणद्वयं दत्त्वा स्वाध्यायः कार्यः । इति प्रातस्त्यवन्दनकविधिः ।

प्रथममीर्यापथिकी प्रतिक्रमणं, ततश्चैत्यवन्दना, क्षमाश्रमणपूर्वं मुखवस्त्रिका प्रतिलेखनं, वन्दनकद्वयं, दिवसचरिमं इति प्रत्याख्यानं च, ततो वन्दनकद्वयमालोचनं च, वन्दनकद्वयं क्षामणं च, भगवन् इत्यादि थोभवन्दनानि चत्वारि, ततो देवसिअपायच्छित्तेत्ति कायोत्सर्गः ततः प्राग्वत् क्षमाश्रमणद्वयं दत्त्वा स्वाध्यायः । अयं सान्ध्यवन्दनकविधिः । गुरोर्व्याक्षिप्तत्वादिना द्वादशावर्त्तवन्दनकायोगे थोभवन्दनेनापि गुरुं वन्दते । एवं वन्दनपूर्वं गुरुपार्श्वे प्रत्याख्यानं कार्यम् । उक्तञ्च–

प्रत्याख्यानं यदासीत्तत्करोति गुरुसाक्षिकम् ।
विशेषेणाथ गृह्णाति, धर्मोऽसौ गुरुसाक्षिकः ॥

गुरुसाक्षित्वे हि दृढता 'गुरुसक्खिओ' इति जिनाज्ञाराधनं गुरुवाक्योद्भूतशुभाशयादधिकः क्षयोपशमः, तस्माच्चाधिका प्रतिपत्ति-रित्यादिर्गुणः । तत्प्रोक्तं श्रावकप्रज्ञप्तौ–

संतम्मिवि परिणामे, गुरुमूलपवज्जणंमि एस गुणो ।
दढया आणाकरणं, कम्मखओवसम वुड्ढी अ ॥

एवं च दैवसिकचातुर्मासिकनियमाद्यपि सम्भवे गुरुसाक्षिकं स्वीकार्यम् । अत्र द्वादशावर्त्तवन्दनविधिः । पञ्चनामादिभिर्द्वाविंशत्या मूलद्वारैर्द्विनवत्यधिकचतुःशतीप्रतिद्वाररूपः । प्रत्याख्यानविधिश्च दशप्रत्या-ख्यानादिनवमूलद्वारैर्नवतिप्रतिद्वारात्मको भाष्यादेरभ्यूह्यः । प्रत्याख्यानस्य

स्वरूपं किञ्चित्प्रागुक्तम् । फलं तु षण्मास्याचाम्लतपोऽनन्तर-महेभ्यनृपखेचरेन्द्रादिद्वात्रिंशत्कन्यापरिणेतृधम्मिलादीनामिवेहलोके, परलोके तु चतुर्हत्यादिमहापातककृत्षण्मासीतपस्तद्भवसिद्धदृढप्रहार्यादेरिव प्रतीतम् । उक्तमपि—

पच्चक्खाणम्मि कए, आसवदाराइं हुंति पिहिआइं ।
आसववुच्छेअेण य, तण्हावुच्छेअणं हवइ ॥

तण्हावुच्छेएणं, अउलोवसमो भवे मणुस्साणं ।
अउलोवसमेण पुणो, पच्चक्खाणं हवइ सुद्धं ॥

तत्तो चरित्तधम्मो, कम्मविवेगो अपुव्वकरणं तु ।
तत्तो केवलनाणं तत्तो मुक्खो सयासुक्खो ॥

ततो वन्दते यथाविधि चतुर्विधं साध्वादिसङ्घम् । चैत्यादौ गुर्वागमनाद्यवसरे चाभ्युत्थानादिप्रतिपत्तिः कार्या । यदाहुः—

अभ्युत्थानं तदालोकेऽभियानं च तदागमे ।
शिरस्यञ्जलिसंश्लेषः स्वयमासनढौकनम् ॥

आसनाभिग्रहो भक्त्या वन्दना पर्युपासनम् ।
तद्यानेऽनुगमश्चेति प्रतिपत्तिरियं गुरोः ॥

आसनाभिग्रह इति आसने उपविष्टेषु गुर्वादिषु स्वयमासितव्यमित्यभिग्रहः । ततश्च—

न पक्खओ न पुरओ नेव किच्चाण पट्ठओ ।
न य उरुं समाज्ज, चिट्ठिज्जा गुरुणंतिए ॥

'पक्खओत्ति' पक्षतः पार्श्वयोरविनयसम्भवात् । 'किच्चाणत्ति' कृत्यानां गुरूणाम् ।

नेव पल्हत्थिअं कुज्जा, पक्खपिण्डं च संजए ।
पाए पसारिए वावि न चिट्ठे गुरुणंतिए ॥

'पल्हत्थिअंति' पर्यस्तिकां 'पक्षपिण्डं' बाहुपर्यस्तिकां, 'संजएत्ति' प्रस्तावाद्देशसंयतः ।

पर्यस्तिका अवष्टम्भं तथा पादप्रसारणम् ।
विकथाः प्रबलं हास्यं वर्जयेद् गुरुसन्निधौ ॥

निद्दाविकहापरिवज्जिएहिं गुत्तेहिं अंजलिउडेहिं ।
भत्तिबहुमाणपुव्वं उवउत्तेहिं सुणेअव्वं ॥

इत्यादिश्रुतोक्तविधिना गुरोराशातनावर्जनार्थमर्द्धचतुर्थहस्तप्रमाणादवग्रहक्षेत्राद् बहिर्निर्जन्तुभूभागेऽवस्थाय धर्मदेशना श्रोतव्या । यतः—

धन्यस्योपरि निपतत्यहितसमाचरणधर्मनिर्वापी ।
गुरुवदनमलयनिःसृतवचनसरसचन्दनस्पर्शः ॥

धर्मदेशनाश्रवणे चाज्ञानमिथ्याज्ञानव्यपगम-सम्यक्तत्वावगम-निःसंशयत्व-धर्मदृढत्व-व्यसनाद्युन्मार्गनिवृत्ति-सन्मार्गप्रवृत्ति-कषायादि-दोषोपशम-विनयादिगुणार्जनोपक्रम-कुसंसर्गपरिहार-सुसंसर्गाङ्गीकार-भवनिर्विण्णता-संविग्नता-सम्यक्श्राद्धसाधु-धर्माभ्युपगमन-सर्वाङ्गीण-तदैकाग्र्याराधनादयोऽनेके गुणा नास्तिकप्रदेशिनरेश-श्रीमदाम-कुमार-पालथावच्चापुत्रादीनामिव मन्तव्याः । तदाह—

मोहं धियो हरति कापथमुच्छिनत्ति, संवेगमुन्नमयति प्रशमं तनोति ।
सूते विरागमधिकं मुदमादधाति, जैनं वचः श्रवणतः किमु [1]वा न दत्ते ॥

पिण्डः पाती बन्धवो बन्धभूताः सूतेऽनर्थानर्थसंपद्विचित्रान् ।
संवेगाद्या जैनवाक्यप्रसूताः कं कं कुर्युर्नोपकारं नराणाम् ॥

अत्र थावच्चापुत्रकथा । तस्मात् प्रत्यहं सद्गुरुभ्यः शृणोति धर्मोपदेशम् । श्रुत्वा चानुतिष्ठति तदादिष्टमर्थं यथाशक्ति । यतो नौषध-भक्ष्यादिज्ञानमात्रेणाऽऽरोग्यतृप्त्यादि किन्तु क्रियोपयोग एव । आह च

क्रियैव फलदा पुंसां न ज्ञानं फलदं मतम् ।
यतः स्त्री-भक्ष्य-भोगज्ञो न ज्ञानात् सुखितो भवेत् ॥
जाणंतो वि अ तरिउं, काइअजोगं न जुंजइ नइए ।
सो बुज्झइ सोएणं एवं नाणी चरणहीणो ॥

---

१. यन्न इति को० ह० प्र० पाठः ।

दशाचूर्णावपि—जो अकिरिआवाइ सो भविओ अभविओ वा निअमा किण्हपक्खिओ । किरिआवादी निअमा भविओ, निअमा सुक्कपक्खिओ, अंतो पुग्गलपरिअट्टस्स नियमा सिज्झहिइ, सम्मदिट्ठी वा हुज्जा ।

न च ज्ञानरहिता क्रियापि परिणतिरहिता । यतः—

अन्नाणा कम्मखओ, जायइ मण्डुक्कचुण्णतुल्लत्ति ।
सम्मकिरिआइ सो पुण, नेओ तच्छारसारिच्छो ॥

जं अन्नाणी कम्मं, खवेइ बहुआहिं वासकोडीहिं ।
तं नाणी तिहिं गुत्तो, खवेइ ऊसासमित्तेण ॥

अत एव तामलिपूरणादीनां बहुतपःक्लेशेऽपीशानेन्द्रत्वचमरेन्द्रत्वाद्यल्पफलम् । ज्ञानिवतोऽपि श्रद्धानं विनाऽङ्गारमर्दकादेरिव न सम्यक्क्रियायां प्रवृत्तिः । पठ्यते च—

अज्ञस्य शक्तिरसमर्थविधेर्निबोधस्तौ चारुचेरियममू तुदती न किञ्चित् ।
अन्धाङ्घ्रिहीनहतवाञ्छितमानसानां दृष्टा न जातु हितवृत्तिरनन्तरायाः ॥

ततो ज्ञानदर्शनचारित्रयोगे मोक्ष इति तत्त्रयाराधनाय यतेतेति तात्पर्यम् । तथा पृच्छति यतिकृत्यनिर्वाहम् । यथा निर्वहति युष्माकं संयमयात्रा ? सुखरात्रिर्भवतां ? निराबाधाः शरीरेण यूयं ? न बाधते वः कश्चिद् व्याधिः ? [१]नः योग्यं किमपि वैद्यादेर्वः प्रयोजनं किञ्चिदौषधादिना ? नार्थित्वं किञ्चित्पथ्यादिना ? इत्यादि । एवं प्रश्नश्च महानिर्जराहेतुः । यतः—

अभिगमणनवंदणनमंसणेण पडिपुच्छणेण साहूणं ।
चिरसंचिअंपि कम्मं, खणेण विरलत्तणमुवेइ ॥

प्राग्वन्दनाऽवसरे सामान्यतः—सुहराईसुहतपसरीरनिराबाधेत्यादिप्रश्नकरणेऽपि विशेषेणात्र प्रश्नः सम्यक्स्वरूपपरिज्ञार्थस्तदुपायकरणार्थश्च । अत एव[२] पदोर्लगित्वा, 'इच्छाकारि भगवन् पसाउ करी फासुएणं

---

१. न योग्यं इति भाव्यम् । २. एवात्र इति को० ह० प्र० पाठः ।

एसणिज्जेणं असणपाणखाइमसाइमेणं वत्थपडिग्गहकम्बलपायपुच्छणेणं पाडिहारिअपीढफलगसिज्जसंथारेणं ओसहभेसज्जेणं भयवं अणुग्गहो कायव्वो ।' इति व्यक्त्या निमन्त्रणं च कार्यम् । अत्र शय्या सा यत्र प्रसारितपादैः सुप्यते, संस्तारकस्तु किञ्चिल्लघुः । औषधमेकद्रव्याश्रयम् । भैषज्यं तु द्रव्यसमुदायरूपम् । इदं च निमन्त्रणं सम्प्रति गुरूणां बृहद्वन्दनकप्रदानानन्तरं श्राद्धाः कुर्वन्ति । येन च प्रतिक्रमणं गुरुभिः सह कृतं भवति, स सूर्योदयादनु यदा स्वगृहादौ याति तदा तत् करोति । यस्य च प्रतिक्रमणवन्दनकयोगो न स्यात्तेनापि वन्दनाद्यवसरे एवं निमन्त्रणं क्रियते । मुख्यवृत्त्या तु द्वितीयवारदेवपूजानैवेद्यढौकनानन्तरमुपाश्रये गत्वा साधून्निमन्त्रयेत् । श्राद्धदिनकृत्यसूत्रादौ तथा दर्शनात् । ततो यथावसरयोगं कारयति चिकित्सां, ददात्यौषधादि, विहारयति यथार्हं पथ्यादि, सारयति सर्वप्रयोजनानि । यतः–

दाणं आहाराई, ओसहवत्थाइं जस्स जं जोगं ।
णाणाईण गुणाणं, उवठंभणहेउ साहूणं ॥

गृहागतानां च साधूनां यद् यद्योग्यं तत्तत्सर्वं विहारयितुं प्रत्यहं नामग्राहं कथयति, अन्यथा प्राक्तननिमन्त्रणस्य वैफल्यापत्तेः, नामग्राहं कथने तु यदि साधवो न विहरन्ति, तदापि कथयितुः पुण्यं स्यादेव । यदवोचाम–

मनसाऽपि भवेत्पुण्यं वचसा च विशेषतः ।
कर्त्तव्येनापि तद्योगे स्वर्द्रुमोऽभूत् फलेग्रहिः ॥

अकथने तु विलोक्यमानमपि साधवो न विहरन्ति इति महती हानिः । एवं निमन्त्रणेऽपि जातु साधवो नायान्ति तदापि निमन्त्रयितुः पुण्यं स्याद्, भावविशेषे त्वधिकतरमिति[1] । आहारादिदाने श्रीशालि–

---

१. मपि इति को० ह० प्र० पाठः ।

भद्रादिः, औषधदाने च श्रीवीरौषधदात्री बद्धजिनकर्मा रेवती ज्ञातम् । ग्लानस्य प्रतिचरणे च महत् फलम्। यदागमः—

'गोअमा ! जे गिलाणं पडिअरइ से मं दंसणेणं पडिवज्जइ । जे मं दंसणेणं पडिवज्जइ से गिलाणं पडिअरइ । आणाकरणसारं खु अरिहंताणं दंसणं' इत्यादि।

अत्र कृमिकुष्ठोपद्रुतयतिप्रतिक्रियाकृत् श्रीऋषभजीवजीवानन्दवैद्यो ज्ञातम् ।

तथा ददाति सुस्थाने योग्यमुपाश्रयादि । यतः—

वसहीसयणासणभत्तपाणभेसज्जवत्थपत्ताई ।
जइवि न पज्जत्तधणो, थोवा वि हु थोवयं देइ ॥

जो देइ उवस्सयं जइवराण तवनियमजोगजुत्ताणं ।
तेणं दिन्ना वत्थन्नपाणसयणासणविगप्पा ॥

जयन्तीवङ्कचूलाद्याः कोशा चाश्रयदानतः ।
अवन्तिसुकुमालश्च तीर्णाः संसारसागरम् ॥

तथा निवारयति सर्वशक्त्या जिनप्रवचनप्रत्यनीकान् साधुनिन्दादिपरान् । यतः—

तम्हा सइ सामत्थे, आणाभट्ठम्मि नो खलु उवेहा ।
अणुकूलेहिअरेहि अ, अणुसट्ठी होइ दायव्वा ॥

यथाऽभयकुमारेण द्रमकमुनिनिन्दाकृज्जनो बुद्ध्या निवारितः । एवं साधुवत्साध्वीनामपि सुखकृत्यनिर्वाहप्रश्नादि सर्वं कार्यम्। एतच्चाधिकं यत् साध्वीनां दुःशीलेभ्यो नास्तिकेभ्यो गोपनम् । स्वगृहप्रत्यासत्तौ समन्ततो गुप्ताया गुप्तद्वारवसतेर्दानम्। स्वस्त्रीभिश्च तासां परिचर्याविधापनम् । स्वपुत्रिकाणां च तत्सन्निधौ धारणम् । व्रतोद्यतानां स्वपुत्र्यादीनां च प्रत्यर्पणम् । तथा विस्मृतकरणीयानां तत्स्मारणम्, अन्यायप्रवृत्तिसम्भवे तन्निवारणम् । सकृदन्यायप्रवृत्तौ शिक्षणम् । पुनः

पुनः प्रवृत्तौ निष्ठुरभाषणादिना ताडनम्, उचितेन वस्तुनोपचरणं चेति ।

तथा गुरुपार्श्वे करोति किञ्चिदपूर्वपठनम् । यतः—

अञ्जनस्य क्षयं दृष्ट्वा वल्मीकस्य च वर्द्धनम् ।
अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दानाध्ययनकर्मसु ॥

संतोषस्त्रिषु कर्त्तव्यः स्वदारे भोजने धने ।
त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने चाध्ययने तपे ॥

गृहीत इव केशेषु मृत्युना धर्ममाचरेत् ।
अजरामरवत् प्राज्ञो विद्यामर्थञ्च चिन्तयेत् ॥

जह जह सुअमवगाहइ, अइसयरसपसरसंजुअमपुव्वं ।
तह तह पल्हाइ मुणी, नवनवसंवेगसद्धाए ॥

जो इह पढइ अपुव्वं, स लहइ तित्थंकरत्तमन्नभवे ।
जो पुण पाढेइ परं, सम्मसुअं तस्स किं भणिमो ॥

स्वल्पतरप्रज्ञतायामपि पाठोद्यमे माषतुषादीनामिव तद्भवेऽपि केवलज्ञान-लाभादिफलं विभावनीयमिति षष्ठगाथार्थः ॥

ततो यदि राजादिस्तदा धवलगृहम् यदा त्वमात्यादिस्तदा करणम्, अथ वणिगादिस्तदानीमापणादिकम्, एवं स्वस्वोचितस्थानं गत्वा धर्माविरोधेनार्थचिन्तां कुर्यात् । धर्माविरोधश्च राज्ञां दरिद्रेश्वरयोर्मान्यामान्ययोरुत्तमाधमयोश्च माध्यस्थ्येन न्यायदर्शनाद् बोद्धव्यः । अत्र न्याये दृष्टान्तः

नियोगिनां तु धर्माविरोधो राजार्थप्रजार्थयोः साधनेनाऽभयकुमार-चाणक्यादिवत् । यतः—

नरपतिहितकर्त्ता द्वेष्यतामेति लोके जनपदहितकर्ता मुच्यते पार्थिवेन ।
इति महति विरोधे वर्त्तमानेऽसमाने नृपतिजनपदानां दुर्लभः कार्यकर्त्ता ॥

वणिगादिनां च धर्माविरोधो व्यवहारशुद्ध्यादिना तथैव चाह—

ववहारसुद्धि-देसाइविरुद्धचाय-उचिअचरणेहिं ।
तो कुणइ अत्थचिंतं, निव्वाहिंतो निअं धम्मं ॥७॥

ततः प्रागुक्तकृत्यानन्तरं **व्यवहारस्य** धनार्जनाद्युपायस्य **शुद्धि**र्निर्दोषता मनोवाक्कायाऽवक्रतेत्यर्थः । तथा **देशादिविरुद्धकृत्यानां त्यागः** परिहारः । **उचितकृत्याचरणं** च । एभिस्त्रिभिरपि वक्ष्यमाणलक्षणं **निजं धर्मं** स्वीकृतव्रताभिग्रहादिरूपं **निर्वाहयन्**, नतु क्वचन किञ्चनापि लोभाधिक्यविस्मृत्यादिना बाधयन्, **अर्थचिन्तां** धनार्जनाद्यौपयिकं **करोति** । यदाह–

नहि तद्विद्यते किञ्चिद्यदर्थेन न सिद्धयति ।
यत्नेन मतिमांस्तस्मादर्थमेकं प्रसाधयेत् ॥

अत्र चार्थचिन्तामित्यनुवाद्यं, तस्याः स्वयंसिद्धत्वात् । धर्मं निर्वाहयन्निति तु विधेयम्, अप्राप्तत्वात् । तदुक्तं–

इह लोइअम्मि कज्जे, सव्वारंभेण जह जणो जयइ ।
तह जइ लक्खंसेण वि, धम्मे ता किं न पज्जत्तं ॥

आजीविका च सप्तभिरुपायैः स्याद् । वाणिज्येन, विद्यया, कृष्या, पाशुपाल्येन, शिल्पेन, सेवया, भिक्षया च । तत्र वाणिज्येन वणिजां, विद्यया वैद्यादीनां, कृष्या कौटुम्बिकादीनां, पाशुपाल्येन गोपालाऽजापालादीनां, शिल्पेन चित्रकारादीनां, सेवया सेवकानां, भिक्षया भिक्षाचराणाम् ।

तत्र वाणिज्यं धान्य-घृत-तैल-कर्पास-सूत्र-वस्त्र-धातु-मणि-मौक्तिकनाणकादिक्रयाणक भेदैरनेकविधम् । लोके हि षष्ठ्यधिका त्रिशती क्रयाणकानि इति प्रसिद्धिः । भेदप्रभेदादिव्यक्तिविवक्षायां त्वलब्धसङ्ख्यान्यपि तानि। कलान्तरव्यवहारोऽपि वाणिज्येऽन्तर्भवति १।

विद्याप्यौषध-रस-रसायन-चूर्णाञ्जन-वास्तु-शकुन-निमित्त-सामुद्र-

चूडामणि-धर्मार्थ-काम-ज्योतिस्तर्कादिभेदैर्नानाविधा । इह वैद्यविद्या गान्धिकत्वं च प्रायो दुर्ध्यानसम्भवादिना विशेषगुणाय न दृश्यते । यद्यपि सधनमान्द्यादौ वैद्यगान्धिकयोर्भूरिलाभः स्थाने बहुमानादि च स्यात् । यतः—आतुरे हि पिता वैद्यः । तथा—

रोगिणां सुहृदो वैद्याः प्रभूणां चाटुकारिणः ।
मुनयो दुःखदग्धानां गणकाः क्षीणसंपदाम् ॥

पण्यानां गान्धिकं पण्यं किमन्यैः काञ्चनादिकैः ।
यत्रैकेन गृहीतं यत्तत्सहस्रेण दीयते ॥

तथापि यस्य यथा लाभः स प्रायस्तथैवेहते । तदुक्तं—

विग्रहमिच्छन्ति भटा वैद्याश्च व्याधिपीडितं लोकम् ।
मृतकबहुलं च विप्राः क्षेमसुभिक्षं च निर्ग्रन्थाः ॥

यो व्याधिभिर्ध्यायति बाध्यमानं जनौघमादातुमना धनानि ।
व्याधीन् विरुद्धौषधतोऽस्य वृद्धिं नयेत् कृपा तत्र कुतोऽस्तु वैद्ये ॥

केचिच्च दर्शनि-दरिद्राऽनाथम्रियमाणादिभ्योऽपि प्रसह्य द्रव्यं जिघृक्षन्ति । अभक्ष्यौषधाद्यपि कारयन्ति । विविधौषधादिकपटवृत्त्या जनान् विप्रतारयन्ति । द्वारवतीवैद्याऽभव्यधन्वन्तरिवत् । ये तु सत्प्रकृतयः स्वल्पलोभाः परोपकारिणस्तेषां वैद्यविद्या श्रीऋषभस्वामिजीवजीवानन्दवैद्यवद् भवद्वयेऽपि गुणाय २।

कृषिर्जलदजलकूपादिजलोभयजलनिष्पाद्यभेदात् त्रिविधा ३।

पशुपाल्यं गो-महिष्यजा-करभ-वृषभ-हय-गजाजीविकादिभेदादनेकप्रकारम् ४।

कृषिपाशुपाल्ये च न विवेकिजनोचिते । उच्यते हि—

रायाण दंतिदंते बइल्लखंधेसु पामरजणाणं ।
सुहडाण मण्डलग्गे, वेसाण पओहरे लच्छी ॥

अनिर्वहंस्तु यदि कुर्यात्तदा वापकालाद्याकलनदयालुत्वादि धार्यम् ।

यदाह–

वापकालं विजानाति भूमिभागं च कर्षकः ।
कृषिं साध्यां पथि क्षेत्रं यश्चोज्झति स वर्द्धते ॥
पाशुपाल्यं श्रियो वृद्धयै कुर्वन्नोज्झेद्दयालुताम् ।
तत्कृत्येषु स्वयं जाग्रच्छविच्छेदादि वर्जयेत् ॥

शिल्पं शतधा । यतः–

पंचेव य सिप्पाइं, घडलोहेचित्तऽणंतकासवए ।
इक्किक्कस्स य इत्तो, वीसं वीसं भवे भेआ ॥

व्यक्तिविवक्षया त्वधिकभेदमपि शिल्पं स्यात् । इह चाचार्योपदेशजं *शिल्पं ऋषभस्वाम्युपदेशेन* प्रवृत्तत्वात् । आचार्योपदेशं विना परम्परया प्रवृत्तं तु कृषिवाणिज्यादि कर्मोच्यते । यदार्षं–

कम्मं जमणायरिओवएसियं सिप्पमंन्नहाऽभिहिअं ।
किसिवाणिज्जाइअं, घडलोहाराइभेअं च ॥

अत्र कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यानि साक्षादुक्तानि । शेषकार्याणि प्रायः सर्वाणि शिल्पादौ । स्त्रीपुरुषकलास्तु काश्चिद् विद्यायां, काश्चिच्च शिल्पेष्वन्तर्भवन्ति । कर्म च सामान्यतश्चतुर्भेदम् । यदाह–

उत्तमा बुद्धिकर्माणः करकर्मा च मध्यमः ।
अधमाः पादकर्माणः शिरःकर्माऽधमाधमः ॥

अत्र बुद्धिकर्मत्वे ज्ञातम् । करकर्मा वाणिज्यादिकृत्, पादकर्मा दूतादिः, शिरःकर्मा भारवाहकादिः ५।

सेवा नृपति-नियोगि-महेभ्येतरसेवाभेदाच्चतुर्भेदा । नृपादिसेवा च नित्यपारवश्यादिना येन तेन दुःसाधा । यतः-

मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातिको जल्पको वा
धृष्टः पार्श्वे भवति च तथा दूरतश्चाप्रगल्भः ।
क्षान्त्या भीरुर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः
सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ॥

प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतोर्विमुञ्चति प्राणान् ।
दुःखीयति सुखहेतोः को मूर्खः सेवकादन्यः ॥

सेवा श्ववृत्तिर्यैरुक्ता न तैः सम्यगुदाहृतम् ।
श्वानः कुर्वन्ति पुच्छेन चाटु मूर्ध्ना तु सेवकाः ॥

एवं सत्यप्यन्यनिर्वाहोपायाभावे सेवयाऽपि निर्वाहं करोति । यतः—

धणवं वाणिज्जेणं, थोवधणो करिसणेण निव्वहइ ।
सेवावित्तीइ पुणो, तुट्टे सयलम्मि ववसाए ॥

विज्ञत्वकृतज्ञत्वादिगुणवांश्च सेवार्हः । उक्तं हि—

अकर्णदुर्बलः शूरः कृतज्ञः सात्त्विको गुणी ।
वदान्यो गुणरागी च प्रभुः पुण्यैरवाप्यते ॥

क्रूरं व्यसनिनं लुब्धमप्रगल्भं सदामयम् ।
मूर्खमन्यायकर्त्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥

अविवेकिनि भूपाले करोत्याशां समृद्धये ।
योजनानां शतं गन्तु करोत्याशां स मृद्धये[१] ॥

कामन्दकीये नीतिसारेऽपि—

वृद्धोपसेवी नृपतिः सतां भवति सम्मतः ।
प्रेर्यमाणोऽप्यसद्वृत्तैर्नाकार्येषु प्रवर्त्तते ॥[२]

स्वामिना च सेवकानुरूपं सन्मानादि कार्यम् । यतः—

निर्विशेषं यदा राजा समं भृत्येषु वर्त्तते ।
तत्रोद्यमसमर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥

सेवकेनापि भक्तिचातुर्यादिगुणयुजा भाव्यम् । यतः—

अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः स्यात्सानुरागेण कः ?,
प्रज्ञाविक्रमशालिनोऽपि हि भवेत् किं भक्तिहीनात् फलम् ? ।
प्रज्ञाविक्रमभक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये,
ते भृत्या नृपतेः कलत्रमितरे संपत्सु चापत्सु च ॥

---

१. मृण्मये अश्वे ।

राजा तुष्टोऽपि भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ।
ते तु सन्मानितास्तस्य प्राणैरप्युपकुर्वते ॥

सेवां च सततमप्रमत्तः कुर्यात् । तदाह—

सर्पान् व्याघ्रान् गजान् सिंहान् दृष्ट्वोपायैर्वशीकृतान् ।
राजेति कियती मात्रा धीमतामप्रमादिनाम् ॥

तद्विधिश्च नीतिशास्त्रादावेवम्—

आसीत स्वामिनः पार्श्वे तन्मुखेऽक्षीकृताञ्जलिः ।
स्वभावं चास्य विज्ञाय दक्षः कार्याणि साधयेत् ॥

नात्यासन्नो न दूरस्थो न समोच्चासनस्थितः ।
न पुरस्थो न पृष्टस्थस्तिष्ठेत् सदसि न प्रभोः ॥

आसन्ने स्यात् प्रभोर्बाधा दूरस्थेऽप्यप्रगल्भता ।
पुरस्थितेऽन्यकोपोऽपि तस्मिन् पश्चाददर्शनम् ॥

श्रान्तं बुभुक्षितं क्रुद्धं व्याकुलं शयनोन्मुखम् ।
पिपासुमन्यविज्ञप्तं नैव विज्ञापयेद् विभुम् ॥

राजमातरि देव्यां च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि ।
पुरोहिते प्रतीहारे वर्त्तितव्यं महीशवत् ॥

आदौ मयैवायमदीपि नूनं न तद्दहेन्मामवहीलितोऽपि ।
इति भ्रमादङ्गुलिपर्वणाऽपि स्पृश्येत नो दीप इवावनीपः ॥

राज्ञो मान्यत्वेऽपि गर्वः सर्वथा न कार्यो, 'गव्वो मूलं विणासस्स' इत्युक्तेः । एवं सेवया च नृपत्यादिप्रसत्तसम्भवे ऐश्वर्यादिलाभोऽपि न दुःसम्भवः । यदूचे—

इक्षुक्षेत्रं समुद्रश्च योनिपोषणमेव च ।
प्रसादो भूभुजां चैव सद्यो घ्नन्ति दरिद्रताम् ॥

निन्दन्तु मानिनः सेवां राजादीनां सुखैषिणः ।
स्वजनाऽस्वजनोद्धारसंहारौ न तया विना ॥

कुमारपालनृपो नष्टचर्यायां सम्यक्सेवातुष्टो वोसिरिविप्राय लाटदेशं

ददौ । जितशत्रुनृपो यामिकाय राजपुत्रदेवराजाय सर्पोपद्रवटालनतुष्टः स्वराज्यं दत्वा प्रव्रज्य सिद्धः । मन्त्रिश्रेष्ठिसेनान्यादिव्यापारश्च सर्वोऽपि नृपसेवायामन्तर्भवति, स च पापमयत्वात् पर्यन्तविरसत्वाच्च मुख्यवृत्त्या श्रावकेण वर्जनीयः । वदन्ति च—

> नियोगे यत्र यो मुक्तस्तत्र स्तेयं करोति सः ।
> किं नाम रजकः क्रीत्वा वासांसि परिधास्यति ॥

> अधिकाधयोऽधिकाराः कारा एवाग्रतः प्रवर्त्तन्ते ।
> प्रथमं न बन्धनं तदनुबन्धनं नृपनियोगजुषाम् ॥

सर्वप्रकारं च नृपव्यापारं त्यक्तुमशक्तोऽपि गुप्तिपाल-कोट्टपाल-सीमपालादिव्यापारमत्यन्तपापमयं निस्त्रिंशजनोचितमास्तिकस्त्यजेदेव । यदुक्तं—

> गोदेवकरणरक्षतलावर्त्तकपट्टकाः ।
> ग्रामोत्तरश्च न प्रायः सुखाय प्रभवन्त्यमी ॥

शेषमपि व्यापारं यदि स्वीकुर्यात्तदा मन्त्रिवस्तुपालसाधुश्रीपृथ्वीधरादिवत्सुकृतकीर्त्येकमयं कुर्यात् । यद्वदन्ति—

> नृपव्यापारपापेभ्यः स्वीकृतं सुकृतं न यैः ।
> तान् धूलिधावकेभ्योऽपि मन्ये मूढतरान्नरान् ॥

> प्रभोः प्रसादे प्राज्येऽपि प्रकृतीनेव कोपयेत् ।
> व्यापारितश्च कार्येषु याचेताऽध्यक्षपुरुषम् ॥

एवं विधिनापि सम्भवे सेवा सुश्रावकस्यैव नृपादेरुचिता । यतः—

> सावयवरम्मि वर हुज्ज चेडओ नाणदंसणसमेओ ।
> मिच्छत्तमोहिअमई, मा राया चक्कवट्टी वि ॥

जातु अन्यथा निर्वाहाभावे सम्यक्त्वप्रतिपत्तौ '**वित्तीकंतारेणं**' इत्याकारकरणान्मिथ्यादृशोऽपि यदि सेवां कुर्यात्तदापि यथाशक्ति-युक्ति स्वधर्मबाधां टालयति । अन्यप्रकारेण स्वल्पेऽपि निर्वाहयोगे तु

तत्सेवामपि त्यजति ६।

भिक्षा धातुधान्यवसनादीभैक्ष्यभेदादनेकभेदा । तत्र च धर्मोपष्टम्भमात्रहेतुराहारवस्त्रपात्रादिभिक्षा सर्वसङ्गपरित्यागवतामौचितीमञ्चति । यदुच्यते—

प्रतिदिनमयत्नलभ्ये ! भिक्षुकजनजननि ! साधुकल्पलते ! ।
नृपनमनि ! नरकवारिणि ! भगवति ! भिक्षे ! नमस्तुभ्यम् ॥

शेषभिक्षा तु [१]न्यक्षाऽप्यत्यन्तलाघवहेतुरेव । वदन्ति च—

ता रूवं ताव गुणा लज्जा सच्चं कुलक्कमो ताव ।
तावच्चिअ अभिमाणं, देहि त्ति न जंपए जाव ॥

तृणं लघु तृणात्तूलं तूलादपि च याचकः ।
वायुना किं न नीतोऽसौ मामयं याचयिष्यति ॥

रोगी चिरप्रवासी परान्नभोजी परावसथशायी ।
यज्जीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥

भिक्षाभोजिनश्च निश्चिन्ततया बह्वशनाऽऽलस्यनिद्रादिप्राचुर्यसम्भवेनाकिञ्चित्करत्वं नासुलभम् ।

उक्तञ्च भिक्षात्रैविध्यं श्रीहरिभद्रसूरिभिः पञ्चमाष्टके—

सर्वसंपत्करी चैका पौरुषघ्नी तथा परा ।
वृत्तिभिक्षा च तत्त्वज्ञैरिति भिक्षा त्रिधोदिता ॥

यतिर्ध्यानादियुक्तो यो गुर्वाज्ञायां व्यवस्थितः ।
सदाऽनारम्भिणस्तस्य सर्वसंपत्करी मता ॥

प्रव्रज्यां प्रतिपन्नो यस्तद्विरोधेन वर्त्तते ।
असदारम्भिणस्तस्य पौरुषघ्नी च कीर्त्तिता ॥

---

१. सर्वा इति को० ह० प्र० पाठः ।

अत्र तस्येति विशेष्यम्, असदारम्भिण इति विशेषणम् । यद्वा चस्य गम्यत्वात्तस्य प्रव्रज्याविरोधवर्त्तिनः प्रव्रजितस्य असदारम्भिणो गृहस्थस्य च ।

धर्मलाघवकृन्मूढो भिक्षयोदरपूरणात् ।
करोति दैन्यात्पीनाङ्गः पौरुषं हन्ति केवलम् ॥

निःस्वान्धपङ्गवो ये तु न शक्ता वै क्रियान्तरे ।
भिक्षामटन्ति वृत्त्यर्थं वृत्तिभिक्षेयमुच्यते ॥

इयं च नातिदुष्टा निःस्वान्धादीनां धर्मलाघवकारित्वाभावेनानुकम्पानिमित्तत्वात्, तस्माद् भिक्षावृत्तिर्गृहस्थेन वर्जनीया, विशिष्य च धर्मवता, विशिष्टस्यापि धर्मानुष्ठानस्य तया दुर्जनसौहार्दस्येवाऽवज्ञानिन्दास्पदत्वाद्यापत्तेः । धर्मनिन्दानिमित्ततायां च बोधिदुष्प्रापतादिदोषः । यदुक्तमोघनिर्युक्तौ साधुमाश्रित्य–

छक्कायदयावंतो वि संजओ दुल्लहं कुणइ बोहिं ।
आहारे नीहारे, दुगुंछिए पिण्डगहणे अ ॥

न भिक्षया कस्यचिल्लक्ष्मीसुखादिसम्पत्तिः । यतः–

लक्ष्मीर्वसति वाणिज्ये किंचिदस्ति च कर्षणे ।
अस्ति नास्ति च सेवायां भिक्षायां न कदाचन ॥

उदरभरणादिनिर्वाहमात्रं तु भिक्षया भवतीत्येषाप्याजीविकोपायतया प्रोक्ता ७।

मनुस्मृतौ चतुर्थाध्याये त्वेवमुक्तं–

ऋताऽमृताभ्यां जीवेत मृतेन प्रमृतेन वा ।
सत्यानृतेन चैवापि न श्ववृत्त्या कदाचन ॥

ऋतमुञ्छशिलं ज्ञेयममृतं स्यादयाचितम् ।
मृतं तु याचितं भैक्षं प्रमृतं कर्षणं स्मृतम् ॥

सत्यानृतं तु वाणिज्यं तेन चैवापि जीवति ।
सेवा श्ववृत्तिराख्याता तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

एषु च वणिजां वाणिज्यमेव मुख्यवृत्त्याऽर्थार्जनोपायः । पठ्यतेऽपि—

महुमहणस्सयवत्थे न चेव कमलायरे सिरी वसइ ।
किंतु पुरिसाण ववसायसायरे तीइ सुहठाणं ॥

वाणिज्यमपि स्वसहायनीवीबलस्वभाग्योदयदेशकालाद्यनुरूपमेव कुर्याद्, अन्यथा सहसा त्रुट्याद्यापत्तेः । उक्तं चास्माभिः—

स्वकशक्त्यानुरूपं हि प्रकुर्यात् कार्यमार्यधीः ।
नो चेदसिद्धिह्रीहासहीलाश्रीबलहानयः ॥

अन्यैरपि—

को देशः कानि मित्राणि कः कालः कौ व्ययागमौ ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥

लघूत्थानान्यविघ्नानि सम्भवत्साधनानि च ।
कथयन्ति पुरः सिद्धिं कारणान्येव कर्मणाम् ॥

उद्भवन्ती विना यत्नमभवन्ती च यत्नतः ।
लक्ष्मीरेव समाख्याति विशेषं पुण्यपापयोः ॥

वाणिज्ये व्यवहारशुद्धिश्चतुर्धा, द्रव्य-क्षेत्र-काल-भावभेदात् । तत्र द्रव्यतः पञ्चदशकर्मादानादिनिदानं भाण्डं सर्वात्मना त्याज्यम् । यतः—

धर्मबाधकरं यच्च यच्च स्यादयशस्करम् ।
भूरिलाभमपि ग्राह्यं पण्यं पुण्यार्थिभिर्न तत् ॥

निष्पन्नवस्त्रसूत्रनाणकस्वर्णरूप्यादि पण्यं प्रायो निर्दोषम् । वाणिज्ये च यथा यथा स्वल्प आरम्भः स्यात्तथा तथा यतनीयम्। दुर्भिक्षादौवनिर्वाहे तु यदि बह्वारम्भं खरकर्माद्यपि करोति, तदाऽनिच्छुः स्वं निन्दन् सशूकतयैव करोति । यदुक्तमागमोक्तभावश्रावकलक्षणे—

वज्जइ तिव्वारंभं कुणइ अकामो अनिव्वहंतो उ ।
थुणइ निरारंभजणं, दयालुओ सव्वजीवेसु ॥

धन्ना हु महामुणिणो, मणसावि करंति जे न परपीडं ।
आरंभपापविरिया, भुंजंति तिकोडिपरिसुद्धं ॥

अदृष्टमपरीक्षितं च पण्यं न स्वीकार्यम् । समुदितं शङ्कास्पदं च समुदितैरेव ग्राह्यं न त्वेकाकिना, विषमपाते तथैव साहाय्यकादिभावात् । उक्तं—

क्रयाणकेष्वदृष्टेषु न सत्यङ्कारमर्पयेत् ।
दद्याच्च बहुभिः सार्द्धमिच्छेल्लक्ष्मीं वणिग् यदि ॥

क्षेत्रतः स्वचक्रपरचक्रमान्द्यव्यसनाद्युपद्रवरहिते धर्मसामग्रीसहिते च क्षेत्रे व्यवहार्यं, न त्वन्यत्र बहुलाभेऽपि । कालतोऽष्टाह्निकात्रय-पर्वतिथ्यादिकं वक्ष्यमाणं वर्षादिकालविरुद्धं च त्याज्यम् । भावतोऽनेके भेदाः ।

तद्यथा—क्षत्रियव्यापारिनृपाद्यैः सह व्यवहारः स्वल्पोऽपि न प्रायो गुणाय । स्वहस्तदत्तवित्तयाचनेऽपि येभ्यो भीयते, तैः सह शुभोदर्कः कथं नाम स्वल्पोऽपि व्यवहारः ? । तदाह—

व्यापारिभिश्च विप्रैश्च सायुधैश्च वणिग्वरः ।
श्रियमिच्छन्न कुर्वीत व्यवहारं कदाचन ॥

उद्धारके च विरोधकारकैः कैरपि सह न व्यवहार्यम् । यतः—

संङ्ग्रहेऽर्थोऽपि जायेत प्रस्तावे तस्य विक्रयात् ।
उद्धारे नोचितः सोऽपि वैरविग्रहकारिणि ॥

नटे विटे च वेश्यायां द्यूतकारे विशेषतः ।
उद्धारके न दातव्यं मूलनाशो भविष्यति ॥

कलान्तरव्यवहारोऽपि समधिकग्रहणकादानादिनैवोचितः, अन्यथा तन्मार्गणादिहेतुकक्लेशविरोधधर्महानिधरणाद्यनेकानर्थापत्तेः । अत्र पुत्रशिक्षादृष्टान्तः । तस्मादुद्धारे क्वापि न व्यवहार्यम्। अनिर्वहंस्तु यदि तथापि व्यवहरति, तदा सत्यवादिभिरेव सह कलान्तरमपि देशकालाद्य-पेक्षयैकद्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकवृद्ध्यादिरूपं शिष्टजनानिन्दितमेव ग्राह्यम् । दायकेनापि प्रोक्तवेलाया अर्वागेव तद्देयं, सज्जननिर्वाहाधीनत्वात्पुंसः

प्रतिष्ठायाः । उक्तमपि—

> **तत्तिअमित्तं जंपह जत्तिअमित्तस्स निक्कयं वहह ।**
> **तं उक्खिवेह भारं जं अद्धपहे न छंडेइ ॥**

जातु धनहान्यादिना दातुमशक्तः, शनैः शनैस्तदर्पणस्वीकारादिनोत्तमर्णः सन्तोष्यः, अन्यथा विश्वासहान्या व्यवहारभङ्गप्रसङ्गः । ऋणच्छेदे सर्वशक्त्या यतितव्यम् । को हि मूढधीर्भवद्वयपराभवकारणमृणं क्षणमात्रमपि धारयेत् । यदुक्तं—

> **धर्मारम्भे ऋणच्छेदे, कन्यादाने धनागमे ।**
> **शत्रुघातेऽग्निरोगे च, कालक्षेपं न कारयेत् ॥**
>
> **तैलाभ्यङ्गमृणच्छेदं कन्याभरणमेव च ।**
> **एतानि सद्योदुःखानि, परिणामे सुखानि तु ॥**

स्वनिर्वाहाऽक्षमतया ऋणदानाशक्तेन तूत्तमर्णगृहे यथार्हकर्मकरणादिनापि ऋणमुच्छेद्यम्, अन्यथा भवान्तरे तद्गृहे कर्मकर-महिष-वृषभ-करभ-रासभ-वेसर-तुरगादित्वस्यापि सम्भवात् । उत्तमर्णेनापि सर्वथा ऋणदानाशक्तो न याच्यो, मुधैव क्लेशपापवृद्ध्यादिभावात् । किन्तु 'यदा शक्नोषि तदा दद्याः, नो चेदिदं धर्मपदे मे भूयात्' इति वाच्यः । न तु ऋणसम्बन्धश्चिरं स्थाप्यः, तथा सत्यायुःसमाप्तौ भवान्तरे द्वयोर्मिथः सम्बन्धवैरवृद्ध्याद्यापत्तेः । अत्र श्रेष्ठिभावड दृष्टान्तः । ऋणसम्बन्धे हि प्रायः कलहाऽनिवृत्तेर्वैरवृद्ध्याद्यपि प्रतीतम् । तस्मादृणसम्बन्धस्तद्भवे एव यथाकथञ्चिन्निर्वाल्यः । अन्यत्रापि व्यवहारे निजस्वस्याचटने धर्मार्थमिदमिति चिन्त्यं धर्मार्थिना । अतः साधर्मिकैरेव सह मुख्यवृत्त्या व्यवहारो न्याय्यः, तत्पार्श्वे स्थितस्य निजस्वस्य धर्मोपयोगित्वसम्भवात् । म्लेच्छादिपार्श्वाल्लभ्ये तु यत्र कोऽपि पुण्योपयोगो न स्यात्, तस्य प्राप्त्यसम्भवे व्युत्सर्जनमेव युक्तम् । व्युत्सर्गादनु प्राप्तं तु तत्सङ्घस्यैव धर्मव्ययार्थमर्प्यम् । एवं स्वकीयं गतमपि वित्तवस्तु शस्त्रादिप्राप्त्यसम्भवे

व्युत्सृज्यम्, यथा तदुत्थं पापं न लगेत् । इत्थं युक्त्यानन्तभवसत्कं गेहदेहकुटुम्बवित्तशस्त्रादि सर्वं पापहेतु विवेकिना व्युत्सर्जनीयम्, अन्यथा तदुत्थदुष्कृतस्यानन्तैरपि भवैरनिवृत्तेः । न चैतदनागमिकम्, पञ्चमाङ्गे पञ्चमशते षष्ठोद्देशके व्याधेन मृगे हते धनुःशरज्यालोहादिजीवानामपि हिंसादिक्रियाया उक्तत्वात् । न च क्वचित् किञ्चिद्धनहान्यादिना निर्वेदं यायाद्, अनिर्वेदस्यैव श्रियो मूलत्वात् । उच्यते च–

सुव्यवसायिनि कुशले, क्लेशसहिष्णौ समुद्यतारम्भे ।
नरि पृष्ठतो विलग्ने, यास्यति दूरं कियल्लक्ष्मीः ? ॥

यत्र च धनमर्ज्यते तत्र किञ्चिद् यात्यपि, बीजनाशपूर्विकैव हि कर्षकस्यापि धान्यसम्पत्तिः । दुर्दैववशाच्च बहुधनादिहानावपि न दैन्याद्याश्रयेत्, किन्तु धर्मकरणादियथार्हतत्प्रतिक्रियायै प्रयतेत । आह हि–

म्लानोऽपि रोहति तरुः, क्षीणोऽप्युपचीयते पुनश्चन्द्रः ।
इति विमृशन्तः सन्तः सन्तप्यन्ते न विपदाऽपि ॥

विपदां संपदां चापि, महतामेव सम्भवः ।
कृशता पूर्णता चापि, चन्द्र एव न चोडुषु ॥

विच्छायतां व्रजसि किं ? सहकारशाखिन् !
यत्फाल्गुनेन सहसाऽपहृता मम श्रीः ।
प्राप्ते वसन्तसमये तव सा विभूतिर्भूयो
भविष्यतितरामचिरादवश्यम् ॥

अत्राभड-प्रबन्धः ।

प्राक्कृतदुष्कृतदौरात्म्यात् पूर्वावस्थाया अप्राप्तावपि धैर्यमेवावलम्ब्यम् । विपदब्धौ तस्यैव पोतायमानत्वात् । कस्य वा सर्वे दिवसाः सदृशाः स्युः ? । भण्यतेऽपि–

को इत्थ सया सुहिओ, कस्सव लच्छी थिराइं पिम्माइं ।
को मच्चुणा न गसिओ, को गिद्धो नेव विसएसु ॥

ईदृशि विषमे च सन्तोष एव सर्वसुखमूलमालम्बनीयः, अन्यथा तच्चिन्तार्त्या भवद्वयकार्येभ्योऽपि परिभ्रश्येत । तत उक्तम्—

चिंता नामेण नई, आसासलिलेण पूरिआ वहई ।
बुड्डेसि मंद तारुअ संतोसतरंडए लग्ग ॥

यदा च विविधोपायकरणेऽपि स्वभाग्यदशाया हीनत्वमेवानुभवति, तदा कस्यचिद्भाग्यवतः सुयुक्त्या कथमप्याधारं गृह्णीयात् । काष्ठाधारेण हि लोहपाषाणाद्यपि तरति ।

निर्दयत्वमहङ्कारस्तृष्णा कर्कशभाषणम् ।
नीचपात्रप्रियत्वं च पञ्च श्रीसहचारिणः ॥

इत्युक्तिर्ह्यसत्प्रकृत्यपेक्षा । तेन भूरिद्रव्यलाभेऽपि न गर्वादि कुर्वीत । यतः—

विपदि न दीनं संपदि न गर्वितं सव्यथं परव्यसने ।
हृष्यति चात्मव्यसने येषां चेतो नमस्तेभ्यः ॥

जं जं खमइ समत्थो, धणवंतो जं न गव्विओ होइ ।
जं च सविज्जो नमिओ, तिहिं तेहिं अलंकिआ पुहवी ॥

न च केनापि सह स्वल्पमपि कलहायेत, विशिष्य च महद्भिः । यतः—

वर्जयेत् कासवांश्चौर्यं, निद्रावान् चर्मचोरिकाम् ।
रोगवान् रसनालौल्यं, धनवानन्यतः कलिम् ॥

अत्थवइणा निवइणा, पक्खवया बलवया पयंडेण ।
गुरुणा नीएण तवस्सिणा य सह वज्जए वायं ॥

जातु महता सहार्थादिसम्बन्धः स्यात्तदा प्रणिपातादिनैव स्वकार्यसिद्धिर्न तु बलकलहादिना । पञ्चाख्यानेऽप्याख्यातम्—

उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत् ।
नीचमल्पप्रदानेन स्वतुल्यं तु पराक्रमैः ॥

धनार्थी धनवांश्च विशिष्य क्षमामाद्रियेत् । क्षमा हि श्रीवृद्धिरक्षयोः

क्षमा । तदाह—

होममन्त्रबलं विप्रे, नीतिशास्त्रबलं नृपे ।
राजा बलमनाथानां, वणिक्पुत्रे क्षमा बलम् ॥

अर्थस्य मूलं प्रियवाक् क्षमा च, कामस्य वित्तं च वपुर्वयश्च ।
धर्मस्य दानं च दया दमश्च, मोक्षस्य सर्वार्थनिवृत्तिरेव ॥

दन्तकलहस्तु सर्वत्र सर्वथा परिहार्यो, यदुक्तं श्रीदारिद्र्यसंवादे—

गुरवो यत्र पूज्यन्ते, वित्तं यत्र नयार्जितम् ।
अदन्तकलहो यत्र, तत्र शक्र वसाम्यहम् ॥

द्यूतपोषी निजद्वेषी धातुवादी सदालसः ।
आयव्ययस्यानालोची तत्र तिष्ठाम्यहं सदा ॥

लभ्यमार्गणाद्यप्यकठिनानिन्दितवृत्त्यैव युक्तम्, अन्यथाऽधर्मणदाक्षिण्यलज्जादिलोपेन धनधर्मप्रतिष्ठाहान्याद्यापत्तेः । अतः स्वयं लङ्घनेऽपि परलङ्घनादि वर्ज्यम् । स्वयं मुक्त्वा परलङ्घनं तु सर्वथाऽनर्हम् । भोजनाद्यन्तरायस्य ढण्ढणकुमारादिवद्धृशं दुस्सहत्वात् । यावच्च कार्यं साम्ना सिद्ध्यति न तावदसाम्ना, विशिष्य वणिगादीनाम् । वदन्त्यपि—

यद्यप्युपायाश्चत्वारः, प्रथिताः साध्यसाधने ।
सञ्ज्ञामात्रं फलं तेषां सिद्धिः साम्नि प्रतिष्ठिता ॥

मार्दवेनैव वश्याः स्युर्येऽपि तीक्ष्णाः सुनिष्ठुराः ।
जिह्वामुपासते पश्य दन्ताः कर्मकरा इव ॥

लभ्यदेयादिसम्बन्धे भ्रान्तिविस्मृत्यादिवैमत्योत्पत्तावपि मिथः सर्वथा विवादं न कुर्यात्, किन्तु न्यायकरचतुर-चतुष्पञ्च आप्तप्रतिष्ठाप्राप्तपुरुषा यथा कथयन्ति तथा मान्यम्, अन्यथा विवादभङ्गाभावात् । यतः—

पैरैव निवर्तेत, विवादः सोदरेष्वपि ।
विरलात्कङ्कतः कुर्यात्, अन्योऽन्यं गूढमूर्द्धजान् ॥

तैरप्यपक्षपातेन मध्यस्थतयैव न्यायः कार्यः । सर्वं सम्यक् परीक्ष्यं स्वजनसाधर्मिकादिकार्ये, न तु सर्वत्र । यतो निर्लोभतयैव सम्यक्

न्यायकरणेऽपि यथा विवादभङ्गमहत्त्वादिर्गुणस्तथा दोषोऽपि महान् । विवादापनोदाय कस्याप्यसदपि देयं क्रियते, अन्यस्य च सदापि भज्यते सम्यगपरिज्ञानादिना ।

अत्र न्यायकरज्ञातम् ।

तथा परमत्सरं क्वापि न कुर्यात् । कर्मायत्ता हि भूतयः, किं मुधा मत्सरेण भवद्वयेऽपि दुःखाकरेण ? । आचक्ष्महि च–

यादृशं चिन्त्यतेऽन्यस्य तादृशं स्वयमाप्यते ।
इति जानन् कथं कुर्यात् परवृद्धिषु मत्सरम् ? ॥

तथा धान्यौषधवस्त्रादिवस्तुविक्रयार्त्तावपि दुर्भिक्षव्याधिवृद्धि-वस्त्रादिवस्तुक्षयादि जगद्दुःखकृत् सर्वथा नाभिलषेत्, नापि दैवात्तज्जात-मनुमोदेत, मुधा मनोमालिन्याद्यापत्तेः । तदाहुः–

उचिअं मुत्तूण कलं, दव्वाइकमागयं च उक्करिसं ।
निवडिअमवि जाणंतो, परस्स संतं न गिण्हिज्जा ॥

अस्या व्याख्या–उचितकला शतं प्रति चतुष्कपञ्चकवृद्ध्यादिरूपा । '**व्याजे स्याद् द्विगुणं वित्तम्**' इत्युक्तेः द्विगुणद्रव्यत्रिगुणधान्यादिरूपा वा तां, तथा द्रव्यं गणिमधरिमादि, आदिशब्दात्तत्तद्गतानेकभेदग्रहः, तेषां द्रव्यादीनां क्रमेण द्रव्यक्षयलक्षणेनागतः सम्पन्नो य उत्कर्षोऽर्थ-वृद्धिरूपः, तं मुक्त्वा शेषं न गृह्णीयात् । कोऽर्थः ? यदि कथञ्चित् पूगफलादिद्रव्याणां क्षयाद् द्विगुणादिलाभः स्यात्तदा तमदुष्टाशयतया गृह्णाति । न त्वेवं चिन्तयेत् सुन्दरं जातं यत् पूगफलादीनां क्षयोऽभूदिति । तथा निपतितमपि परसक्तं जानन्न गृह्णीयात् । कलान्तरादौ क्रयविक्रयादौ च देशकालाद्यपेक्षया य उचितः शिष्टजनानिन्दितो लाभः स एव ग्राह्य इत्युक्तमाद्यपञ्चाशकवृत्तौ । तथा कूटतूलामान-न्यूनाधिकवाणिज्य-रस-मेल-वस्तूमेलानुचितमूल्य-वृद्ध्यनुचित-कलान्तरग्रहण-लञ्चाप्रदानग्रहण-कूटकरकर्षण-कूटघृष्टनाणकाद्यर्पण-परकीयक्रयविक्रयभञ्जन-परकीय-

ग्राहकव्युद्ग्राहन-वणिकान्तरदर्शन-सान्धकारस्थानवस्त्रादिवाणिज्य-मषीभेदादिभिः सर्वथा परवञ्चनं वर्ज्यम् । यतः—

विधाय मायां विविधैरुपायैः, परस्य ये वञ्चनमाचरन्ति ।
ते वञ्चयन्ति त्रिदिवापवर्गसुखान्महामोहसखाः स्वमेव ॥

न चैवं निस्वानां निर्वाहस्यैव दौष्कर्यम् । निर्वाहो हि स्वकर्मणैव स्यात्, व्यवहारशुद्धौ तु बहुग्राहकागमनादिना विशिष्य । अत्र व्यवहारशुद्धौ हेलाकनिदर्शनम् ।

स्वामिमित्रविश्वस्तदेवगुरुवृद्धबालद्रोहन्यासापहारादीनि तु तद्धत्याप्रायाणि महापातकानि सर्वथा विशिष्य वर्जनीयानि । यतः—

कूटसाक्षी दीर्घरोषी, विश्वस्तघ्नः कृतघ्नकः ।
चत्वारः कर्मचाण्डाला, पञ्चमो जातिसम्भवः ॥

अत्र विश्वस्तवञ्चने विसेमिराद्दृष्टान्तः ।

इह पापं द्विधा, गोप्यं स्फुटं च । गोप्यमपि द्विधा, लघु महच्च । लघु कूटतुलामानादि, महद्विश्वासघातादि । स्फुटमपि द्विधा, कुलाचारेण निर्लज्जत्वादिना च । कुलाचारेण गृहिणामारम्भादि म्लेच्छानां हिंसादि च । निर्लज्जत्वादिना तु यतिवेषस्य हिंसादि । तत्र निर्लज्जत्वादिना स्फुटेऽनन्तसंसारित्वाद्यपि प्रवचनोड्डाहादिहेतुत्वात् । कुलाचारेण पुनः स्फुटे स्तोकः कर्मबन्धो गोप्ये तु तीव्रतरोऽसत्यमयत्वात् । असत्यं च मनोवाक्कायैस्त्रिविधमपि महत्तमं पातकं, तद्वद्भिरेव गोप्यपापकरणात् । न ह्यसत्यत्यागी गोप्यपापे क्वापि प्रवर्त्तते । असत्यप्रवृत्तेश्च निःशूकता स्यात् । निःशूकतायां च स्वामिमित्रविश्वस्तद्रोहादीन्यपि महापातकानि कुर्यात्, तत एवोक्तं योगशास्त्रान्तरश्लोकेषु—

एकत्राऽसत्यजं पापं पापं निःशेषमन्यतः ।
द्वयोस्तुलाविधृतयोराद्यमेवातिरिच्यते ॥

एवं चासत्यमयगोप्यपापरूपस्य परवञ्चनस्य वर्जने सर्वशक्त्या

यतनीयम् । न्याय एव हि परमार्थतोऽर्थोपार्जनोपायोपनिषद् । दृश्यते हि सम्प्रत्यपि न्यायानुसारिणां स्वल्पस्वल्पार्थोपार्जनेऽपि धर्मस्थानादौ प्रत्यहं तद्व्ययेऽपि च कूपादीनामिवाक्षयद्रव्यत्वादि । परेषां तु पापपराणां बहुबहुद्रव्यलाभेऽपि तादृग्व्ययाभावेऽपि च मरुसरोवरादीनामिव द्रागेव क्षीणद्रव्यत्वादि । आह च—

आत्मनाशाय नोन्नत्यै, छिद्रेण परिपूर्णता ।
भूयो भूयो घटीयन्त्रं निमज्जत् किं न पश्यसि ? ॥

ननु न्यायधर्मैकनिष्ठा अपि केचिद् दौस्थ्यादिना नित्यं दुःखिता एव दृश्यन्ते, अन्ये तु अन्यायाधर्मैकनिष्ठा अप्यैश्वर्यादिना सुखिताश्च तत्कथं न्यायस्यैव प्राधान्यम् ? ***उच्यते***—अयं प्राक्कर्मकृतो विपाकविशेषो न तु एतद्भवकर्मकृतः । कर्म च चतुर्द्धा । यदाहुः श्रीधर्मघोषसूरिपादाः—

पुण्णाणुबंधि पुण्णं, तहेव पावाणुबंधि पुण्णं च ।
पुण्णाणुबंधि पावं, पावं पाव्वाणुबंधि तहा ॥

अविराहियजिणधम्मा, निरवायं निरूवमं च भवसायं ।
भरहुव्व लहंति जओ, पुण्णं पुण्णाणुबंधि तयं ॥

नीरोगाइगुणजुआ, महिड्ढिआ कोणिउव्व पावरया ।
पावाणुबंधिपुण्णा, हवंति अन्नाणकट्ठेण ॥

जं पुण पावस्सुदया, दरिद्दिणो दुक्खिआवि पावंति ।
जिणधम्मं तं पुण्णाणुबंधिपावं दयाइलवा ॥ द्रमकमहर्षिवत् ।

पावा पयंडकम्मा, निद्धम्मा निग्घिणा निरणुतावा ।
दुहिआवि पावनिरया, पावं पावाणुबंधि तयं ॥ कालशौकरिकादिवत् ।

बहिरंतरंगरिद्धी, जायइ पुण्णाणुबंधिपुण्णेणं ।
इक्कावि न जेसिं पुणो, धिद्धी मणुअत्तणं तेसिं ॥

जे खण्डभावणा पुण, करिंति न जिआ अखण्डिअं पुण्णं ।
ते अन्नभवे पावंति, संपया आवयाहिं जुआ ॥

एवं च यद्यपि कस्यचित्पापानुबन्धिपुण्यकर्मवशादैहलौकिकी

विपन्न दृश्यते, तथाप्याऽऽयत्यामवश्यं भाविन्येव । यतः—

> **पापेनैवार्थरागान्धः, फलमाप्नोति यत् क्वचित् ।**
> **बडिशामिषवत्तत्तमविनाश्य न जीर्यति ॥**

अतः स्वामिद्रोहहेतुं शुल्कभङ्गाद्यप्यत्राऽमुत्राऽप्यनर्थकृत्सर्वथा परिहरेत् । यत्र च स्वल्पोऽपि परोपतापस्तं व्यवहारं गृहाट्टकारणग्रहण-स्थित्यादि च सर्वं वर्जयेत् । न हि परनिःश्वासैः समृद्धिसुखादिवृद्धिः । यतः—

> **शाठ्येन मित्रं कपटेन धर्मं, परोपतापेन समृद्धिभावम् ।**
> **सुखेन विद्यां परूषेण नारीं, वाञ्छन्ति ये व्यक्तमपण्डितास्ते ॥**

यथा च जनानुरागः स्यात्तथैव यतितव्यम् । यतः—

> **जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं, गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते ।**
> **गुणप्रकर्षेण जनोऽनुरज्यते, जनानुरागप्रभवा हि संपदः ॥**

न च धनहानिवृद्धिसङ्ग्रहादि गुह्यं परेभ्यः प्रकाशयेत् । यतः—

> **स्वकीयं दारमाहारं, सुकृतं द्रविणं गुणम् ।**
> **दुष्कर्म मर्म मन्त्रञ्च, परेषां न प्रकाशयेत् ॥**

नापि तत्स्वरूपं केनापि पृष्टः कूटं वदेत्, किन्तु किमनेन प्रश्नेनेत्यादिभाषासमित्या प्रत्युत्तरयेत् । नृपगुर्वादिप्रश्ने तु यथास्थितमेव वाच्यम् । यतः—

> **सत्यं मित्रैः प्रियं स्त्रीभिरलीकं मधुरं द्विषा ।**
> **अनुकूलं च सत्यञ्च, वक्तव्यं स्वामिना सह ॥**

सत्यवादो हि पुंसः परा काष्ठा, तत एव विश्वासाद्युत्पत्तेः । अत्र महणसिंह-भीमदृष्टान्तौ

विषमे साहाय्यार्थं च समानधर्मधनप्रतिष्ठादिगुणं सुबुद्धिमन्नि(न्तं नि)र्लोभं च मित्रमेकं कुर्यात् । यदुक्तं रघुकाव्ये—

हीनान्यनुपकर्तॄणि, विवृद्धानि विकुर्वते ।
राज्ञा मध्यमशक्तीनि, मित्राणि स्थापितान्यतः ॥ अन्यत्रापि–

तत्र तिष्ठति न भ्राता, न पिताऽन्योऽपि वा जनः ।
पुंसामापत्प्रतीकारं, सन्मित्रं यत्र तिष्ठति ॥

ईश्वरेण समं प्रीतिर्न मे लक्ष्मण ! रोचते ।
गते च गौरवं नास्ति, आगते च धनक्षयः ॥

इति युक्तोक्तिसद्भावेऽपि यदि महता सह कथमपि प्रीतिः स्यात्तदा दुःसाधकार्यसिद्ध्यादयोऽनेके गुणाः । यतः–

आपण पइं प्रभु होइ, इकि प्रभु किज्जइ हत्थि ।
कज्जकरे वा माणुसह अवरउ मग्ग न अत्थि ॥

लघुरपि च मित्रीकृतो महतोऽप्यवसरे महते गुणाय स्यात् । उक्तञ्च पञ्चाख्याने–

कर्त्तव्यान्येव मित्राणि, सबलान्यबलान्यपि ।
हस्तियूथं वने बद्धं, मूषकेण विमोचितम् ॥

नहि लघुसाध्यानि कार्याणि महद्भिः समुदितैरपि साधयितुं शक्यानि। सूचीकार्यं हि सूच्यैव सिद्ध्यति न तु खड्गादिभिः, तृणकार्यं तृणेनैव न तु गजादिभिः । तदवादिष्म–

तृणकणलवणानलकज्जलगोमयमृदश्मभस्मायः ।
सूचीचूर्णौषधकुञ्चिकादि चानन्यसमकार्यम् ॥

मुखदाक्षिण्यादि तु दुर्जनादिभिरपि न जह्यात् । यतः–

सद्भावेन हरेन् मित्रं, सन्मानेन च बान्धवान् ।
स्त्रीभृत्यान् प्रेमदानाभ्यां, दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥

क्वचिच्च स्वकार्यसिद्ध्यै खलानपि पुरस्कुर्यात् । यदभ्यधिष्म–

खलान् क्वापि पुस्कृत्य, स्वकृत्यं साधयेत् बुधः ।
रसभुक् क्लेशरसिकान्, रसना दशनानिव ॥

प्रायः कण्टकसण्टङ्कं, विना निर्वाह एव न ।
क्षेत्रग्रामगृहाराममुख्यरक्षा हि तद्वशा ॥

प्रीतिपदे च सर्वथाऽर्थसम्बन्धादि वर्जयेत् । यतः—

कुर्यात्तत्रार्थसम्बन्धमिच्छेद्यत्र न सौहृदम् ।
यदृच्छया न तिष्ठेच्च, प्रतिष्ठाभ्रंशभीरुकः ॥

सोमनीतावपि—अर्थसम्बन्धः सहवासश्च नो अकलहः । न च साक्षिणं विना मित्रगृहेऽपि स्थापनिकास्थापनं, मित्रादिहस्ते न स्वद्रव्य-प्रेषणाद्यपि युक्तम्, अविश्वासस्यार्थमूलत्वाद्विश्वासस्य चानर्थमूलत्वात् । यदाह—

न विश्वसेदविश्वस्ते, विश्वस्तेऽपि न विश्वसेत् ।
विश्वासाद्भयमुत्पन्नं, मूलादपि निकृन्तति ॥

गुप्तमुक्तस्थापनिकया च को वा सुहृदपि न लोलुभ्यते ? भण्यते-ऽपि—

निक्षेपे पतिते हर्म्ये, श्रेष्ठी स्तौति स्वदेवताम् ।
यदीशो म्रियतामाशु, तुभ्यं दास्यामि याचितम् ॥ अस्माभिरप्युक्तं—

अत्थो नूणमणत्थो, अग्गीव परं गिहीण तेण विणा ।
कहमवि न हु निव्वाहो, ता तं जुत्तीइ रक्खिज्जा ॥

अत्र श्रेष्ठिधनेश्वरसम्बन्धः । साक्षिकरणे कथानकम् ।

तस्मात्स्थापनिका गुप्तवृत्त्या न मोच्या न ग्राह्या वा, किन्तु कियत्स्वजनसमक्षमेव मोच्या ग्राह्या च । न च धनिकानुमतिं विना सा चालयितुमपि युज्यते, किं पुनर्वाणिज्यादौ व्यापारयितुम् । जातु न्यासकृदन्यत्र मृतस्तदा तत्सुतादेः सार्पणीया । तत्सुताद्यभावे तु सर्वसमक्षं धर्मस्थाने व्ययितव्याः ।

नाप्युद्धारनिक्षेपादिसमग्राऽऽयव्ययटिप्पनादौ स्वल्पमप्यालस्यं कुर्यात् । यत उक्तं—

ग्रन्थिबन्धे परीक्षायां, गणने गोपने व्यये ।
लेख्यके च कृतालस्यो, नरः शीघ्रं विनश्यति ॥

भ्रान्तिबहुलो हि जन्तुः, टिप्पनादि विना भ्रान्तौ मुधा कर्मबन्धादिदोषोऽपि । योगक्षेमादिसिद्ध्यर्थं च रविरिवेन्दुना राजादिः कश्चिन्नायकोऽप्यनुसरणीयः, अन्यथा पदे पदे पराभवादिभावात् । उक्तश्च–

सुहृदामुपकारकारणाद् द्विषतां चाप्यपकारकारणात् ।
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न बिभर्त्ति केवलम् ॥

मन्त्रिवस्तुपालसाधुपेथडाद्यैरपि नृपाश्रयेणैव प्रासादाद्यनेकतत्तत्पुण्यकृत्यानि चक्रिरे । तथा द्यूतधातुवादादि दूरतः परिवर्जयेत् । यतः–

जूअं धाउव्वाओ, अंजणसिद्धीरसायणे तण्हा ।
जक्खिणिविवरपवेसो, दइवे रुट्ठे मई होइ ॥

यथा तथा शपथादिकं च न विदध्याद्, विशिष्य च देवगुर्वादिविषयम् । तदभिहितं–

अलिएणवि सच्चेणवि, चेइअसम्मं करेइ जो मूढो ।
सो वमइ बोहिबीअं, अणंतसंसारिओ होइ ॥

नापि परप्रतिभूत्वादिसङ्कटे प्रविशेत् । यत्कार्पासिकः–

अनीश्वरस्य द्वे भार्ये, पथि क्षेत्रं द्विधा कृषिः ।
प्रातिभाव्यं च साक्ष्यञ्च, पञ्चाऽनर्थाः स्वयं कृताः ॥

तथा मुख्यवृत्त्या निवासग्रामे एव वाणिज्यादि कार्यम् । तथा सति कुटुम्बावियोगगृहकार्यधर्मकार्याद्यसीदनादयो गुणाः । तथा निर्वाहाभावे निवासदेशान्तर्व्यवहरेद्, एवमपि शीघ्रं शीघ्रं निजस्थानाऽऽगमनसम्भवादिना प्रायः पूर्वोक्ता गुणाः । को नाम हि नाम पामरोऽपि निजस्थाने निर्वाहसम्भवे देशान्तरक्लेशमाश्रयेत् । उक्तमपि–

जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च श्रूयन्ते किल भारत ! ।
दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥

अन्यथा च निर्वोढुमशक्तो यदि देशान्तरे व्यवहारं कुर्यात्तथापि न स्वयं नापि पुत्रादिभिः, किन्तु सुपरीक्षितवणिक्पुत्रादिभिः । जातु स्वयमेव देशान्तरे यायात्, तदापि सुमुहूर्त्तशकुननिमित्तदेवगुरुवन्दनादि-माङ्गल्यविधिना बहुभाग्यवत्सार्थमध्यवर्त्ती निद्रादिप्रमादवर्जी कियद्भिः स्वकीयज्ञातीयसुपरिचितादिभिः सहैव सुयत्नेनैव व्रजेद् व्यवहरेत्तिष्ठेच्च । भाग्यवता चैकेनापि सार्थस्य विघ्नं टलति । ततो भाग्यवत्सार्थो ग्राह्यः । लभ्यदेयनिध्यादि च सर्वं पितृभ्रातृपुत्रादीनां च सर्वदापि ज्ञापयेत्, विशिष्य च प्रस्थानावसरे, अन्यथा दुर्दैवात्तस्यायुःसमाप्तौ सत्यपि विभवे पित्रादीनां मुधा दारिद्र्यादिदुःखं कृतं स्यात्, स्वकीयांश्च सर्वानपि यथार्ह-चिन्ताकरणशिक्षाप्रदानपूर्वं सबहुमानं सम्भाष्यैव प्रतिष्ठते । उक्तञ्च—

अवमन्य माननीयान्निर्भर्त्स्य स्त्रीं च कमपि सन्ताड्य ।
बालमपि रोदयित्वा जिजीविषुर्नैव निर्गच्छेत् ॥

आसन्नं च विशेषपर्वोत्सवादि कृत्वा व्रजति । यतः—

उत्सवमशनं स्नानं प्रगुणं चोपेक्ष्य मङ्गलमशेषम् ।
असमापिते च सूतकयुगेऽङ्गनर्त्तौ च नो यायात् ॥

एवमन्यदपि शास्त्राद्यनुसारेण यथोचितं चिन्तनीयम् । तथा चाह—

क्षीरं भुक्त्वा रतं कृत्वा स्नात्वाऽऽहत्य गृहाङ्गनाम् ।
वान्त्वा निष्ठीव्य चाक्रोशं, श्रुत्वा च प्रचलेन्न हि ॥

कारयित्वा नरः क्षौरमश्रुमोक्षं विधाय च ।
गच्छेद् ग्रामान्तरे नैव, शकुनाऽपाटवेन च ॥

कार्याय चलितः स्थानाद् वहन्नाडिपदं पुरः ।
कुर्वन् वाञ्छितसिद्धीनां भाजनं जायते नरः ॥

रोगिवृद्धद्विजान्धानां, धेनुपूज्यक्षमाभुजाम् ।
गर्भिणीभारभुग्नानां, दत्वा मार्गं व्रजेद्बुधः ॥

धान्यं पक्वमपक्वं वा, पूजार्हं मन्त्रमण्डलम् ।
न त्यक्तोद्वर्तनं लङ्घ्यं, स्नानाम्भोऽसृक्शवानि च ॥

निष्ठ्यूतश्लेष्मविण्मूत्रज्वलद्वह्निभुजङ्गमान् ।
मनुष्यमायुधं धीमान्, कदाऽप्युल्लङ्घयेन्न च ॥
नदीतीरे गवां गोष्ठे, क्षीरवृक्षे जलाश्रये ।
आरामेषु च कूपादाविष्टबन्धुं विसर्जयेत् ॥
क्षेमार्थी वृक्षमूलं न, निशीथिन्यां समाश्रयेत् ।
नासमाप्ते नरो दूरं, गच्छेदुत्सवसूतके ॥
नासहायो न चाज्ञातैर्नैव दासैः समं तथा ।
नातिमध्यन्दिने नार्द्धरात्रे मार्गे बुधो व्रजेत् ॥
क्रूरैरारक्षकैः कर्णेजपैः कारुजनैस्तथा ।
कुमित्रैश्च समं गोष्ठी, चर्यां चाकालिकीं त्यजेत् ॥
महिषाणां खराणाञ्च, धेनूनां चाधिरोहणम् ।
खेदस्पृशाऽपि नो कार्यमिच्छता श्रियमात्मनः ॥
गजात् करसहस्रेण, शकटात्पञ्चभिः करैः ।
शृङ्गिणोऽश्वाच्च गन्तव्यं, दूरेण दशभिः करैः ॥
नाशम्बलश्चलेन्मार्गे, भृशं सुप्यान्न वासरे ।
सहायानां च विश्वासं, विदधीत न धीधनः ॥
एकाकिना न गन्तव्यं, यदि कार्यशतं भवेत् ।
पश्य कर्कटमात्रेण, ब्राह्मणः परिरक्षितः ॥
एकाकिना न गन्तव्यं, कस्याप्येकाकिनो गृहे ।
नैवापरपथेनापि, विशेत् कस्यापि वेश्मनि ॥
न जीर्णां नावमारोहेन्नद्यामेको विशेन्न च ।
न चातुच्छमतिर्गच्छेत् सोदर्येण समं पथि ॥
न जलस्थलदुर्गाणि विकटामटवीं न च ।
न चागाधानि तोयानि, विनोपायं विलङ्घयेत् ॥
भूयांसः कोपना यत्र, भूयांसः सुखलिप्सवः ।
भूयांसः कृपणा यत्र, स सार्थः स्वार्थनाशकः ॥
सर्वे यत्र च नेतारः, सर्वे पण्डितमानिनः ।
सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति, तद् वृन्दमवसीदति ॥

बद्धवध्याश्रये द्यूतस्थाने परिभवास्पदे ।
भाण्डागारे न गन्तव्यं, परस्याऽन्तःपुरे न च ॥
अमनोज्ञे श्मशाने च, शून्यस्थाने चतुष्पथे ।
तुषशुष्कतृणाकीर्णे, विषमावकरोषरे ॥
वृक्षाग्रे पर्वताग्रे च, नदीकूपतटे स्थितिम् ।
न कुर्याद् भस्मकेशेषु, कपालाङ्गारकेषु च ॥
कालकृत्यं न मोक्तव्यमतिखिन्नैरपि ध्रुवम् ।
नाप्नोति पुरुषार्थानां, फलं क्लेशाऽजितः पुमान् ॥
भवेत् परिभवस्थानं पुमान् प्रायो निराकृतिः ।
विशेषाडम्बरस्तेन, न मोच्यः सुधिया क्वचित् ॥

देशान्तरगतश्च विशिष्य यथार्हाऽऽडम्बरसर्वाङ्गीणधर्मनिष्ठो भूयात्, तथैव महत्त्वबहुमानविलोक्यमानकार्यसिद्ध्यादिसम्भवात् । विदेशे च बहुबहुलाभाप्तावपि नातिबहु तिष्ठेद् बहुस्थितौ गृहसूत्रवैसंस्थूल्यादि-दोषापत्तेः, काष्ठश्रेष्ठ्यादेरिव । समुदितक्रयविक्रयादिप्रारम्भे चाविघ्ने-नाभिमतलाभादिकार्यसिद्ध्यर्थं पञ्चपरमेष्ठिस्मरणश्रीगौतमादिनामग्रहण-कियत्तद्वस्तुश्रीदेवगुर्वाद्युपयोगित्वकरणादि कर्त्तव्यं, धर्मप्राधान्येनैव सर्वत्र साफल्यभावात् । धनार्जनार्थमुपक्रमं कुर्वाणेन च सप्तक्षेत्रीव्ययादि-धर्ममनोरथा निरन्तरं महान्त एव कर्त्तव्याः । ऊचुश्च—

उच्चैर्मनोरथाः कार्याः, सर्वदैव मनस्विना ।
विधिस्तदनुमानेन, संपदे यतते यतः ॥
यत्नः कामार्थयशसां, कृतोऽपि विफलो भवेत् ।
धर्मकर्मसमारम्भसङ्कल्पोऽपि न निष्फलः ॥

लाभसम्भवे च तदनुरूपं तान् मनोरथान् सफलीकुर्यात् । यतः—

ववसायफलं विहवो, विहवस्स फलं सुपत्तविणिओगो ।
तयभावे ववसाओ, विहवोवि अ दुग्गइनिमित्तं ॥

एवञ्च निजऋद्धेर्धर्मर्द्धित्वं स्यादन्यथा तु पापर्द्धित्वम् । उक्तञ्च—

धम्मिड्ढी भोगिड्ढी, पाविड्ढी इअ तिहा भवे इड्ढी ।
सा भन्नइ धम्मिड्ढी, जा दिज्जइ धम्मकज्जेसु ॥
सा भोगिड्ढी गिज्जइ, सरीरभोगम्मि जीइ उवओगो ।
जा दाणभोगरहिआ, सा पाविड्ढी अणत्थफला ॥
पाविड्ढी पाविज्जइ, फलेण पावस्स पुव्वविहिअस्स ।
पावेण भाविणा वा, इत्थत्थे सुणह दिट्ठंतं ॥

अतो देवपूजाऽन्नदानादिकैः प्रत्यहं पुण्यैः सङ्घपूजासाधर्मिकवात्सल्यादिकैरवसरपुण्यैश्च निजर्द्धिः पुण्योपयोगिनी कार्या । यद्यप्यवसरपुण्यानि बहुव्ययसाध्यत्वेन महान्ति, प्रत्यहं पुण्यानि च लघूनि तथापि प्रत्यहं पुण्येषु निरन्तरं भवत्सु भूयस्तरं फलं, तत्पूर्वकमेवावसरपुण्यकरणस्यौचित्यात् । न च धनस्तोकत्वादिना धर्मकार्यविलम्बादि कार्यम् । यदुवाच—

देयं स्तोकादपि स्तोकं, न व्यपेक्ष्यो महोदयः ।
इच्छानुसारिणी शक्तिः, कदा कस्य भविष्यति ॥
श्वःकार्यमद्य कुर्वीत, पूर्वाह्णे चापराह्णिकम् ।
न हि मृत्युः प्रतीक्षेत, कृतं चास्य न वा कृतम् ॥

अर्थार्जनार्थमपि यथार्हं प्रत्यहं प्रयतते । यतः—

वणिग् वेश्या कविर्भट्टस्तस्करः कितवो द्विजः ।
यत्रोऽपूर्वार्थलाभो न, मन्यते तदहर्वृथा ॥

न च स्वल्पसम्पदेव तदुद्यमान्निवर्त्तते । यन्माघः—

संपदा सुस्थितम्मन्यो, भवति स्वल्पयापि यः ।
कृतकृत्यो विधिर्मन्ये, न वर्द्धयति तस्य ताम् ॥

नाप्यतितृष्णां कुर्यात् । यल्लोकेऽप्युक्तं-

अतिलोभो न कर्तव्यो, लोभं नैव परित्यजेत् ।
अतिलोभाभिभूतात्मा, सगरः सागरं गतः ॥

न च यावदित्थं कस्यापि प्राप्तिसम्भवो, नहि रङ्कश्चक्रित्वाद्युच्चैर-

भिलषन् अपि कदाप्याप्नोति । भोजनाच्छादनादि तु प्राप्नोत्यपि । वदवादिष्म–

स्वानुमित्या मितीकुर्यादिच्छामिच्छाफलार्थिकः ।
लोकेऽपि लभ्येत मितं, मार्गितं नाऽमितं क्वचित् ॥

ततः स्वभाग्याद्यनुसारेणैवेच्छां कुर्याद्, अधिकाधिकेच्छायां तु तदलाभात्तदर्त्याऽतिदुःखितैव स्यात् । कोटीपूरणार्थ-बहुक्लेशसासहिनवनवतिटङ्कलक्षाधिपधनश्रेष्ठ्यादिवत् । आख्यातं च–

आकाङ्क्षितानि जन्तूनां, सम्पद्यन्ते यथा यथा ।
तथा तथा विशेषाप्तौ, मनो भवति दुःखितम् ॥
आशादासस्तु यो जातो, दासस्त्रिभुवनस्य सः ।
आशा दासीकृता येन, तस्य दास्ये जगत्त्रयी ॥

गृहस्थेन चान्योन्याप्रतिबन्धेन त्रिवर्गोऽपि साध्यः । यतः–

धम्मो अत्थो कामो, पुरिसत्था वन्निया तओ लोए ।
तिण्हंपि जहावसरं, सेवा संसिज्जइ बुहेहिं ॥

तत्र धर्मार्थयोरुपघातेन तादात्विकविषयसुखलुब्धो वनगज इव को नाम न भवत्यास्पदमापदाम् । न च तस्य धनं धर्मः शरीरं वा यस्य कामेऽत्यन्तासक्तिः । धर्मकामातिक्रमाद्धनमुपार्जितं परेऽनुभवन्ति, स्वयं तु परं पापस्य भाजनं सिंह इव सिन्धुरवधात्। अर्थकामातिक्रमेण च धर्मसेवा यतीनामेव धर्मो न गृहस्थानाम् । न च धर्मबाधयाऽर्थकामौ सेवेत, यतो बीजभोजिनः कुटुम्बिन इव नास्त्यधार्मिकस्यायत्यां किमपि कल्याणम् । उक्तञ्च सोमनीतावपि–

स खलु सुखी योऽमुत्रसुखाविरोधेनेहलोकसुखमनुभवतीति ।

एवमर्थबाधया धर्मकामौ सेवमानस्य ऋणाधिकत्वं, कामबाधया धर्मार्थौ सेवमानस्य गार्हस्थ्यसुखाद्यभावः स्यात् । एवं तादात्विकमूलहरकदर्येषु धर्मार्थकामानामन्योन्यबाधा सुलभैव । तथाहि–यः

किमप्यसञ्चिन्त्योत्पन्नमर्थमपव्येति स तादात्विकः १। यः पितृपैतामहमर्थमन्यायेन भक्षयति स मूलहरः २। यो भृत्यात्मपीडाभ्यामर्थं सञ्चिनोति, न च क्वचिदपि व्ययते स कदर्यः ३। तत्र तादात्विकमूलहरयोरर्थभ्रंशेन धर्मकामयोर्विनाशान्नास्ति कल्याणम् । कदर्यस्य त्वर्थसङ्ग्रहो राजदायादभूमितस्करादीनां निधिः, न तु धर्मकामयोर्हेतुः । यतः—

दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमिभुजो,
गृह्णन्तिच्छलमाकलय्य हुतभुग् भस्मीकरोति क्षणात् ।
अम्भः प्लावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ते हठात्,
दुर्वृत्तास्तनया नयन्ति निधनं धिग् बह्वधीनं धनम् ॥

मृत्युः शरीरगोप्तारं, रक्षितारं धनं धरा ।
दुश्चारिणीव हसति, स्वपतिं पुत्रवत्सलम् ॥

कीटिकासञ्चितं धान्यं मक्षिकासञ्चितं मधु ।
कृपणोपार्जिता लक्ष्मीः परैरेवोपभुज्यते ॥

अतस्त्रिवर्गस्य बाधा गृहस्थस्य कर्त्तुमनुचिता, यदा तु दैववशाद्भवति, तदोत्तरोत्तरबाधायां पूर्वपूर्वबाधा रक्षणीया । तत्र कामबाधायां धर्मार्थयोर्बाधा रक्षणीया, तयोः सतोः कामस्य सुकरोत्पादत्वात् । कामार्थयोर्बाधायां धर्मो रक्षणीयो धर्ममूलत्वादर्थकामयोः । उक्तञ्च—

धर्मश्चेन्नावसीदेत, कपालेनापि जीवतः ।
आढ्योऽस्मीत्यवगन्तव्यं, धर्मवित्ता हि साधवः ॥

त्रिवर्गसंसाधनमन्तरेण, पशोरिवायुर्विफलं नरस्य ।
तत्रापि धर्मं प्रवरं वदन्ति, न तं विना यद्भवतोऽर्थकामौ ॥

आयोचितश्च व्ययः । यन्नीतिशास्त्रम्—

पादमायान्निधिं कुर्यात् पादं वित्ताय कल्पयेत् ।
धर्मोपभोगयोः पादं, पादं भर्त्तव्यपोषणे ॥ केचित्त्वाहुः—

आयादर्द्धं नियुञ्जीत, धर्मे समधिकं ततः ।
शेषेण शेषं कुर्वीत, यत्नतस्तुच्छमैहिकम् ॥

निर्द्रव्यसदद्रव्ययोरयं विभाग इत्यप्येके । तथा—

जीअं कस्स न इट्ठं, कस्स य लच्छी न वल्लहा होइ ।
अवसरपत्ताइं पुणो दुन्नवि तणयाउ लहुअंति ॥

यशस्करे कर्मणि मित्रसङ्ग्रहे, प्रियासु नारीष्वधनेषु बन्धुषु ।
धर्मे विवाहे व्यसने रिपुक्षये, धनव्ययोऽष्टासु न गण्यते बुधैः ॥

यः काकणीमप्यपथप्रपन्नामन्वेषते निष्कसहस्रतुल्याम् ।
काले च कोटिष्वपि मुक्तहस्तस्तस्यानुबन्धं न जहाति लक्ष्मीः ॥

धर्म्ये व्ययश्च श्रीवशीकरणं तेनैव तस्याः स्थिरीभावात् । भाष्यतेऽपि—

मा मंस्थाः क्षीयते वित्तं, दीयमानं कदाचन ।
कूपारामगवादीनां, ददतामेव संपदः ॥

अत्र विद्यापतिश्रेष्ठि दृष्टान्तः एवं चार्थोपार्जननमशङ्कनीयत्व-प्रशंसनीयत्वहान्यविषयत्व-सुखसमाधिवृद्धिहेतुत्वपुण्यकार्योपयोगि-त्वादिनेहलोकपरलोकहितम् । पठितञ्च—

सर्वत्र शुचयो धीराः, स्वकर्मबलगर्विताः ।
कुकर्मनिहतात्मानः, पापाः सर्वत्र शङ्किताः ॥

अत्र न्यायान्यायधनार्जने मित्रद्वयवृत्तम् ।

अत्र न्यायार्जितवित्ते सोमनृपप्रबन्धः ।

इह न्यायार्जितवित्तसत्पात्रविनियोगाभ्यां चतुर्भङ्गी । तत्र न्यायागत-विभवसत्पात्रविनियोगरूपः प्रथमो भङ्गोऽक्षेपेण पुण्यानुबन्धिपुण्य-हेतुत्वात्सुदेवत्वभोगभूमिमनुष्यसम्यक्त्वादिप्राप्त्या आसन्नसिद्धिफलो धनसार्थवाहशालिभद्रादिवत् १। न्यायागतद्रव्य-यत्तत्पात्रपोषरूपो द्वितीयो भङ्गः, पापानुबन्धिपुण्यहेतुत्वाद्यत्र तत्र भवेषु भोगमात्रफलोऽपि प्रान्ते विरसफल एव, यथा लक्षयभोज्यकृद् विप्रो बहुभवेषु किञ्चिद्भोगादि-सुखानि भुक्त्वा सेचनकनामा सर्वाङ्गसुलक्षणो भद्रहस्ती जातो,

लक्षभोज्योद्धरितान्नादि-सुपात्रदानदायिनिःस्वद्विजजीवं सौधर्मे सुरीभूय च्युतं श्रेणिकसुतं राजकन्यापञ्चशतीपरिणेतारं नन्दिषेणकुमारं दृष्ट्वा जातजातिस्मृतिरपि प्रथमनरकगामी २। अन्यायायातविभवसत्पात्रपरिपोषरूपस्तृतीयः, सुक्षेत्रोप्तसामान्यबीजफलप्ररोहवदायतौ सुखप्रसवानुबन्धितया राज्ञां व्यापारिणां बह्वारम्भोपार्जितद्रव्याणां चानुज्ञातः । यतः—

काशयष्टिरिवैषा श्रीरसारा विरसाऽप्यहो ।
नीतेक्षुसमतां धन्यैः सप्तक्षेत्रीनिवेशनात् ॥

खलोऽपि गवि दुग्धं स्याद् दुग्धमप्युरगे विषम् ।
पात्रापात्रविशेषेण, तत्पात्रे दानमुत्तमम् ॥

सा साइ तं पि जलं, पत्तविसेसेण अंतरं गुरुअं ।
अहिमुहपडिअं गरलं, सिप्पउडे मुत्तअं होइ ॥

अत्रार्बुदोपरि चैत्यकारमन्त्रीविमलादयो दृष्टान्ताः प्रतीताः । महारम्भाद्यनुचितवृत्तिसञ्चितं हि द्रव्यं सुक्षेत्रवापादि विना दुष्कीर्तिदुर्गतिफलमेव मम्मणश्रेष्ठ्यादिवत् । अन्यायार्जितार्थकुपात्रपोषरूपश्चतुर्थ इह साधुजनगर्हित्वात् परत्र कुगतिनिबन्धनत्वाच्च त्याज्य एव विवेकिनाम् । यतः—

अन्यायोपात्तवित्तस्य, दानमत्यन्तदोषकृत् ।
धेनुं निहत्य तन्मांसैर्ध्वाङ्क्षाणामिव तर्पणम् ॥

अन्यायोपार्जितैर्वित्तैर्यत् श्राद्धं क्रियते जनैः ।
तृप्यन्ते तेन चाण्डाला, बक्कसा दासयोनयः ॥

दत्तः स्वल्पोऽपि भद्राय, स्यादर्थो न्यायसङ्गतः ।
अन्यायात्तः पुनर्दत्तः, पुष्कलोऽपि फलोज्झितः ॥

अन्यायोपात्तवित्तेन, यो हितं हि समीहते ।
भक्षणात्कालकूटस्य, सोऽभिवाञ्छति जीवितम् ॥

इह चान्यायार्थोपजीविनो गृहस्थादेः प्रायेणाऽन्यायकलहाऽहङ्कारपापबुद्धिप्रवृत्तिरेव रङ्कश्रेष्ठ्यादिवत् । यथा—

विहाराहारव्याहारव्यवहारास्तपस्विनाम् ।
गृहिणां तु व्यवहार, एव शुद्धो विलोक्यते ॥

व्यवहारशुद्ध्यैव च सर्वोऽपि धर्मः सकलः । यद्दिनकृत्यकृत्—

ववहारसुद्धि धम्मस्स, मूलं सव्वन्नु भासए ।
ववहारेणं तु सुद्धेणं, अत्थसुद्धी जओ भवे ॥ (श्रा० वि० कृ० १५९)

सुद्धेणं चेव अत्थेणमाहारो होइ सुद्धओ ।
आहारेणं तु सुद्धेणं, देहसुद्धो जओ भवे ॥

सुद्धेणं चेव देहेणं, धम्मजुग्गो अ जायई ।
जं जं कुणइ किच्चं तु, तं तं से सफलं भवे ॥

अन्नहा अफलं होइ, जं जं किच्चं तु सो करे ।
ववहारसुद्धिरहिओ अ, धम्मं खिंसावए जओ ॥

धम्मखिंसं कुणंताणं, अप्पणो अ परस्स य ।
अबोही परमा होइ, इअ सुत्ते विभासिअं ॥

तम्हा सव्वपयत्तेणं, तं तं कुज्जा विअक्खणो ।
जेण धम्मस्स खिंसं तु, न करे अबुहो जणो ॥

लोकेऽप्याहारानुसारेण पिण्डप्रकृतिबन्धो दृश्यते । यथा तुरङ्गमा बाल्ये महिष्याः पीतपयस्काः पयसि पतन्ति । गवां पीतदुग्धाः पानीयात् दूर एव तिष्ठन्ति । तथा मनुष्योऽपि बाल्याद्यवस्थाभुक्ताहारानुसारि-प्रकृतिर्जायते । अतो व्यवहारशुद्ध्यै सम्यगुपक्रम्यम् । इति व्यवहारशुद्धि-स्वरूपम् ।

तथा देशादिविरूद्धपरित्यागो, देशकालनृपादिविरूद्धवर्जनम् । यदुक्तं हितोपदेशमालायां—

देसस्स य कालस्स य, निवस्स लोगस्स तह य धम्मस्स ।
वज्जंतो पडिकूलं, धम्मं सम्मं च लहइ नरो ॥

तत्र सौवीरेषु कृषिकर्म, लाटेषु सुरासन्धानं देशविरुद्धम् । अन्यदपि यद्यत्र देशे शिष्टजनैरनाचीर्णं तत् तत्र देशविरुद्धम् । जातिकुलाद्यपेक्षया

वानुचितं देशविरुद्धं, यथा ब्राह्मणस्य सुरापानं तिललवणादिविक्रयश्च । उक्तं हि तत्समये–

तिलवल्लघुता तेषां, तिलवच्छ्यामतां पुनः ।
तिलवच्च निपीड्यन्ते, ये तिलव्यवसायिनः ॥

कुलमपेक्ष्य च चौलुक्यानां मद्यपानं देशविरुद्धम् । अन्यदेशिकानां पुरस्तद्देशनिन्दाविधानादि वा देशविरुद्धम् ।१ कालविरुद्धं त्वेवं शीततौं हिमालयपरिसरेऽत्यन्तशीते, ग्रीष्मर्त्तावन्तजाङ्गले मरुस्थले, वर्षास्वत्यन्त-पिच्छलपङ्काकुलेष्वपरदक्षिणसमुद्रपर्यन्तभागेषु, तथातिदुर्भिक्षे, मिथो नृपद्वयविरोधे, धाट्यादिना मार्गरोधे, दुरुत्तारमहारण्ये, यामिनीमुखादि-भयवेलायां वा तादृक्सामर्थ्यसहायादिदृढबलं विना प्रस्थानं प्राणधन-नाशाद्यनर्थकृत् करोति । यद्वा फाल्गुनमासाद्यनन्तरं तिलपीलनतिलव्यव-वसायतिलभक्षणादि, वर्षासु वा तन्दुलीयकादिपत्रशाकग्रहणादि, बहुजीवाकुलभूमौ शकटखेटनादि वा महादोषहेतुं करोति, तच्च कालविरुद्धम् २। राजादेर्दोषग्रहणं, राज्ञः सम्मतानामसम्माननं, राज्ञो-ऽसम्मतानां सङ्गतिः, वैरिस्थानेषु लोभाद् गतिः, वैरिस्थानागतैः सह व्यवहारादि, राज्ञः प्रसादे स्वच्छन्देन राजकृत्येष्वपि विधिनिषेधकरणं, नागराणां प्रतिकूलाचरणं, स्वामिद्रोहादि च राजविरुद्धं। दुस्सहोदर्कं भुवनभानुकेवलिजीवरोहिण्यादेरिव । सा हि नैष्ठिक्यधीतस्वाध्याय-लक्षाऽपि विकथारसान्मुधा राज्या दुःशीलतादिवादिनी रुष्टनृपेण मान्योत्तमश्रेष्ठिपुत्रीत्वादिना जिह्वाच्छेदादिभिः खण्डशः कृता (शोऽकृता?) देशनिर्वासनादिदुःखिनी नानाभवेषु जिह्वाच्छेदादि सेहे ३।

लोकस्याऽनिन्दा, विशिष्य च गुणसमृद्धस्य । इयमात्मोत्कर्षश्च लोकविरुद्धौ । यतः–

संतेहिं असंतेहिं अपरस्स किं जंपिएहिं दोसेहिं ।
अत्थो जसो न लंभइ, सोवि अमित्तो कओ होइ ॥

सुट्ठुवि उज्जममाणं, पंचेव करिंति रित्तयं समणं ।
अप्पथुई परनिंदा, जिब्भोवत्था कसाया य ॥

जइ संति गुणा नणु, अभणिआवि काहिंति अत्तउक्करिसं ।
अह तेवि न संति मुहा, अत्तुक्करिसेण किं तेण ॥

मित्ता हसंति निंदति, बंधवा गुरुजणा उविक्खंति ।
पिअरोपि न बहु मन्नंति, अप्पबहुमाणिणं पुरिसं ॥

परपरिभवपरिवादादात्मोत्कर्षाच्च बध्यते कर्म ।
नीचैर्गोत्रं प्रतिभवमनेकभवकोटिदुर्मोचम् ॥

परनिन्दा महापापं, परपापान्यहो यतः ।
अकर्तृत्वेऽपि लुम्पन्ति, तत्कर्त्री जरती यथा ॥

अत्रासद्दोषोक्तौ लौकिकज्ञातम् । सद्दोषोक्तौ राज्ञोऽग्रे वैदेशिकाऽऽनीतत्रिकपालीपरीक्षा पण्डितकृता । यथा–एकस्य कर्णे क्षिप्तं सूत्रं मुखे निर्गतं तस्य श्रुतप्रलापिनो मूल्यं काणकपर्दिका । अन्यस्याऽन्यकर्णे निर्गतं तस्य श्रुतविस्मृतस्य लक्षम् । तृतीयस्य गले गतं तस्य हृदि श्रुतस्थितेर्न मूल्यम् । तथा ऋजूनामुपहासो गुणवत्सु मत्सरः, कृतघ्नत्वं, बहुजनविरुद्धैः सह सङ्गतिः, जनमान्यानामवज्ञा, सदाचाराणां व्यसनोपनिपाते तोषः, शक्तौ तदप्रतीकारः, देशाद्युचिताचारलङ्घनं, वित्ताद्यनुसारेणात्युद्भटातिमलिनवेषादिकरणम्, एवमादिलोकविरुद्धमिहाप्यपकीर्त्यादिकृत् । यदुवाच वाचकमुख्यः–

लोकः खल्वाधारः, सर्वेषां धर्मचारिणां यस्मात् ।
तस्माल्लोकविरुद्धं, धर्मविरुद्धञ्च सन्त्याज्यम् ॥

तत्त्यागे च जनानुरागस्वधर्मसुखनिर्वाहादयो गुणाः । आह च–

एआइं परिहंरतो, सव्वस्स जणस्स वल्लहो होइ ।
जणवल्लहत्तणं पुण, नरस्स सम्मत्ततरूबीअं ॥

तथा मिथ्यात्वकृत्यं, निर्दयं गवादेस्ताडनबन्धनादि, निराधारं यूकादेरातपे च मत्कुणादेः क्षेपः, शीर्षे महाकङ्कतक्षेपः, लिक्षास्फोटनादि,

उष्णकाले त्रिः शेषकाले च द्विर्दृढबृहद्गलनकसङ्खारकसत्यापनादियुक्त्या जलगालने धान्येन्धनशाक-ताम्बूलफलादिशोधनादौ च सम्यक्प्रवृत्तिः। अक्षत-पूग-खारिक-वाल्हउलि-फलिकादेर्मुखे क्षेपः। नालकेन धारया वा जलादेः पानम्। चलनोपवेशन-शयन-स्नान-वस्तुमोचन-ग्रहण-रन्धन-खण्डन-पेषण-घर्षण-मलमूत्रश्लेष्मगण्डूषादिजलताम्बूलेत्यादौ सम्यगयतना, धर्मकर्मण्यनादरो, देवगुरुसाधर्मिकेषु विद्वेषः, चैत्यादिद्रव्य-परिभोगो, निर्धर्मसंसर्गो, धार्मिकादीनामुपहासः, कषाय-बहुलता, बहुदोषक्रयविक्रयः, खरकर्मसु पापमयाधिकारादौ च प्रवृत्तिः, एवमादि-धर्मविरुद्धम्। इह मिथ्यात्वादीनि प्रायोऽर्थदीपिकायां विवृतानि। देशकालादिविरुद्धानामपि धर्मवतामाचरणे धर्मनिन्दोपपत्तेर्धर्मविरुद्धतैव। तदेवं पञ्चविधं विरूद्धं श्राद्धेन परिहार्यमिति [१]देशविरुद्धत्यागः।

तथोचितस्योचितकृत्यस्याचरणं करणं उचिताचरणम्। तच्च पित्रादिविषयं नवविधमिहापि स्नेहवृद्धिकीर्त्यादिहेतुर्हितोपदेशमाला-गतगाथाभिः प्रदर्श्यते।

सामन्ने मणुअत्ते, जं केई पाउणंति इह कित्तिं।
तं मुणह निव्विअप्पं, उचिताचरणस्स माहप्पं॥

तं पुण पिइमाइसहोअरेसु पणइणिअवच्चसयणेसु।
गुरुजणनायरपरतित्थिएसु पुरिसेण कायव्वं॥

तत्र पितृविषयं कायवाङ्मनांसि प्रतीत्य त्रिविधमौचित्यं क्रमेणाह—

पिउणो तणुसुस्सूसं, विणएणं किंकरुव्व कुणइ सयं।
वयणंपि से पडिच्छइ, वयणाओ अपडिअं चेव॥

तनुशुश्रूषां चरणक्षालनसंवाहनोत्थापननिवेशनादिरूपां देशकाल-सात्म्यौचित्येन भोजनशयनीयवसनाङ्गरागादिसम्पादनरूपां च विनयेन, न

१. देशादि इति को० ह० प्र० पाठः।

तु परोपरोधावज्ञादिभिः, स्वयं करोति, न तु भृत्यादिभ्यः कारयति । यतः—

गुरोः पुरो निषण्णस्य, या शोभा जायते सुते ।
उच्चैः सिंहासनस्थस्य, शतांशेनापि सा कुतः ॥

अपडिअंति वदनादपतितमुच्चार्यमाणमेवाऽऽदेशः प्रमाणमेष करोमीति सादरं प्रतीच्छति पितृवचनप्रमाणीकरणार्थम् । राज्याभिषेकसमये एव वनवासार्थोपस्थितश्रीरामवत्, न पुनरनाकर्णित-शिरोधूनन-कालक्षेपार्द्धविधानादिभिरवजानाति ।

चित्तं पिहु अणुअत्तइ, सव्वपयत्तेण सव्वकज्जेसु ।
उवजीवइ बुद्धिगुणे, निअसब्भावं पयासेइ ॥

स्वबुद्धिविचारितमवश्यविधेयमपि कार्यं तदेवारभते, यत् पितुर्मनोऽनुकूलमिति भावः । बुद्धिगुणान् शुश्रूषादीन् सकललौकिकलोकोत्तरव्यवहारगोचरांश्चोपजीवत्यभ्यस्यति । बहुदृश्वानो हि पितृप्रभृतयः सम्यगाराधिताः प्रकाशयन्त्येव कार्यरहस्यानि ।

तदाह—

तत्तदुत्प्रेक्षमाणानां, पुराणैरागमैर्विना ।
अनुपासितवृद्धानां, प्रज्ञा नातिप्रसीदति ॥

यदेकः स्थविरो वेत्ति, न तत्तरुणकोटयः ।
यो नृपं लत्तया हन्ति, वृद्धवाक्यात्स पूज्यते ॥

श्रव्यं वाक्यं हि वृद्धानां, प्रष्टव्या ये बहुश्रुताः ।
हंसयूथं वने बद्धं, वृद्धबुद्ध्या विमोचितं ॥

सद्भावं चित्ताभिप्रायम् ।

आपुच्छिउं पयट्टइ, करणिज्जेसु निसोहिओ ठाइ ।
खलिए खरंपि भणिओ, विणीअयं न हु विलंघेइ ॥

सविसेसं परिपूरइ, धम्माणुगए मणोरहे तस्स ।
एमाइ उचिअकरणं, पिउणो जणणीइ वि तहेव ॥

तस्य पितुरितरानपि मनोरथान् पूरयति, श्रेणिकचिल्लणादेरभयकुमारवत् । धर्मानुगतांस्तु देवपूजासद्गुरुपर्युपास्ति-धर्मश्रवण-विरति-प्रतिपत्त्यावश्यकप्रवृत्ति-सप्तक्षेत्रीवित्तव्यय-तीर्थयात्रा-दीनानाथोद्धरणादीन् मनोरथान् सविशेषं बह्वादरेणेत्यर्थः । कर्त्तव्यमेव चैतत्सदपत्यानामिहलोकगुरुषु पितृषु । न चार्हद्धर्मसंयोजनमन्तरेणात्यन्तदुष्प्रतिकारेषु तेष्वन्योऽस्त्युपकृतिप्रकारः । तथा च स्थानाङ्गसूत्रं—

तिण्हं दुप्पडिआरं समणाउसो, तंजहा—अम्मापिउणो, भट्टिस्स, धम्मायरियस्स । संपाउविअ णं केइ पुरिसे अम्मापिअरं सयपागसहस्सपागेहिं तिल्लेहिं अब्भंगित्ता सुरभिणा गंधट्टएणं उवट्टित्ता तिहिं उदगेहिं मज्जावित्ता सव्वालंकारविभूसियं करित्ता मणुन्नथालीपागसुद्धं अट्ठारसवंजणाउलं भोअणं भोआवित्ता जावज्जीवं पिट्ठवडंसिआए परिवहिज्जा । तेणावि तस्स अम्मापिउस्स दुप्पडिआरं भवइ । अहे णं सेतं अम्मापिअरं केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता पन्नवइत्ता परूवईत्ता ठावइत्ता भवइ तेणामेव तस्स अम्मापिउस्स सुप्पडिआरं भवइ समणाउसो १। केई महच्चे दरिद्दं समुक्कसिज्जा, तएणं से दरिद्दे समुक्किट्ठे समाणे पच्छा पुरं च णं विउलभोगमिइ समणागए आवि विहरिज्जा, तए णं से महच्चे अन्नया कयाइ दरिद्दी हूए समाणे तस्स दरिद्दस्स अंतियं हव्वमागच्छिज्जा, तए णं से दरिद्दे तस्स भट्टिस्स सव्वस्समवि दलमाणे तेणावि तस्स दुप्पडिआरं भवइ । अहे णं से तं भट्टिं केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता जाव ठावइत्ता भवइ, तेणामेव तस्स भट्टिस्स सुप्पडिआरं भवइ २। केइ तहारूवस्स समणस्स वा माहणस्स आव अंतिए एगमविआरियं धम्मियं सुवयणं सुच्चा निसम्म कालं मासे कालं किच्चा अन्नयरेसु देवलोगेसु देवत्ताए उववन्ने । तए णं से देवे तं धम्मायरिअं दुभिक्खाओ वा देसाओ सुभिक्खं देसं साहरिज्जा कंताराओ निक्कंतारं करिज्जा दीहकालिएण वा रोगायंकेण अभिभूअ विमोइज्जा । तेणावि तस्स धम्मायरियस्स दुप्पडिआरं भवइ । अहे णं से तं धम्मायरिअं केवलिपन्नत्ताओ धम्माओ भट्ठं समाणं भुज्जो केवलिपन्नत्ते धम्मे आघवइत्ता जाव ठावइत्ता भवइ तेणामेव तस्स धम्मायरिअस्स सुप्पडिआरं भवइ ३।

इह विषमपदव्याख्या—संपाओविअ त्ति प्रातः प्रभातं तेन समं

सम्प्रातः, यदैव प्रातः संवृत्तं तदैवेत्यर्थः, अनेन कार्यान्तराव्यग्रतां दर्शयति। गन्धट्टएण त्ति गन्धाट्टकेन गन्धद्रव्यक्षोदेन । 'तिहिं ति' गन्धोदकोष्मोदकशीतोदकैः । 'थालीपाग त्ति' स्थाली पिठरी तस्यां पक्कं सुपक्कं स्यात् । 'सुद्ध त्ति' शुद्धं भक्तदोषमुक्तम् । 'पिट्ठवडंसिआए त्ति' पृष्ठावतंसिकया पृष्ठारोपितमित्यर्थः । अत्र निजान्धपित्रोः कावडया पृष्ठवाही तीर्थयात्रार्थोपस्थितः श्रवणो ज्ञातम् । 'अहे त्ति' अथ णं वाक्यालङ्कारे। 'आघवइत्त त्ति' आख्याय । 'पन्नवइत्ता' प्रज्ञाप्य बोधयित्वेत्यर्थः । 'परूवइत्ता' 'प्ररूप्य भेदतः । अत्र पितृदीक्षादातृ-श्रीआर्यरक्षितसूरिर्ज्ञातम् । केवलोत्पादेऽपि पित्रोः प्रबोधावधि निरवद्य-वृत्त्या गृहे स्थितः कूर्मापुत्रो वा ॥१॥

'महच्चेति' माहत्यं महत्त्वं तद्योगान्माहत्य ईश्वर इत्यर्थः । 'समुक्कसिज्ज त्ति' धनदानादिना समुत्कर्षयेदुत्कृष्टं कुर्यात् । 'पुरन्ति' पूर्वकाले समुत्कर्षणकाले इत्यर्थः । 'समिइ त्ति' भोगसमुदय-समन्वायुक्तः। 'दलमाणे त्ति' ददानः । इह मिथ्यात्वि-महेभ्यस्य वणिक्पुत्रत्वेन महेभ्यीभूतः क्रमात्तं श्रेष्ठिनं दुर्दैवाद् निर्धनं महेभ्यीकृत्य श्राद्धधर्मं प्रतिपादयिता जिनदासश्राद्धो ज्ञातम् २। 'निसम्म त्ति' निशम्य मनसाऽवधार्य । इह निद्रादिप्रमत्तसेलकाचार्यबोधकः पन्थकशिष्यो ज्ञातम् ३।

मातृविषयौचित्यविशेषमाह—

नवरं से सविसेसं, पयडइ भवाणुवित्तिमप्पडिमं ।
इत्थीसहावसुलहं, पराभवं वहइ नहु जेण ॥

सविसेसंति जनकान्मातुः पूज्यत्वादपि । यन्मनुः—

उपाध्याया दशाऽऽचार्य, आचार्याणां शतं पिता ।
सहस्रं तु पितुर्माता, गौरवेणातिरिच्यते ॥

अन्यैरप्युक्तं—

आस्तन्यपानाज्जननी पशूनामादारलम्भावधि चाधमानाम् ।
आगेहकृत्यावधि मध्यमानामाजीविताात्तीर्थमिवोत्तमानाम् ॥

माता पशूनां सुतसत्तयैव, धनार्जनैस्तुष्यति मध्यमानाम् ।
वीरावदातैः पुनरुत्तमानां, लोकोत्तमानां चरितैः पवित्रैः ॥

उचिअं एअं तु सहोअरम्मि जं निअइ अप्पसममेअं ।
जिट्ठं व कणिट्ठं पिहु, बहुमन्नइ सव्वकज्जेसु ॥

निअइ त्ति पश्यति । 'जिट्ठंव त्ति' तिष्ठेत् ज्येष्ठो भ्राता पितृतुल्यस्तमिव, कनिष्ठेन तु वैमातृकेनापि ज्येष्ठः श्रीरामो लक्ष्मणेनेवानुसरणीयः । एवं ज्येष्ठकनिष्ठपत्नीपुत्राद्यैरपि चिन्त्यम् ।

दंसइ न पुढोभावं, सब्भावं कहइ पुच्छइ अ तस्स ।
ववहारम्मि पयट्टइ, न निगूहइ थेबमवि दविणं ॥

'पयट्टइ त्ति' प्रवर्त्तयति, येनासौ व्यवहारनिष्णातो, न धूर्त्तादिवञ्चनागोचरी स्यात् । 'निगूहइ त्ति' द्रोहबुद्ध्या नापह्नुते क्वचित्सङ्कटे निर्वाहार्थं धनं निधीकरोति एव । कुसंसर्गादिना बन्धावविनीते किं कृत्यमित्याह—

अविणीअं अणुवत्तइ, मित्तेहिं तो रहो उवालभइ ।
सयणजणाओ सिक्खं, दावइ अन्नावएसेण ॥

'सयण त्ति' पितृव्य-मातुल-श्वशुर-तत्पुत्रादिभ्यो दुर्विनीतस्यान्यस्य व्यपदेशेन स्वयं तु तं न तर्जयति । तथा विहिते हि निर्लज्जतया स कदाचिदुन्मर्यादोऽपि स्यात् ।

हिअए ससिणेहो विहु, पयडइ कुविअं च तस्स अप्पाणं ।
पडिवन्नविणयमग्गं, आलवइ अ छम्मपिम्मपरो ॥

'अछम्म त्ति' निश्छद्मप्रेमवान् । एवमप्यगृहीतविनयं तु प्रकृतिरियमस्येति ज्ञाततत्त्वः सन्नुदास्त एव ।

तप्पणइणिपुत्ताइसु, समदिट्ठी होइ दाणसम्माणे ।
सावक्कंमि उइत्तो, सविसेसं कुणइ सव्वंपि ॥

'समदिट्ठी त्ति' स्वपत्न्यपत्यादिष्विव समदृष्टिः । 'सावक्कंमि त्ति' सापत्नेऽपरमातृके भ्रातरि, तत्र हि स्तोकेऽप्यन्तरे व्यक्तीकृते तस्य वैचित्त्यं जनापवादश्च स्यात् । एवं पितृमातृभ्रातृतुल्येष्वपि यथार्हमौचित्यं चिन्त्यम् । यतः—

जनकश्चोपकर्ता च, यस्तु विद्यां प्रयच्छति ।
अन्नदः प्राणदश्चैव, पञ्चैते पितरः स्मृताः ॥

राज्ञः पत्नी गुरोः पत्नी, पत्नी माता तथैव च ।
स्वमाता चोपमाता च, पञ्चैता मातरः स्मृताः ।

सहोदरः सहाध्यायी, मित्रं वा रोगपालकः ।
मार्गे वाक्यसखा यस्तु, पञ्चैते भ्रातरः स्मृताः ॥

भ्रातृभिश्च मिथो धर्मकार्यविषये स्मारणादि सम्यक् कार्यम् । यतः—

भवगिहमज्झंमि पमायजलणजलिअम्मि मोहनिद्दाए ।
उट्ठवइ जो सुअंतं, सो तस्स जणो परमबंधू ॥

भ्रातृणां मिथः प्रीतौ श्रीऋषभपुत्रा भरतदूतागमे श्रीऋषभं प्रष्टुं सह प्राप्ता अष्टानवतिर्ज्ञातम् । भ्रातृवन्मित्रेऽप्येवमनुसर्त्तव्यम् ।

इय भाइगयं उचिअं, पणइणिविसयंपि किंपि जंपेमो ।
सप्पणयवयणसम्माणणेण तं अभिमुहं कुणइ ॥

प्रियप्रणयवचनं हि सञ्जीवनं समग्रापरापरप्रेमप्रकाराणां, प्रस्तावे च प्रयुक्तं दानादिभ्योऽपि गुरुतरं गौरवमारोपयति । यतः पठ्यते—

न सद्वाक्यात् परं वश्यं, न कलायाः परं धनम् ।
न हिंसायाः परोऽधर्मो, न सन्तोषात् परं सुखम् ॥

सुस्सूसाइ पयट्टइ, वत्थाभरणाइ समुचिअं देइ ।
नाडयपिच्छणयाइसु जणसम्मद्देसु वारेइ ॥

शुश्रूषायां स्वस्य स्नानदेहसंवाहनादिरूपायां तां प्रवर्त्तयति । तथाकृते विश्रब्धा सती निष्कृत्रिमप्रेमवती न जातु विप्रियमाचरति । 'देइ त्ति' देशकालकुटुम्बविभवाद्यौचित्येन अलङ्कृता हि गृहिण्यो गृहमेधिनां श्रियमेधयन्ति । यतः—

श्रीर्मङ्गलात् प्रभवति, प्रागल्भ्याच्च प्रवर्द्धते ।
दाक्ष्यात्तु कुरुते मूलं, संयमात् प्रतितिष्ठति ॥

मूलमित्यनुबन्धं, प्रतितिष्ठतीति प्रतिष्ठां लभते ।

'सम्मद्देसु त्ति' सम्मर्देषु । तत्र ह्यशिष्टजनचेष्टिताश्लीलालाप-चापलप्रवृत्तिविलोकनान्निसर्गनिर्मलमपि जलदवाताहतं मुकुरतलमिव मनः प्रायो विकरोति ।

रंभइ रयणिपयारं, कुसीलपासण्डिसंगमवणेइ ।
गिहकज्जेसु निओअइ, न विओअइ अप्पणा सद्धिं ॥

रजन्यां प्रचारं राजमार्गवेश्मगमनादिकं निरुणद्धि । मुनीनामिव कुलवनितानामपि महते दोषाय (दोषाप्रचारः) । धर्मावश्यकादि-प्रवृत्तिनिमित्तं च जननीभगिन्यादिसुशीलललनावृन्दमध्यगतामनुमन्यत एव ।

गृहकृत्यानि दानस्वजनसम्मानरसवतीप्रयोगादीनि । यतः—

शय्योत्पाटनगेहमार्जनपयःपावित्र्यचुल्लीक्रिया,
स्थालीक्षालनधान्यपेषणभिदागोदोहतन्मन्थने ।
पाकस्तत्परिवेषणं समुचितं पात्रादिशौचक्रिया,
श्वश्रूभर्तृननान्द्रदेवृविनयाः कृत्यानि वध्वा इति ॥

तेषु नियमादेनां प्रयुङ्क्ते । अनियुक्ता ह्यसौ सर्वथोदास्ते । उदासीनायां च गृहिण्यां सीदन्त्येव गृहकृत्यानि । निर्व्यापारा च सती चापल्याद्विक्रियां भजते । व्यापारव्यग्रत्वादिना हि स्त्रीणां गोपायनम् । यदुमास्वातिः प्रशमरतौ —

पैशाचिकमाख्यानं, श्रुत्वा गोपायनं च कुलवध्वाः ।
संयमयोगैरात्मा, निरन्तरं व्यापृतः कार्यः ॥

'न विओअइ' त्ति यतो दर्शनसाराणि प्रायः प्रेमाणि । यथोक्तं—

अवलोअणेण आलावएण गुणकित्तणेण दाणेण ।
छंदेण वट्टमाणस्स निब्भरं जायए पिम्मं ॥

अद्दंसणेण अइदंसणेण दिट्ठं अणालवंतेण ।
माणेणऽपमाणेण य पंचविहं डिज्झए पिम्मं ॥

अत्यन्तप्रवासवैमनस्ये च सा कदाचिदनुचितमप्याचरेत् ।

अवमाणं न पयंसइ, खलिए सिक्खेइ कुविअमणुणेइ ।
धणहाणिवुड्ढिघरमंतवइअरं पयडइ न तीसे ॥

अपमानं निर्हेतुकमेव क्रोधादिना सपत्नीसंयोजनादिकं नास्यै प्रदर्शयति । को हि मूढधीः पत्नीक्रोधादिमात्रेण स्त्रीद्वयसङ्कटे पतति ? । यतः—

बुभुक्षितो गृहाद्याति, नाप्नोत्यम्बुच्छटामपि ।
अक्षालितपदः शेते, भार्याद्वयवशो नरः ॥

वरं कारागृहे क्षिप्तो, वरं देशान्तरभ्रमी ।
वरं नरकसञ्चारी, न द्विभार्यः पुनः पुमान् ॥

जातु पुष्टालम्बनेन पत्नीद्वयमपि स्यात्, तदा तयोस्तत्सुतादिष्वपि सर्वत्र समदृष्टित्वाद्येव कार्यं, न तु वारकविलोपादि । स्त्रियाः सपत्नीकावारकं विलुप्य स्वपतिं भुञ्जानायास्तुर्यव्रतद्वितीयातिचार-स्योक्तत्वात् । स्खलिते किञ्चिदपराधे निभृतं तथा शिक्षयति यथा न पुनस्तत्र प्रवर्त्तते । कुपितां चानुनयति, अन्यथा सहसाकारितया कूपपाताद्यमप्यनर्थं कुर्यात्, सोमभट्टभार्यावत् । अत एव स्त्रीषु सर्वकार्येषु सामवृत्तिरेव कार्या न तु क्वापि काठिन्यम् । 'पाञ्चालः स्त्रीषु मार्दवमित्युक्तत्वादपि । मार्दवसाध्या हि स्त्रियः, तथैव ताभ्यः सर्वत्र सर्वकार्यसिद्धिदर्शनाद्, अन्यथा तु तद्वैपरीत्यस्याऽप्यनुभवात् । निर्गुण-

स्त्रीयोगे च विशिष्यैवं यतनीयमाजन्मनिबिडनिगडहडिकल्पयापि तयैव हि यथाकथञ्चिद् गृहसूत्रं स्थाप्यं । सर्वोऽपि निर्वाहश्च कर्त्तव्यो, **गृहं हि गृहिणीं विदुरित्युक्तेः** । 'पयडइ त्ति' प्रकटिते हि धनहानिव्यतिकरे तुच्छतया सर्वत्र तद्वृत्तं व्यञ्जयन्ती चिरार्जितं महत्त्वं निर्गमयति । धनवृद्धिव्यतिकरे च व्यक्तीकृते निरर्गलं व्यये प्रवर्त्तते । गृहमन्त्रप्रचारे चाविष्कृते प्रकृतिकोमलहृदयतया मन्त्रोष्माणं धारयितुमसमर्थतया स्वविश्रम्भस्थानेषु प्रकाश्याऽऽयतिचिन्तितानि कार्याणि विफलयति । कदाचिद्राजद्विष्टमपि सङ्घटयति । तत एव गृहे स्त्रियाः प्राधान्यं न कार्यम् । '**स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम्**' इत्याद्युक्तेरपि ।

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा, मित्रोक्तं न करोति यः ।
स्त्रीवश्यः स क्षयं याति, यथा मन्थरकोलिकः ॥

इदं च प्रायिकं तेनोत्तमसुबुद्धिस्त्रियाः प्रश्ने विशेषगुणाद्येव । यथाऽनुपमदेव्या वस्तुपालतेजःपालयोः ।

सुकुलुग्गयाहिं परिणयवयाहिं निच्छम्मधम्मनिरयाहिं ।
सयणरमणीहिं पीइं, पाउणइ समाणधम्माहिं ॥

'सुकुल त्ति' अकुलीनसंसर्गो हि कुलवनितानां मूलबीजमपवादपादस्य । 'पाउणइ त्ति' प्रापयति ।

रोगाइसु नोविक्खइ, सुसहाओ होइ धम्मकज्जेसु ।
एमाइ पणइणिगयं, उचिअं पाएण पुरिसस्स ॥

धर्मकार्येषु तपश्चरणोद्यापन-दानदेवपूजा-तीर्थयात्रादिषूत्साहवर्द्धन-धनार्पणादिना सुसहायी स्याद्, न त्वन्तरायकृत् । तत्पुण्येषु तस्याप्यंशहरत्वात् पुण्यकृत्यकारणस्यैव च परोपकारत्वात् ।

पुत्तं पइ पुण उचिअं, पिउणो लालेइ बालभावम्मि ।
उम्मीलिअबुद्धिगुणं, कलासु कुसलं कुणइ कमसो ॥

'लालेइ त्ति' वृष्याहारस्वेच्छाविहारविविधक्रीडनकादिभिः तदा

सङ्कोचितो ह्यसौ न कदाचिदङ्गोपचयमाकलयेत् । पठन्ति च—

लालयेत् पञ्च वर्षाणि, दशवर्षाणि ताडयेत् ।
प्राप्ते षोडशमे वर्षे, पुत्रं मित्रमिवाचरेत् ॥

गुरुदेवधम्ममुहिसयणपरिचयं कारवेइ निच्चंपि ।
उत्तमलोएहिं समं, मित्तीभावं रयावेइ ॥

गुर्वादिपरिचये ह्याबाल्यात्सद्वासनावासित एव स्याद्वल्कलचीरिवत् । कुलजातिवृत्ताद्युत्तममैत्री जातु दैवान्नार्थं सम्पादयेत्तथाप्यनर्थपरिहाराय जायत एव । अभयकुमारमैत्री त्वार्द्रकुमारस्यानार्यदेशोपन्नस्यापि तद्भव-सिद्ध्यै जज्ञे ।

गिण्हावेइ अ पाणिं, समाणकुलजम्मरूवकन्नाणं ।
गिहभारम्मि निजुंजइ, पहुत्तणं विअरइ कमेण ॥

'समाण त्ति' अननुगुणयोगे हि दम्पत्योर्विम्डम्बनैव गृहवासः । मिथो विरक्तत्वे चानुचितप्रवृत्त्याद्यपि स्यात् । विवाहभेदाद्यग्रे वक्ष्यते । 'गिह त्ति' गृहभारनियुक्तश्च सुतो निरन्तरतच्चिन्ताक्रान्ततया स्वाच्छन्द्योन्मादादेरपदमेव स्यात् । बहुक्लेशाऽऽयासलभ्यानि च धनानि जानन्नानुचिते व्यये धियं धत्ते । 'पहुत्तणं त्ति' गृहे प्रभुत्वं च दत्ते । प्रतिष्ठा हि गुरुदत्तैव स्यात् । गृहभारारोपणादि च लघावपि पुत्रे सुपरीक्ष्य योग्ये एव कार्यम् । तथैव निर्वाहशोभादिसम्भवात् । यथा प्रसेनजिन्नृपेण तत्तत्परीक्षापूर्वं शततमे पुत्रे श्रेणिके राज्यं न्यस्तम् । पुत्रवत् पुत्रीभ्रातृव्यादिष्वपि यथार्हमौचित्यं ज्ञेयम् एवं स्नुषाया अपि । यथा धनश्रेष्ठिना पञ्च पञ्च शालिकणार्पणेन परीक्ष्य तुर्या वधू रोहिणी गृहस्वामिनी चक्रे । वृद्धास्तूज्झिताभोगवतीरक्षिताः छगणाद्युज्झन-रन्धन-कोशचिन्तासु नियुक्ता यथाक्रमम् ।

पच्चक्खं न पसंसइ, वसणोवहयाण कहइ दुरवत्थं ।
आयं वयमवसेसं, च सोहए सयमिमेहिं तो ॥

प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः, परोक्षे मित्रबान्धवाः ।
कर्मान्ते दासभृत्याश्च, पुत्रा नैव मृतास्त्रियः ॥

इति वचनात् पुत्रप्रशंसामयुक्तामप्यन्यथानिर्वाहाऽदर्शनादिहेतुना चेत्कुर्यात्तदापि न प्रत्यक्षं, गुणवृद्ध्यभावाभिमानादिदोषापत्तेः। द्यूतादिव्यसनिनां निर्धनत्व-न्यत्कार-तर्जन-ताडनादिदुरवस्थाश्रवणे तेऽपि नैव व्यसने प्रवर्त्तन्ते । आयं व्ययं व्ययादुत्कलितं शेषं च पुत्रेभ्यः स्वयं शोधयति । एवं स्वस्य प्रभुत्वं पुत्राणां च स्वच्छन्दत्वमपास्तं भवति ।

दंसेइ नरिंदसभं, देसंतरभावपयडणं कुणइ ।
इच्चाइ अवच्चगयं उचिअं पिउणो मुणेयव्वं ॥

अपरिचितराजसभो हि दैवादतर्कितापतिते व्यसने कान्दिशीक एव स्यात्तथाविधश्च निष्कारणद्वेषिभिः परसम्पदसहिष्णुभिः खलजनैरुपहन्यते । तत्पठन्ति—

गन्तव्यं राजकुले, द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः ।
यद्यपि न भवन्त्यर्थास्तथाप्यनर्था विलीयन्ते ॥

देशान्तराचारव्यवहारानभिज्ञो हि प्रयोजनवशाद्देशान्तरगतस्तत्रत्यै-र्वैदिशिक इति सुखं व्यसनादौ पात्यते । एवं पुत्रवत्पुत्र्यादेः, पितृवच्च मात्राऽपि, पुत्रस्नुषादेर्यथासम्भवमौचित्यं सत्याप्यम् । विशिष्य च सापत्नस्य । स हि प्रायो न्यूनमानी विमातृदत्तमासपेयावान्तिकृतपुत्रवत् ।

सयणाण समुचिअमिणं, जं ते निअगेहवुड्ढिकज्जेसु ।
सम्माणिज्ज सयावि हु, करिज्ज हाणीसु वि समीवे ॥

पितृमातृपत्नीपक्षोद्भवाः पुंसां स्वजनाः । वृद्धिकार्याणि पुत्र-जन्मादीनि ।

सयमवि तेसिं वसणूसवेसु होअव्व मंतिअम्मि सया ।
खीणविहवाण रोगाउराण कायव्वमुद्धरणं ॥

वसणि त्ति —

आतुरे व्यसने प्राप्ते, दुर्भिक्षे शत्रुसङ्कटे ।
राजद्वारे स्मशाने च, यस्तिष्ठति स बान्धवः ॥ इति वचनात् ।

स्वजनोद्धरणं हि तत्त्वत आत्मोद्धरणमेव । यतोऽरघट्टघटीनामिव प्राणिनां प्रायोऽनैकान्तिकी रिक्तता पूर्णता च । ततः कदाचिद्दुर्दैवादात्मनोऽप्युपस्थितायां दुरवस्थायामुपकृतचरेभ्यस्तेभ्य एवोद्धृतिः स्याद्, अतः समयं प्राप्य स्वजनोद्धारो विधेय एव ।

खाइज्ज पिट्ठिमंसं, न तेसि कुज्जा न सुक्ककलहं च ।
तदमित्तेहिं मित्तिं, न करिज्ज करिज्ज मित्तेहिं ॥

शुष्ककलहो हास्यादिना वाग्वादश्चिरप्ररूढप्रीतिलतालवित्ररूपः ।

तयभावे तग्गेहं, न वइज्ज चइज्ज अत्थसम्बन्धं ।
गुरुदेवधम्मकज्जेसु एगचित्तेहिं होअव्वं ॥

प्रोषितपुरुषे केवलोषितयोषिति स्वजनगृहे एकाकी न प्रविशेत् । स्वजनैः सह द्रव्यव्यवहारोऽपि प्रथमं किञ्चित् प्रणयं प्रपञ्चयन्नपि पर्यन्ते प्रथयत्येव प्रतिपन्थिताम् । तथाहु—

यदीच्छेद्विपुलां प्रीतिं, त्रीणि तत्र न कारयेत् ।
वाग्वादमर्थसंबंधं, परोक्षे दारदर्शनम् ॥ (भाषणम्)

ऐहिककार्येष्वपि स्वजनादिभिरेकचित्ततैवायातिहिता । चैत्यादिकार्येषु तु विशिष्य, बह्वधीनत्वात्तेषाम् । तथैव च निर्वाहशोभादिसम्भवाद्, अतस्तानि सर्वसाम्मत्येन कार्याणि । अत्र स्वजनैः सहैक्ये पञ्चाङ्गुल्यो ज्ञातम् ।

एमाई सयणोचिअमह धम्मायरिअसमुचिअं भणिमो ।
भत्तिबहुमाणपुव्वं, तेसिं तिसंज्झंपि पणिवाओ ॥

भक्तिरान्तरी प्रीतिः । बहुमानस्तु वाचिकः कायिकश्च ।

तद्दंसिअ नीईए, आवस्सयपमुहकिच्चकरणं च ।
धम्मोवएससवणं, तदंतिए सुद्धसद्धाए ॥

आएसं बहु मन्नइ, इमेसि मणसावि कुणइ नावन्नं ।
रुंभइ अवन्नवायं, थुइवायं पयडइ सयावि ॥

अवर्णवादमधार्मिकैर्विधीयमानं यथाशक्ति नियमेन रुणद्धि नोपेक्षते ।

न केवलं यो महतां विभाषते शृणोति तस्मादपि यः स पापभाग्–इति श्रुतेः । 'पयडइ त्ति' समक्षमसमक्षं वाऽगण्यपुण्यानुबन्धित्वात्तस्य ॥

न हवइ छिद्दपेही, सुहिव्व अणुअत्तए सुहदुहेसु ।
पडिणीअ पच्चवायं, सव्वपयत्तेण वारेइ ॥

'सुहिव्व त्ति' सुहृदिवानुवर्त्तते, तत्सुखेन सुखी तद्दुःखेन दुःखी चेत्यर्थः । ***ननु*** कथमप्रमत्तेषु निर्ममत्वेषु च गुरुषु छिद्रान्वेषित्वं सुहृदादयो भावाः श्रावकाणां सम्भवन्ति ? ***सत्यम्,*** ईदृशा एव ते, परं भिन्नभिन्नप्रकृतीनामुपासकानामुन्मीलन्त्येव तेष्वपि स्वस्वप्रकृतिसमुचिता भावाः । यत्स्थानाङ्गसूत्रम्–

'गोयमा ! चउव्विहा सावया पन्नत्ता, मायापिअरसमाणे भायसमाणे मित्त-समाणे सवत्तिमाणे' इत्याद्युक्तं प्राक् ।

पडिणीय त्ति प्रत्यनीकोपप्लवञ्च सर्वशक्त्या वारयति । उक्तं हि–

साहूण चेइआण य, पडिणीअं तह अवन्नवायं च ।
जिणपवयणस्स अहिअं, सव्वत्थामेण वारेइ ॥

अत्र सगरचक्रिपौत्रभगीरथस्य जीवः, प्रान्तग्रामवासिषष्ठिसहस्र-मनुष्यैर्यात्रार्थिसङ्घोपद्रवे तन्निवारकः कुम्भकारो ज्ञातम् ।

खलिअम्मि चोइओ गुरुजणेण मन्नइ तहत्ति सव्वं पि ।
चोएइ गुरुजणं पि हु, पमायखलिएसु एगंते ॥

'चोएइ त्ति' भगवन् ! किमिदमुचितं सच्चरित्रवतां तत्रभवतां भवताम् ? इत्यादिना ।

कुणइ विणओवयारं, भत्तीए समयसमुचिअं सव्वं ।
गाढं गुणाणुरायं, निम्मायं वहइ हिअयम्मि ॥

'सव्वं ति' सम्मुखागमनाभ्युत्थानासनदानसंवाहनादि शुद्धवस्त्र-पात्राहारादिप्रदानादिकञ्च ।

भावोवयारमेसिं, देसंतरठिओ वि सुमरइ सयावि ।
इअ एवमाइगुरुजणसमुचिअमुचिअं मुणेअव्वं ॥

भावोपकारः सम्यक्त्वदानादि ।

जत्थ सयं निवसिज्जइ, नयरे तत्थेव जे किर वसंति ।
ससमाणवत्तिणो ते, नायरया नाम वच्चंति ॥

स्वसमानवृत्तयो वणिग्वृत्तिजीविनः ।

समुचिअमिणमो तेसिं, जमेगचित्तेहिं समसुहदुहेहिं ।
वसणूसवतुल्लागमागमेहिं निच्चं पि होअव्वं ॥

'तुल्ल त्ति' तद्व्यसनागमे स्वयमपि व्यसनावलीढैरिव तदुत्सवे च सोत्सवैरिव भाव्यम् । अन्यथाऽन्योऽन्योदासीना नृपनियोगि[१]मृगयूनामामिषमेव पौरलोकाः ।

कायव्वं कज्जं वि हु, न इक्कमिक्केण दंसणं पहुणो ।
कज्जे(ज्जो)न मंतभेओ, पेसुन्नं परिहरेअव्वं ॥

महत्यपि कार्ये पृथक् पृथग् महत्त्वेच्छया राज्ञो दर्शनेऽन्य-वैमनस्यादयो दोषाः, तस्मात्समुदितैरेव तुल्यत्वेऽपि यवनवत्कस्यचिन्-मुख्यत्वप्रदानादिना मिथः सापेक्षैः, पुनर्नृपादेशात्परीक्षार्थमन्त्र्यर्पितैक-शय्याशाय्यवलगकपञ्चशतीवदबद्धैर्नृपदर्शनविज्ञप्त्यादि विधेयम् । यतः—

बहूनामप्यसाराणां, समुदायो जयावहः ।
तृणैरावेष्टिता रज्जुर्यया नागोऽपि बध्यते ॥

मन्त्रभेदे च कार्यविपत्तिनृपप्रकोपादयो दोषाः, तस्मात्संवृत-मन्त्रैर्भाव्यम् । राजादीनां पुरः परस्परदूषणोद्घोषणे च लब्धमध्यत्वान्नृपा-

---

१. नियोगे इति को० ह० प्र० पाठः ।

द्यपमानदण्डादयो दोषाः । एकवृत्तीनामसंहतत्वस्य विनाशहेतुत्वात् । पठ्यतेऽपि—

एकोदराः पृथग्ग्रीवा, अन्यान्यफलकाङ्क्षिणः ।
असंहता विनश्यन्ति, भारुण्डा इव पक्षिणः ॥

परस्परस्य मर्माणि, ये न रक्षन्ति जन्तवः ।
त एव निधनं यान्ति, वल्मीकोदरसर्पवत् ॥

समुवट्ठिए विवाए, तुलासमाणेहिं चेव ठायव्वं ।
कारणसाविक्खेहिं, विहुणेअव्वो न नयमग्गो ॥

कारण त्ति स्वजनसम्बन्धिज्ञातेयलञ्चोपकारादिसापेक्षैर्नयमार्गो न विधूनयितव्यः ।

बलिएहिं दुब्बलजणो, सुंककराईहिं नाभिभविअव्वो ।
थेवावराहदोसे वि दंडभूमिं न नेअव्वो ॥

शुल्ककराधिक्यनृपदण्डादिभिरपि हन्यमाना जना मिथो विरक्ताः संहतिमुज्झन्ति । संहतिविनाकृताश्च बलवत्तरा अपि वनसंहतिविरहिताः सिंहा इवाभिभूयन्ते एव । तस्मात् परस्परसंहतिरेव श्रेयस्करी । उक्तञ्च-

संहतिः श्रेयसी पुंसां, स्वपक्षे तु विशेषतः ।
तुषैरपि परिभ्रष्टा, न प्रोहन्ति तन्दुलाः ॥

गिरयो येन भिद्यन्ते, धरा येन विदार्यते ।
संहतेः पश्य माहात्म्यं, तृणैस्तद्वारि वार्यते ॥

कारणिएहिं पि समं, कायव्वो ता न अत्थसंबंधो ।
किं पुण पहुणा सद्धिं, अप्पहिअं अहिलसंतेहिं ॥

कारणिकैः श्रीव्ययात् राजदेवधर्मोपपदकरणादिनियुक्तैस्तदुपजीविभिरन्यैरपि सह द्रव्यव्यवहारः कदापि न कार्यः । ते हि धनादानावसर एव प्रायः प्रसन्नमुखरागाः प्रकटितकृत्रिमालापसम्भाषणासनताम्बूलप्रदानादिबाह्याडम्बराः सौमनस्यमाविर्भावयन्तः, प्रस्तावे च स्वदत्तमपि

वित्तं याचितास्तिलतुषमात्रमपि स्वोपकारं प्रकटमुद्धट्टयन्तस्तदैव दाक्षिण्यमुन्मुञ्चन्ति । स च स्वभाव एव तेषाम् । यतः—

द्विजन्मनः क्षमा मातुर्द्वेषः प्रेम पणस्त्रियाः ।
नियोगिनश्च दाक्षिण्यमरिष्टानां चतुष्टयम् ॥

पूर्वोपात्तवित्तनिर्नाशाय च कृत्रिमानपि दोषानुत्पाद्य प्रत्युतैतान् नृपतिग्राह्यान् विदधति । यतः—

उत्पाद्य कृत्रिमान् दोषान्, धनी सर्वत्र बाध्यते ।
निर्धनः कृतदोषोऽपि, सर्वत्र निरुपद्रवः ॥

'किंपुण' त्ति । यतः सामान्योऽपि क्षत्रियो वित्तार्थमभियुक्तः खड्गं दर्शयति किं पुनः प्रकृत्यमर्षणाः क्षोणिभुजः ? । एवं समानवृत्तिनागरवदसमानवृत्तिनागरेष्वपि यथार्हमौचित्यं चिन्त्यम् ।

एयं परुप्परं मायराण पाएण समुचिआचरणं ।
परतित्थिआण समुचिअमह किंपि भणामि लेसेणं ॥

एएसिं तित्थिआणं, भिक्खट्ठमुवट्ठिआण निअगेहे ।
कायव्वमुचिअकिच्चं, विसेसओ रायमहिआणं ॥

उचितकृत्यं यथार्हदानादि ।

जइवि न मणम्मि भत्ती, न पक्खवाओ अ तग्गयगुणेसु ।
उचिअं गिहागएसुत्ति तह वि धम्मो गिहीण इमो ॥

पक्षपातोऽनुमोदना । 'धम्मोत्ति' आचारः ।

गेहागयाणमुचिअं, वसणावडिआण तह समुद्धरणं ।
दुहिआण दया एसो, सव्वेसिं सम्मओ धम्मो ॥

पुरुषमपेक्ष्य मधुरालपनासननिमन्त्रणकार्यानुयोगतन्निर्माणादिकमुचितम् । दुःखितानां दीनानाथान्धबधिरव्याधितादीनां दया, यथाशक्ति तत्प्रतीकारश्च । ये किलानन्तरोक्ते लौकिकेऽप्युचिताचरणमात्रे कर्मणि न कर्मठास्ते कथं लोकोत्तरे=लोकोत्तरनरसूक्ष्ममतिग्राह्ये च जैने धर्मे प्रवीणाः

स्युः ? तस्मादवश्यं धर्मार्थिभिरुचिताचरणनिपुणैर्भाव्यम् । अन्यत्राऽप्यूचे—

सव्वत्थ उचिअकरणं, गुणाणुराओ रई अ जिणवयणे ।
अगुणेसु अ मज्झत्थं, सम्मद्दिट्ठिस्स लिंगाइं ॥
मुंचंति न मज्जायं, जलनिहिणो नाचला वि हु चलंति ।
न कयावि उत्तमनरा, उचिआचरणं विलंघंति ॥
तेण चिअ जयगुरुणो, तित्थयरा विहु गिहत्थभावम्मि ।
अम्मापिऊणमुचिअं, अब्भुट्ठाणाइ कुव्वंति ॥ इति नवधौचित्यम्

अवसरे चोचितं वचनमपि महते गुणाय । तदवादिष्म—

दाने याने माने, शयनासनपानभोजने वचने ।
सर्वत्राऽन्यत्रापि हि, भवति महारसमयः समयः ॥

अतः समयज्ञता सर्वत्रौचित्यबीजम्—

औचित्यमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरेकतः ।
विषायते गुणग्राम, औचित्यपरिवर्जितः ॥ इत्युक्ते; ।

सर्वमनौचित्यं च त्याज्यम् । येन च कृतेन मूर्खत्वव्यपदेशस्तदप्यनुचितमिति परीहार्यम् । तदपि लौकिकशास्त्रोक्तं बहूपकारित्वात् प्रदर्श्यते । यथा—

शृणु मूर्खशतं राजंस्तं तं भावं विवर्जय ।
येन त्वं राजसे लोके दोषहीनो मणिर्यथा ॥
सामर्थ्ये विगतोद्योगः स्वश्लाघी प्राज्ञपर्षदि ।
वेश्यावचसि विश्वासी प्रत्ययी दम्भडम्बरे ॥
द्यूतादिवित्तबद्धाशः कृष्याद्यायेषु संशयी ।
निर्बुद्धिः प्रौढकार्यार्थी विविक्तरसिको वणिक् ॥
ऋणेन स्थावरक्रेता स्थविरः कन्यकावरः ।
व्याख्याता चाश्रुते ग्रन्थे प्रत्यक्षार्थेऽप्यपह्नवी ॥
चपलापतिरीर्ष्यालुः शक्तशत्रुरशङ्कितः ।
दत्वा धनान्यनुशयी कविना हठपाठकः ॥

अप्रस्तावे पटुर्वक्ता प्रस्तावे मौनकारकः ।
लाभकाले कलहकृन् मन्युमान् भोजनलक्षणे ॥
कीर्णार्थः स्थूललाभेन लोकोक्तौ क्लिष्टसंस्कृतः ।
पुत्राधीने धने दीनः पत्नीपक्षार्थयाचकः ॥
भार्याखेदात् कृतोद्वाहः पुत्रकोपात्तदन्तकः ।
कामुकस्पर्धया दाता गर्ववान् मार्गणोक्तिभिः ॥
धीदर्पान्न हितश्रोता कुलोत्सेकादसेवकः ।
दत्वार्थान् दुर्लभान् कामी दत्वा शुल्कममार्गगः ॥
लुब्धे भूभुजि लाभार्थी न्यायार्थी दुष्टशास्तरि ।
कायस्थे स्नेहबद्धाशः क्रूरे मन्त्रिणि निर्भयः ॥
कृतघ्ने प्रतिकार्यार्थी नीरसे गुणविक्रयी ।
स्वास्थ्ये वैद्यक्रियाशोषी रोगी पथ्यपराङ्मुखः ॥
लोभेन स्वजनत्यागी वाचा मित्रविरागकृत् ।
लाभकाले कृतालस्यो महर्द्धिः कलहप्रियः ॥
राज्यार्थी गणकस्योक्त्या मूर्खमन्त्रे कृतादरः ।
शूरो दुर्बलबाधायां दृष्टदोषाङ्गनारतिः ॥
क्षणरागी गुणाभ्यासे सञ्चयेऽन्यैः कृतव्ययः ।
नृपानुकारी मौनेन जने राजादिनिन्दकः ॥
दुःखे दर्शितदैन्यार्त्तिः सुखे विस्मृतदुर्गतिः ।
बहुव्ययोऽल्परक्षायै परीक्षायै विषाशनः ॥
दग्धार्थो धातुवादेन रसायनरसः क्षयी ।
आत्मसंभावनास्तब्धः क्रोधादात्मवधोद्यतः ॥
नित्यं निष्फलसञ्चारी युद्धप्रेक्षी शराहतः ।
क्षयी शक्तविरोधेन स्वल्पार्थः स्फीतडम्बरः ॥
पण्डितोऽस्मीति वाचालः सुभटोऽस्मीति निर्भयः ।
उद्वेजनोऽतिस्तुतिभिर्मर्मभेदी स्मितोक्तिभिः ॥
दरिद्रहस्तन्यस्तार्थः सन्दिग्धेऽर्थे कृतव्ययः ।
स्वव्यये लेख्यकोद्वेगि दैवाशात्त्यक्तपौरुषः ॥

गोष्ठीरतिर्दरिद्रश्च क्षैब्यविस्मृतभोजनः ।
गुणहीनः कुलश्लाधी गीतगायी खरस्वरः ॥
भार्याभयान्निषिद्धार्थी कार्पण्येनाऽऽप्तदुर्दशः ।
व्यक्तदोषजनश्लाघी सभामध्यार्द्धनिर्गतः ॥
दूतो विस्मृतसन्देशः कासवांश्चौरिकारतः ।
भूरि भोज्यव्ययः कीर्त्तेः श्लाघायै स्वल्पभोजनः
स्वल्पभोज्येऽतिरसिको विक्षिप्तश्छद्मचाटुभिः ।
वेश्यासपत्नकलही द्वयोर्मन्त्रे तृतीयकः ॥
राजप्रसादे स्थिरधीरन्यायेन विवर्द्धिषुः ।
अर्थहीनोऽर्थकार्यार्थी जने गुह्यप्रकाशकः ॥
अज्ञातप्रतिभूः कीर्त्यै हितवादिनि मत्सरी ।
सर्वत्र विश्वस्तमना न लोकव्यवहारवित् ॥
भिक्षुकश्चोष्णभोजी च गुरुश्च शिथिलक्रियः ।
कुकर्मण्यपि निर्लज्जः स्यान् मूर्खश्च सहासगीः ॥ इति मूर्खशतम् ।

अन्यदप्येवंविधं कुशोभाकृत्त्याज्यम् । उक्तं च विवेकविलासादौ—

विजृम्भणक्षुतोद्गारहास्यादीन् पिहिताननः ।
कुर्यात् सभासु नो नासाशोधनं हस्तमोटनम् ॥
कुर्यात् पर्यस्तिकां नैव न च पादप्रसारणम् ।
न निद्रां विकथां नापि सभायां कुक्रियां न च ॥
प्रस्तावेऽपि कुलीनानां हसनं स्फुरदोष्ठकम् ।
अट्टहासोऽतिहासश्च सर्वथाऽनुचितौ पुनः ॥
स्वाङ्गवाद्यं तृणच्छेदं व्यर्थं भूमेर्विलेखनम् ।
नैव कुर्यान्नखैर्दन्तनखानामपि घर्षणम् ॥
न गर्वः सर्वथा कार्यो भट्टादीनां प्रशंसया ।
व्युत्पन्नश्लाघया कार्यः स्वगुणानां तु निश्चयः ॥
अवधार्या विशेषोक्तिः परवाक्येषु कोविदैः ।
नीचेन स्वं प्रति प्रोक्तं यत्तन्नानुवदेत्सुधीः ॥

कालत्रयेऽपि यत्किञ्चिदात्मप्रत्ययवर्जितम् ।
एवमेतदिति स्पष्टं न वाच्यं चतुरेण तत् ॥

प्रारभ्यते नैर्यच्च कार्यं कारयितुं परैः ।
दृष्टान्तान्योक्तिभिर्वाच्यं तदग्रे पूर्वमेव तत् ॥

यदि चान्येन केनापि तत्तुल्यं जल्पितं भवेत् ।
प्रमाणमेव तत्कार्यं स्वप्रयोजनसिद्धये ॥

यस्य कार्यमशक्यं स्यात्तस्य प्रागेव कथ्यते ।
नैहिरेयाहिरां कार्यो वचोभिर्वितथैः परः ॥

वैभाष्यं नैव कस्यापि वक्तव्यं द्विषतां तु चेत् ।
उच्यते तदपि प्राज्ञैरन्योक्तिच्छन्नभङ्गिभिः ॥

मातृपित्रातुराचार्यातिथिभ्रातृतपोधनैः ।
वृद्धबालाबलावैद्यापत्यदायादकिङ्करैः ॥

स्वसृसंश्रितसम्बन्धिवयस्यैः सार्द्धमन्वहम् ।
वाग्विग्रहमकुर्वाणो विजयेत जगत्त्रयीम् ॥ युग्मम् ।

न पश्येत् सर्वदादित्यं ग्रहणं चार्कसोमयोः ।
नेक्षेताम्भो महाकूपे सन्ध्यायां गगनं तथा ॥

मैथुनं मृगयां नग्नां स्त्रियं प्रकटयौवनाम् ।
पशुक्रीडां च कन्याया योनिं चाऽऽलकयेन्न हिं ॥

न तैले न जले नास्त्रे न मूत्रे रुधिरे न च ।
वीक्षेत वदनं विद्वानित्थमायुस्त्रुटिर्यतः ॥

प्रतिपन्नस्य न त्यागः शोकश्च गतवस्तुनः ।
निद्राच्छेदश्च कस्यापि न विधेयः कदाचन ॥

अकुर्वन् बहुभिर्वैरं दद्याद् बहुमते मतम् ।
गतास्वादानि कृत्यानि कुर्याच्च बहुभिः समम् ॥

शुभक्रियासु सर्वासु मुख्यैर्भाव्यं मनीषिभिः ।
नराणां कपटेनापि निस्पृहत्वं फलप्रदम् ॥

द्रोहप्रयोजने नैव भाव्यमत्युत्सुकैर्नरैः ।
कदाचिदपि कर्तव्यः सुपात्रेषु न मत्सरः ॥

स्वजातिकष्टं नोपेक्ष्यं तदैक्यं कार्यमादरात् ।
मानिनां मानहानिः स्यात्तद्दोषादयशोऽपि च ॥

स्वजातिं ये परित्यज्य परजातिषु ये रताः ।
ते नरा निधनं यान्ति यथा राजा कुकर्दमः ॥

नश्यन्ति ज्ञातयः प्रायः कलहादितरेतरम् ।
मिलिता एव वर्द्धन्ते कमलिन्य इवाम्भसि ॥

दारिद्र्योपद्रुतं मित्रं नरं साधर्मिकं सुधीः ।
ज्येष्ठं ज्ञातिगुणैर्जामिमनपत्यां च यापयेत् ॥

सारथ्यायाऽन्यवस्तूनां विक्रयाय क्रयाय च ।
कुलानुचितकार्याय नोद्यच्छेद् गौरवप्रियः ॥

महाभारतादावप्येवमुक्तम्—

ब्राह्मे मुहूर्त्ते बुध्येत धर्मार्थौ चानुचिन्तयेत् ।
नेक्षेताऽऽदित्यमुद्यन्तं नास्तं यान्तं कदाचन ॥

उदङ्मुखो दिवा रात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुखः ।
आबाधासु यथाकामं कुर्यान् मूत्रपुरीषयोः ॥

देवार्चनादिकार्याणि तथा गुर्वभिवादनम् ।
कुर्वीत च समाचम्य तद्वदेव[१] भुजिक्रियाम् ॥

अर्थस्योपार्जने यत्नः कार्य एव विपश्चिता ।
तत्संसिद्धौ हि सिद्ध्यन्ति धर्मकामादयो नृप ! ॥

पादेन कार्यं पारत्र्यं पादं कुर्याच्च सञ्चये ।
अर्द्धेन चात्मभरणं नित्यनैमित्तिकान्वितम् ॥

केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दन्तधावनम् ।
पूर्वाह्ण एव कार्याणि देवतानां च पूजनम् ॥

दूरादावसथान् मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् ।
उच्छिष्टोत्सर्जनं दूरात्सदा कार्यं हितैषिणा ॥

लोष्ठमर्दी तृणच्छेदी नखखादी च यो नरः ।
नित्योच्छिष्टः [२]शकृन्मूत्रैर्नेहायुर्विन्दते महत् ॥

---

१. वदन्भुजि इति को० ह० प्र० पाठः । २. संकुसुको इति मु० ।

न चासीताऽऽसने भिन्ने भिन्न[१]कांश्यं च वर्जयेत् ।
न मुक्तकेशैर्भोक्तव्यमनग्नः स्नानमाचरेत् ॥
स्वप्तव्यं नैव नग्नेन न चोच्छिष्टश्च संवसेत् ।
उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं सर्वप्राणास्तदाश्रयाः ॥
केशग्रहान् प्रहारांश्च शिरस्येतानि वर्जयेत् ।
नान्यत्र पुत्रशिष्याभ्यां शिक्षार्थं ताडनं स्मृतम् ॥
न पाणिभ्यामुभाभ्यां तु कण्डूयेज्जातु वै शिरः ।
न चाभीक्ष्णं शिरःस्नानं कार्यं निष्कारणं नरैः ॥
न प्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ।
न भुक्तोत्तरकालं च न गम्भीरजलाशये ॥
दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात् क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् ।
परिवादं न शृणुयादन्येषामपि जल्पताम् ॥
गुरोः पतिव्रतानां च तथा धर्मतपस्विनाम् ।
परिवादं न कुर्वीत परिहासेऽपि भारत ! ॥
किञ्चित्परस्वं न हरेन्नाल्पमप्यप्रियं वदेत् ।
प्रियं च नानृतं ब्रूयान्नान्यदोषांनुदीरयेत् ॥
पतितैश्च कथां नेच्छेदासनं च विवर्जयेत् ।
पतितान्नं न रोचेत पतितैर्न सहाचरेत् ॥
विद्विष्टपतितोन्मत्तबहुवैरिशठैः सह ।
बुधो मैत्रीं न कुर्वीत नैकः पन्थानमाश्रयेत् ॥
न दुष्टयानमारोहेत् कूलच्छायां न संश्रयेत् ।
नावगाहेज्जलौघस्य वेगमग्रेसरो नरः ॥
प्रदीप्तं वेश्म न विशेन्नारोहेच्छिखरं गिरेः ।
नासंवृतमुखो जृम्भेत् श्वासकासौ च वर्जयेत् ॥
नोर्ध्वं तिर्यग् न दूरं वा निरीक्षेत् पर्यटन् बुधः ।
युगमात्रं महीपृष्ठं नरो गच्छेद्विलोकयन् ॥
नोच्चैर्हसेत्सशब्दं च न मुञ्चेत्पवनं बुधः ।
नखान्न रदनैश्छिन्द्यात्पादं पादेन नाक्रमेत् ॥

---

१. कांस्यं इति को० ह० प्र० पाठः ।

न श्मश्रु भक्षयेच्चौष्ठान्न गृह्णीयाद्विचक्षणः ।
नोच्छिष्टो भक्षयेत्किञ्चिन्नाऽद्वारेण विशेत्क्वचित् ॥

ग्रीष्मे वर्षासु च च्छत्री दण्डी रात्रौ वनेषु च ।
उपानद्वस्त्रमाल्यं च धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥

न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्त्तव्या दारा रक्ष्याः प्रयत्नतः ।
अनायुष्या भवेदीर्ष्या तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥

पानीयस्य क्रिया नक्तं तथैव दधिसक्तवः ।
वर्जनीया महाराज ! निशीथे भोजनक्रिया ॥

नोर्ध्वजानुश्चिरं तिष्ठेन्न भवेदुत्कटासनः ।
तद्वन्नोपविशेत्प्राज्ञः पादेनाऽऽकृष्य चासनम् ॥

नातिकल्यं नातिसायं न च मध्यन्दिने तथा ।
नाऽज्ञातैः सह गन्तव्यं नैको न बहुभिः सह ॥

अवलोक्यो न चादर्शो मलिनो बुद्धिमन्नरैः ।
न च रात्रौ महाराज ! दीर्घमायुरभीप्सता ॥

वर्जयित्वा तु कमलं तथा कुवलयं नृप ! ।
रक्तमाल्यं न धार्यं स्यात् शुक्लं धार्यं तु पण्डितैः ॥

अन्यदेव भवेद्वासः शयनीये नरोत्तम ! ।
अन्यदर्चासु देवानामन्यद्धार्यं सभासु च ॥

वाक्पाणिपादचापल्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ।
शय्यादीपाऽधमस्तंभच्छायां दूरेण संत्यजेत् ॥

न नासिकां विकुश्लीयात् स्वयं नोपानहौ हरेत् ।
शिरसा न हरेद्भारं न प्रभावेत्प्रवर्षति ॥

भिन्ने भाण्डे कलिः प्रायः खट्वायां वाहनक्षयः ।
नाश्नन्ति पितरस्तत्र यत्र कुक्कुरकुर्कुटौ ॥

सुवासिनीं गुर्विणीं च वृद्धं बालातुरौ तथा ।
भोजयेत् संस्कृतान्नेन प्रथमं चरमं गृही ॥

अघं स केवलं भुङ्क्ते बद्धे गोवहनादिके ।
यो भुङ्क्ते पाण्डवश्रेष्ठ ! प्रेक्षतामप्रदाय च ॥

वृद्धो ज्ञातिस्तथा मित्रं दरिद्रो यो भवेदिह ।
गृहे वासयितव्यास्ते गृहवृद्धिमभीप्सता ॥

अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा च पृष्ठतः ।
स्वार्थमभ्युद्धरेत् प्राज्ञः स्वार्थभ्रंशो हि मूर्खता ॥

न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन् मतिमान्नरः ।
एतदेव च पाण्डित्यं यत् स्वल्पाद् भूरिरक्षणम् ॥

आदानस्य प्रदानस्य कर्त्तव्यस्य च कर्मणः ।
क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिबति तद्रसम् ॥

नाभ्युत्थानक्रिया यत्र नालापो मधुराक्षरः ।
गुणदोषकथा नैव तस्य हर्म्ये न गम्यते ॥

अनाहूतः प्रविशति अपृष्टो बहु भाषते ।
अदत्तमासनं भुङ्क्ते स पार्थ ! पुरुषाधमः ॥

अशक्तः कुरुते कोपं निर्धनो मानमिच्छति ।
अगुणी च गुणद्वेषी पृथिव्यां लकुटत्रयम् ॥

मातापित्रोरभरकः क्रियामुद्दिश्य याचकः ।
मृतशय्याप्रतिग्राही न भूयः पुरुषो भवेत् ॥

बलीयसा समाक्रान्तो वैतसीं वृत्तिमाश्रयेत् ।
वाञ्छन्नभ्रंशिनीं लक्ष्मीं न भौजङ्गीं कथञ्चन ॥

क्रमाद्वेतसवृत्तिस्तु प्राप्नोति महतीं श्रियम् ।
भुजङ्गवृत्तिमापन्नो वधमर्हति केवलम् ॥

कूर्मः सङ्कोचमासाद्य प्रहारानपि मर्षयेत् ।
काले काले च मतिमानुत्तिष्ठेत् कृष्णसर्पवत् ॥

बलिनापि न बाध्यन्ते लघवोऽप्येकसंश्रयाः ।
विपक्षेणापि मरुता यथैकस्था न वीरुधः ॥

उच्छेदयन्ति विद्वांसो वर्द्धयित्वाऽरिमेकदा ।
गुडेन वर्द्धितः श्लेष्मा यतो निःशेषतां व्रजेत् ॥

सर्वस्वहरणे शक्तं शत्रुं बुद्धियुता नराः ।
तोषयन्त्यल्पदानेन वाडवं सागरो यथा ॥

शत्रुमुत्पाटयेत् प्राज्ञस्तीक्ष्णं तीक्ष्णेन शत्रुणा ।
पादलग्नं करस्थेन कण्टकेनेव कण्टकम् ॥

अविमृश्य स्वपरयोः शक्तिमुत्तिष्ठते तु यः ।
सोऽब्दशब्दे शरभवत् प्रोल्ललन्नङ्गभङ्गभाक् ॥

उपायेन हि तत्कुर्याद्यन्न शक्यं पराक्रमैः ।
काक्या कनकसूत्रेण कृष्णसर्पो निपातितः ॥

नखिनां च नदीनां च शृङ्गिणां शस्त्रपाणिनाम् ।
विश्वासो नैव कर्त्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥

सिंहादेकं बकादेकं शिक्षेच्चत्वारि कर्कुटात् ।
वायसात्पञ्च शिक्षेत षट् शूनस्त्रीणि गर्दभात् ॥

प्रभूतकार्यमल्पं वा यो नरः कर्तुमिच्छति ।
सर्वारंभेण तत्कुर्यात् सिंहस्यैकं पदं यथा ॥

बकवच्चिन्तयेदर्थान् सिंहवच्च पराक्रमम् ।
वृकवच्चावलुम्पेत शशवच्च पलायनम् ॥

प्रागुत्थानं च युद्धं च संविभागं च बन्धुषु ।
स्त्रियमाक्रम्य भुञ्जीत शिक्षेच्चत्वारि कुर्कुटात् ॥

गूढं च मैथुनं धार्ष्ट्यं काले चालयसङ्ग्रहः ।
अप्रमादमविश्वासं पञ्च शिक्षेत वायसात् ॥

बह्वाशी चाल्पसन्तुष्टः सुनिद्रो लघुचेतनः ।
स्वामिभक्तश्च शूरश्च षडेते श्वानतो गुणाः ॥

आरूढं तु (सुश्रान्तोऽपि) वहेद्भारं शीतोष्णं न च विन्दते ।
सन्तुष्टश्च भवेन्नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दभात् ॥

इत्याद्यन्यदपि नीतिशास्त्राद्युक्तं सर्वमौचित्यं सुश्रावकेण सम्यक् चिन्त्यम् । यतः—

हितमहितमुचितमनुचितमवस्तु वस्तु स्वयं न यो वेत्ति ।
स पशुः शृङ्गविहीनः संसारवने परिभ्रमति ॥

नो वक्तुं न विलोकितुं न हसितुं न क्रीडितुं नेरितुं,
न स्थातुं न परीक्षितुं न पणितुं नो राजितुं नार्जितुम् ।
नो दातुं न विचेष्टितुं न पठितुं नानन्दितुं नैधितुं,
यो जानाति जनः स जीवति कथं निर्लज्जचूडामणिः ॥
आसितुं शयितुं भोक्तुं परिधातुं प्रजल्पितुम् ।
वेत्ति यः स्वपरस्थाने विदुषां स नरोऽग्रणी ॥ इत्यलं प्रसङ्गेन ।

व्यवहारशुद्ध्यादित्रयेणार्थचिन्तायां ज्ञातम् । अत्र धनमित्रकथा इति सप्तमगाथार्थः ॥

मज्झण्हे जिणपूआ, सुपत्तदाणाइजुत्ति भुंजिता ।
पच्चक्खाइ अ गीअत्थ-अंतिए कुणइ सज्झायं ॥८॥

मध्याह्ने पूर्वोक्तविधिना विशिष्य च प्रधानशाल्योदनादिनिष्पन्ननिःशेषरसवतीढौकनादिना द्वितीयवारं **जिनपूजा** सुपात्रदानादियुक्त्यनतिक्रमेण **भुक्त्वा** भोजनं कृत्वेत्यनुवादः । माध्याह्निकपूजाभोजनयोश्च न कालनियमः, तीव्रबुभुक्षो हि 'बुभुक्षाकालो भोजनकाल' इति रूढेर्मध्याह्नादर्वागपि गृहीतप्रत्याख्यानं तीरयित्वा देवपूजापूर्वकं भोजनं कुर्वन्न दुष्यति । आयुर्वेदे त्वेवमुक्तं–

याममध्ये न भोक्तव्यं यामयुग्मं न लङ्घयेद् ।
याममध्ये रसोत्पत्तिर्युग्मादूर्ध्वं बलक्षयः ॥

सुपात्रादानादियुक्तिश्चेयम् भोजनवेलायां सभक्ति साधून् निमन्त्र्य तैः सह गृहमायाति । स्वयमागच्छतो वा मुनीन् दृष्ट्वा सम्मुखं गमनादिकं करोति । ततः सविनयं संविग्नभाविताभावितक्षेत्र-सुभिक्षदुर्भिक्षादिकाल-सुलभदुर्लभादिदेयद्रव्य-आचार्योपाध्यायगीतार्थतपस्विबालवृद्धग्लान-सहाऽसहादिपुरुषाद्यपेक्षया स्पर्धा-महत्त्व-मत्सर-स्नेह-लज्जा-भय-दाक्षिण्य-परानुवर्तना-प्रत्युपकारेच्छा-माया-विलम्बाऽनादर-

विप्रियोक्ति-पश्चात्तापादिदानदोषवर्जमेकान्तात्मानुग्रहबुद्ध्या द्विचत्वारिंशद्भिक्षादोषाद्यदूषितनिःशेषनिजान्नपानवस्त्रादेर्भोजनाद्यनुक्रमेण स्वयं स्वहस्तपात्रधरणादिना पार्श्वे स्थित्वा भार्यादिपार्श्वाद्वा दानं दत्ते । द्विचत्वारिंशद् भिक्षादोषाः पिण्डविशुद्ध्यादिभ्योऽभ्यूह्याः । ततो वन्दित्वा स्वगृहद्वारादि यावदनुव्रज्य च निवर्त्तते । साध्वभावे त्वनभ्रवृष्टिवत्साध्वागमनं जातु स्यात्तदा कृतार्थः स्यामिति दिगालोकं कुर्यात् । तथा चाहुः—

जं साहूण न दिन्नं, कहिं पि तं सावया न भुंजंति ।
पत्ते भोअणसमए, दारस्सालोअणं कुज्जा ॥

संथरणम्मि असुद्धं, दुह्णवि गिण्हंत दिंतयाणहियं ।
आउरदिट्ठंतेणं, तं चेव हिअं असंथरणे ॥

'संथरणम्मि'त्ति संस्तरणे साधूनां निर्बाहे सति, असंस्तरणे अनिर्वाहे दुर्भिक्षग्लानाद्यवस्थायामित्यर्थः । तथा—

पहसंतगिलाणेसु, आगमगाहीसु तहय कयलोए ।
उत्तरपारणगम्मि अ, दिन्नं सुबहुप्फलं होइ ॥

एवं देसं तु खित्तं तु विआणित्ता य सावओ ।
फासुअं एसणिज्जं च देइ जं जस्स जुग्गयं ॥

असणं पाणगं चेव, खाइमं साइमं तहा ।
ओसहं भेसजं चेव, फासुअं एसणिज्जयं ॥

औषधमेकमेव द्रव्यं, भेषजं तु बह्वौषधसंयोगः । साधुनिमन्त्रण-भिक्षाग्रहणादिविधिविशेषो मत्कृतश्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तेरवधार्यः । इदं च सुपात्रदानमितिथिसंविभाग उच्यते । यदागमः-**अतिहिसंविभागो नाम नायागयाणं कप्पणिज्जाणं अन्नपाणाईणं दव्वाणं देसकालसद्धासक्कारकम्मजुयं पराए भत्तिए आयाणुग्गहबुद्धीए संजयाणं दाणं**' इति । सुपात्रदानं च दिव्यौदारिकाद्यद्भुतभोगाभीष्ट-सर्वसुखसमृद्धिसाम्राज्यदिसंयोगप्राप्ति-पूर्वकनिर्विलम्बनिर्वाणशर्मप्राप्तिफलम् । यतः—

अभयं सुपत्तदाणं, अणुकंपाउचिअकित्तिदाणं च ।
दोहि वि मुक्खो भणिओ, तिन्नि वि भोगाइअं दिंति ॥

पात्रता त्वेवमुक्ता—

उत्तमपत्तं साहू, मज्झिमपत्तं च सावया भणिआ ।
अविरयसम्मदिट्ठी, जहन्नपत्तं मुणेअव्वं ॥

तथा—

मिथ्यादृष्टिसहस्रेषु वरमेको ह्यणुव्रती ।
अणुव्रतिसहस्रेषु वरमेको महाव्रती ॥
महाव्रतिसहस्रेषु वरमेको हि तात्त्विकः ।
तात्त्विकस्य (केन) समं पात्रं न भूतं न भविष्यति ॥
सत्पात्रं महती श्रद्धा काले देयं यथोचितम् ।
धर्मसाधनसामग्री बहुपुण्यैरवाप्यते ॥
अनादरो विलम्बश्च वैमुख्यं विप्रियं वचः ।
पश्चात्तापश्च पञ्चापि सद्दानं दूषयन्त्यमी ॥
भिउडी उद्धालोअणं अंतोवत्ता परम्मुहं ठाणं ।
मोणं कालविलंबो नक्कारो छव्विहो होइ ॥
आनन्दाश्रूणि रोमाञ्चो बहुमानः प्रियं वचः ।
किञ्चाऽनुमोदना पात्रदाने भूषणपञ्चकम् ॥

सुपात्रदाने परिग्रहपरिमाणनियमपालने च रत्नसारकुमारकथा ।

एवं साध्वादिसंयोगेऽवश्यं सुपात्रदानं प्रतिदिनं विवेकी विधिना विधत्ते । तथा यथाशक्ति तदवसराद्यायातसाधर्मिकान् सह भोजयति । तेषामपि पात्रत्वात्, तद्वात्सल्यविध्याद्यग्रे वक्ष्यते । तथा ददात्यौचित्येनाऽन्येभ्योऽपि द्रमकादिभ्यः । न प्रत्यावर्त्तयति तान्निराशान् । न कारयति कर्मबन्धनम् । न गर्हयति धर्मम् । न भवति निष्ठुरहृदयः । भोजनावसरे द्वारपिधानादि न हि महतां दयावतां वा लक्षणम् । श्रूयतेऽपि चित्रकूटे चित्राङ्गदनृपः, शत्रुसैन्यैर्दुर्गे वेष्टितेऽपि तत्प्रवेशभयोद्रेकेऽपि भोजनकाले

प्रतोलीं प्रत्यहमुद्घाटयामास । तन्मर्मणा तु गणिकोक्तेन शत्रुभिर्दुर्गग्रहादि कृतम् । ततः श्राद्धेन भोजनसमये द्वारं न पिधातव्यं, विशिष्य च समृद्धेन । यतः—

कुक्षिंभरिर्न कस्कोऽत्र बह्वाधारः पुमान् पुमान् ।
ततस्तत्कालमायातान् भोजयेद् बान्धवादिकान् ॥

अतिथीनर्थिनो दुःस्थान् भक्तिशक्त्यनुकम्पनैः ।
कृत्वा कृतार्थानौचित्याद् भोक्तुं युक्तं महात्मनाम् ॥

आगमेऽप्युक्तं—

नेव दारं पिहावेइ, भुंजमाणो सुसावओ ।
अणुकंपा जिणिंदेहिं, सड्ढाणं न निवारिआ ॥

दट्ठूण पाणिनिवहं, भीमे भवसायरम्मि दुक्खत्तं ।
अविसेसओणुकंपं, दुहावि सामत्थओ कुणइ ॥

दुहावि त्ति—द्विधा द्रव्यभावाभ्याम् । द्रव्यतो यथार्हमन्नादिदानेन, भावतस्तु धर्ममार्गप्रवर्त्तनेन । श्रीपञ्चमाङ्गादौ तु श्राद्धवर्णके 'अवंगु-अदुवारा' इति विशेषणेन भिक्षुकादिप्रवेशार्थं सर्वदाप्यपावृतद्वारा इत्युक्तम् । दीनोद्धारश्च सांवत्सरिकदानेन जिनैरप्याचीर्णो, विक्रमादित्यनृपेणापि भुवोऽनृणीकारिणा, ततस्तत्संवत्सरः प्रववृते । दुर्भिक्षादौ तु दीनोद्धारो विशेषफलः । यतः—

विणए सिस्सपरिक्खा, सुहडपरिक्खा य होइ संगामे ।
वसणे मित्तपरिक्खा, दाणपरिक्खा य दुब्भिक्खे ॥

विक्रमात् त्रयोदशशतेभ्योऽनु पञ्चदशेऽब्दे महादुर्भिक्षे भद्रेश्वरपुर-वासिश्रीमालसाधुजगडूर्द्वादशोत्तरशतसत्रागारैर्दानं ददौ तथा—

हम्मीरस्य द्वादश, वीसलदेवस्य चाष्ट दुर्भिक्षे ।
त्रिःसप्त सुरत्राणे, मुडसहस्रानदाज्जगडूः ॥

तथा अणहिल्लपत्तने सौवर्णिकसिङ्घाकः सौधे गजेन्द्रमहर्धिवि-

क्रमाच्चतुर्दशशतेभ्योऽन्वेकोनत्रिंशेऽब्देऽष्टभिर्देवालयैर्महायात्राकृल्लग्नविज्ञो ज्ञाताऽऽगामिदुर्भिक्षो लक्षद्वयान्नमणसङ्ग्रहादर्जितश्रीर्धान्यमणचतुर्विंशति-सहस्रीं प्रादत्त । बन्दीसहस्रमोचनषट्पञ्चाशन्नृपमोचनचैत्योद्घाटन-पूज्यश्रीजयानन्दसूरिश्रीदेवसुन्दरसूरिपदद्वयस्थापनादीनि तस्य धर्म-कृत्यानि। ततो दयादानं भोजनसमये विशिष्य कार्यम् । गृहिणा हि निःस्वेनापि तथौचित्येनान्नपानादि कार्यं यथार्थिदीनादिसत्यापनमपि कियत् स्यात्। न चैवं तस्य कोऽप्यधिकव्ययः ते च स्तोकेनापि तुष्यन्ति। तदाह—

ग्रासाद् गलितसिक्थेन (क्थस्य) किं न्यूनं करिणो भवेत् ? ।
जीवत्येव पुनस्तेन कीटिकानां कुटुम्बकम् ॥

एवं निष्पन्ननिरवद्याहारे सुपात्रदानमपि शुद्धं । तथा मातृपितृ-भ्रातृभगिन्यादीनामपत्यस्नुषाभृत्यादीनां ग्लानवृद्धगवादीनां च भोजनाद्यु-चितचिन्तां कृत्वा पञ्चपरमेष्ठिप्रत्याख्याननियमस्मरणपूर्वं सात्म्याविरोधेन भुञ्जीत । यतः—

पितुर्मातुः शिशूनां च गर्भिणीवृद्धरोगिणाम् ।
प्रथमं भोजनं दत्त्वा स्वयं भोक्तव्यमुत्तमैः ॥

चतुष्पदानां सर्वेषां धृतानां च तथा नृणाम् ।
चिन्तां विधाय धर्मज्ञः स्वयं भुञ्जीत नान्यथा ॥

सात्म्यं चैवं लक्षयन्ति—

पानाहारादयो यस्माद्विरुद्धाः प्रकृतेरपि ।
सुखित्वायाऽवकल्पन्ते तत्सात्म्यमिति गीयते ॥

आजन्म सात्म्येन च भुक्तं विषमप्यमृतं स्याद्, असात्म्येन त्वमृतमपि विषम् । परमसात्म्यमपि पथ्यं सेवेत, न पुनः सात्म्यप्राप्त-मप्यपथ्यम् । न हि सर्वं बलवतः पथ्यमिति मन्वानः कालकूटं खादेत्। सुशिक्षितोऽपि विषतन्त्रज्ञो म्रियत एव कदाचिद्विषास्वादात् । तथा—

कण्ठनाडीमतिक्रान्तं सर्वं तदशनं समम् ।
क्षणमात्रसुखस्यार्थे लौल्यं कुर्वन्ति नो बुधाः ॥

इत्युक्तेर्लौल्यपरिहारेणाऽभक्ष्यानन्तकायादिबहुसावद्यं [१]वस्तु वर्ज्यम् । यथाऽग्निबलं मात्रया मितं च भुञ्जीत । यो हि मितं भुङ्क्ते स बहु भुङ्क्ते । अतिरिक्तभोजने त्वजीर्ण-वमन-विरेचनमरणाद्यपि न दुर्लभम् । भणितमपि—

जिब्भे जाण पमाणं, जिमिअव्वे तह य जंपिअव्वे अ ।
अइजिमिअजंपिआणं, परिणामो दारुणो होइ ॥

अन्नान्यदोषाणि मितानि भुक्त्वा वचांसि चेत्त्वं वदसीत्थमेव ।
जन्तोर्युयुत्सोः सह कर्मवीरैस्तत्पट्टबन्धो रसने ! तवैव ॥

हितमितविपक्वभोजी वामशयी नित्यचङ्क्रमणशीलः ।
उज्झितमूत्रपुरीषः स्त्रीषु जितात्मा जयति रोगान् ॥

भोजनविधिश्च व्यवहारशास्त्राद्यनुसारेणायम्—

अतिप्रातश्च सन्ध्यायां रात्रौ कुत्सन्नथ व्रजन् ।
सव्याङ्घ्रौ दत्तपाणिश्च नाद्यात्पाणिस्थितं तथा ॥

साकाशे सातवे सान्धकारे द्रुमतलेऽपि च ।
कदाचिदपि नाश्नीयादूर्ध्वीकृत्य च तर्जनीम् ॥

अधौतमुखवस्त्राङ्घ्रिर्नग्नश्च मलिनांशुकः ।
सव्येन हस्तेनाऽनात्तस्थालो भुञ्जीत न क्वचित् ॥

एकवस्त्रान्वितश्चार्द्रवासा वेष्टितमस्तकः ।
अपवित्रोऽतिगार्द्ध्यश्च न भुञ्जीत विचक्षणः ॥

उपानत्सहितो व्यग्रचित्तः केवलभूस्थितः ।
पर्यङ्कस्थो विदिग्याम्याननो नाद्यात् कृशासनः ॥

आसनस्थपदो नाऽद्यात् श्वचण्डालैर्निरीक्षितः ।
पतितैश्च तथा भिन्ने भाजने मलिनेऽपि च ॥

---

१. वस्तुवर्जम् इति को० ह० प्र० पाठः ।

अमेध्यसंभवं नाद्याद् दृष्टं भ्रूणादिघातकैः ।
रजस्वलापरिस्पृष्टमाघ्रातं गोश्वपक्षिभिः ॥

अज्ञातागममज्ञातं पुनरुष्णीकृतं तथा ।
युक्तं चवचवाशब्दैर्नाद्याद्वक्त्रविकारवान् ॥

आह्वानोत्पादितप्रीतिः कृतदेवाभिधास्मृतिः ।
समे पथावनत्युच्चे निविष्टो विष्टरे स्थिरे ॥

मातृष्वस्त्रम्बिकाजामिभार्याद्यैः पक्कमादरात् ।
शुचिभिर्मुक्तवद्भिश्च दत्तं चाद्याज्जनेऽसति ॥

कृतमौनमवक्राङ्गं वहद्दक्षिणनासिकम् ।
प्रतिभक्ष्यसमाघ्राणहतदृग्दोषविक्रियम् ॥

नातिक्षारं न चात्यम्लं नात्युष्णं नातिशीतलम् ।
नातिशाकं नातिगौल्यं मुखरोचकमुच्चकैः ॥ कलापकम् ॥

अच्चुण्हं हणइ रसं अइअंबं इंदियाइं उवहणइ ।
अइलोणिअं च चक्खुं, अइणिद्धं भंजए गहणिं ॥

तित्तकडुएहिं सिंभं जिणाहि पित्तं कसायमहुरेहिं ।
निद्धुण्हेहिं अ वायं, सेसा वाही अणसणाए ॥

अशाकभोजी घृतमत्ति योऽन्धसा, पयोरसान् सेवति नातिपोऽम्भसाम् ।
अभुग् विमुङ्मूत्रकृतां विदाहिनां, चलत्प्रमुग् जीर्णभुगल्पदेहरुग् ॥

आदौ तावन्मधुरं मध्ये तीक्ष्णं ततस्ततः कटुकम् ।
दुर्जनमैत्रीसदृशं भोजनमिच्छन्ति नीतिज्ञाः ॥

सुस्निग्धमधुरैः पूर्वमश्नीयादन्वितं रसैः ।
द्रवाम्ललवणैर्मध्ये पर्यन्ते कटुतिक्तकैः ॥

प्राग् द्रवं पुरुषोऽश्नाति मध्ये च कटुकं रसम् ।
अन्ते पुनर्द्रवाशी च बलारोग्यं न मुञ्चति ॥

आदौ मन्दाग्निजननं मध्ये पीतं रसायनम् ।
भोजनान्ते जलं पीतं तज्जलं विषसन्निभम् ॥

भोजनानन्तरं सर्वरसलिप्तेन पाणिना ।
एकः प्रतिदिनं पेयो जलस्य चुलुकोऽङ्गिना ॥

न पिबेत्पशुवत्तोयं पीतशेषं च वर्जयेत् ।
तथा नाञ्जलिना पेयं पयः पथ्यं मितं यतः ॥

करेण सलिलार्द्रेण न गण्डौ नापरं करम् ।
नेक्षणे च स्पृशेत् किन्तु स्प्रष्टव्ये जानुनी श्रिये ॥

अङ्गमर्दननीहारभारोत्क्षेपोपवेशनम् ।
स्नानाद्यं च कियत्कालं भुक्त्वा कुर्यान्न बुद्धिमान् ॥

भुक्त्वोपविशतस्तुन्दं बलमुत्तानशायिनः ।
आयुर्वामकटीस्थस्य मृत्युर्धावति धावतः ॥

भोजनानन्तरं वामकटिस्थो घटिकाद्वयम् ।
शयीत निद्रया हीनं यद्वा पदशतं व्रजेत् ॥

आगमोक्तविधिस्त्वेवम्—

निरवज्जाहारेणं, निज्जीवेणं परित्तमीसेणं ।
अत्ताणुसंधणपरा, सुसावगा एरिसा हुंति ॥

असरसरं अचवचवं, अदुअमलिलंबिअं अपरिसाडिं ।
मणवयणकायगुत्तो, भुंजइ साहुव्व उवउत्तो ॥

कउपयरच्छेएणं, भुत्तव्वं अहव सीहखइएणं ।
एगेण अणेगेहि च, वज्जित्ता धूमइंगालं ॥

जह अब्भंगणलेवा सगडक्खवणाण जुत्तिओ हुंति ।
इअ संजमभरवहणट्ठयाइ साहूण आहारो ॥

तित्तगं व कडुअं व कसायं, अंबिलं च महुरं लवणं वा ।
एअलद्धमन्नट्ठपउत्तं, महुघयं व भुंजिज्ज संजए ॥

अहव न जिमिज्ज रोगे, मोहुदए सयणमाइउवसग्गे ।
पाणिदयातवहेउं, अंते तणुमोअणत्थं च ॥

इदं साधुमाश्रित्योक्तं श्राद्धमाश्रित्याऽपि यथार्हं ज्ञेयम् ।
अन्यत्राप्युक्तम्—

देवसाधुपुरस्वामिस्वजनव्यसने सति ।
ग्रहणे च न भोक्तव्यं शक्तौ सत्यां विवेकिना ॥

एवम् 'अजीर्णप्रभवा रोगाः' इत्यजीर्णे । तथा—

बलावरोधि निर्दिष्टं ज्वरादौ लङ्घनं हितम् ।
ऋतेऽनिलश्रमक्रोधशोककामक्षतज्वरान् ॥

इत्याद्युक्तेः ज्वराक्षिरोगादौ । तथा देवगुरुवन्दनाद्ययोगे, तथा तीर्थगुरुनमस्करणविशेषधर्माङ्गीकरणप्रौढपुण्यकार्यप्रारम्भादिदिनेष्वष्टमी-चतुर्दश्यादिविशेषपर्वसु च भोजनं त्याज्यम् । क्षपणादितपसोऽत्र परत्रापि बहुगुणत्वात् । यतः—

अथिरं पि थिरं वंकं पि उज्जुअं दुल्लहं पि तह सुलहं ।
दुस्सज्जंपि सुसज्जं, तवेण संपज्जए कज्जं ॥

वासुदेवचक्रवर्त्त्यादीनां तत्तद्देवसेवकीकरणाद्यैहिककार्याण्यप्यष्ट-मादितपसा सिद्ध्यन्ति न त्वन्यथा । इति भोजनविधिः ।

नमस्कारस्मरणेनोत्थितश्चैत्यवन्दनया देवान् गुरूंश्च यथायोगं वन्दते । सर्वं चेदं **सुपत्तदाणाइजुत्ति** इत्यत्रोक्ताऽऽदिशब्देन सूचितं मन्तव्यम् ।

अथोत्तरार्द्धव्याख्या —'भोजनानन्तरं **प्रत्याख्याय** दिवसचरिमं ग्रन्थिसहितादि वा प्रत्याख्यानं गुर्वादेर्वन्दनद्वयप्रदानपूर्वमन्यथा वा कृत्वा, **गीतार्थानां** यतीनां गीतार्थश्राद्धपुत्रादीनां वा **अन्तिके** समीपे **कुर्यात् स्वाध्यायं** वाचना-पृच्छना-परावर्त्तना-धर्मकथाऽनुप्रेक्षालक्षणं यथा-योगम्। तत्र निर्जरार्थं यथायोगं सूत्रादेर्दानं ग्रहणं च वाचना १। तस्मिंश्च शङ्किते गुरोः पृच्छनं पृच्छना २। पूर्वाधीतस्य सूत्रादेरविस्मृत्याद्यर्थमभ्यासः परावर्त्तना ३। जम्बूस्वाम्यादिस्थविरचरितस्याऽऽकर्णनं कथनं वा धर्मकथा ४। मनसैव सूत्रादेरनुस्मरणमनुप्रेक्षा ५। अत्र च तद्विद्भिः सह शास्त्रार्थ-रहस्यानि विचारयेदिति श्रीयोगशास्त्रोक्तेः । श्रीगुरुमुखश्रुत-शास्त्रार्थ-रहस्यपरिशीलनारूपः स्वाध्यायो विशेषकृत्यतया ज्ञेयः । स चात्यन्त-गुणहेतुः । यतः—

सज्झाएण पसत्थं, झाणं जाणइ अ सव्वपरमत्थं ।
सज्झाए वहंतो, खणे खणे जाइ वेरग्गं ॥

पञ्चविधस्वाध्यायदृष्टान्तादि आचारप्रदीपग्रन्थे व्यवृण्महीत्यत्र नोक्तमित्यष्टमगाथार्थः ॥८॥

संझाइ जिणं पुणरवि पूयइ पडिक्कमइ कुणइ तह विहिणम ।
विस्समणं सज्झायं, गिहं गओ तो कहइ धम्मं ॥९॥

उत्सर्गतः श्रावकेणैकवारभोजिनैव भाव्यम् । यदभाणि–

उस्सगेण तु सड्ढो अ, सच्चित्ताहारवज्जओ ।
इक्कासणगभोई अ, बंभयारी तहेव य ॥

यश्चैकभक्तं कर्तुं न शक्नोति स दिबसस्याष्टमे भागेऽन्तर्मुहूर्त्तद्वय-लक्षणे । यामिनीमुखादौ तु रजनीभोजनमहादोषप्रसङ्गादन्त्यमुहूर्त्तादर्वागेव वैकालिकं करोति । उत्सूरे रात्रौ च भोजनेऽनेके दोषाः, तत्स्वरूपं सदृष्टान्तं मत्कृतार्थदीपिकातोऽवधार्यम् । वैकालिकानन्तरं च यथाशक्ति चतुर्विधा-हारं त्रिविधाहारं द्विधाहारं वा दिवसचरमं सूर्योद्गमान्तं प्रत्याख्याति । मुख्यवृत्त्या दिवसे सति द्वितीयभङ्गे रात्रावपि ।

ननु दिवसचरमं निष्फलमेकाशनादिकेनैव गतार्थत्वात् ? नैवं, एकासनादिकं ह्यष्टाद्याकारम्, एतच्चतुराकारम् । अत आकाराणां सङ्क्षेपकरणात् सफलमेवेदम् । निषिद्धरात्रिभोजनानामपि दिवसशेषे क्रियमाणत्वात्स्मारकत्वाच्च फलवदेवैत्याऽऽवश्यकलघुवृत्तौ । इदं च सुकरं बहुफलं च । इति दिवसचरमे एडकाक्षज्ञातम् । ततः **सन्ध्यायाम्** =अन्त्यमुहूर्त्तरूपायामस्तमयति सूर्येऽर्द्धे बिम्बादर्वाक् **पुनरपि** तृतीयवारं यथाविधि **जिनं पूजयति** ।

॥ इति श्रीतपागच्छाधिपश्रीसोमसुन्दरसूरि-श्रीमुनिसुन्दरसूरि-श्रीजयचन्द्रसूरि-श्रीभुवनसुन्दरसूरिशिष्य-श्रीरत्नशेखरसूरिविरचितायां श्रीविधिकौमुदीनाम्न्यां श्राद्धविधिप्रकरणवृत्तौ दिनकृत्यप्रकाशकः प्रथमः प्रकाशः ॥

द्वितीयः प्रकाशः

रात्रिकृत्यम्

उक्तं दिनकृत्यं साम्प्रतं रात्रिकृत्यमाह-'**पडिक्कमइ त्ति**'। ततः श्राद्धः साधुपार्श्वे पौषधशालादौ वा यतनया प्रमार्जनापूर्वं सामायिककरणादिविधिना प्रतिक्रामति, षड्विधाऽऽवश्यकलक्षणं प्रतिक्रमणं करोति। तत्र स्थापनाचार्य-स्थापना-मुखवस्त्रिका-रजोहरणादि-धर्मोपकरणग्रहणसामायिककरणादिविधिः श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्तौ [1]कश्चिदुक्त इत्यत्र नोच्यते। प्रतिक्रमणं च सम्यक्त्वादिसर्वातिचार-विशुद्ध्यर्थं प्रतिदिवसमुभयसन्ध्यमपि विधेयं श्राद्धेनाऽभ्यासाद्यर्थं च। यथाभद्रकेणापि जातु निरतिचारत्वेऽपि तृतीयवैद्यौषधकल्पमवश्यं कर्त्तव्यमिदम्। यदार्षम्—

> **सपडिक्कमणो धम्मो, पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स।**
> **मज्झिमगाण जिणाणं, कारणजाए पडिक्कमणं॥**

कारणजाएत्ति अतिचाराभावे पूर्वकोट्यामपि न प्रतिक्रामन्ति, अतिचारे मध्याह्नेऽपि कुर्युरित्यर्थः।

> **वाहिमवणेइ भावे, कुणइ अभावे तयं तु पढमंति।**
> **बिइअमवणेइ न कुणइ, तइअं तु रसायणं होइ॥**

रसायणंति रसायनं सद्भावे व्याधिं हरति। तदभावेऽपि सर्वाङ्गीणपुष्टिसुखबलवृद्धिहेतुरनागतव्याधिप्रतिबन्धकं च। एवं प्रति-

---

१. किञ्चिदिति को० ह० प्र० पाठः।

क्रमणमपि सद्भावेऽतिचारान् विशोधयति । तदभावे चारित्रधर्मपुष्टिं करोति । ***अत्र कश्चिदाह-*** श्रावकस्याऽऽवश्यकचूर्ण्युक्तसामायिकविधिरेव प्रतिक्रमणम् । षड्विधत्वस्योभयसन्ध्यमवश्यकरणीयत्वस्य चात्रैव घटमानत्वात् । तथाहि—सामायिकं कृत्वा ईर्यां प्रतिक्रम्य कायोत्सर्गं च विधाय चतुर्विंशतिस्तवं भणित्वा वन्दनकं च दत्वा श्रावकः प्रत्याख्यानं करोति इति षड्विधत्वम् । "**सामाइअमुभयसंझं**" इति वचनादस्य च कालनैयत्यमिति ***अत्रोच्यते,*** न समीचीनमिदम् षड्विधत्वस्य कालनियमस्य चात्राऽसिद्धत्वात्, तत्र तावत्तवाभिप्रायेणाऽपि चूर्णिकृता सामायिकेर्यापथप्रतिक्रमणवन्दनकान्येव साक्षाद्दर्शितानि न शेषाणि, तत्रापीर्यापथप्रतिक्रमणं गमनागमनविषयं नावश्यकतुर्याऽध्ययनरूपम्,

गमणागमणविहारे, सुत्ते वा सुमिणंदंसणे राओ ।
नावा नइसंतारे, इरिआवहिआपडिक्कमणं ॥

इत्यादिवचनात् । अथ साध्वनुसारेण श्रावकस्येर्यापथप्रतिक्रमणे कायोत्सर्गचतुर्विंशतिस्तवावपि दर्श्येते तर्हि तदनुसारेण किं न प्रतिक्रमणमपि तस्योच्यते ? । किञ्च '**असइ साहुचेइयांणं पोसहसालाए वा सगिहे वा सामाइयं वा आवस्सयं वा करेइ**' इत्यावश्यकचूर्णावपि सामायिकादावश्यकं पृथगुक्तम् । तथा सामायिकस्य न कालनैयत्यम् । '**जत्थ वा वीसमइ अत्थइ वा निव्वावारो सव्वत्थ करेइ । तथा जाहे खणिओ ताहे करेइ तो से न भज्जइ**' इति चूर्णिवचनप्रामाण्यात् । सामाइयमुभयसंझं इति तु सामायिकप्रतिमापेक्षं, तत्रैव तत्कालनियमस्य श्रूयमाणत्वात् । अनुयोगद्वारसूत्रे तु स्फुटं श्रावकस्यापि प्रतिक्रमणमुक्तम् । यथा—

समणे वा समणी वा सावए वा साविआ वा तच्चित्ते तम्मणे तल्लेसे तदज्झवसिए तत्तिव्वज्झवसाणे तदट्ठोवउत्ते तदप्पिअकरणे तब्भावणाभाविए उभओ कालमावस्सयं करेइ । तथा तत्रैव—

समणेण सावएण य, अवस्सकायव्वयं हवइ जम्हा ।
अंतो अहोनिसस्स य तम्हा आवस्सयं नाम ॥

तस्मात् साधुवत् श्राद्धेनापि श्रीसुधर्मस्वाम्यादिपूर्वाचार्यपरम्परायातं प्रतिक्रमणं कार्यम् । मुख्यवृत्त्या द्विसन्ध्यं दिवसनिशाकृतपातक-विशुद्धिहेतुत्वेन महाफलत्वात् । यदभ्यधिष्महि—

अघनिष्क्रमणं भावद्विषदा क्रमणं च सुकृतसङ्क्रमणम् ।
मुक्तेः क्रमणं कुर्याद् द्विः प्रतिदिवसं प्रतिक्रमणम् ॥

अत्र प्रतिक्रमणे श्राद्धदृष्टान्तः ढील्लीवास्तव्यः । एवं प्रति-क्रमणविषये यतनीयं । तच्च पञ्चभेदं—दैवसिकं, रात्रिकं, पाक्षिकं, चातुर्मासिकं, सांवत्सरिकं चेति । एषां कालस्तूत्सर्गेणैवमुक्तः ।

अद्धनिबुड्डे बिंबे, सुत्तं कड्ढंति गीयत्था ।
इअवयणपमाणेणं, देवसियावस्सए कालो ॥

रात्रिकस्य चैवं—

आवस्सयस्स समए, निद्दामुद्दं चयंति आयरिआ ।
तह तं कुणंति जह दस, पडिलेहाणंतरं सूरो ॥

अपवादतस्तु दैवसिकं दिवसतृतीयप्रहरादन्वर्द्धरात्रं यावत् । योग-शास्त्रवृत्तौ तु मध्याह्नादारभ्याऽर्द्धरात्रं यावदित्युक्तम् । रात्रिकमर्द्ध-रात्रादारभ्य मध्याह्नं यावत् । उक्तमपि—

उग्घाडपोरिसिं जा, राइअमावस्सयस्स चुन्नीए ।
ववहाराभिप्पाया, भणंति पुण जाव पुरिमड्ढं ॥

पाक्षिक—चातुर्मासिक—सांवत्सरिकाणि पक्षाद्यन्ते च स्युः । आह—पाक्षिकं चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां वा ? चतुर्दश्यामिति ब्रूमः । यदि पुनः पञ्चदश्यां स्यात्तदा चतुर्दश्यां पाक्षिके चोपवासस्योक्तत्वात्पाक्षिकमपि षष्ठेन स्यात् । तथा च—**अट्ठमछट्ठचउत्थं संवच्छरचाउमासपक्खेसु** इत्या-द्यागमविरोधः । यत्र च चतुर्दशी गृहीता न तत्र पाक्षिकं, यत्र च पाक्षिकं न तत्र चतुर्दशी । तथाहि—**अट्ठमिचउद्दसीसु उववासकरणं** इति पाक्षिकचूर्णौ ।

सो अ अट्ठमिचउद्दसीसु उववासं करेइ इत्यावश्यकचूर्णौ ।

चउत्थछट्ठट्ठमकरणे अट्ठमिपक्खचउमासवरिसे अ त्ति व्यवहार-भाष्यपीठे । (व्य० भा० १३३)

अट्ठमिचउद्दसीनाणपंचमीचाउमास इत्यादि महानिशीथे ।

व्यवहारषष्ठोद्देशके च—**पक्खस्स अट्ठमी खलु मासस्स य पक्खिअं मुणेयव्वं** इत्यादि व्याख्यायां वृत्तौ चूर्णौ पाक्षिकशब्देन चतुर्दश्येव व्याख्याता । तदेवं निश्चिनुमः, पाक्षिकं चतुर्दश्यामेव । चातुर्मासिक-सांवत्सरिके तु पूर्वं पूर्णिमापञ्चम्योः क्रियमाणे अपि श्रीकालिका-चार्याऽऽचरणातश्चतुर्दशीचतुर्थ्योः क्रियेते । प्रामाणिकं चैतत्, सर्वसम्मत-त्वात् । उक्तं च कल्पभाष्यादौ—

असढेण समाइन्नं, जं कत्थइ केणई असावज्जं ।
न निवारिअमन्नेहिं, बहुमणुमयमेअमायरिअं ॥

तीर्थोद्गारादावपि—

सालाहणेण रन्ना, संघाएसेण कारिओ भयवं ।
पज्जोसवणचउत्थी, चाउम्मासं चउदसीए ॥

चउमासपडिक्कमणं पक्खिअदिवसम्मि चउविहो संघो ।
नवसयतेणउएहिं, आयरणं तं पमाणंति ॥

अत्र चाधिकविशेषार्थिना पूज्यश्रीकुलमण्डनसूरिप्रणीतविचारामृत-सङ्ग्रहोऽवगाहनीयः । प्रतिक्रमणविधिश्च योगशास्त्रवृत्त्यन्तर्गताभ्य-श्चिरन्तनाचार्यप्रणीताभ्य एताभ्यो गाथाभ्योऽवसेयः ।

पंचविहायारविसुद्धिहेउमिह साहु सावगो वावि ।
पडिक्कमणं सह गुरुणा, गुरुविरहे कुणइ एक्कोवि ॥

वंदित्तु चेइआइं, दाउं चउराइए खमासमणे ।
भूनिहिअसिरो सयलाइआरमिच्छोक्कडं देइ ॥

सामइअपुव्वमिच्छामिठाइउं काउसग्गमिच्चाइ ।
सुत्तं भणिअ पलंबिअ, भुअकुप्परधरिअपरिहरणओ ॥

घोडगमाईदोसेहिं विरहिअं तो करेइ उस्सग्गं ।
नाहि अहो जाणुड्ढं, चउरंगुलठइअकडिपट्टो ॥

तत्थ य धरेइ हिअए, जहक्कमं दिणकए अईआरे ।
पारेत्तु णमोक्कारेण पढइ चउवीसथयदंडं ॥

संडासगे पमज्जिअ, उवविसिअ अलग्गबिअयबाहुजुओ ।
मुहणंतगं च कायं च पेहए पंचवीस इहा ॥

उठिअट्ठिओ सविणयं, विहिणा गुरुणो करेइ किइकम्मं ।
बत्तीसदोसरहिअं, पणवीसावस्सगविसुद्धं ॥

अह सम्ममवणयंगो करजुअविहिधरिअपुत्तिरयहरणो ।
परिचिंतइ अइआरे, जहक्कमं गुरुपुरो विअडे ॥

अह उवविसित्तु सुत्तं सामाइअमाइअं पढिअ पयओ ।
अब्भुट्ठिअम्मि इच्चाइ, पढइ दुहओ ठिओ विहिणा ॥

दाऊण वंदणं तो, पणगाइसु जइसु खामए तिन्नि ।
किइकम्मं करिआयरिअमाइगाहातिगं पढए ॥

इअ सामाइअउस्सग्गसुत्तमुच्चरिअ काउस्सग्गठिओ ।
चिंतइ उज्जोअदुगं, चरित्तअइआरसुद्धिकए ॥

विहिणा पारिअ सम्मत्तसुद्धिहेउं च पढइ उज्जोअं ।
तह सव्वलोअअरहंतचेइआराहणुस्सग्गं ॥

काउं उज्जोअगरं, चिंतिय पारेइ सुद्धसम्मत्तो ।
पुक्खवरदीवड्ढं कड्ढइ सुअसोहणनिमित्तं ॥

पुण पणवीसोस्सासं, उस्सग्गं कुणइ पारए विहिणा ।
तो सयलकुसलकिरिआफलाण सिद्धाण पढइ थयं ॥

अह सुअसमिद्धिहेउं, सुअदेवीए करेइ उस्सग्गं ।
चिंतेइ नमोक्कारं, सुणइ व देई व तीइ थुइं ॥

एवं खेत्तसुरीए, उस्सग्गं कुणइ सुणइ देइ थुइं ।
पढिऊण पंचमंगलमुवविसइ पमज्ज संडासे ॥

पुव्वविहिणेव पेहिअ, पुत्तिं दाऊण वंदणं गुरुणो ।
इच्छामो अणुसट्ठिंति भणिअ जाणूहिं तो ठाइ ॥

गुरुथुइगहणेथुइतिन्निबद्धमाणक्खरस्सरा पढइ ।
सक्कत्थवं थवं पढिअ, कुणइ पच्छित्त उस्सग्गं ॥

एवं ता देवसिअं, राइअमवि एवमेव नवरि तहिं ।
पढमं दाउं मिच्छामिदुक्कडं पढइ सक्कत्थयं ॥

उट्ठिअ करेइ विहिणा, उस्सग्गं चिंतए अ उज्जोअं ।
बीअं दंसणसुद्धीइ, चिंतए तत्थ इममेव ॥

तइए निसाइआरं, जहक्कमं चिंतिऊण पारेइ ।
सिद्धत्थयं पढित्ता, पमज्जसंडासमुवविसइ ॥

पुव्वं व पुत्तिपेहणवंदणमालोअसुत्तपढणं च ।
वंदण खामण वंदण गाहातिगपढणमुस्सग्गो ॥

तत्थ य चिंतइ संजमजोगाण न होइ जेण मे हाणी ।
तं पडिवज्जामि तवं छम्मासं ता न काउमलं ॥

एगाइइगुणतीसूणयंपि न सहो न पंचमासमवि ।
एवं चउतिदुमासं, न समत्थो एगमासम्मि ॥

जातम्मि तेरसूणं, चउतीसइमाइओ दुहाणीए ।
जा चउथतो आयंबिलाइजापोरिसि नमो वा ॥

जं सक्कइ तं हिअए, धरेत्तु पारेत्तु पेहए पोतिं ।
दाउं वंदणमसढो, तं चिअ पच्चक्खए विहिणा ॥

इच्छामो अणुसट्ठिंति भणिअ उवविसिअ पढइ तिण्णि थुई ।
मिउसद्देणं सक्कत्थयाइ तो चेइए वंदे ॥

अह पक्खिअं चउद्दसि, दिणम्मि पुव्वं व तत्थ देवसिअं ।
सुत्तंतं पडिक्कमिउं, तो सम्ममिमं कम्मं कुणइ ॥

मुहपोती वंदणयं, संबुद्धाखामणं तहालोए ।
वंदणपत्तेअक्खामणं च वंदणयमहसुत्तं ॥

सुत्तं अब्भुट्ठाणं, उस्सग्गो पुत्तिवंदणं तह य ।
पज्जंतिअ खामणयं, तह च उरोथोभवंदणया ॥

पुंव्वविहिणेव सव्वं, देवसिअं वंदणाइ तो कुणइ ।
सिज्जसुरी उस्सग्गे, भेओ संतिथयपढणे अ ॥

एवं चिअ चउमासे, वरिसे अ जहक्कमं विही णेओ ।
पक्खचउमासवरिसेसु नवरि नामम्मि नाणत्तं ॥

तह उस्सग्गोजोआ, बारसवीसासमंगलगचत्ता ।
संबुद्धखामणं ति पण सत्त साहूण जहसंखं ॥

हारिभद्रावश्यकवृत्तौ तु वन्दनकनिर्युक्तिगत-**चत्तारि पडिक्कमणे** इति गाथाव्याख्यायामेवमुक्तं सम्बुद्धक्षमणकविषये-**जहन्नेणवि तिन्नि देवसिए, पक्खिए पंच अवस्सं, चाउम्मासिए संवच्छरिए वि सत्त अवस्सं ।** पाक्षिकसूत्रवृत्तौ प्रवचनसारोद्धारवृत्त्युक्तवृद्धसामाचार्यां चाप्येवमेवोक्तम् । प्रतिक्रमणानुक्रमभावना पूज्यश्रीजयचन्द्रसूरिकृतग्रन्थाद् ज्ञेया । इति प्रतिक्रमणविधिः ।

तथा आशातनापरिहारादिकेन विधिना **विश्रामणाम्** उपलक्षणत्वात् सुखसंयमयात्रापृच्छादि च करोति, अर्थान् मुनीनां विशेषधर्मनिष्ठश्राद्धादीनां च । विश्रामणाफलं प्राग्भवयतिपञ्चशतीविश्रामणाकरणोत्थचक्र्यधिकबलबाहुबल्यादेरिव भाव्यम् । इह साधुभिरुत्सर्गतः सम्बाधना न कारयितव्या, '**संवाहणं दंतपहोअणाय**' इति वचनात् । द्वितीयपदे साधुभ्यः सकाशात् कारयितव्या, तदभावे तथाविधश्रावकादेरपि । यद्यपि मुख्यवृत्त्या भगवन्तो महर्षयो विश्रामणां न कारयन्ति, तथापि परिणामविशुद्ध्या तद्विषये क्षमाश्रमणं ददतो निर्जरालाभो विनयश्च कृतो भवति । **ततः स्वाध्यायं** स्वप्रज्ञानुसारेण पूर्वाधीतदिनकृत्यादिश्रावकविध्युपदेशमालाकर्मग्रन्थादिपरावर्त्तनरूपं शीलाङ्गादिरथनमस्कारावलकादिगुणनरूपं वा चित्तैकाग्रताद्यर्थं करोति । शीलाङ्गरथस्त्वनया गाथया विज्ञेयः ।

करणे जोए सन्ना, इंदिअ भूमाइ समणधम्मो अ ।
सीलंसहस्साणं, अट्ठारसगस्स निप्फत्ति ॥

करणेति—करणकारणानुमतयः । 'जोएत्ति'—मनोवाक्काययोगाः । सन्नत्ति । आहारभयमैथुनपरिग्रहसञ्ज्ञाः । 'इंदिअत्ति' श्रोत्रचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रियाणि । 'भूमाइत्ति'—पृथिव्यपतेजोवायुवनस्पतिद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रिया अजीवाश्च । 'समणधम्मोत्ति'

खंती मद्दव अज्जव, मुत्ती तव संजमे अ बोधव्वे ।
सच्चं सोअं आकिंचणं च बंभं च जइधम्मो ॥ पाठश्चैवम्—

जे नो करंति मणसा, निज्जिअआगारसन्नसोइंदी ।
पुढविक्कायरंभं खंतिजुआ ते मुणी वंदे ॥

इत्यादि । एतद्व्यक्तिश्च यन्त्रकाद्विज्ञेया । श्रमणधर्मरथपाठश्चैवं—

न हणेइ सयं साहू, मणसा आहारसन्नसंवुडओ ।
सोइंदिअसंवरणो, पुढविजिए खंतिसंपन्नो ॥

इत्यादि । एवं सामाचारीरथ-क्षामणारथ-नियमरथाऽऽलोचनारथ-तपोरथ-संसाररथ-धर्मरथ-संयमरथादिपाठा अपि विज्ञेयाः । विस्तरभयात्तु नोक्ताः । नमस्कारबलके च पञ्चपदान्याश्रित्यैका पूर्वानुपूर्वी, एका पश्चानुपूर्वी, शेषा अष्टादशोत्तरं शतमनानुपूर्व्यः । नवपदान्याश्रित्य पुनरनानुपूर्व्यस्तिस्रो लक्षा द्वाषष्टिः सहस्रा अष्टौ शतान्यष्टसप्ततिश्च । एतत्करणभावनाव्यक्तिः पूज्यश्रीजिनकीर्त्तिसूरिपादोपज्ञसटीकश्रीपञ्चपरमेष्ठिस्तवादवसेया । एवं नमस्कारपरावर्त्तनेऽत्रापि दुष्टशाकिनीव्यन्तरवैरिग्रहमहारोगादीनां सद्यो निवृत्त्यादिफलं, परत्र त्वनन्तकर्मक्षयादि । यदाहुः—

जं छम्मासिअवरिसिअतवेण तिव्वेण झिज्झए पावं ।
नमुक्कारअणणुपुव्वीगुणणेण तयं खणद्धेण ॥

शीलाङ्गरथादीनामपि गुणने मनोवाक्कायैकाग्र्येण त्रिविधमपि ध्यानं

स्यात्तथा चागमः—भंगिअसुअं गुणंतो, वट्टइ तिविहे वि झाणम्मीति । एवं स्वाध्यायकरणे स्वपरयोः कर्मक्षयप्रतिबोधादयोऽनेके गुणा धर्मदास-श्राद्धस्येव । अत्र स्वाध्याये धर्मदासदृष्टान्तः

अतः स्वाध्यायः कार्यः । ततः सामायिकं पारयित्वा **गृहं गतो धर्मं** सम्यक्त्वमूलदेशविरत्यादिरूपं, सर्वकृत्येषु सर्वशक्त्या यतना-करणादिरूपं, सर्वथाऽर्हच्चैत्यसाधर्मिकवर्जितवासस्थानकुसंसर्गवर्जनादि-रूपं, नमस्कारगुणनत्रिकालचैत्यवन्दना-पूजा-प्रत्याख्यानाद्यभिग्रहरूपं, यथाशक्तिसप्तक्षेत्री-वित्तव्ययादिरूपं वा यथायोग्यं **कथयति**= उपदिशति। कलत्र-पुत्र-मित्र-भ्रातृ-भृत्य-भगिनी-स्नुषा-पुत्री-पौत्र-पौत्री-पितृव्य-भ्रातृव्य-वणिक्-पुत्रादिस्वजनानां पुरस्तादिति शेषः । यद्दिनकृत्यम्—

सव्वन्नुणा पणीअं तु, जइ धम्मं नावगाहए ।
इहलोए परलोए-अ, तेसिं दोसेण लिप्पई ॥

जेण लोगट्ठिई एसा, जो चोरभत्तदायगो ।
लिप्पइ सो तस्स दोसेण, एवं धम्मे विआणह ॥

तम्हा हु नायतत्तेणं, सड्ढेणं तु दिणे दिणे ।
दव्वओ भावओ चेव, कायव्वमणुसासणं ॥

द्रव्यतः पुत्रकलत्रदुहित्रादीनां यथायोग्यं वस्त्रादि ददाति । पोष्य-पोषक इति वचनात् । भावतस्तु तेषामेव धर्मदेशनां करोति। अनुशासनं सुस्थितदुःस्थितत्वादिचिन्तनमित्यर्थः । अन्यत्राप्युक्तम्—

राज्ञि राष्ट्रकृतं पापं, राज्ञः पापं पुरोहिते ।
भर्त्तरि स्त्रीकृतं पापं शिष्यपापं गुरावपि ॥

कलत्रपुत्रादयो हि गृहकृत्यवैयग्र्यप्रमादबहुलत्वादिना गुरुपार्श्वे धर्ममशृण्वन्तोऽप्येवं धर्मे प्रायः प्रवर्त्तन्ते । एवं गृहाधिपेन प्रियापुत्रादयः प्रतिबोध्याः । जात्वेवमपि यदि ते न प्रतिबुध्यन्ते, तदा गृहाधिपस्य न

दोषः । यथोक्तम्–

न भवति धर्मः श्रोतुः सर्वस्यैकान्ततो हितश्रवणात् ।
ब्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या वक्तुस्त्वेकान्ततो भवति ॥ इति नवमगाथार्थः ॥

पायं अबंभविरओ, समए अप्पं करेइ तो निद्दं ।
निद्दोवरमे थीतणुअसुइत्ताई विचिंतिज्जा ॥१०॥

ततो धर्मदेशनानन्तरं **समये** रात्रिप्रथमयामाद्यतिक्रमार्द्धरात्रादिरूपे शरीरसात्म्याद्युचितशय्यास्थानं गत्वा विधिना **निद्रामल्पां करोति** । कीदृशः सन् ? **प्रायो** बाहुल्येन **अब्रह्म** मैथुनं तस्माद् **विरतः**, गृहस्थेन यावज्जीवं ब्रह्मव्रतं पालयितुमशक्तेनापि पर्वतिथ्यादिबहुदिनेषु ब्रह्मचारिणैव भाव्यम् नवयौवनवयःस्थेनापि, ब्रह्मचर्यस्य महाफलत्वात् । महाभारतेऽप्युक्तम्–

एकरात्र्युषितस्यापि या गतिर्ब्रह्मचारिणः ।
न सा क्रतुसहस्रेण वक्तुं शक्या युधिष्ठिर ! ॥

अत्र **निद्रा**मिति विशेष्यम् । **अल्पा**मिति च विशेषणम् । सविशेषणे हि विधिनिषेधौ विशेषणमुपसङ्क्रामत इति न्यायादल्पत्वमत्र विधेयं न तु निद्रा, तस्या दर्शनावरणीयकर्मोदयेन स्वतःसिद्धत्वाद्, अप्राप्ते हि शास्त्रमर्थवदित्युक्तं प्राग् । बहुनिद्रो हि भवद्वयकृत्येभ्योऽपि परिभ्रश्येत् । तस्करवैरिधूर्त्तदुर्जनादिभ्यश्च सुलभपरिभवः स्यात् । अल्पनिद्रत्वं च महानुभावलक्षणम् । चदार्षम्–

थोवाहारो थोवभणिओ अ जो होइ थोवनिद्दो अ ।
थोवोवहिउवगरणो, तस्स हु देवावि पणमंति ॥

निद्राविधिश्चायं नीतिशास्त्राद्यनुसारेण–

खट्वां जीवाकुलां ह्रस्वां भग्नां कष्टां मलीमसाम् ।
प्रतिपादान्वितां वह्निदारुजातां च सन्त्यजेत् ॥

शयनासनयोः काष्ठमाचतुर्योगतः शुभम् ।
पञ्चादिकाष्ठयोगे तु नाशः स्वस्य कुलस्य च ॥

पूज्योर्ध्वस्थो न नार्द्राङ्घ्रिर्न चोत्तरापराशिराः ।
नानुवंशं न पादान्तं नागदन्तः स्वपेत् पुमान् ॥

देवताधाम्नि वल्मीके भूरुहाणां तलेऽपि च ।
तथा प्रेतवने चैव सुप्यान्नापि विदिक्शिराः ॥

निरोधभङ्गमाधाय परिज्ञाय तदास्पदम् ।
विमृश्य जलमासन्नं कृत्वा द्वारनियन्त्रणम् ॥

इष्टदेवनमस्कारनष्टापमृतिभीः शुचिः ।
रक्षामन्त्रपवित्रायां शय्यायां पृथुताजुषि ॥

सुसंवृतपरीधानः सर्वाहारविवर्जितः ।
वामपार्श्वे तु कुर्वीत निद्रां भद्राभिलाषुकः ॥ विशेषकम् ।

क्रोधभीशोकमद्यस्त्रीभारयानाध्वकर्मभिः ।
परीक्लान्तैरतीसारश्वासहिक्कादिरोगिभिः ॥

वृद्धबालाबलक्षीणैस्तृट्शूलक्षतविह्वलैः ।
अजीर्णिप्रमुखैः कार्यो दिवा स्वापोऽपि कर्हिचित् ॥ युग्मम् ।

वातोपचयरौक्ष्याभ्यां रजन्याश्चाल्पभावतः ।
दिवास्वापः सुखी ग्रीष्मे सोऽन्यदा श्लेष्मपित्तकृत् ॥

अत्यासक्त्याऽनवसरे निद्रा नैव प्रशस्यते ।
एषा सौख्यायुषी कालरात्रिवत् प्रणिहन्ति यत् ॥

प्राक्शिरःशयने विद्या धनलाभश्च दक्षिणे ।
पश्चिमे प्रबला चिन्ता मृत्युर्हानिस्तथोत्तरे ॥

आगमोक्तविधिस्त्वेवम् । चैत्यवन्दनादिना देवगुरुनमस्कारकरणम् । चतुर्विधाहारादिप्रत्याख्यानोच्चारणम् । ग्रन्थिसहितेन सर्वव्रतसङ्क्षेपरूप-देशावकाशिकव्रतस्वीकरणं च । यदुक्तं दिनकृत्ये—

पाणिवहमुसादत्तं, मेहुणदिणलाभणत्थदंडं च ।
अंगीकयं च मुत्तुं सव्वं उवभोगपरिभोगं ॥

गिहमज्झं मुत्तूणं, दिसिगमणं मुत्तुमसगजूआई ।
वयकाएहिं न करे, न कारवे गंठिसहिएणं ॥

पाणिवहत्ति मुक्त्वा मशकयूकादीनिति वाक्यं द्वितीयगाथोक्तं प्राणातिपातमित्यत्र सम्बध्यते । ततश्च प्राणातिपातमनियतमेकेन्द्रिय-मशकयूकादीन् मुक्त्वा आरम्भज-सापराधत्रसविषयं च । एवं मृषावादा-दत्तादानमैथुनान्यपि । तथा दिनलाभं प्रातर्विद्यमानः परिग्रहो दिनलाभश्च न नियमितः, इदानीं तु तमपि नियच्छामीत्यर्थः । अनर्थदण्डं तथाङ्गीकृतं शयनाच्छादनादि मुक्त्वा सर्वमुपभोगपरिभोगं गृहमध्यं मुक्त्वा दिशिगमनं च मनसो निरोद्धुमशक्यत्वाद् वाक्कायाभ्यां न करोमि न कारयामि च ग्रन्थिसहितेन यावन्तं कालं ग्रन्थिं न मोचयामीत्यर्थः । एवं देशा-वकाशिकस्वीकरणं महाफलं, महर्षिवद् भृशं निःसङ्गतादिहेतुत्वात् । तच्च वैद्यजीववानरेण यथा प्राणान्तेऽपि निर्व्यूढं निस्तुलं च तत्फल-मागामिभवे प्राप्तं । तथाऽन्येनापि विशेषफलार्थिना मुख्यवृत्त्या निर्वाह्यम्। तथा निर्वोढुमशक्तौ त्वनाभोगाद्याकारचतुष्के चतुर्थाकारेण प्रदीपनादिसङ्कटे तन्मोचनेऽपि न भङ्गः । वैद्यजीववानरवृत्तान्त-स्त्वस्मत्कृतादाचारप्रदीपग्रन्थादवधार्यः । तथा चतुःशरणप्रतिपत्तिः । सर्वजीवराशिक्षमणाऽष्टादशपापस्थानकव्युत्सर्जनं, दुष्कृतगर्हणं, सुकृतानु-मोदनम् ।

जइ मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देहस्स इमाइ रयणीए ।
आहारमुवहिदेहं, सव्वं तिविहेण वोसिरिअं ॥

नमस्कारोच्चारपूर्वमनया गाथया त्रिः साकारानशनस्वीकरणं पञ्च-नमस्कारस्मरणं च स्वापावसरे कार्यम् । विविक्तायामेव च शय्यायां शयितव्यं न तु स्त्र्यादिसंसक्तायाम् । तथा सति सतताभ्यस्त्वाद् विषय-प्रसङ्गस्योत्कटत्वाच्च वेदोदयस्य पुनरपि तद्वासनया बाध्येत जन्तुः । यथोक्तं—

यथाऽग्निसन्निधानेन, लाक्षाद्रव्यं विलीयते ।
धीरोऽपि कृशकायोऽपि, तथा स्त्रीसन्निधौ नरः ॥

यद्वासनायुक्तश्च शेते तद्वासनायुक्त एव लभ्यते यावन्न प्रतिबुध्यते इत्याप्तोपदेशः । अतः सर्वथोपशान्तमोहेन धर्मवैराग्यादिभावनाभावितेनैव च निद्रा कार्या, यथा कुस्वप्नदुःस्वप्नोपलम्भादिपरिहारेण धर्ममय-स्वप्नोपलम्भाद्येव स्यात् । एवं निस्सङ्गताद्यात्मकत्वे सुप्तस्य परायत्त-त्वादापदां बहुत्वादायुषः सोपक्रमात् कर्मगतेर्विचित्रत्वाच्च जात्वायुः-समाप्तिः स्यात्तदापि सुगतिभागेव भवेत्, **अन्ते या मतिः सा गतिः** इति वचनात् । कपटसंयतहतपौषधिकोदायिनृपवत् ।

अथोत्तरार्द्धव्याख्या—**ततः** परिणतायां रात्रौ **निद्राया उपरमे** व्यपगमे सत्यनादिभवाभ्यासरसोल्लसद्दुर्जयकामरागजयार्थं **स्त्रीतनोरशुचित्वादि विचिन्तयेत्** । आदिशब्दाज्जम्बूस्वामिस्थूलभद्रादिमहर्षिसुदर्शनादि-सुश्राद्धादीनां दुष्पालशीलपालनैकाग्रतां कषायादिदोषजयोपायं भवस्थिते-रत्यन्तदुःस्थतां धर्म्यमनोरथांश्च विचिन्तयेत् । तत्र स्त्रीशरीरस्याऽपावित्र्य-जुगुप्सनीयत्वादि सर्वं प्रतीतम् । तदुक्तं पूज्यश्रीमुनिसुन्दरसूरिपादैर-अध्यात्मकल्पद्रुमे—

चर्मास्थिमज्जान्त्रवसास्त्रमांसामेध्याद्यशुच्यस्थिरपुद्गलानाम् ।
स्त्रीदेहपिण्डाकृतिसंस्थितेषु, स्कन्धेषु किं पश्यसि ? रम्यमात्मन् ! ॥

विलोक्य दूरस्थममेध्यमल्पं, जुगुप्ससे मोटितनासिकस्त्वम् ।
भृतेषु तैरेव विमूढ ! योषावपुष्पुतत्किं कुरुषेऽभिलाषम् ? ॥

अमेध्यभस्त्रा बहुरन्ध्रनिर्यन्-मलाविलोद्यत्कृमिजालकीर्णा ।
चापल्यमायानृतवञ्चिका स्त्री संस्कारमोहान्नरकाय भुक्ता ॥

सङ्कल्पयोनिश्च त्रैलोक्यविडम्बकोऽपि सङ्कल्पत्यागे सुजय एव । तदाह—

काम ! जानामि ते रूपं, सङ्कल्पात् किल जायसे ।
न त्वां सङ्कल्पयिष्यामि, न च मे त्वं भविष्यसि ॥

नवपरिणीतमहेभ्यकन्याष्टकप्रतिबोधपितृनवनवतिकाञ्चनकोटिपरिहर्तृश्रीजम्बूस्वामिनः, सार्द्धद्वादशकाञ्चनकोटीः, कोशावेश्यासक्त्या विलसितवतः सपद्यात्तश्रामण्यस्य कोशाहर्म्ये चतुर्मासीस्थितस्य श्रीस्थूलभद्रस्य, अभयाराज्ञीविहितविविधानुकूल-प्रतिकूलोपसर्गैरपि स्वल्पमप्यक्षुब्धमनसस्सुदर्शनश्रेष्ठ्यादेश्च दृष्टान्ताः स्पष्टा एवेति न वितन्यन्ते। कषायादिदोषजयोपायस्तत्तद्दोषप्रतिपक्षसेवादिना स्यात्। तत्र क्रोधः क्षमया, मानो मार्दवेन, माया आर्जवेन, लोभः सन्तोषेण, रागो वैराग्येण, द्वेषो मैत्र्या, मोहो विवेकेन, कामः स्त्रीशरीराशौचभावनया, मत्सरः परसम्पदुत्कर्षेऽपि चित्ताऽबाधया, विषयाः संयमेन, अशुभमनोवाक्काययोगा गुप्तित्रयेण, प्रमादोऽप्रमादेन, अविरतिर्विरत्या च सुखेन जीयन्ते। न चेदं तक्षकशीर्षमणिग्रहणपीयूषपानाद्युपदेशवदशक्यानुष्ठानमित्याशङ्क्यम्, मुन्यादीनां तत्तद्दोषपरिहारेण गुणैकमयत्वभवनदर्शनात्। दृढप्रहारिचिलातीपुत्ररौहिणेयादीनां ज्ञातान्यपि प्रतीतान्येवात्र। उक्तमपि—

गता ये पूज्यत्वं प्रकृतिपुरुषा एव खलु ते,
जना ! दोषत्यागे जनयत समुत्साहमतुलम्।
न साधूनां क्षेत्रं न च भवति नैसर्गिकमिदं,
गुणान् यो यो धत्ते स स भवति साधुर्भजत तान्॥

हंहो ! स्निग्धसखे ! विवेक ! बहुभिः प्राप्तोऽसि पुण्यैर्मया,
गन्तव्यं कतिचिद्दिनानि भवता नास्मत्सकाशात् क्वचित्।
त्वत्सङ्गेन करोमि जन्ममरणोच्छेदं गृहीतत्वरः,
को जानाति पुनस्त्वया सह मम स्याद्वा न वा सङ्गमः ?॥

गुणेषु यत्नसाध्येषु यत्ने चात्मनि संस्थिते।
अन्योऽपि गुणिनां धुर्य इति जीवन् सहेत कः ?॥

गौरवाय गुणा एव न तु ज्ञातेयडम्बरः।
वानेयं गृह्यते पुष्पमङ्गजस्त्यज्यते मलः॥

गुणैरेव महत्त्वं स्यान्नाङ्गेन वयसापि वा।
दलेषु केतकीनां हि लघीयस्सु सुगन्धिता॥

कषायाद्युत्पत्तिनिमित्त-द्रव्य-क्षेत्रादिवस्तुपरित्यागेनापि तत्तद्दोष-परित्यागः स्यात् । उक्तञ्च—

तं वत्थुं मुत्तव्वं, जं पइ उप्पज्जए कसायग्गी ।
तं वत्थुं घेत्तव्वं, जत्थोवसमो कसायाणं ॥

श्रूयतेऽपि चण्डरुद्राचार्यः प्रकृतिक्रोधनः क्रोधोत्पत्तिपरित्यागाय शिष्येभ्यः पृथगेव स्थित्यादि चक्रे । भवस्थितेरत्यन्तदुःस्थता गति-चतुष्केऽपि प्रायो दुःखप्राचुर्यानुभवाद् भावनीया । तत्र नारकतिरश्चां दुःखैकबाहुल्यं प्रतीतम् । आह च—

सत्तसु खित्तजवियणा, अन्नुन्नकयावि पहरणेहि विणा ।
पहरणकयावि पंचसु तिसु परमाहम्मिअकयावि ॥

अच्छिनिमीलणमित्तं, नत्थि सुहं दुक्खमेव अणुबद्धं ।
नरए नेरइयाणं, अहोनिसं पच्चमाणाणं ॥

जं नरए नेरइआ, दुक्खं पावंति गोअमा ! तिक्खं ।
तं पुण निगीअमज्झे, अणंतगुणियं मुणेअव्वं ॥

तिरिआ कसंकुसारा इत्यादि । मानुष्यकेऽपि गर्भजन्मजरामरणवि-विधार्त्तिव्याधिदौस्थ्याद्युपद्रवैर्दुःखितैव । देवत्वेऽपि च्यवनदास्यपरा-भवेर्ष्यादिभिः । ऊचे च—

सूईहिं अग्गिवण्णाहिं संभिण्णस्स निरन्तरं ।
जारिसं गोअमा दुक्खं, गब्भे अट्ठगुणं तओ ॥

गब्भाओ नीहरंतस्स, जोणीजंतनिपीलणे ।
सयसाहस्सिअं दुक्खं, कोडाकोडीगुणं पि वा ॥

चारगनिरोहवहबंधरोगधणहरणमरणवसणाइं ।
मणसंतावो अयसो, विग्गोवणया य माणुस्से ॥

चिंतासंतावेहि अ, दारिद्दरुआहिं दुप्पउत्ताहिं ।
लद्धूण वि माणसुतं, मरंति केई सुनिव्विन्ना ॥

ईसाविसायमयकोहमायलोभेहिं एवमाईहिं ।
देवा वि समभिभूआ, तेसिं कत्तो सुहं नाम ॥

इत्यादि । धर्म्यमनोरथभावनां चैवमभ्यधुः—

सावयघरम्मि वरहुज्ज, चेडओ नाणदंसणसमेओ ।
मिच्छत्तमोहिअमई, मा राया चक्कवट्टी वि ॥

कइआ संविग्गाणं, गीअत्थाणं गुरूण पायमूले ।
सयणाइसंगरहिओ, पव्वज्जं संपवज्जिस्सं ॥

भयभेरवनिक्कंपो, सुसाणमाईसु विहिअउस्सग्गो ।
तवतणुअंगो कइआ, उत्तमचरिअं चरिस्सामि ॥

इत्यादि । इति दशमगाथार्थः ॥

॥ इति श्रीतपागच्छाधिपश्रीसोमसुन्दरसूरि-श्रीमुनिसुन्दरसूरि-श्रीजयचन्द्रसूरि-श्रीभुवनसुन्दरसूरिशिष्य-श्रीरत्नशेखरसूरिविरचितायां श्रीविधिकौमुदीनाम्न्यां श्राद्धविधिप्रकरणवृत्तौ रात्रिकृत्यप्रकाशको द्वितीयः प्रकाशः ॥

तृतीयः प्रकाशः

पर्वकृत्यम्

उक्तं रात्रिकृत्यमथ पर्वकृत्यमाह—

पव्वेसु पोसहाई, बंभअणारंभतवविसेसाई ।
आसोअचित्तअट्ठाहिअपमुहेसु विसेसेणं ॥११॥

पर्वसु अष्टमीचतुर्दश्यादिष्वागमोक्तेषु 'पोषं पुष्टिं प्रस्तावाद्धर्मस्य धत्ते इति पोषधः' तद्व्रतादि श्राद्धेनावश्यं कार्यमिति शेषः । यदागमः—

सव्वेसु कालपव्वेसु, पसत्थो जिणमए हवइ जोगो ।
अट्ठमिचउद्दसीसु अ, नियमेण हविज्ज पोसहिओ ॥

आदिशब्दाद्वपुरपाटवादिपुष्टालम्बनैः पोषधस्य कर्तुमशक्यत्वे द्विःप्रतिक्रमणबहुबहुसामायिककरणबहुसङ्क्षेपरूपदेशावकाशिकव्रत-स्वीकरणादि कार्यम् । तथा पर्वसु **ब्रह्मचर्यमनारम्भ** आरम्भवर्जनं **तपोविशेषः** प्राक् क्रियमाणतपसोऽधिकं यथाशक्त्युपवासादि तपः । **आदिशब्दात्** स्नात्रचैत्यपरिपाटीकरणसर्वसाधुनमस्करणसुपात्रदानादिना प्राक्क्रियमाणदेवगुरुपूजादानादिभ्यो विशिष्य धर्मानुष्ठानं तत्तत्कार्यम् । यतः—

जइ सव्वेसु दिणेसु, पालह किरिअं तओ हवइ लट्ठं ।
जइ पुण तहा न सक्कह, तहवि हु पालिज्ज पव्वदिणं ॥

यथा विजयादशमीदीपोत्सवाक्षयतृतीयाद्यैहिकपर्वसु भोजननेपथ्यादौ विशिष्य यत्यते, तथा धर्मपर्वसु धर्मेऽपि । बाह्यलोका अप्येकादश्यमावास्यादिपर्वसु कियदारम्भवर्जनोपवासादिकं सङ्क्रान्तिग्रहणादिपर्वसु सर्वशक्त्या महादानादिकं च कुर्वन्ति । ततः श्राद्धेन पर्वदिनाः सर्वे विशिष्य पालनीयाः । पर्वाणि चैवमूचुः –

अट्ठमि चाउद्दसि पुण्णिमा य, तहऽमावसा हवइ पव्वं ।
मासम्मि पव्वछक्कं, तिन्नि अ पव्वाइं पक्खम्मि ॥

तथा ।

बीआपंचमिअट्ठमिएगारसिचउदसी पण तिहीओ ।
एआओ सुअतिहीओ, गोअमगणहारिणा भणिआ ॥

बीआ दुविहे धम्मे, पंचमि नाणेसु अट्ठमीं कम्मे ।
एगारसि अंगाणं, चउद्दसी चउदपुव्वाणं ॥

एवं पञ्चपर्वी पूर्णिमावास्याभ्यां सह षट्पर्वी च प्रतिपक्षमुत्कृष्टतः स्यात् । वर्षमध्ये त्वष्टाह्निकाचतुर्मासकादीन्यनेकानि पर्वाणि । आरम्भवर्जनं सर्वथा कर्त्तुमशक्तेनापि स्वल्पस्वल्पतरारम्भेण पर्वसु भाव्यम् । सचित्ताहारश्च जीवहिंसात्मकतया महानेवारम्भः, ततोऽनारम्भेति पदेन पर्वसु सर्वसचित्ताहारपरिहारोऽपि कार्यतया ज्ञेयः ।

आहारनिमित्तेणं, मच्छा गच्छंति सत्तमिं पुढविं ।
सच्चित्तो आहारो, न खमो मणसो वि पत्थेउं ॥

इति वचनान्नित्यं सचित्ताहारः श्राद्धेन परिहार्यो मुख्यवृत्त्या । जातु तथा कर्त्तुमशक्तोऽपि पर्वसु तं परिहरेत् । एवं पर्वसु स्नान-शीर्षादिशोधन-ग्रथन-वस्त्रादिधावन-रञ्जन-शकटहलादिखेटन-मूढकादिबन्धन-यन्त्रादिवाहन-दलन-कण्डन-पेषण-पत्रपुष्पफलादित्रोटन-सचित्तखटीवर्णिकादिमर्दन-धान्यादिलवन-लिम्पन-मृदादिखनन-गृहादिनिष्पाद-

नाद्यारम्भः सर्वोऽपि यथाशक्ति परिहार्यः । निजकुटुम्बनिर्वाहस्याऽन्यथा कर्त्तुमशक्तौ पर्वस्वपि गृहिणः कियानारम्भः स्यात् । सचित्ताहारपरिहारस्तु स्वायत्तत्वादिना सुकरतया करणीय एव । गाढमान्द्यादिना सर्वसचित्तानि त्यक्तुमशक्तस्तु नामग्राहमेकादिसचित्तमुत्कलीकरणपूर्वं शेषनिःशेष-सचित्तानि नियमयेत् । तथा आश्विनाष्टाह्निकाचैत्राष्टाह्निकाप्रमुखेषु पर्वसु विशेषेण पूर्वोक्तविधिर्विधेयः । प्रमुखशब्देन चतुर्मासकवार्षिका-द्यष्टाह्निका-चतुर्मासकत्रय-सांवत्सरपर्वादिसङ्ग्रहः । उक्तञ्च—

संवच्छरचाउम्मासिएसु, अट्ठाहिआसु अ तिहीसु ।
सव्वायरेण लग्गइ, जिणवरपूआतवगुणेसु ॥

अत्र गुणा ब्रह्मव्रतादयः अष्टाह्निकासु चैत्राश्विनाष्टाह्निके शाश्वत्यौ, तयोर्वैमानिकदेवा अपि नन्दीश्वरादिषु तीर्थयात्राद्युत्सवान् कुर्वन्ति । यदाहुः—

दो सासयजत्ताओ, तत्थेगा होइ चित्तमासम्मि ।
अट्ठाहिआइमहिमा, बीआ पुण अस्सिणे मासे ॥

एआउ दोवि सासय जत्ताउ करंति सव्वदेवा वि ।
नंदीसरम्मि खयरा, नरा य नियएसु ठाणेसु ॥

तह चउमासिअतिअगं, पज्जोसवणा य तह य इअ छक्कं ।
जिणजम्मदिक्खकेवलनिव्वाणाइसु असासइआ ॥

जीवाभिगमे त्वेवमुक्तं—**तत्थ णं बहवे भवणवइवाणमंतरजोइसवेमाणिया देवा तिहिं चउमासिएहिं पज्जोसवणाए अ अट्ठाहिआओ महामहिमाओ करिंतित्ति ।** तिथिश्च प्रातः प्रत्याख्यानवेलायां यः स्यात् स प्रमाणम् । सूर्योदयानु-सारेणैव लोकेऽपि दिवसादिव्यवहारात् । आहुरपि—

चाउम्मासिअवरिसे, पक्खिअ पंचट्ठमीसु नायव्वा ।
ताओ तिहिओ जासिं, उदेइ सूरो न अण्णाओ ॥

पूआ पच्चक्खाणं, पडिक्कमणं तहय निअमगहणं च ।
जीए उदेइ सूरो, तीइ तिहीए उ कायव्वं ॥

उदयम्मि जा तिही, सा पमाणमिअरीइ कीरमाणीए ।
आणाभंगणवत्थामिच्छत्तविराहणं पावे ॥

पाराशरस्मृत्यादावपि–

आदित्योदयवेलायां, या स्तोकाऽपि तिथिर्भवेत् ।
सा सम्पूर्णेति मन्तव्या, प्रभूता नोदयं विना ॥

उमास्वातिवचःप्रघोषश्चैवं श्रूयते–

क्षये पूर्वा तिथिः कार्या, वृद्धौ कार्या तथोत्तरा ।
श्रीवीरज्ञाननिर्वाणं, कार्यं लोकानुगैरिह ॥

अर्हतां जन्मादिपञ्चकल्याणकदिना अपि पर्वतिथित्वेन विज्ञेयाः, द्वित्र्यादिकल्याणकदिनाश्च विशिष्य । श्रूयते हि कृष्णमहाराजेन सर्वपर्वदिनान्याराधयितुमशक्तेन वर्षमध्ये स्वामिन्नुत्कृष्टं पर्वदिनमाराध्यं किन्नाम ? इति श्रीनेमिः पृष्टः प्राह– 'महाभाग ! मार्गशीर्षशुक्लैकादशी जिनेन्द्रपञ्चकल्याणकीपवित्रिता, अस्यां पञ्चपञ्चभरतैरावतक्षेत्रकल्याणकानां मीलने पञ्चाशत् कल्याणकानि स्युः ।' ततः कृष्णेन मौनपौषधोपवासादिना तद्दिनमाराद्धम् । ततः प्रभृति यथा राजा तथा प्रजा इत्येकादशी सर्वजनेष्वाराध्यतया प्रसिद्धिं प्राप । पर्वतिथिपालनं च महाफलं शुभायुर्बन्धहेतुत्वादिना । यदागमः–

भयवं ! बीअपमुहासु पंचसु तिहीसु विहिअं धम्माणुट्ठाणं किं फलं होइ ? गोयमा ! बहुफलं होइ । जम्हा एआसु तिहीसु पाएणं जीवो परभवाउअं समज्जिणइ, तम्हा तवोविहाणाइधम्माणुट्ठाणं कायव्वं । जम्हा सुहाउअं समज्जिणइत्ति ।

आयुषि बद्धे तु दृढधर्माराधनेऽपि बद्धायुर्न टलति ! यथा श्रेणिकनृपस्य क्षायिकसम्यक्त्वसम्भवेऽपि प्राक् सगर्भमृगीघाते पृथग् गर्भपाते

स्वस्कन्धाभिमुखमीक्षणे निबद्धम् नरकायुः । परसमयेऽपि पर्वसु स्नानमैथुनादि निषिद्धं । यदुक्तं विष्णुपुराणे–

चतुर्दश्यष्टमी चैव, अमावास्या च पूर्णिमा ।
पर्वाण्येतानि राजेन्द्र ! रविसङ्क्रान्तिरेव च ॥

तैलस्त्रीमांससम्भोगी, पर्वस्वेतेषु वै पुमान् ।
विण्मूत्रभोजनं नाम प्रयाति नरकं मृतः ॥

मनुस्मृतावपि–

अमावास्यामष्टमीं च, पौर्णमासीं चतुर्दशीम् ।
ब्रह्मचारी भवेन्नित्यमप्यृतौ स्नातको द्विजः ॥

अतः पर्वावसरे सर्वशक्त्या धर्मे यतनीयम् । अवसरे हि धर्मकृत्यं कृतं स्वल्पमप्यनल्पफलं पानभोजनादिवत् । यद्वैद्यकशास्त्रम्–

शरदि यज्जलं पीतं, यद् भुक्तं पौषमाघयोः ।
ज्येष्ठाषाढे च यत्सुप्तं, तेन जीवन्ति मानवाः ॥

वर्षासु लवणममृतं, शरदि जलं गोपयश्च हेमन्ते ।
शिशिरे चामलकरसो घृतं वसन्ते गुडश्चान्ते ॥

पर्वमहिम्ना च प्रायो निर्धर्मिणामपि धर्मे, निर्दयानामपि दयायां, अविरतानामपि विरतौ, कृपणानामपि धनव्यये, कुशीलानामपि शीले, निस्तपसामपि तपसि मतिर्भवति । दृश्यते चैतत्सर्वदर्शनेष्वपि सम्प्रत्यपि । तदाह–

सो जयउ जेण विहिआ, संवच्छरचाउम्मासियसुपव्वा ।
निद्धंधसाणवि हवइ, जेसि पभावाओ धम्ममई ॥

ततः पर्वसु पौषधादि कार्यमेव । तत्र पौषधचातुर्विध्यादिस्वरूपं अर्थदीपिकायामुक्तमित्यत्र नोच्यते । पौषधं च त्रेधा, अहोरात्र–दिवस–रात्रिपौषधभेदात् । तत्रायमहोरात्रपौषधविधिः–

इह जम्मि दिणे सावओ पोसहं लेइ, तम्मि दिणे घरवावारं वज्जिअ पोसहसालाए गहिअपोसहजुग्गोवगरणो पोसहसालं साहुसमीवे वा गच्छइ। तओ अंगपडिलेहणं करिअ उच्चारपासवणथंडिले पडिलेहिअ गुरुसमीवे नवकारपुव्वं वा ठवणायरियं ठावित्ता इरियं पडिक्कमिअ खमासमणेण वंदिअ पोसहमुहपत्तिं पडिलेहेइ। तओ खमासमणं दाउं उद्धट्ठिओ भणइ। इच्छाकारेण संदिसह भगवन् पोसहं संदिसावेमि। बीएण पोसहं ठावेमित्ति भणिअ नमुक्कारपुव्वं पोसहमुच्चरेइ। करेमि भंते पोसहं आहारपोसहं सव्वओ देसओ वा, सरीरसक्कारपोसहं सव्वओ, बंभचेरपोसहं सव्वओ, अव्वावारपोसहं सव्वओ, चउव्विहे पोसहे ठामि, जाव अहोरत्तं पज्जुवासामि, दुविहं तिविहेणं, मणेणं, वायाए काएणं, न करेमि न कारवेमि, तस्स भंते पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाणं वोसिरामि। एवं पुत्तिपेहणपुव्वं खमासमणदुगेण सामाइयं करिय, पुणो खमासमणदुगेण जइ वासारत्तो तो कट्ठासणगं, सेसट्ठमासेसु पाउंछणगं संदिसाविअ खमासमणदुगेण सज्झायं करेइ। तओ पडिक्कमणं करिअ खमासमणदुगेण बहुवेलं संदिसाविअ खमासमणपुव्वं पडिलेहणं करेमित्ति भणिअ, मुहपुत्तिं पाउंछणगं परिहरणगं च पेहिअ, साविआ पुण पुत्ती पाउंछणमुत्तरीअं, कंचुगं साडिअं च पेहिअ खमासमणं दाउं भणइ। इच्छकारी भगवन् पडिलेहणा पडिलेहावओ। तओ इच्छं भणिअ ठवणायरिअं पेहिअ, ठविअ खमासमणपुव्वं उवहिमुहपत्तिं पेहिअ, खमासमणदुगेण संदिसाविअ वत्थकंबलाइ पडिलेहेइ। तओ पोसहसालं प्रमज्जिअ कज्जयं उद्धरिअ परिठविअ इरिअं पडिक्कमिअ गमणा-गमणमालोइअ खमासमणपुव्वं मण्डलीइ साहुव्व सज्झायं करेइ। तओ पढइ गुणइ पुत्थयं वा वाएइ जाव पउणा पोरिसी। तओ खमासमणपुव्वं पुत्तिं पेहिअ तहेव सज्झायइ जाइ कालवेला। जइ देवा वंदिअव्वा हुंति, तो आवस्सियापुव्वं चेइअहरे गंतुं देवे वंदेइ। जइ पारणइत्तो तो पच्चक्खाणे पुन्ने खमासमणपुव्वं पुत्तिं पेहिअ खमासमणं दाउं भणइ। पारावहं पोरिसी पुरिमड्ढो वा [1]चउहाहारकओ [2]तिहाहारकओ वा आसि। निव्विएणं आयंबिलेणं एगासणेणं पाणाहारेण वा जा कइ वेला तीए। तओ देवे वंदिअ, सज्झायं करिअ, गेहे गंतुं जइ हत्थसयाओ बाहिं तो इरिअं पडिक्कमिअ, आगमणमालोइअ, जहासंभवं अतिहिसंविभागवयं फासिअ, निच्चलासणे उवविसिअ, हत्थपाए मुहं च पेहित्ता, नमुक्कारं भणिअ, फासुअमरत्तदुट्ठो जेमेइ।

---

१. 'चउहारकओ' इत्यपि।

२. 'तिहारकओ' इत्यपि पाठः क्वचित्।

पोसहसालाए वा पुव्वसंदिट्ठनि-असयणेहिं आणिअं, नो भिक्खं हिंडइ । तओ पोसहसालाए गंतुं इरिअं पडिक्कमिअ, देवे वंदिअ, वंदणं दाउं तिहाहारस्स चउहाहारस्स वा पच्चक्खइ । जइ सरीरचिंताए अट्ठो तो आवस्सिअं करिअ, साहुव्व उवउत्तो निज्जीवे थंडिले गंतुं विहिणा उच्चारपासवणं वोसिरिअ, सोअं करिअ, पोसहसालाए आगंतुं इरिअं पडिक्कमिअ, खमासमणपुव्वं भणइ, इच्छाकारेण संदिसह भगवन्, गमणागमणं आलोउं ? । इच्छं वसतिहुंता आवसीकरीअ वरदक्खिणदिसि जाइअ, दिसालोअं करिअ, अणुजाणह जस्सुग्गहुत्ति भणिअ, सण्डासए थंडिलं च पमज्जिअ, उच्चारपासवण वोसीरिअ, निसीहिअं करिअ, पोसहसालाए पविट्ठा, आवंतजंत्तेहिं जं खण्डिअं, जं विराहिअं तस्स मिच्छामि दुक्कडं । तओ सज्झायं करेइ । जाव पच्छिमपहरो । तओ खमासमणेण पडिलेहणं करेमि । बिइएण 'पोसहसालं पमज्जेमित्ति' भणिअ, सावओ पुत्तिं पाउंछणं पहिरणं च पेहेइ । साविआ पुण पुत्तिं पाउंछणं साडिअं कंचुगमुत्तरिअं च पेहेइ । तओ *ठवणायरिअं* पेहिअ पोसहसालं पमज्जिअ, खमासमणेण उवहिमुहपुत्तिं पेहिअ, खमासमणेण मंडलीए जाणुट्ठिओ सज्झायं करिय, वंदणं दाउं पच्चक्खाणं करिअ, खमासमणदुगेण उवहिं संदिसाविअ, वत्थकंबलाइं पेहिअ, जो अभत्तट्ठी सो सव्वोवहिअंते पहिरेणं । साविआ गोसेव्व उवहिं पेहेइ । कालवेलाए पुण खमासमणपुव्वं सिज्झाए अंतो बहिं च बारस बारस काइअ उच्चारभूमीओ पेहेइ । तओ पडिक्कमणं करिअ, सइ संभवे साहूणं विस्सामणा खमासमणं दाउं सज्झायं करेइ । जावपोरिसी । तओ खमासमणपुव्वं इच्छाकारेण संदिसह भगवन् बहुपडिपुन्ना पोरिसि राईसंथारए ठामि । तओ देवे वंदिअ, सरीरचिंतं सोहिअ, सव्वं बाहिरुवहिं पेहिअ, जाणुवरिं संथारुत्तरपट्टं मेलिअ, जओ पाए तओ भूमिं पमज्जिअ, सणियं संथरइ । तओ वामपाएण संथारं संघट्टिअ, पुत्तिं पेहिअ, निसीही निसीही निसीही नमो खमासमणाणं अणुजाणह जिट्ठज्जत्ति भणंतो संथारए उवविसिअ, नमुक्कारंतरिअं तिन्निवारे सामाइअं कड्ढिअ—

अणुजाणह परमगुरू, गुरुगुणरयणेहिं भूसिअसरीरा ।
बहुपडिपुन्ना पोरिसि, राईसंथारए ठामि ॥

अणुजाणह संथारं, बाहुवहाणेण वामपासेणं ।
कुक्कुडिपायपसारण, अंतरंतु पमज्जए भूमिं ॥

संकोइय संडासं, उव्वट्टंते अ कायपडिलेहा ।
दव्वाइउवओगं, ऊसासनिरुंभणालोए ॥

जइ मे हुज्ज पमाओ, इमस्स देहस्स इमाइ रयणीए ।
आहारमुवहिदेहं, सव्वं तिविहेण वोसिरिअं ॥

चत्तारि मंलमिच्चाइभावणं भाविअ, नमुक्कारं सुमरंतो रओहरणाइणा सरीरगं संथारगमुवरिं पमज्जिअ, वामपासेण बाहुवहाणेण सुअइ । जइ सरीरचिंताए अट्ठो तो संथारयं अन्नेण संघट्टाविअ, आवस्समिअं करिअ, पुव्वपेहिअथंडिले काइअं वोसिरिअ, इरिअं पडिक्कमिअ, गमणागमण-मालोइअ, जहन्नेण वि तिन्निगाहाओ सज्झाइअ, नमुक्कारं सुमरंतो तहेव सुअइ । पच्छिमजामे पडिबुद्धो इरिअं पडिक्कमिअ, कुसुमिणदु-सुमिणकाउस्सग्गं चिइवंदणं च काउं, आयरिआई वंदिअ, सज्झायं करेइ । जाव पडिक्कमणवेला, तओ पुव्वं व पडिक्कमणाइ जाव मंडलीए सज्झायं करिअ, जइ पोसहं पारिउकामो तो खमासमणेणं इच्छाकारेण संदिसह मुहपत्तिअं पडिलेहेमि । गुरू भणइ, पडिलेह । तो पुत्तिं पेहिअ, खमासमणेण भणइ । इच्छाकारेण संदिसह भगवन् पोसह पारउं ? गुरू भणइ, पुणोवि कायव्वं । बीएण भणइ, पोसहं पारिअं । गुरू भणइ, आयारो न मुत्तव्वो । तओ उद्धट्ठिओ नमुक्कारं भणिअ, जाणुट्ठिओ भूमिट्ठिअसिरो भणइ ।

सागरचंदो कामो, चंदवडिंसो सुदंसणो धन्नो ।
जेसिं पोसहपडिमा, अखण्डिआ जीविअंते वि ॥

धन्ना सलाहणिज्जा, सुलसाआणंदकामदेवा य ।
जेसिं पसंसइ भयवं, दढव्वयत्तं महावीरो ॥

पोसहु विधिइं लिइउं, विधइं पारिउं, विधि करतां जइ कांइ अविधि खंडन विराधन मनि वचनि काइं करी तस्स मिच्छामि दुक्कडं । एवं सामाइयंपि । नवरं–

सामाइअवयजुत्तो, जाव मणे होइ नियमसंजुत्तो ।
छिंदइ असुहं कम्मं, सामाइय जत्तिआ वारा ॥

छउमत्थो मूढमणो, कित्तिअमित्तं च संभरइ जीवो ।
जं च न सुमरामि अहं, मिच्छामिदुक्कडं तस्स ॥

सामाइअपोसहसंठिअस्स जीवस्स जाइ जो कालो ।
सो सफलो बोधव्वो, सेसो संसारफलहेऊ ॥

तओ सामाइक विधिं लिउं इच्चाइ भणइ । एवं दिवसपोसहंपि । नवरं, जाव दिवसं पज्जुवासामित्ति भन्नइ । देवसिआइ पडिक्कमणे कए पारेउं कप्पइ ।

रत्तिपोसहंपि एवं । नवरं–मज्झण्हाओ परओ जाव दिवसस्स अंतो मुहुत्तो ताव घिप्पइ । तहा दिवससेसं रत्तिं पज्जुवासामित्ति भन्नइ । पोसहपारणए साहुसंभवे निअमा अतिहिसंविभागवयं फासिअ पारेअव्वं । इति पौषधविधिः ॥

एवं पोषधादिना पर्वदिनमाराध्यम् ।

अत्र पर्वतिथौ कथा ॥ इत्येकादशगाथार्थः ।

॥ इति श्रीतपागच्छाधिपश्रीसोमसुन्दरसूरि-श्रीमुनिसुन्दरसूरि-श्रीजयचन्द्रसूरि-श्रीभुवनसुन्दरसूरिशिष्य-श्रीरत्नशेखरसूरि-विरचितायां श्रीविधिकौमुदीनाम्न्यां श्राद्धविधिप्रकरणवृत्तौ पर्वकृत्यप्रकाशकस्तृतीयः प्रकाशः ॥

चतुर्थः प्रकाशः

चतुर्मासीकृत्यम्

उक्तं पर्वकृत्यमथ चतुर्मासीकृत्यं गाथार्द्धेनाह–

पइचउमासं समुचिअ, नियमगहो पाउसे विसेसेण ।

येन परिग्रहपरिमाणं प्रतिपन्नं स्यात्तेन तन्नियमाः **प्रतिचतुर्मासकं** सङ्क्षेप्याः । येन तु तन्न प्रतिपन्नं, तेनापि प्रतिचतुर्मासकं चतुर्मास्यां चतुर्मास्यां **समुचिता** योग्या ये **नियमा** अभिग्रहास्तेषां **ग्रहः** स्वीकारः कार्यः । **प्रावृषि** वर्षाचातुर्मास्यां **पुनर्विशेषेण** सविशेषं समुचितनियमा ग्राह्याः । तत्र ये नियमा यदा बहुफला यन्नियमाऽग्रहणे च बहुविराधनाधर्मापभ्राजनादिर्दोषास्ते तदा समुचिताः । यथा वर्षासु शकटखेटननिषेधादि । वार्दलाब्दवृष्ट्यादिना इलिकादिपाते राजादना-ऽऽम्रत्यागादि च । देशपुरग्रामजातिकुलवयोऽवस्थाद्यपेक्षया वा समुचि-तत्वं नियमानां ज्ञेयम् । ते च द्विधा–दुर्निर्वाहाः सुनिर्वाहाश्च । तत्र धनिनां व्यापारिणां चाविरतानां सचित्तरसशाकत्यागसामायिकस्वीकाराद्या दुर्निर्वाहाः । पूजादानाद्याश्च सुनिर्वाहाः । निःस्वानां तु वैपरीत्यं । चित्तै-काग्र्ये च सर्वेषां सर्वे सुनिर्वाहा एव । चक्रिशालिभद्रादीनां दीक्षादि-कष्टवत् । तद् गदन्ति–

ता तुंगो मेरुगिरी, मयरहरो ताव होइ दुत्तारो ।
ता विसमा कज्जगई, जाव न धीरा पवज्जंति ॥

एवं च दुर्निर्वाहान् नियमान् स्वीकर्त्तुमशक्तोऽपि सुनिर्वाहान् स्वीकुर्यादेव । यथा मुख्यवृत्त्या वर्षासु सर्वदिग्गमननिषेध उचितः । कृष्णकुमारपालादिवत् । तदशक्तौ यदा यासु दिक्षु गमनं विनापि निर्वहते, तदा तद्दिग्गमननिषेधं विधत्ते । एवं सर्वसचित्तादीनि परिहर्त्तुमशक्तौ यानि विनापि यदा निर्वहते तानि तदा परिहरति । तथा यस्य यत्र यदा वा यन्न भवति यथा निःस्वस्य हस्त्यादि, मरुस्थलादौ नागवल्लीदलादि, स्वस्वकालं विनाऽऽम्रफलादि च, स तत्र तदा वा तन्नियमयति। एवमसद्वस्तुत्यागेऽपि विरत्यादिमहाफलम् । अत्रासद्वस्तुत्यागे ज्ञातम्। तस्मादसम्भवद्वस्तूनामपि नियमा ग्राह्याः, अन्यथा तु तत्तद्वस्त्वग्रहणेऽपि पशूनामिवाविरतत्वं तत्तन्नियमफलेन च वञ्च्यते । यदाह भर्तृहरिः—

> **क्षान्तं न क्षमया गृहोचितसुखं त्यक्तं न सन्तोषतः,**
> **सोढा दुस्सहशीतवाततपनक्लेशा न तप्तं तपः ।**
> **ध्यातं वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न मुक्तेः पदं,**
> **तत्तत्कर्म कृतं यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्वञ्चिताः ॥**

न हि सकृद्भोज्यपि प्रत्याख्यानोच्चारं विनैकाशनादिफलं लभते । जनेऽपि न हि बहुद्रव्यस्य बहुसमयं व्यापारेणाऽप्युक्तं विना कलान्तरं स्वल्पमप्याप्यते । असम्भवद्वस्तुनोऽपि नियमग्रहणे च कदाचित् कथञ्चित्तद्योगेऽपि नियमबद्धस्तन्न गृह्णात्येव, अगृह्णात्यपीति व्यक्तं नियमफलम् । यथा गुरुदत्तनियमबद्धेन वङ्कचूलपल्लीपतिना क्षुधार्त्तेनाटव्यां किंपाकफलान्यज्ञातनामानि सार्थिकैर्बहु बहु प्रेरितेनापि न जग्धानि। सार्थिकैस्तु जग्धानि । मृताश्च त इति ।

प्रतिचातुर्मासकमित्युपलक्षणम् । तेन पक्षमेकद्वित्रिमासानेकद्व्यादिवर्षाणि वा यावद्यथाशक्ति नियमाः स्वीकार्याः । यो यावदवधि यथा पालयितुं शक्नोति स तावदवधि तथा समुचितनियमानङ्गीकुर्यान्न

त्वनियमित एव क्षणमपि तिष्ठेद्विरतेर्महाफलत्वादविरतेश्च बहुकर्मबन्धादि-महादोषादित्याद्युक्तं प्राक्। अत्र च ये नित्यनियमाः प्रागुक्तास्ते विशिष्य वर्षासु ग्राह्याः। तत्र द्वित्रिर्वा पूजाष्टभेदपूजा, सम्पूर्णदेववन्दनं, चैत्ये सर्वबिम्बानामर्चनं वन्दनं वा, स्नात्रमहमहापूजाप्रभावनादि, गुरोर्वृहद्वन्दनं, सर्वसाधूनां प्रत्येकवन्दनं, चतुर्विंशतिलोगस्सोत्सर्गः, अपूर्वज्ञानपाठादि, विश्रामणा, ब्रह्म, प्रासुकनीरं, सच्चित्तत्यागः, पर्युषित-द्विदल-पूपिका-पर्पट-वटिकादि-शुष्कशाक-तन्दुलीयकादिपत्रशाक-टुप्परक-खारिकि-खर्जूर-द्राक्षाखण्ड-शुण्ठ्यादीना फुल्लिकुन्थ्विलिकादिसंसक्ति सम्भवा-त्त्यागः। औषधादिविशेषकार्ये तु सम्यक्शोधनादियतनयैव तेषां ग्रहणम्। यथाशक्ति खट्वा-स्नान-शिरोगुंफन-दन्तकाष्ठोपानहादित्यागः। भूखनन-वस्त्रादि-रञ्जन-शकटादिखेटन-ग्रामान्तरगमनादिनिषेधः। गृहहट्ट-भित्ति-स्तंभ-खट्वा-कपाट-पट्ट-पट्टक-पट्टिक-सिक्कक-घृततैलजलादिभाण्ड-भाजनेन्धन-धान्यादिसर्ववस्तूनां पनकादिसंसक्तिरक्षार्थं चूर्णकरक्षादि-खरण्टन-मलापनयनाऽऽतपमोचनाशीतलस्थानस्थापनादिना जलस्य द्विस्त्रिर्गालनादिना लेहगुडतक्रजलादीनां सम्यक्स्थगनादिनाऽवश्रावण-स्नानजलादीनां पनकाद्यसंसक्तरजोबहुलभूमौ पृथक् पृथक् स्तोक-स्तोकत्यागेन चुल्लीदीपादेरनुद्घाटमोचनेन कण्डन-पेषण-रन्धन-वस्त्र-भाजनादि-क्षालनादौ सम्यक्प्रत्युपेक्षणेन चैत्यशालादेरपि विलोक्य-मानसमारचनेन यथाऽर्हयतना। यथाशक्त्युपधानमासादि-प्रतिमाकषाये-न्द्रियजययोगशुद्धि-विंशतिस्थानकाऽमृताष्टम्येकादशाङ्ग-चतुर्दशपूर्वतपो-नमस्कारफलचतुर्विंशतिकाऽक्षयनिधि-दमयन्ती-भद्र-महाभद्राद्योली-संसारतारणाऽष्टाह्निकापक्षक्षपणमासक्षपणादिविशेषतपः। रात्रौ चतु-र्विधाहारं त्रिविधाहारं वा प्रत्याख्यानम्। पर्वसु विकृतित्यागपौषधोप-वासादि। नित्यं पारणे वा संविभाग इत्यादि। चतुर्मास्यभिग्रहाश्च पूर्वाचार्यैरेवमुक्ताः—

चाउम्मासिअभिग्गह, नाणे तह दंसणे चरित्ते अ ।
तव विरिआयारंमि अ, दव्वाइ अणेगहा हुंति ॥
परिवाडी सज्झाओ, देसणसवणं च चिंतणी चेव ।
सत्तीए कायव्वं, सिअपंचमिनाणपूआ य ॥
संमज्जणोवलेवणगूंहलियामंडणं च चिइभवणे ।
चेइअपूआवंदण, निम्मलकरणं च बिंबाणं ॥
चारित्तंमि जलोआजुआगंडोलपाडणं चेव ।
वणकीडखारदाणं, इंधणजलणन्नतसरक्खा ॥
वज्जइ अब्भक्खाणं, अक्कोसं तह य रुक्खवयणं च ।
देवगुरुसवहकरणं पेसुन्नं परपरीवायं ॥
पिइमाइदिट्ठिवंचण, जयणं निहिसुंकपडिअविसयंमि ।
दिणिबंभरयणिवेलापरनरसेवाइपरिहारो ॥
धणधन्नाई नवविहइच्छमाणंमि नियमसंखेवो ।
परपेसणसंदेसयअहगमणाइअ दिसिमाणे ॥
न्हाणंगरायधूवणविलेवणाहरणफुल्लतंबोलं ।
घणसारागुरुकुंकुमपोहिसमयनाहिपरिमाणं ॥
मंजिट्ठलक्खकोसुंभगुलियरागाण वत्थपरिमाणं ।
रयणं वज्जे मणिकणगरुप्पमुत्ताइ परिमाणं ॥
जंबीरअंबजंबुअराइणनारिंगबीजपूराणं ।
कक्कडिअखोडवायमकविट्ठटिंबरुअबिल्लाणं ॥
खज्जूरदक्खदाडिमउत्तत्तियनालिकेरकेलाइं ।
चिंचिणिअबोरबिल्लुअफलचिब्भडचिब्भडीणं च ॥
कयरकरमंदयाणं भोरडनिंबूअअंबिलीणं च ।
अत्थाणं अंकूरिअनाणाविहफुल्लपत्ताणं ॥
सच्चित्तं बहुबीअं, अणंतकायं च वज्जए कमसो ।
विगई विगइगयाणं, दव्वाणं कुणइ परिमाणं ॥
अंसुअधोअणलिंपणक्खत्तक्खणणं च न्हाणदाणं च ।
जुआकड्ढणमन्नस्स, खित्तकज्जं च बहुभेअं ॥
खंडणपीसणमाईण कूडसक्खाइ कुणइ संखेवं ।
जलझिल्लणन्नरंधणउव्वट्टणमाइआणं च ॥
देसावगासिअवए, पुढवीखणणे जलस्स आणयणे ।

तह चीरधोअणह्लाणपिअण जलणस्स जालणए ॥
तह दीवबोहणे वायबीअणे हरिअछिंदणे चेव ।
अणिबद्धजंपणे गुरुजणेण य अदत्तए गहणे ॥
पुरिसासणसयणीए, तह संभासणपलोवणाईसु ।
ववहारे परिमाणं, दिसिमाणं भोगपरिभोगे ॥
तह सव्वणत्थदंडे, सामाइअपोसहेऽतिहिविभागे ।
सव्वेसु वि संखेवं, काहं पइदिवसपरिमाणं ॥
खंडणपीसणरंधणभुंजणविक्खणणवत्थरयणं च ।
कत्तणपिंजणलोढणधवलणलिंपण य सोहणए ॥
वाहणरोहणलिक्खाइजोअणे वाणहाणपरिभोगे ।
निंन्नणपालुणणउंछणरंधणदलणाइकम्मे अ ॥
संवरणं कायव्वं, दहसंभवमणुदिणं तहा पढमे ।
जिणभवणदंसणे सुणणगुणण जिणभवणकिच्चे अ ॥
अट्ठमिचउद्दसीसुं, कल्लाणतिहीसु तवविसेसेसु ।
काहामि उज्जममहं, धम्मत्थं वरिसमज्झंमि ॥
धम्मत्थं मुहपुत्ती, जलछाणणओसहाइदाणं च ।
साहम्मिअवच्छल्लं, जहसत्तिगुरूण विणओ अ ॥
मासे मासे सामाइयं च वरिसंमि पोसहं तु तहा ।
काहामि ससत्तीए, अतिहीणं संविभागं च ॥

इति श्राद्धश्राविकाचतुर्मासीनियमगाथाः ॥

अत्र चतुर्मासीनियमे कथा ॥ लोकेऽप्युक्तमिदम्–
यथा वशिष्ठ उवाच–

कथं स्वपिति देवेशः ? पद्मोद्भव ! महार्णवे ।
सुप्ते च कानि वर्ज्यानि ? वर्जितेषु च किं फलम् ? ॥
नायं स्वपिति देवेशो, न देवः प्रतिबुध्यते ।
उपचारो हरेरेवं, क्रियते जलदागमे ॥
योगस्थे च हृषीकेशे, यद्वर्ज्यं तन्निशामय ।
प्रवासं नैत्र कुर्वीत, मृत्तिकां नैव खानयेत् ॥
वृन्ताकान् राजमाषांश्च, वल्लकुलत्थांश्च तूवरीम् ।
कलिङ्गानि त्यजेद्यस्तु, मूलकं तन्दुलीयकम् ॥

एकान्तेन महीपाल ! चातुर्मास्यं निषेवते ।
चतुर्भुजो नरो भूत्वा, प्रयाति परमं पदम् ॥
नक्तं न भोजयेद्यस्तु, चातुर्मास्ये विशेषतः ।
सर्वकामानवाप्नोति, इह लोके परत्र च ॥
यस्तु सुप्ते हृषीकेशे, मद्यमांसानि वर्जयेत् ।
मासे मासेऽश्वमेधेन, स यजेच्च शतं समाः ॥ इत्यादि ।

तथा मार्कण्डेय उवाच—

तैलाभ्यङ्गं नरो यस्तु, न करोति नराधिप ! ।
बहुपुत्रधनैर्युक्तो, रोगहीनस्तु जायते ॥
पुष्पादिभोगसन्त्यागात् स्वर्गलोके महीयते ।
कट्वम्लतिक्तमधुरकषायक्षारजान् रसान् ॥
यो वर्जयेत् स वैरूप्यं, दौर्भाग्यं नाप्नुयात्क्वचित् ।
ताम्बूलवर्जनाद्राजन् ! भोगी लावण्यमाप्नुयात् ॥
फलपत्रादिशाकं च, त्यक्त्वा पुत्रधनान्वितः ।
मधुस्वरो भवेद्राजन्नरो वै गुडवर्जनात् ॥
लभते सन्ततिं दीर्घां, तापीपक्वस्य वर्जनात् ।
भूमौ संस्तरशायी च, विष्णोरनुचरो भवेत् ॥
दधिदुग्धपरित्यागाद् गोलोकं लभते नरः ।
यामद्वयं जलत्यागान्न रोगैः परिभूयते ॥
एकान्तरोपवासी च, ब्रह्मलोके महीयते ।
धारणान्नख-लोमानां, गङ्गास्नानं दिने दिने ॥
परान्नं वर्जयेद्यस्तु, तस्य पुण्यमनन्तकम् ।
भुञ्जते केवलं पापं, यो मौनेन न भुञ्जते ॥
उपवासस्य नियमं, सर्वदा मौनभोजनम् ।
तस्मात् सर्वप्रयत्नेन, चातुर्मास्ये व्रती भवेत् ॥

इत्यादि भविष्योत्तरपुराणे ।

॥ इति श्रीतपागच्छाधिपश्रीसोमसुन्दरसूरि-श्रीमुनिसुन्दरसूरि-श्रीजयचन्द्रसूरि-
श्रीभुवनसुन्दरसूरिशिष्य-श्रीरत्नशेखरसूरिविरचितायां विधिकौमुदीनाम्न्यां
श्रीश्राद्धविधिप्रकरणवृत्तौ चतुर्मासीकृत्यप्रकाशकश्चतुर्थः प्रकाशः ॥

पञ्चमः प्रकाशः

वर्षकृत्यम्

उक्तं चतुर्मासीकृत्यमथ वर्षकृत्यमुत्तरार्द्धेनोत्तरगाथया चैकादश-द्वारैराह—

पइवरिसं संघच्चण-साहम्मिअभत्ति-जत्ततिगं ॥१२॥

जिणगिहिण्हवणं जिणधणवुड्ढी-महपूअ-धम्मजागरिआ ।

सुअपूआ उज्जवणं, तह तित्थपभावणा सोही ॥१३॥

प्रतिवर्षं वर्षे वर्षे जघन्यतोऽप्येकैकवारं **सङ्घार्चनं** चतुर्विध-श्रीसङ्घपूजा **साधर्मिकभक्तिः** साधर्मिकवात्सल्यं **यात्रात्रिकं** तीर्थयात्रा-रथयात्राऽष्टाह्निकायात्रारूपं **जिनगृहे स्नपनमहः, जिनधनस्य** देवद्रव्यस्य **वृद्धिर्**मालोद्घट्टनेन्द्रमालादि-परिधानपरिधापनिका-धौतिकादिमोचन-द्रव्योत्सर्पणपूर्वकाऽऽरात्रिकविधानादिना, **महापूजा,** रात्रौ **धर्मजागर्या, श्रुत**ज्ञान-विशेष**पूजा,** विविधम् **उद्यापनं,** तथा **तीर्थस्य** जिनशासनस्य **प्रभावना, शोधिः**=आलोचना चेति विशेषधर्मकृत्यानि यथाशक्ति श्राद्धेन विधेयानीति शेषः ।

(१) तत्र सङ्घपूजायां निजविभवकुलाद्यनुसारेण भृशादरबहुमानाभ्यां साधुसाध्वीयोग्यमाधाकर्मक्रीतादिदोषैरदूषितं वस्त्रकम्बलप्रोञ्छनसूत्रोर्णा-पात्रोदङ्कक-तुम्बक-दण्डक-दण्डिका-सूची-कण्टककर्षण-कागद-कुंपक-लेखनीकलापक-पुस्तादिकं श्रीगुरुभ्यो दत्ते । यद्दिनकृत्यसूत्रम्—

वत्थं पत्तं च पुत्थं च, कंबलं पायपुंछणं ।
दंडं संधारयं सिज्जं, अन्नं जं किंचि सुज्झई ॥

'**पुत्थंति**' पुस्तकं पञ्चविधमप्यापवादिकम् । '**अन्नंति**' अन्यदप्यौघिकौपग्रहिकभेदभिन्नं मुखवस्त्रिकादण्डप्रोञ्छनकादिकं यच्छुद्ध्यति संयमोपकारे वर्त्तते । तदुक्तं—

जं वट्टइ उवयारे, उवगरणं तंसि होइ उवगरणं ।
अइरेगं अहिगरणं, अजओ अजयं परिहंतो ॥

'**परिहंतो**' इति आसेवमानः '**परिहारो परिभोगो**' इति वचनात् । ततोऽग्रतश्च यत्परिभुञ्जानो भवतीत्यर्थ इति प्रवचनसारोद्धारवृत्तौ । एवं च प्रातिहारिकपीठफलकपट्टिकाद्यपि संयमोपकारि सर्वं साधुभ्यः श्रद्धया देयम् । सूच्यादीनामुपकरणत्वं श्रीकल्पेऽप्युक्तं यथा—

असणाई वत्थाई सूआइ चउक्कगा तिन्नि ।

अशनादीनि वस्त्रादीनि सूच्यादीनि चेति त्रीणि चतुष्कानि द्वादश । यथा अशनं पानं स्वादिमं स्वादिमं वस्त्रं पात्रं कंबलं पादप्रोञ्छनं सूची पिप्पलको नखच्छेदनकं कर्णशोधनकं चेति । एवं श्राद्धश्राविकासङ्घमपि यथाशक्ति सभक्ति परिधापनादिना सत्करोति, यथोचितं च देवगुर्वादिगुणगायकान् याचकादीनपि ।

सङ्घार्चा च त्रिधा, उत्कृष्टा मध्यमा जघन्या च । सर्वदर्शनसर्वसङ्घपरिधापने उत्कृष्टा । सूत्रमात्रादिना जघन्या । शेषा मध्यमा । तत्राधिकं व्ययितुमशक्तोऽपि गुरुभ्यः सूत्रमुखवस्त्रिकादिकं द्वित्रिश्राद्धश्राद्धीभ्यः पूगादि च दत्वा प्रतिवर्षं सङ्घार्चाकृत्यं भक्त्या सत्यापयति । निःस्वस्य च तावदपि महाफलम् । यतः—

संपत्तौ नियमः शक्तौ सहनं यौवने व्रतम् ।
दारिद्र्ये दानमप्यल्पं, महालाभाय जायते ॥१॥

मन्त्रिवस्तुपालादीनां तु प्रतिचातुर्मासकं सर्वगच्छसङ्घार्चाविधानादि

श्रूयते भूयस्तरवित्तव्ययादि च । ढिल्ल्यां साधुजगसी-सुतसाधुमहणसिंहेन श्रीतपागच्छाधिपपूज्यश्रीदेवसुन्दरसूरिभक्तेनैकस्यामेव सङ्घार्चायां सर्व-दर्शनसङ्घपरिधापनादिना चतुरशीति-सहस्रटङ्ककव्ययः कृतः । द्वितीय-स्मिन्नेव दिने प्राप्तानां प्राक् तदाकारितश्रीगुरुप्रहितपण्डितदेवमङ्गल-गणीनां प्रवेशे सङ्क्षिप्तसङ्घार्चायां पुनः षट्पञ्चाशट्टङ्कसहस्री व्ययितेत्यादि श्रूयते । इति सङ्घार्चाविधिः ।

(२) साधर्मिकाणां वात्सल्यमपि सर्वेषां कियतां वा यथाशक्ति कार्यम् । समानधर्माणो हि प्रायेण दुष्प्रापाः । यदवादिष्म–

सर्वैः सर्वे मिथः सर्वसम्बन्धाः लब्धपूर्विणः ।
साधर्मिकादिसम्बन्धलब्धारस्तु मिताः क्वचित् ॥

तेषां च सङ्गमो हि महते पुण्याय किं पुनस्तदनुरूपा प्रतिपत्तिः ? यतः–

एगत्थ सव्वधम्मा, साहम्मियवच्छलं तु एगत्थ ।
बुद्धितुलाए तुलिया, दो वि अ तुल्लाइं भणिआइं ॥

तत्प्रतिपत्तिश्चैवं–स्वपुत्रादिजन्मोत्सवे विवाहेऽन्यस्मिन्नपि प्रकरणे साधर्मिकाणां निमन्त्रणं विशिष्टभोजनताम्बूलवस्त्राभरणादिदान-मापन्निमग्नानाञ्च स्वधनव्ययेनाऽप्यभ्युद्धरणं । अन्तरायदोषाच्च विभव-क्षये पुनः पूर्वभूमिकाप्रापणम् । किं हि तस्य प्रौढिम्ना यः समान-साधर्मिकान् समृद्धान् न कुरुते ? । उक्तमपि–

न कयं दीणुद्धरणं, न कयं साहम्मिआण वच्छल्लं ।
हिअयम्मि वीअराओ, न धारिओ हारिओ जम्मो ॥

धर्मे च विषीदतां तेषां तेन तेन प्रकारेण धर्मे स्थैर्यारोपणम् । प्रमाद्यतां च स्मारणवारणनोदनप्रतिनोदनादिकरणम् । यतः–

पम्हट्ठे सारणा वुत्ता, अणायारस्स वारणा ।
चुक्काणं चोअणा भुज्जो, निट्ठुरं पडिचोअणा ॥

तथा तेषां वाचना-प्रच्छना-परिवर्त्तनाऽनुप्रेक्षा-धर्मकथादिषु यथायोगं विनियोजनम् । विशिष्टधर्मानुष्ठानकरणार्थं साधारण-पौषधशालादेः कारणमित्यादि । श्राविकास्वपि वात्सल्यं श्रावकवदन्यूनातिरिक्त-मुन्नेतव्यम् । ता अपि ज्ञानदर्शनचारित्रवत्यः शीलसन्तोषप्रधानाः सधवा विधवा वा जिनशासनानुरक्तमनसः साधर्मिकत्वेन मान्याः । ***ननु*** स्त्रियो लोके लोकोत्तरे च दोषभाजनत्वेनैव प्रसिद्धाः एताः खल्वभूमिका विषकन्दल्यः, अनभ्रसम्भवा वज्राशनयः, अनौषधा व्याधयः, अकारणो मृत्युः, अनिमित्त उत्पातः, अफणाः सर्पिण्यः, अकन्दरा व्याघ्र्यः, प्रत्यक्षराक्षस्यः, गुरुबन्धुस्नेहविघातहेतवः, असत्यमायादिबहुलाः । यदुक्तं—

अनृतं साहसं माया, मूर्खत्वमतिलोभता ।
अशौचं निर्दयत्वं च, स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥

अणंतपावरासीओ, जया उदयमागया ।
तया इत्थीत्तणं पत्तं, सम्मं जाणाहि गोअमा ! ॥

सर्वशास्त्रेष्वपि प्रायः पदे पदे तासां निन्दा दृश्यते, अतस्ता दूरतः परिहार्याः, तत्कथं तासु दानसन्मानवात्सल्यविधानं युक्तम् ? ***उच्यते,***— नायमेकान्तो यत् स्त्रिय एव दोषबहुलाः, पुरुषेष्वपि समानमेतत्, तेऽपि क्रूराशया दोषबहुला नास्तिकाः कृतघ्नाः स्वामिद्रोहिणो विश्वस्त-घातिनोऽसत्यवादिनोऽन्यधनस्त्रीप्रसक्ता निर्दया देवगुरुवञ्चकाश्च भूयांसो-ऽपि दृश्यन्ते । न च तद्दर्शनेन महापुरुषाणामवज्ञा कर्त्तुं युज्यते । एवं स्त्रीणामपि । यद्यपि कासाञ्चिद् दोषबहुलत्वमुपलभ्यते, तथापि कासाञ्चिद् गुणबहुलत्वमप्यस्ति । तीर्थंकरजनन्यो हि स्त्रीत्वेऽपि तद्-गुणगरिमयोगितया सुरेन्द्रैरपि पूज्यन्ते मुनीन्द्रैरपि स्तूयन्ते । लौकिका अप्याहुः—

निरतिशयं गरिमाणं, तेन युवत्या वदन्ति विद्वांसः ।
तं कमपि वहति गर्भं, जगतामपि यो गुरुर्भवति ॥

काश्चन स्वशीलप्रभावादनलं जलमिव, जलं स्थलमिव, व्यालान् शृगालानिव, विषधरं रज्जुमिव, विषममृतमिव कुर्वन्ति । चतुर्वर्णे च सङ्घे चतुर्थभङ्गं श्राविका एव । शास्त्रे च तासां निन्दाभूयस्त्वं तदासक्तिपराणां तन्निवृत्तिपरमेव । सुलसाप्रभृतयो हि श्राविकास्तीर्थकरैरपि प्रशस्यगुणाः, सुरेन्द्रैरपिस्वर्गभूमिषु श्लाघितधर्मदाढ्र्याः, प्रबलमिथ्यात्वैरप्यक्षोभ्यसम्यक्त्वसंपदः, काश्चिच्चरमदेहाः, काश्चिद् द्वित्रादिभवान्तरितमोक्षगमनाः शास्त्रेषु श्रूयन्ते । तदासां जननीनामिव, भगिनीनामिव, स्वपुत्रीणामिव वात्सल्यं युक्तियुक्तमेवेत्यलं प्रसङ्गेन ।

साधर्मिकवात्सल्येनैव च राज्ञामतिथिसंविभागव्रताराधनं, राजपिण्डस्य मुनीनामकल्प्यत्वात् । इति साधर्मिकवात्सल्यविधिः ।

(३) तथा प्रतिवर्षं जघन्यतोऽप्येकैका यात्रा कार्या । यात्रा च त्रिधा । यदुक्तम्—

अष्टाह्निकाभिधामेकां, रथयात्रामथापराम् ।
तृतीयां तीर्थयात्रां चेत्याहुर्यात्रां त्रिधा बुधाः ॥

तत्राष्टाह्निकास्वरूपं प्रागुक्तम् । तासु सविस्तरं सर्वचैत्यपरिपाटीकरणाद्यष्टाह्निका यात्रा । इयं चैत्ययात्राऽप्युच्यते । रथयात्रा तु हैमपरिशिष्टपर्वण्येवमुक्ता च—

सुहस्त्याचार्यपादानामवन्त्यामेव तस्थुषाम् ।
चैत्ययात्रोत्सवश्चक्रे सङ्घेनान्यत्र वत्सरे ॥

मण्डपं चैत्ययात्रायां सुहस्ती भगवानपि ।
एत्य नित्यमलञ्चक्रे श्रीसङ्घेन समन्वितः ॥

सुहस्तिस्वामिनः शिष्यपरमाणुरिवाग्रतः ।
कृताञ्जलिस्तत्र नित्यं निषसाद च संप्रति ॥

यात्रोत्सवान्ते सङ्घेन रथयात्रा प्रचक्रमे ।
यात्रोत्सवो हि भवति संपूर्णो रथयात्रया ॥

रथोऽथ रथशालाया दिवाकररथोपमः ।
निर्ययौ स्वर्णमाणिक्यद्युतिद्योतितदिङ्मुखः ॥

श्रीमदर्हत्प्रतिमाया रथस्थाया महर्द्धिभिः ।
विधिज्ञैः स्नात्रपूजादि श्रावकैरुपचक्रमे ॥

क्रियमाणेऽर्हतः स्नात्रे स्नात्राम्भो न्यपतद्रथात् ।
जन्मकल्याणके पूर्वं सुमेरुशिखरादिव ॥

श्राद्धैः सुगन्धिभिर्द्रव्यैः प्रतिमाया विलेपनम् ।
स्वामिविज्ञिप्सुभिरिवाकारि वक्त्राहितांशुकैः ॥

मालतीशतपत्रादिदाममिः प्रतिमाऽर्हतः ।
पूजिताऽभात् कलेवेन्दोर्भृता शारदवारिदैः ॥

दह्यमानागरूत्थाभिर्धूमलेखाभिरावृता ।
अशुभत् प्रतिमा नीलवासोभिरिव पूजिता ॥

आरात्रिकं जिनार्चायाः कृतं श्राद्धैर्ज्वलच्छिखम् ।
दीप्यमानौषधिचक्रशैलशृङ्गविडम्बकम् ॥

वन्दित्वा श्रीमदर्हन्तमथ तैः परमार्हतैः ।
रथ्यैरिवाग्रतो भूयः स्वयमाचकृषे रथः ॥

नागरीभिरुपक्रान्तसहल्लीसकरासकः ।
चतुर्विधातोद्यवाद्यसुन्दरप्रेक्षणीयकः ॥

परितः श्राविकालोकगीयमानोरुमङ्गलः ।
प्रतीच्छन् विविधां पूजां प्रत्यहं प्रतिमन्दिरम् ॥

बहुलैः कङ्कुमाम्भोभिरभिषिक्ताग्रभूतलः ।
संप्रतेः सदनद्वारमाससाद शनै रथः ॥ त्रिभिर्विशेषकम् ॥

राजाऽपि संप्रतिरथ रथपूजार्थमुद्यतः ।
आगात् पनसफलवत्सर्वाङ्गोद्भिन्नकण्टकः ॥

रथाधिरूढां प्रतिमां पूजयाऽष्टप्रकारया ।
अपूजयन्नवानन्दसरोहंसोऽवनीपतिः ॥

महापद्मचक्रिणापि मातुर्मनोरथपूर्त्तये रथयात्राऽत्याडंबरैश्चक्रे । कुमारपालरथयात्रा त्वेवमुक्ता—

चित्तस्स अट्ठमिदिणे चउत्थमिदिणे चउत्थपहरे महाविभूईए ।
सहरिसमिलंतनायरजणकयमंगल्लजयसद्दो ॥

सोवन्नजिणवररहो, नीहरइ चलंतसुरगिरिसमाणो ।
कणगोरुदंडधयछत्तचमरराईहिं दिप्पंतो ॥

ण्हविअविलित्तं कुसुमोहपूइअं तत्थ पासजिणपडिमं ।
कुमरविहारदुवारे, महायणो ठवइ रिद्धीए ॥

तूररववरिअभुवणो, सरभसनच्चंतचारुतरुणिगणो ।
सामंतमंतिसहिओ, वच्चइ नवमंदिरम्मि रहो ॥

राया रहत्थपडिमं, पट्टंसुअकणयभूसणाईहिं ।
सयमेव अच्चिउं कारवेइ विविहाइं नट्टाइं ॥

तत्थ गमिऊण रयणिं, नीहरिउं सीहबारबाहिंमि ।
ठाइ एवं चिअ धयतंडवम्मि पडमंडवम्मि रहो ॥

तत्थ पहाए राया, रहजिणपडिमाइ विरइउं पूअं ।
चउविहसंघसमक्खं, सयमेवारत्तिअं कुणइ ॥

तत्तो नयरंमि रहो, परिसक्कइ कुंजरेहिं जुत्तेहिं ।
ठाणे ठाणे पडमंडवेसु विउलेसु चिट्ठंतो ॥ इत्यादि ।

अथ तीर्थयात्रास्वरूपम् । तत्र तीर्थानि श्रीशत्रुञ्जयश्रीरैवतादीनि । तथा तीर्थकृज्जन्मदीक्षाज्ञाननिर्वाणविहारभूमयोऽपि प्रभूतभव्यसत्वशुभभावसंपादकत्वेन भवाम्भोनिधितारणात् तीर्थान्युच्यन्ते । तेषु सद्दर्शनविशुद्धिप्रभावनाद्यर्थं विधिवद्यात्रागमनं तीर्थयात्रा । तत्रायं विधिः—

प्रथमं प्रतिपद्यते यात्रावधि(कैकाऽऽ)काऽऽहारसचित्तपरिहारभूशयनब्रह्मव्रतादिगाढाभिग्रहान् । पर्यङ्किकावर्याऽश्व-पल्यङ्कादिसमग्रसामग्रीसद्भावेऽपि यात्रिकस्य प्रौढश्रावकस्यापि शक्तौ पदचरणाद्यौचित्यम् । यदवोचाम—

एकाहारी दर्शनधारी यात्रासु भूशयनकारी ।
सच्चित्तपरिहारी पदचारी ब्रह्मचारी च ।

लौकिकैरप्युक्तं—

यानमर्द्धफलं हन्ति तुरीयांसमुपानहौ ।
तृतीयांशमवपनं सर्वं हन्ति प्रतिग्रहः ॥

एकभक्ताशिना भाव्यं तथा स्थण्डिलशायिना ।
तीर्थानि गच्छता नित्यमप्यृतौ ब्रह्मचारिणा ॥

तदनु यथार्हदानादिना सन्तोष्याऽनुज्ञापयति क्ष्मापतिम् । प्रगुणीकरोति च यथाशक्ति युक्तिविशिष्टान् यात्रार्थं देवालयान् । आकारयति सविनयबहुमानं स्वज्ञनसाधर्मिकादिवर्गम् । निमन्त्रयते सभक्ति सद्गुरून्। प्रवर्त्तयत्यमारिम् । निर्मापयति चैत्यादौ महापूजादिमहोत्सवम् । ददाति निःशम्बलेभ्यः शम्बलं, निर्वाहनेभ्यो वाहनं, निराधारेभ्यः सद्वचनविभवाद्याधारम्, यथार्ह सान्निध्यप्रदानविषयोद्घोषणापूर्वं सार्थवाह इव प्रोत्साहयति निरुत्साहमनसोऽपि, कारयति साडम्बर-प्रौढतरंगुरूद्दरचतुरक-शरावक-ततंपट-पटमण्डप-प्रौढकटाहि-चलत्कूपसरोवरादीन्, सज्जयति शकट-सेजवालकरथ-पर्यङ्किकाप्रौष्ठिककरभतुरगादीन्, आह्वयति श्रीसङ्घरक्षार्थमत्युद्भटाननेकसुभटान्, सन्मानयति कवचाङ्गकाद्युपस्कारार्पणेन तान्, प्रगुणयति गीतनृत्यवाद्यादिसमग्रसामग्रीम् । ततः करोति समुहूर्त्ते शुभशकुनमिनित्ताद्युत्साहितः प्रस्थानमङ्गलम् । तत्र मीलयति सकलसमुदायं, भोजयति विशिष्टविशिष्टतरभोज्यताम्बूलादिभिः, परिधापयति पञ्चाङ्गमडिदुकूलादिभिः । विधापयति सुप्रतिष्ठधर्मिष्ठपूज्यभाग्यवत्तरनरेभ्यः श्रीसङ्घाधिपत्यतिलकम् । विदधाति सङ्घपूजादिमहामहम् । निर्मापयत्येवमन्येभ्योऽपि यथोचितं सङ्घाधिपत्यादितिलकमहम् । स्थापयति महाधराग्रेसरपृष्ठिरक्षसङ्घाध्यक्षप्रमुखान् । प्रख्यापयति श्रीसङ्घचलनोत्तरणादिसर्वसङ्केतव्यवस्थाम् । सम्भालयति मार्गे सर्वान् सार्थिकान् । विश्राणयति तेषां शकटाङ्ग-

भङ्गाद्यन्तराये सर्वशक्त्या सान्निध्यम् । विधत्ते प्रतिग्रामं प्रतिपुरं चैत्येषु च स्नात्रमहाध्वजप्रदानचैत्यपरिपाट्याद्यतुच्छोत्सवं जीर्णचैत्योद्धारणादि-चिन्तां च । निर्मिमीते तीर्थदर्शने स्वर्णरत्नमौक्तिकादि-वर्द्धापन-लपनेप्सिता-मोदकादि[1]लम्भनसाधर्मिकवात्सल्ययथोचितदानादिविधिम् । प्रौढप्रवेशोत्सवेन तीर्थप्राप्तश्च सर्वशक्त्या स्वयं कुरुते, परैश्च कारयते प्रथमहर्षपूजाढौकनादिप्रतिपत्तिमष्टोपचारादिविधिपूजां, विधिस्नात्रं, मालोद्घट्टनं, घृतधाराप्रदानं, परिधापनिकामोचनम्, नवाङ्गजिनपूजनं, पुष्पगृहकदलीगृहादिमहापूजां, दुकूलादिमयमहाध्वजप्रदानमवारितदानं, रात्रिजागरणं, नानागीतनृत्याद्युत्सवं, तीर्थोपवासषष्ठादितपः कोटिलक्षा-क्षतादिविविधोद्यापनढौकनं, नानावस्तुफलशताष्टोत्तरिका-चतुर्विंशिका-द्वापञ्चाशिका-द्वासप्ततिकादिढौकनं, सर्वभक्ष्यभोज्यभृतस्थालढौकनं, दुकूलादिमयविचित्रचन्द्रोदयपरिधापनिकाङ्गरूक्षण-दीपतैलधौतिक-चन्दन-केसरभोग-चङ्गेरी-पिङ्गानिका-कलश-धूपधानकाऽऽरात्रिका-भरण-प्रदीप-चामर-भृङ्गार-स्थाल-कच्चोलक-घण्टा-झल्लरी-पटहादि-विचित्रवाद्यादिप्रदानं, देवकुलिकादिकारणं, सूत्रधारादिसत्कारं, तीर्थसेवां, विनश्यत्तीर्थाङ्गसमारचनं, तीर्थरक्षकबहुसन्माननं, तीर्थदायप्रवर्त्तनं, साधर्मिकवात्सल्यं, गुरुसङ्घपरिधापनादिभक्तिं, जैनमार्गणदीनाद्युचितदानं चेत्यादि धर्मकृत्यानि । न च मार्गणादीनां दानं कीर्त्तिमात्रहेतुत्वेन निष्फलं, तेषामपि देवगुरुसङ्घगुणोद्घोषितया दीयमानस्य दानस्य बहुफलत्वात् । जिनागमनवक्तुरपि चक्र्यादिभिः सार्द्धद्वादशस्वर्ण-कोट्यादिदानात् । तदागमः—

वित्तीइ सुवन्नस्स य, बारस अद्धं च सयसहस्साइं ।
तावइअं चिअ कोडी, पीईदाणं तु चक्किस्स ॥

---

१. स्तम्भन इति को० ह० प्र० पाठः ।

एवं यात्रां कृत्वा तथैव वलमानः प्रौढप्रवेशोत्सवैः स्वगृहमागतो देवाह्वानादिमहं वर्षादि यावत्तीर्थोपवासादि च कुरुते। इति यात्राविधिः।

श्रीसिद्धसेनदिवाकरप्रबोधितविक्रमादित्यस्य श्रीशत्रुञ्जययात्रासङ्घ एकोनसप्तत्यधिकशतं सौवर्णा देवालयाः, पञ्चशती दन्तचन्दनादिमयाः श्रीसिद्धसेनाद्याः पञ्चसहस्राः सूरयः, चतुर्दश नृपा मुकुटबद्धाः, सप्तति-लक्षाणि श्राद्धकुटुम्बानि, एका कोटिर्दशलक्षाणि नवसहस्री च शकटानि, अष्टादश लक्षाणि तुरङ्गमाः, षट्सप्ततिशतानि गजाः, एवं करभवृष-भाद्यपि ज्ञेयम्। श्रीकुमारपालस्य स्वर्णरत्नादिमयाश्चतुःसप्तत्यधिका-ऽष्टादशशती देवालयाः। थिरापद्रे पश्चिममण्डलीकेतिख्यातस्य आभू-सङ्घपतेस्तु सप्तशतानि, तद्यात्रायां द्वादशकोटिस्वर्णव्ययः। साधु-पेथडस्यैकादशरूप्यटङ्कलक्षव्ययस्तीर्थदर्शने, सङ्घे देवालया द्वापञ्चाशत्, मनुष्याः सप्त लक्षाः। मन्त्रिवस्तुपालस्य सार्द्धा द्वादश यात्राः प्रसिद्धाः इति यात्रात्रयस्वरूपम् ॥३॥

(४) तथा चैत्ये स्नात्रमहोऽपि मेरुभरणाष्टमङ्गली-नैवेद्यादिढौकन-भूयस्तर-जात्यचन्दन-केसर-पुष्पभोगाद्यानयन-सकलसमुदायमीलन-स्फीतसङ्गीतकाद्याडम्बर-दुकूलादिमहाध्वजप्रदान-प्रभावनादिप्रौढ-विस्तारेण प्रत्यहं पर्वसु वा कर्तुमशक्तेनापि प्रतिवर्षमेकैकः कार्यः। स्नात्रमहे च स्वविभवकुलप्रतिष्ठाद्यनुसारेण सर्वशक्त्या द्रव्यव्यया-द्याडम्बरेण श्रीजिनमतमहोद्योतहेतौ यतनीयं। श्रूयते हि साधुपेथडेन श्रीरैवते स्नात्रमहामहे षट्पञ्चाशद्धाटीस्वर्णेनेन्द्रमाला परिदधे। श्रीशत्रुञ्जयरैवतयोश्चैक एव काञ्चनमयो ध्वजः प्रददे। तत्पुत्रेण साधुझांझणेन तु दुकूलमय इति स्नात्रम् ॥४॥

(५) तथा देवद्रव्यवृद्ध्यर्थं प्रतिवर्षं मालोद्घट्टनं कार्यम्। तत्र च ऐन्द्री अन्या वा माला प्रतिवर्षं यथाशक्ति ग्राह्या। एवं परिधापनिका-नव्यधौतिक-विचित्रचन्द्रोदयाऽङ्गरूक्षण-दीपतैलजात्यचन्दनकेसर-

भोगाद्यपि चैत्योपयोगि प्रतिवर्षं यथाशक्ति मोच्यम् ॥५॥

(६-७) तथा विशिष्टाङ्गी-पत्रभङ्गी-सर्वाङ्गभरण-पुष्पगृह-कदली-गृह-पुत्तलिकाजलयन्त्रादिरचना-नानागीतनृत्ताद्युत्सवैर्महापूजा रात्रिजागरणं च कार्ये । यथैकेन महेभ्येनाऽब्धियात्रां गच्छता लक्षव्ययेन द्वादशवर्ष्या मनोऽभीष्टलाभहृष्टेन तत आगतेन कोटिव्ययेन चैत्ये महापूजादि विदधे ॥६-७॥

(८) तथा श्रुतज्ञानस्य पुस्तकादिस्थस्य कर्पूरादिना पूजामात्रं सर्वदाऽपि सुकरं, प्रशस्तवस्त्रादिभिर्विशेषपूजा तु प्रतिमासं शुक्लपञ्चम्यां श्रावकस्य कर्त्तुं युज्यते । तथाप्यशक्तौ जघन्यतोऽपि सा प्रति-वर्षमेकैकवारं कार्या । तद्विस्तरस्तु जन्मकृत्यमध्ये ज्ञानभक्तिद्वारे वक्ष्यते ॥८॥

(९) तथा नमस्काराऽऽवश्यकसूत्रोपदेशमालोत्तराध्ययनादिज्ञान-दर्शनविविधतत्तत्तपःसम्बन्धिषूद्यापनेषु जघन्यतोऽप्येकैकमुद्यापनं वर्षे वर्षे यथाविधि कार्यम् । यतः—

> लक्ष्मीः कृतार्था सफलं तपोऽपि, ध्यानं सदोच्चैर्जनबोधिलाभः ।
> जिनस्य भक्तिर्जिनशासने श्रीर्गुणाः स्युरुद्यापनतो नराणाम् ॥
>
> उद्यापनं यत्तपसः समर्थने, तच्चैत्यमौलौ कलशाधिरोपणम् ।
> फलोपरोपोऽक्षतपात्रमस्तके, ताम्बूलदानं कृतभोजनोपरि ॥

दृश्यन्ते हि विधिना नमस्कारलक्षकोटिजापपूर्वं चैत्यस्नात्रमह-साधर्मिकवात्सल्य-सङ्घार्चादिप्रौढाडम्बरेण लक्षकोटि-चोक्षाष्टषष्ठिरैरूप्य-वर्त्तुलिकापट्टिकालेखनीमणिमुक्ताविद्रुमनाणकनालिकेराद्यनेकफलविविध-पक्वान्नधान्यखाद्यस्वाद्यकर्पटकादिढौकनादिना नमस्कारस्योपधानो-द्वहनादिविधिपूर्वमालारोपणेनाऽऽवश्यकसूत्राणामेवं गाथासङ्ख्य-चतुश्चत्वारिंशदधिकपञ्चशत्यादिमोदकनालिकेरवर्त्तुलिकादिविविध-वस्तुढौकनकादिनोपदेशमालादीनां सौवर्णादिगर्भदर्शनमोदकलम्भनादिना

दर्शनादीनामप्युद्यापनानि कुर्वाणाः । मालारोपणं च विशेषधर्मकृत्यं, यतो नमस्कारेर्यापथिक्यादिसूत्राणां यथाशक्तिविधिनोपधानतपो विना भणनगुणनाद्यशुद्धेस्तदाराधनार्थं श्राद्धानामवश्यकृत्यमुपधानतपः, साधूनामिव योगोद्वहनम् । तदुद्यापनं च मालारोपणम् । तदवोचाम–

उपधानतपो विधिवद्, विधाय धन्यो निधाय निजकण्ठे ।
द्वेधाऽपि सूत्रमालां, द्वेधाऽपि शिवश्रियं श्रयति ॥

मुक्तिकनीवरमाला, सुकृतजलाकर्षणे घटीमाला ।
साक्षादिव गुणमाला, माला परिधीयते धन्यैः ॥

एवं शुक्लपञ्चम्यादिविविधतपसामपि तत्तदुपवासादिसङ्ख्यनाणकवर्तुलिकानालिकेरमोदकादिनानाविधवस्तुढौकनादिना यथाश्रुतसम्प्रदायमुद्यापनानि विधेयानि ॥९॥

(१०) तथा तीर्थप्रभावनानिमित्तं श्रीगुरुप्रवेशोत्सवप्रभावनादि जघन्यतोऽपि प्रतिवर्षमेकैकवारं कार्यम् । तत्र श्रीगुरुप्रवेशोत्सवः सर्वाङ्गीणप्रौढाडम्बरचतुर्विधश्रीसङ्घसम्मुखगमनश्रीगुर्वादिसङ्घसत्कारादिना यथाशक्ति कार्यः । यतः–

अभिगमनवंदणनमंसणेण पडिपुच्छणेण साहूणं ।
चिरसंचिअं पि कम्मं, खणेण विरलत्तणमुवेइ ॥ (उपदेशमाला २६३)

साधुपेथडेन तपाश्रीधर्मघोषसूरीणां प्रवेशोत्सवे द्वासप्ततिसहस्रटङ्कव्ययश्चक्रे । न च संविग्नसाधूनां प्रवेशोत्सवोऽनुचित इति वाच्यं, आगमे उपेत्य तत्करणस्य प्रतिपादितत्वात् । तथाहि साधोः प्रतिमाऽधिकारे व्यवहारभाष्ये–

तीरिअ-उब्भामनिओअदरिसणं सन्नि साहुमप्पाहे ।
दंडिअ भोइअ असई, सावगसंघो व सक्कारं ॥ (व्य० भा० ८०८)

तीरितायां=समाप्तायां प्रतिमायाम्, उत्प्राबल्येन भ्रमन्त्युद्भ्रमा भिक्षाचरास्तेषां नियोगो व्यापारो यत्र स उद्भ्रामकनियोगो ग्रामस्तत्र

दर्शनमात्मनः प्रकटनं करोति । ततः संयतं साधुं सङ्ज्ञिनं वा श्रावकं 'अप्पाहे त्ति' सन्देशयति । ततो दण्डिको राजा भोजिको ग्रामाध्यक्ष-स्तदभावे श्रावकवर्गः सङ्घः साधुसाध्वीवर्गः सत्कारं करोति । अयं भावः-प्रतिमायां समाप्तायां यस्मिन् प्रत्यासन्नग्रामे बहवो भिक्षाचराः साधवश्च समागच्छन्ति, तत्राऽऽगत्यात्मानं दर्शयति, दर्शयंश्च यं साधुं श्रावकं वा पश्यति, तस्य सन्देशं कथयति, यथा समापिता मया प्रतिमा ततोऽहमागत इति, तत्राचार्या राज्ञो निवेदयन्ति, यथामुको महातपस्वी समाप्ततपःकर्मातिमहता सत्कारेण गच्छे प्रवेशनीय इति । ततः स राजा तदभावेऽधिकृतग्रामस्य नायकस्तदभावे समृद्धः श्रावकवर्गस्तदभावे साधुसाध्वीप्रभृतिकः सङ्घो यथाशक्ति सत्कारं करोति । सत्कारो नामोपरि चन्द्रोदयधारण-नान्दीतूर्यास्फालन-सुगन्धवासप्रक्षेपादिकः । एवं सत्कार इमे गुणाः—

उब्भावणा पवयणे, सद्धाजणणं तहेव बहुमाणो ।
उहावणा कुतित्थे, जीअं तह तित्थवुड्ढी अ ॥ (व्य० भा० ८०८)

प्रवेशसत्कारेण प्रवचनस्योद्भ्राजनं प्राबल्येन प्रकाशनं भवति । तथाऽन्येषां साधूनां श्रद्धाजननं वयमप्येवं कुर्मो येन महती शासनस्य प्रभावना भवति । तथा श्रावकश्राविकाणामन्येषां च शासनस्योपरि बहुमानो जायते, यथा अहो ! महाप्रतापि पारमेश्वरं शासनं यत्रेदृशा महातपस्विन इति । तथा कुतीर्थानामपभ्राजना हीलना भवति, तत्रेदृशां महासत्त्वानामभावात् । तथा जीतमेतत् कल्प एष यत्समाप्तप्रतिमानुष्ठानः सत्करणीयः । तथा तीर्थवृद्धिश्च प्रवचनस्य ह्यतिशयं वीक्ष्य बहवः संसाराद्विरज्य प्रव्रज्यां प्रतिपद्यन्ते, ततो भवति तीर्थवृद्धिरिति तद्वृत्तिः ॥

तथा यथाशक्ति श्रीसङ्घस्य सबहुमानाऽऽकारण-तिलककरण-चन्दन-जवादि-कर्पूर-कस्तूर्यादिविलेपन-सुरभिकुसुमार्पणादिभक्त्या नालिकेरादिविविधताम्बूलप्रदानादिरूपा प्रभावना कार्या । शासनोन्न-

तेस्तीर्थकृत्त्वादिफलत्वात् । उक्तं च–

अपुव्वनाणगहणे, सुअभत्तीपवयणे पभावणया ।
एएहिं कारणेहिं, तित्थयरत्तं लहइ जीवो ॥

भावना मोक्षदा स्वस्य, स्वान्ययोस्तु प्रभावना ।
प्रकारेणाधिका युक्तं, भावनातः प्रभावना ॥

(११) तथा गुरुयोगे जघन्यतोऽपि प्रतिवर्षमालोचना गुरुभ्यो दातव्या । यतः–

प्रतिसंवत्सरं ग्राह्यं, प्रायश्चित्तं गुरोः पुरः ।
शोध्यमानो भवेदात्मा, येनादर्श इवोज्ज्वलः ॥

आगमे तु श्रीआवश्यकनिर्युक्तावेवमुक्तम्–

चाऊम्मासिअ वरिसे, आलोअणनिअमआ उ दायव्वा ।
गहणं अभिग्गहाण य पुव्वगहिए निवेएउं ॥

श्राद्धजितकल्पादौ तद्विधिरेवम्–

पक्खिअ चाउम्मासे, वरिसे उक्कोसओ अ बारसहिं ।
निअमा आलोइज्जा, गीआइगुणस्स भणियं च ॥

सल्लुद्धरणनिमित्तं, खित्तम्मी सत्तजोअणसयाइं ।
काले बारसवरिसा, गीअत्थगवेसणं कुज्जा ॥

गीअत्थो कडजोगी, चारित्ति तह य गाहणाकुसलो ।
खेअन्नो अविसाई, भणिओ आलोयणायरिओ ॥

गीतार्थोऽधिगतनिशीथादिश्रुतसूत्रार्थः । कृतोऽभ्यस्तो योगो मनोवाक्कायव्यापारः शुभो विविधतपो वा स यस्याऽस्ति स कृतयोगी, विविधशुभध्यानतपोविशेषैः परिकर्मिताऽऽत्मशरीर इत्यर्थः । चारित्री निरतिचारचारित्रवान् । ग्राहणा बहुयुक्तिभिरालोचनादायकानां विविधप्रायश्चित्तादितपोविधेरङ्गीकारणं तत्र कुशलः । खेदः सम्यक्प्रायश्चित्तविधेः परिश्रमोऽभ्यास इत्यर्थः । तं जानातीति खेदज्ञः । अविषादी महत्यप्यालोचकस्य दोषे श्रुते न विषादवान् । प्रत्युताऽऽलोचनादायकस्य

तत्तन्निदर्शनगर्भवैराग्यवचनैरुत्साहक इत्यर्थः ।

आयारवं आहारवं ववहारुव्वीलए पकुव्वी य ।
अपरिस्सावी निज्जव अवयदंसी गुरू भणिओ ॥

आचारवान् ज्ञानादिपञ्चप्रकाराचारयुक्, आधारवान् आलोचितापराधानामसामस्त्येन धारणमाधारस्तद्वान्, व्यवहार आगमादिः पञ्चधा । तत्रागमव्यवहारः केवलिमनःपर्यायावधिज्ञानिचतुर्दशदशनवपूर्विषु, श्रुतव्यवहारोऽष्टाद्येकार्द्धावसानपूर्वधरैकादशाङ्गिनिशीथाद्यशेषश्रुतज्ञेषु, आज्ञाव्यवहारो दूरस्थगीतार्थाचार्ययोर्मिथःसङ्गन्तुमक्षमयोर्गूढपदैरालोचनाप्रायश्चित्तयोः प्रदानं, धारणाव्यवहारो गुरुणाऽपराधे यद्यथा प्रायश्चित्तं दत्तं तत्तथैवान्योऽपि दत्त इत्यादि, जीतं श्रुतोक्तापत्तितो हीनमधिकं वा परम्परयाऽऽचीर्णं तेन व्यवहारो जीतव्यवहारः पञ्चमः सम्प्रति मुख्यः । एवं पञ्चविधं व्यवहारं ज्ञात्वा प्रायश्चित्तप्रदाने यः सम्यग् व्यवहरति स व्यवहारवान् । अपव्रीडयति लज्जां मोचयतीत्यपव्रीडकः, आलोचकं लज्जयाऽनालोचयन्तं तथा तथा वैराग्यगर्भं वक्ति, यथा स लज्जां मुक्त्वा सम्यगालोचयतीत्यर्थः । कुर्वेत्यागमप्रसिद्धो धातुर्यस्य विकुर्वणेति प्रयोगः, प्रकुर्वतीत्येवंशीलः प्रकुर्वी, आलोचकस्य सम्यग् विशुद्धिकारक इत्यर्थः । आलोचितं योऽन्यस्मै न वक्ति सोऽपरिस्रावी । निर्यापयति निर्वाहयतीति निर्यापः, यो यथा समर्थस्तस्य तथा प्रायश्चित्तं दत्त इत्यर्थः । सम्यगनालोचकस्य सम्यक् प्रायश्चित्ताऽकर्त्तुश्च भवद्वयेऽप्यपायदर्शी । एतेऽष्टौ गुरोर्गुणाः ।

आलोयणापरिणओ, सम्मं संपट्ठिओ गुरुसगासे ।
जइ अंतरावि कालं, करिज्ज आराहओ तहवि ॥

आयरिआइ सगच्छे, संभोइअइअरगीअपासत्थे ।
सारूवीपच्छाकहदेवयपडिमा अरिहसिद्धे ॥

साधुना श्राद्धेन वा नियमतः प्रथमं स्वगच्छे आचार्यस्य, तदयोगे

उपाध्यायस्य, एवं प्रवर्त्तिनः स्थविरस्य गणावच्छेदिनो वाऽलोचनीयम् । स्वगच्छे पञ्चानामप्यभावे सांभोगिके एकसामाचारिके गच्छान्तरे आचार्यादिक्रमेणालोच्यम् । तेषामप्यभाव इतरस्मिन्नसांभोगिके संविग्ने गच्छे स एव क्रमः । तेषामप्यभावे गीतार्थपार्श्वस्थस्य । तस्याप्यभावे गीतार्थसारूपिकस्य । तस्याप्यभावे गीतार्थपश्चात्कृतस्यालोचयितव्यम् । सारूपिकः शुक्लाम्बरो मुण्डोऽबद्धकच्छो रजोहरणरहितो ब्रह्मचर्योऽभार्यो भिक्षाग्राही । सिद्धपुत्रस्तु सशिखः सभार्यश्च । पश्चात्कृतः त्यक्तचारित्रवेषो गृहस्थः । पार्श्वस्थादेरपि गुरुवद्वन्दकप्रदानादिविधिः कार्यो विनयमूलत्वाद्धर्मस्य । यदि तु पार्श्वस्थादिः स्वं गुणहीनं पश्यन् वन्दनकं न कारयति, तदा तस्य निषद्यामारचय्य प्रणाममात्रं कृत्वाऽऽलोचनीयम् । पश्चात्कृतस्य चेत्वरसामायिकारोपणं लिङ्गप्रदानं च कृत्वा यथाविध्यालोच्यम् । पार्श्वस्थादीनामप्यभावे यत्र राजगृहे गुणशिलादावर्हद्गणधराद्यैर्बहुशः प्रायश्चित्तप्रदानं यथा देवतया दृष्टं तत्र तस्याः सम्यग्दृष्टेरष्टमाद्याराधनेन प्रत्यक्षाया आलोच्यम् । जातु सा च्युताऽन्योत्पन्ना तदा सा महाविदेहेऽर्हन्तं पृष्ट्वा प्रायश्चित्तं दत्ते । तदयोगेऽर्हत्प्रतिमानं पुर आलोच्य स्वयं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्यते । तासामप्ययोगे पूर्वोत्तरामुखोऽर्हत्सिद्धसमक्षमप्यालोचयेद्, न त्वनालोचित एव तिष्ठेत्, सशल्यस्यानाराधकत्वात् ।

अग्गीओ नवि जाणइ, सोहिं चरणस्स देइ उणहिअं ।
तो अप्पाणं आलोअगं च पाडेइ संसारे ॥

जह बालो जंपंतो, कज्जमकज्जं च उज्जुअं भणइ ।
तं तह आलोइज्जा, मायामयविप्पमुक्को अ ॥

मायाइदोसरहिओ, पइसमयं वड्ढमाणसंवेगो ।
आलोइज्ज अकज्जं, न पुणो काहिंति निच्छयओ ॥

लज्जाइगारवेणं, बहुस्सुअमएण वावि दुच्चरिअं ।
जो न कहेइ गुरूणं, न हु सो आराहओ भणिओ ॥

गारवेणं ति रसादिगारवप्रतिबद्धत्वेन तपोऽचिकीर्षुतयेत्यर्थः । अपिशब्दादपमानप्रायश्चित्तगुरुत्वादिना वा ।

संवेगपरं चित्तं, काऊणं तेहिं तेहिं सुत्तेहिं ।
सल्लाणुद्धरणविवागदंसगाईहिं आलोए ॥

आलोचकस्य दश दोषानाह—

आकंपइत्ता अणुमाणइत्ता जं दिट्ठं बायरं व सुहुमं वा ।
छन्नं सद्दाउलयं, बहुजणअवत्ततस्सेवी ॥

आकम्प्य वैयावृत्त्यादिना गुरुमावर्ज्यालोचयति, यथा स्तोकं प्रायश्चित्तं दत्त इत्यभिप्राये प्रथमो दोषः । एवमेष गुरुर्मृदुदण्डप्रद इत्याद्यनुमान्याऽनुमानं कृत्वा । यत्परैर्दृष्टं तदालोचयति न त्वदृष्टम् । बादरमालोचयति न तु सूक्ष्मं, तत्रावज्ञापरत्वात् । सूक्ष्मं तृणग्रहणादिरूपमालोचयति, न तु बादरं सूक्ष्मालोचको हि कथं बादरं नालोचयेदिति ज्ञापनार्थम् । छन्नमव्यक्तस्वरम् । तथा शब्दाकुलं यथा गुरुः सम्यग् नावगच्छति, यद्वाऽन्येऽपि यथा शृण्वन्ति तथा शब्दाकुलम् । आलोच्यं बहुजनान् श्रावयति । अव्यक्तस्थानवगतच्छेदग्रन्थरहस्यस्य गुरोरालोचयति। स्वकृतापराधसदृशसेविगुरोः खरंटनादिभियाऽऽलोचयति । एते दश दोषा आलोचकेन वर्जनीयाः । सम्यगालोचने गुणानाह—

लहुआ ल्हाईजणणं, अप्पपरनिवत्ति अज्जवं सोही ।
दुक्करकरणं आणा निस्सल्लत्तं च सोहिगुणा ॥

यथा भारवाहिनो भारेऽपहृते लघुता तथा शल्योद्धार आलोचकस्यापि । ल्हादिजननं प्रमोदोत्पादः । आत्मपरयोर्दोषेभ्यो निवृत्तिरालोचनादाने हि स्वयं दोषनिवृत्तिः प्रतीता, तं दृष्ट्वाऽन्येऽप्यालोचनाभिमुखाः स्युरित्यन्येषामपि दोषेभ्यो निवृत्तिः । आर्जवं निर्मायत्ता सम्यगालोचनात् । शोधिः शुद्धताऽतिचारमलापगमात् । दुष्करकरणं दुष्करकारिता यतो यत्प्रतिसेवनं तन्न दुष्करमनादिभवाभ्यस्तत्वात्,

यत्पुनरालोचयति तद्दुष्करं प्रबलमोक्षानुयायिवीर्योल्लासविशेषेणैव तस्य कर्तुं शक्यत्वात् । निशीथचूर्णावप्यूचे–

तन्न दुक्करं जं पडिसेविज्जइ तं दुक्करं जं सम्मं आलोइज्जइत्ति । अत एवाभ्यन्तरतपोभेदरूपं सम्यगालोचनं, मासक्षपणादिभ्योऽपि दुष्करं लक्षणार्यादीनां तथा श्रवणात् ।

तदुक्तं–

ससल्लो जइवि कट्ठुगं घोरं वीरं तवं चरे ।
दिव्वं वाससहस्सं तु, तओ तं तस्स निप्फलं ॥

जह सुकुसलो वि विज्जो, अन्नस्स कहेइ अप्पणो वाहिं ।
एवं जाणंतस्स वि, सल्लुद्धरणं परसगासे ॥

तथाज्ञा तीर्थकृतामाराधिता स्यात् । निःशल्यत्वं स्पष्टम् । उक्तं चैकोनत्रिंशदुत्तराध्ययने–**आलोअणयाएणं भंते ! जीवे किं जणयइ ? गोयमा ! आलोअणयाएणं मायानिआणमिच्छादंसणसल्लाणं अणंतसंसारवद्धणाणं उद्धरणं करेइ, उज्जुभावं च णं जणयइ । उज्जुभावं पडिवन्ने अ णं जीवे अमाई इत्थीवेअं नपुंसगवेअं च न बंधइ, पुव्वबद्धं च णं निज्जरेइ त्ति** । एते शोधेरालोचनाया गुणाः ॥११॥

इति श्राद्धजितकल्पात्तद्वृत्तेश्च किञ्चिदुद्धृत आलोचनाविधिः । तीव्रतराध्यवसायकृतं बृहत्तरमपि निकाचितमपि बाल-स्त्रीयतिहत्या-देवादिद्रव्यभक्षणराजपत्नीगमनादिकं महापापं सम्यग् विधिवदालोच्य गुरुदत्तं प्रायश्चित्तं विधत्ते, तदा तद्भवेऽपि शुध्यति । कथमन्यथा दृढ-प्रहारिप्रभृतीनां तद्भवेऽपि सिद्धिरित्यालोचना प्रतिवर्षं प्रतिचातुर्मासकं वा ग्राह्यैव । इति वर्षकृत्य-गाथोत्तरार्धार्थः ॥

॥ इति श्रीतपागच्छाधिपश्रीसोमसुन्दरसूरि-श्रीमुनिसुन्दरसूरि-श्रीजयचन्द्रसूरि-श्रीभुवनसुन्दरसूरिशिष्य-श्रीरत्नशेखरसूरिविरचितायां श्रीश्राद्धविधिप्रकरणवृत्तौ वर्षकृत्यप्रकाशकः पञ्चमः प्रकाशः ॥

षष्ठः प्रकाशः

जन्मकृत्यम्

उक्तं वर्षकृत्यम्, अथ जन्मकृत्यं गाथात्रयेणाऽष्टादशभिर्द्वारैराह—

जम्मंमि वासठाणं, तिवग्गसिद्धीइ कारणं उचिअं ।
उचिअं विज्जागहणं पाणिग्गहणं च मित्ताई ॥१४॥

जन्मनि जन्मचारकमध्ये पूर्व**मुचितं** योग्यं **वासस्थानं** ग्राह्यम् । किं तदुचितमिति विशेषणद्वारेण हेतुमाह—**त्रिवर्गस्य** धर्मार्थकामलक्षणस्य **सिद्धि**र्निष्पत्तिस्तस्याः कारणं हेतुः । एवं च यत्र धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि सिद्धिः स्यात्तत्र श्रावकेण वस्तव्यं, नान्यत्र भवद्वयभ्रंशापत्तेः । तदुक्तम्—

न भिल्लपल्लीषु न चोरसंश्रये, न पार्वतीयेषु जनेषु संवसेत् ।
न हिंस्रदुष्टाश्रयलोकसन्निधौ, कुसङ्गतिः साधुजनस्य गर्हिता ॥

तत्र धाम्नि निवसेद् गृहमेधी, संपतन्ति खलु यत्र मुनीन्द्राः ।
यत्र चैत्यगृहमस्ति जिनानां, श्रावकाः परिवसन्ति च यत्र ॥

विद्वत्प्रायो यत्र लोको निसर्गाच्छीलं यस्मिन् जीवितादप्यभीष्टम् ।
नित्यं यस्मिन् धर्मशीलाः प्रजाः स्युस्तिष्ठेत्तस्मिन् साधुसङ्गो हि भूत्यै ॥

जत्थ पुरे जिणभवणं, समयविऊ साहुसावया जत्थ ।
तत्थ सया वसिअव्वं, पउरजलं इंधणं जत्थ ॥

त्रिशतीजैनप्रासादसुश्राद्धाद्यलङ्कृते सुशीलविज्ञलोकेऽजयमेर्वासन्ने हर्षपुरे सुस्थाने वसन्तोऽष्टादशसहस्रविप्रास्तद्भक्ताः षट्त्रिंशन्महेभ्याश्च श्रीप्रियग्रन्थसूरीन्द्रागमे प्रबुद्धाः । सुस्थानवासे हि धनवतां गुणवतां

धर्मवतां च संङ्गत्या धनित्वं विवेकविनयविचाराचारौदार्यगाम्भीर्य-धैर्यप्रतिष्ठादयो गुणाः सर्वाङ्गीणधर्मकृत्यकौशलं च प्रायः सुप्रापाणि संप्रत्यपि प्रतीयन्ते । अतः प्रान्तग्रामादौ धनार्जनादिना सुखनिर्वाहेऽपि न वसनीयम् । उक्तं च—

जत्थ न दीसंति जिणा, न य भवणं नेव संघमुहकमलं ।
न य सुच्चइ जिणवयणं, किं ताए अत्थभूईए ॥

यदि वाञ्छसि मूर्खत्वं, ग्रामे वस दिनत्रयम् ।
अपूर्वस्यागमो नास्ति, पूर्वाधीतं च नश्यति ॥

अत्र कुग्रामावासे दृष्टान्तः । उचितमपि च वासस्थानं स्वचक्रपर-चक्रविरोधदुर्भिक्षमारीतिप्रजाविरोधवास्तुक्षयादिनाऽस्वस्थीभूतं द्रुतमेव त्याज्यम्, अन्यथा त्रिवर्गहान्याद्यापत्तेः । यथा मुद्गलैर्भङ्गे भयोत्पत्तौ यैर्ढिल्ली त्यक्ता, ते गुर्जरत्रादावागतास्त्रिवर्गपुष्ट्या भवद्वयं साफल्यम-कार्षुः । यैस्तु न त्यक्ता ते बन्दपतनादिना भवद्वयमप्यहार्षुः । वास्तुक्षीणत्वादिना स्थानत्यागे तु क्षितिप्रतिष्ठित-वनकपुर-ऋषभपुरादि-दृष्टान्तः । तथा चार्षम्—

खिइवणउसभकुसग्गं रायगिहं चंपपाडलीपुत्तं । इति ।

वासस्थानं च गृहमप्युच्यते । तच्च सुप्रातिवेश्मिकेऽनति-प्रकटेऽनतिगुप्ते च सुस्थाने विधिनिष्पन्नमितद्वारत्वादिगुणं त्रिवर्ग-सिद्धिहेतुतया योग्यम् । दुष्प्रातिवेश्मिकाश्चैवमागमादौ निषिद्धाः—

खरीआतिरिक्खजोणीतालायरसमणमाहणसुसाणा ।
वग्गुरिअवाहगुम्मिअहलिएसपुलिंदमच्छंधा ॥

खरिआत्ति द्व्यक्षरिका वेश्या, श्रमणाः शाक्याद्याः, स्मशानं, गुल्मिका गुप्तिपालाः, मत्स्यबन्धा मात्सिकाः ।

जूआरचोरनडनट्टभट्टवेसा कुकम्मकारीणं ।
संवासं वज्जिज्जा, घरहट्टाणं च मित्तीअ ॥ तथा

दुःखं देवकुलासन्ने, गृहे हानिश्चतुष्पथे ।
धूर्त्तामात्यगृहाभ्यासे, स्यातां सुतधनक्षयौ ॥

मूर्खाऽधार्मिकपाखण्डिपतितस्तेनरोगिणाम् ।
क्रोधनान्त्यजदृप्तानां, गुरुतल्पगवैरिणाम् ॥

स्वामिवञ्चकलुब्धानामृषिस्त्रीबालघातिनाम् ।
इच्छन्नात्महितं धीमान् प्रातिवेश्मिकतां त्यजेत् ॥

कुशीलादिप्रातिवेश्मिकत्वे हि तदालापश्रवणतच्चेष्टादर्शनादिवशात् स्वतः सगुणस्यापि गुणहानिः स्यात् । सुप्रातिवेश्मिकत्वे प्रातिवेश्मिकीसंपादितपरमान्नः सङ्गमः शालिभद्रजीवः, दुष्प्रातिवेश्मिकत्वे पर्वदिने प्राङ्मुनये दत्ताग्रपिण्डा प्रातिवेश्मिकी व्युद्ग्राहितश्वश्र्वादिः सोमभट्टभार्या ज्ञातम् । अतिप्रकटे हि स्थाने गृहमसन्निहितगृहान्तरतया परिपार्श्वतो निरावरणतया चौरादयोऽभिभवेयुः । अतिगुप्ते च सर्वतो गृहान्तरैर्निरुद्धत्वान्न स्वशोभां लभते । प्रदीपनकाद्युपद्रवे च दुःखनिर्गमप्रवेशं गृहं भवति । सुस्थानं पुनः शल्यभस्मक्षात्रादिदोषैर्निषिद्धाऽऽयाऽऽदिना च रहितं बहलदूर्वाप्रवालकुशस्त[१]म्बप्रशस्तवर्णगन्धमृत्तिकासुस्वादुजलोद्गमनिधानादिमच्च । यदुक्तम्—

शीतस्पर्शोष्णकाले याऽत्युष्णस्पर्शा हिमागमे ।
वर्षासु चोभयस्पर्शा सा शुभा सर्वदेहिनाम् ॥

हस्तमात्रं खनित्वाऽऽदौ पूरितात्तेन पांसुना ।
श्रेष्ठा समधिके पांसौ हीने हीना समे समा ॥

पदगतिशतं यावच्चाम्भःपूर्णा न शुष्यति ।
सोत्तमैकाङ्गुलहीना मध्यमा तत्पराऽधमा ॥

अथवा तत्र पुष्पेषु खाते सत्युषितेषु तु ।
समार्द्धसमशुष्केषु भुवस्त्रैविध्यमादिशेत् ॥

---

१. स्तव इति को० ह० प्र० पाठः ।

त्रिपंञ्चसप्तदिवसैरुप्तव्रीह्यादिरोहणात् ।
उत्तमा मध्यमा हीना विज्ञेया त्रिविधा मही ॥

व्याधिं वल्मीकिनां नैःस्व्यं शुषिरा स्फुटिता मृतिम् ।
दत्ते भूः शल्ययुग् दुःखं शल्यं ज्ञेयं तु यत्नतः ॥

नृशल्यं नृहान्यै, स्वरशल्ये नृपादिभीः, शुनोऽस्थि डिम्भमृत्यै, शिशुशल्यं गृहस्वामिप्रवासाय, गोशल्यं गोधनहान्यै, नृकेशकपालभस्मादि मृत्यै इत्यादि ।

प्रथमाऽन्त्यमवर्ज, द्वित्रिप्रहरसंभवा ।
छाया वृक्षध्वजादीनां, सदा दुःखप्रदायिनी ॥

वर्जयेदर्हतः पृष्टं, पार्श्वं ब्रह्ममधुद्विषोः ।
चण्डिकासूर्ययोर्दृष्टिं, सर्वमेव च शूलिनः ॥

वामाङ्गं वासुदेवस्य, दक्षिणं ब्रह्मणः पुनः ।
निर्माल्यं स्नानपानीयं, ध्वजच्छायाविलेपनम् ॥
(वर्जनीयं सदा शंभोरात्मश्रेयोऽर्थिभिर्जनैः)
प्रशस्ता शिखरच्छाया, दृष्टिश्चापि तथाऽर्हतः ॥ युग्मम् ।

तथा—

वज्जिज्जइ जिणपुट्ठी, रविईसरदिट्ठि विण्हुवासो अ ।
सव्वत्थ असुहचंडी, तम्हा पुण सव्वहा चयह ॥

अरिहंतदिट्ठिदाहिणहरपुट्ठीवामएसु कल्लाणं ।
विवरीए बहुदुक्खं, परं न मग्गंतरे दोसो ॥

ईसाणाईकोणे, नयरे गामे न कीरए गेहं ।
संतलोआण असुहं, अंतिमजाईणरिद्धिकरं ॥

स्थानगुणदोषपरिज्ञानं च शकुनस्वप्नोपश्रुतिप्रभृतिनिमित्तादिबलेन कार्यम् । सुस्थानमप्युचितमूल्यार्पणप्रातिवेश्मिकानुमत्यादिन्यायेनैव ग्राह्यं, न तु पराभिभवादिना, तथा सति त्रिवर्गहान्याद्यापत्तेः । एवमिष्टिकाकाष्ठ-पाषाणादिदलमपि निर्दोषं दृढसारत्वादिगुणसुचितमूल्यादिना ग्राह्य-

मानाय्यञ्च । तदपि विक्रायकैः स्वयं निष्पादितं, न तु तत्पार्श्वात् स्वकृते कारितं, महारम्भादिदोषापत्तेः । प्रासादादिसक्तं च तन्न ग्राह्यं बहुहान्याद्यापत्तेः । अत्र जिनचैत्यष्टिकातः गृहनिर्माणे कथा–

उक्तमपि–

पासायकूववावीमसाणमढरायमंदिराणं च ।
पाहाणइट्टकट्ठा, सरिसवमित्तावि वज्जिज्जा ॥

पाहाणमयं थंभं, पीढं पट्टं च बारउत्ताइं ।
एए गेहि विरुद्धा, सुहवहा धम्मठाणेसु ॥

पाहाणमए कट्ठं, कट्ठमए पाहणस्स थंभाई ।
पासाए अ गिहे वा, वज्जेअव्वा पयत्तेणं ॥

हलघाणयसगडाई, अरहट्टजंताणि कंटई तह य ।
पंचुंबरि खीरतरु एआणं कट्ठ वज्जिज्जा ॥

विज्जउरिकेलिदाडिमजंबीरीदोहलिद्दअंबिलिआ ।
बब्बूलिबोरिमाई कणयमया तहवि वज्जिज्जा ॥

एआणं जइ अ जडा पाडवसाओ पविस्सई अहवा ।
छाया वा जम्मि गिहे, कुलनासो हवइ तत्थेव ॥

पुव्वुन्नय अत्थहरं, जमुन्नयं मंदिरं धणसमिद्धं ।
अवरुन्नय विद्धिकरं, उतरुन्नय होइ उव्वसिअं ॥

वलयागारं कूणेहिं, संकुलं अहव एगदुतिकूणं ।
दाहिणवामयदीहं, न वासियव्वेरिसं गेहं ॥

सयमेव जे किवाडा, पिहिअंति अ उग्घडंति ते असुहा ।
चित्तकलसाइसोहा, सविसेसा मूलवारिसुहा ॥

जोईणि नट्टारंभं भारहरामायणं च निवजुद्धं ।
रिसिचरिअदेवचरिअं, इअचित्तं गेहि न हु जुत्तं ॥

फलिहतरुकुसुमवल्ली सरस्सई नवनिहाणजुअलच्छी ।
कलसं वद्धावयणं, सुमिणावलिआइ सुहचित्तं ॥

खर्जूरी दाडिमी रम्भा कर्कन्धूर्बीजपूरिका ।
उत्पद्यते गृहे यत्र, तन्निकृन्तति मूलतः ॥

लक्ष्मीनाशकरः क्षीरी, कण्टकी शत्रुभीप्रदः ।
अपत्यघ्नः फली तस्मादेषां काष्ठमपि त्यजेत् ॥

कश्चिदूचे पुरो भागे, वटः श्लाघ्य उदुम्बरः ।
दक्षिणे पश्चिमेऽश्वत्थो, भागे प्लक्षस्तथोत्तरे ॥

पूर्वस्यां श्रीगृहं कार्यमाग्नेय्यां च महानसम् ।
शयनं दक्षिणस्यां तु, नैर्ऋत्यामायुधादिकम् ॥

भुजिक्रिया पश्चिमायां, वायव्यां धान्यसङ्ग्रहः ।
उत्तरस्यां जलस्थानमैशान्यां देवतागृहम् ॥

गृहस्य दक्षिणे वह्नितोयगोऽनिलदीपभूः ।
वामा प्रत्यग्दिशोर्भुक्तिधान्यार्थारोहदेवभूः ॥

पूर्वादिदिग्विनिर्देशो, गृहद्वारव्यपेक्षया ।
भास्करोदयदिक्पूर्वा, न विज्ञेया यथा क्षुते ॥ इत्यादि ।

तथा गृहनिष्पादसूत्रधारकर्मकरादयः प्रोक्तसम्यग्मूल्याद्यधिकोचितार्पणेन प्राणनीया न तु क्वचिद्वञ्चनीयाः । यावता च कुटुम्बादेः सुखनिर्वाहो जने च शोभादि स्यात्, तावानेव बिस्तारो गृहे क्रियते । असन्तुष्टतयाऽधिकाधिकविस्तारकरणे मुधा धनव्ययारम्भादि । ईदृगपि गृहं मितद्वारमेवार्हम् । बहुद्वारत्वे ह्यज्ञातनिर्गमप्रवेशानां दुष्टलोकानामापाते स्त्रीद्रविणादिविप्लवोऽपि स्यात् । मितद्वारमपि दृढकपाटोल्लालकशृङ्खलिकाऽर्गलादिना सुरक्षितम्, अन्यथाऽनन्तरोक्ताद्यनेकदोषापत्तेः । कपाटाद्यपि सुखप्रदानोद्घाटं यथाविलोक्यमानस्थितिकं च गुणाय, अन्यथाधिकाधिकविराधनाविलोक्यमानशीघ्रनिर्गमागमादिकार्यहान्यादि च स्यात् । अर्गला च भित्तिमध्यस्थायिनी सर्वथा न युक्ता पञ्चेन्द्रियादिनामपि विराधनापत्तेः । ईदृक् कपाटप्रदानाद्यपि प्रत्युपेक्षणादियतनयैव कुर्यात्। एवं प्रणालखालादावपि यथाशक्ति यतनीयम् । मितद्वारत्वादि

शास्त्रेऽप्युक्तम्-

न दोषो यत्र वेधादिर्नवं यत्राखिलं दलम् ।
बहुद्वाराणि नो यत्र, यत्र धान्यस्य सङ्ग्रहः ॥

पूज्यते देवता यत्र, यत्राभ्युक्षणमादरात् ।
रक्ता जवनिका यत्र, यत्र सम्मार्जनादिकम् ॥

यत्र ज्येष्ठकनिष्ठादिव्यवस्था सुप्रतिष्ठिता ।
भानवीया विशन्त्यन्तर्भानवो नैव यत्र च ॥

दीप्यते दीपको यत्र, पालनं यत्र रोगिणाम् ।
श्रान्तसंवाहना यत्र, तत्र स्यात्कमला गृहे ॥

एवं देशकालस्वविभवजात्याद्यौचित्येन निर्मापितं गृहं विधिस्नात्र-साधर्मिकवात्सल्यसङ्घपूजादिपूर्वं व्यापारयेत् । सुमुहूर्तशकुनादिबलं च गृहनिष्पत्तिप्रवेशादौ प्रतिपदमन्वेष्यम् । एवं विधिनिष्पन्ने गृहे श्रीवृद्ध्यादि न दुर्लभम् । एवं गृहवद् हट्टमपि सुप्रातिवेश्मिकेऽनति-प्रकटेऽनतिगुप्ते च सुस्थाने विधिनिष्पन्नं मितद्वारत्वादिगुणं त्रिवर्गसिद्धि-हेतुतयोचितं मन्तव्यम् । द्वारम् १।

तथा त्रिवर्गसिद्धेः कारणमित्युत्तरत्राऽप्यनुवर्त्तनात् त्रिवर्गसिद्धि-कारितया **यदुचितं तद्विद्यानां** लिखितपठितवाणिज्यधर्मादिकलानां **ग्रहणम्** अध्ययनं कार्यं सम्यक् । अशिक्षिताऽनभ्यस्तकलो हि मूर्खत्वहास्यत्वादिना पदे पदे पराभूयते, यथा कालिदासकविः प्राग्गोपो भूपसमे स्वस्तिस्थाने 'उशरट' इत्युक्तौ ग्रन्थशोधनचित्रसभादर्शनादौ च । कलावांश्च विदेशेऽपि मान्यते वसुदेवादिवत् । वदन्त्यपि—

विद्वत्त्वं च नृपत्वं च, नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा, विद्वान् सर्वत्र पूज्यते ॥

कलाश्च सर्वाः शिक्षणीयाः । क्षेत्रकालादिविशेषेण सर्वासामपि विशेषोपयोगसम्भवाद्, अन्यथा जातु सीदत्यपि । तदाह—

अट्टमट्टंपि सिक्खिखज्जा, सिक्खिअं न निरत्थअं।
अट्टमट्टपसाएण, खज्जए गुलतुंबयं ॥

शिक्षितसकलकलस्य हि प्रागुक्तसप्तविधाऽऽजीविकोपायानामन्यतरेणाप्युपायेन सुखनिर्वाहसमृद्धत्वादि स्यात्। सर्वाः कलाः शिक्षितुमशक्तस्त्वत्र सुखनिर्वाहादेः प्रेत्य सद्गतेश्च हेतुं कलां शिक्षेतैव। यतः—

सुअसायरो अपारो, आउं थोवं जिआ य दुम्मेहा।
तं किंपि सिक्खिअव्वं, जं कज्जकरं च थोवं च ॥

जाएण जीवलोए, दो चेव नरेण सिक्खिअव्वाइं।
कम्मेण जेण जीवइ, जेण मओ सग्गइं जाइ ॥

निन्द्यपापमयकर्मणा निर्वाहकरणं तु सूत्रे 'उचिअं' इत्युक्तेरनौचित्यादेव निषिद्धम्। द्वारम् २।

तथा **पाणिग्रहणं** विवाहः तदपि त्रिवर्गसिद्धिहेतुतयोचितमेव युक्तम्। तच्चान्यगोत्रजैः समानकुलसदाचारादिशीलरूपवयोविद्याविभववेषभाषाप्रतिष्ठादिगुणैरेव सार्द्धम्। कुलशीलादिवैषम्ये हि मिथोऽवहीलनाकुटुम्बकलह-कलङ्काद्यापत्तिः। कुलशीलादिसाम्ये तु साधुपेथडप्रथमिणिदेव्यादीनामिव सर्वाङ्गीणसुखधर्ममहत्त्वादयो गुणाः। सामुद्रिकशास्त्राद्युक्तवपुर्लक्षणजन्मपत्रिकाऽन्वेषणादिना च कन्यावरयोः परीक्षा। तदुक्तं-

कुलं च शीलं च सनाथता च, विद्या च वित्तं च वपुर्वयश्च।
वरे गुणाः सप्त विलोकनीयास्ततः परं भाग्यवशा हि कन्या ॥

मूर्खनिर्धनदूरस्थशूरमोक्षाभिलाषिणाम्।
त्रिगुणाधिकवर्षाणां, न देया कन्यका बुधैः ॥

अत्यद्भुतधनाढ्यानामतिशीतातिरोषिणाम्।
विकलाङ्गसरोगाणां, चापि देया न कन्यका ॥

कुलजातिविहीनानां पितृमातृवियोगिनाम्।
गेहिनीपुत्रयुक्तानां, न देया कन्यका बुधैः ॥

बहुवैरापवादानां, सदैवोत्पन्नभक्षिणाम् ।
आलस्याऽऽहतचित्तानां, न देया कन्यका बुधैः ॥

गोत्रिणां द्यूतचौर्यादिव्यसनोपहतात्मनाम् ।
वैदेशिनामपि प्रायो, न देया कन्यका बुधैः ॥

निर्व्याजा दयितादौ, भक्ता श्वश्रूषु वत्सला स्वजने ।
स्निग्धा च बन्धुवर्गे, विकसितवदना कुलवधूटी ॥

यस्य पुत्रा वशे भक्ता, भार्या छन्दानुवर्त्तिनी ।
विभवेष्वपि सन्तोषस्तस्य स्वर्ग इहैव हि ॥

अग्निदेवादिसाक्षिकं पाणिग्रहणं विवाहः । स च लोकेऽष्टविधः । तत्रालङ्कृत्य कन्यादानं ब्राह्म्यो विवाहः ।१। विभवविनियोगेन कन्यादानं प्राजापत्यः २। गोमिथुनदानपूर्वकमार्षः ३। यत्र यज्ञार्थमृत्विजः कन्याप्रदानमेव दक्षिणा स दैवः ४। एते धर्म्या विवाहाश्चत्वारः । मातुः पितुर्बन्धूनां चाप्रामाण्यात्परस्परानुरागेण मिथः समवायाद् गान्धर्वः ५। पणबन्धेन कन्याप्रदानमासुरः ६। प्रसह्य कन्याग्रहणाद्राक्षसः ७। सुप्त-प्रमत्तकन्याग्रहणात् पैशाचः ८। एते चत्वारोऽप्यधर्म्याः यदि वधूवरयोः परस्परं रुचिरस्ति तदा अधर्म्या अपि धर्म्याः । शुद्धकलत्रलाभफलो विवाहः, तत्फलं च वधूरक्षणमाचरतः सुजातसुतसन्ततिरनुपहत-चित्तनिर्वृतिर्गृहकृत्यसुविहितत्वमाभिजात्याचारविशुद्धत्वं देवाऽतिथि-बान्धवसत्काराऽनवद्यत्वं चेति । वधूरक्षणोपायास्त्वेते, गृहकर्मविनियोगः, परिमितोऽर्थसंयोगोऽस्वातन्त्र्यं, सदा च मातृतुल्यस्त्रीलोकाऽवरोधन-मित्यादि। एतच्च पत्नीविषयौचित्ये प्राग् विवृतम् । विवाहादौ च व्ययोत्सवादि स्वकुलविभवलोकाद्यौचित्येन यावत्कृतं विलोक्यते तावदेव कुर्यान् न त्वधिकाधिकं, अधिकव्ययादेः पुण्यकार्येष्वेवो-चितत्वात् । एवमन्यत्रापि ज्ञेयम् । विवाहव्ययाद्यनुसारेण च सादरं स्नात्रमह-महापूजा-रसवतीढौकन-चतुर्विधसङ्घसत्काराद्यपि सत्या-पयेद् भवहेतुविवाहादेरप्येवं पुण्यैः सफलीभवनात् । द्वारम् ।३।

तथा **मित्रं** सर्वत्र विश्वास्यतया साहाय्यादिकृत् । **आदिशब्दा-**द्वणिक्पुत्रसहायकर्मकराद्यपि त्रिवर्गहेतुतयोचितमेव विधेयम् । तच्चोत्तम-प्रकृति-साधर्मिकत्व-धैर्यगाम्भीर्य-चातुर्य-सद्बुद्ध्यादिगुणम् । एतद् दृष्टान्तादि तु व्यवहारशुद्धौ प्रागुक्तं द्वारम् ४। इति चतुर्दशगाथार्थः ।

चेइअ-पडिम-पइट्ठा, सुआइपव्वावणा य पयठवणा ।
पुत्थयलेहणवायणपोसहसालाइकारवणं ॥१५॥

तथा **चैत्यम्**=उच्चैस्तोरणशिखरमण्डपादिमण्डितं भरतचक्रयादि-वन्मणिस्वर्णादिमयं विशिष्टपाषाणादिमयं वा प्रासादं विशिष्टकाष्ठेष्टि-कादिमयं देवालयं वा, तदशक्तौ तृणकुट्याद्यपि न्यायार्जितवित्तेन विधिना विधापयेत् । यतः—

न्यायार्जितवित्तेशो, मतिमान् स्फीताशयः सदाचारः ।
गुर्वादिमतो जिनभवनकारणस्याधिकारीति ॥

पाएणऽणंतदेउलजिणपडिमा कारिआ उ जीवेण ।
असमंजसवित्तीए, न हु सिद्धो दंसणलवो वि ॥

भवणं जिणस्स न कयं, न य बिंबं नेव पूइआ साहू ।
दुद्धरवयं न धरियं, जम्मो परिहारिओ तेहिं ॥

यस्तृणमयीमपि कुटीं, कुर्याद्दद्यात्तथैकपुष्पमपि ।
भक्त्या परमगुरुभ्यः, पुण्योन्मानं कुतस्तस्य ॥

किं पुनरुपचितदृढघनशिलासमुद्घातघटितजिनभवनम् ।
ये कारयन्ति शुभमतिविमानिनस्ते महाधन्याः ॥

चैत्यविधापनविधिश्च शुद्धभूमिदलभृतकाद्यवञ्चनसूत्रधारसन्माननादिः प्रागुक्तो गृहवत्सर्वोऽपि यथोचितं सविशेषो ज्ञेयः । यतः—

धम्मत्थमुज्जएणं, कस्स वि अप्पत्तियं न कायव्वं ।
इअ संजमोवि सेओ, एत्थ य भयवं उदाहरणं ॥

सो तावसासमाओ, तेसिं अप्पत्तिअं मुणेऊणं ।
परं अबोहिबीअं तओ गओ हंत कालेवि ॥

कट्ठाई वि दलं इह, सुद्धं जं देवयादुववणाओ ।
णो अविहिणोवणीअं, सयं च काराविअं जं नो ॥

कम्मकरा य वराया, अहिगेण दढं उर्वेति परिओसं ।
तुट्ठा य तत्थ कम्मं, तत्तो अहिगं पकुव्वंति ॥

चैत्यार्चादिविधापने च भावशुद्ध्यै गुरुसङ्घसमक्षमेवं वाच्यम् । यदत्राऽविधिना किञ्चित्परवित्तमागतं तत्पुण्यं तस्य भूयात् । यदुक्तं षोडशके—

यद्यस्य सत्कमनुचितमिह वित्तं तस्य तज्जमिह पुण्यम् ।
भवतु शुभाशयकरणादित्येतद् भावशुद्धं स्यात् ॥

न च भूखनन-पूरण-दलपाटकानयन-शिलादिघटन-चयनादि-महारम्भदोषश्चैत्यादिकरणे आशङ्क्यो, यतनाप्रवृत्तत्वेन निर्दोषत्वान्नानाप्रतिमास्थापन-पूजन-सङ्घसमागम-धर्मदेशनाकरण-दर्शनव्रतादि-प्रतिपत्ति-शासनप्रभावनानुमोदनाद्यनन्तपुण्यहेतुत्वेन शुभोदर्कत्वाच्च । यदाहुः—

जा जयमाणस्स भवे, विराहणा सुत्तविहिसमग्गस्स ।
सा होइ निज्जरफला, अज्झत्थविसोहिजुत्तस्स ॥

द्रव्यस्तवे कूपदृष्टान्तादि प्रागुक्तम् । जीर्णोद्धारे त्वेवं विशिष्योपक्रम्यम् । यतः—

नवीनजिनगेहस्य, विधाने यत्फलं भवेत् ।
तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोद्धारेण जायते ॥

जीर्णे समुद्धृते यावत्तावत्पुण्यं न नूतने ।
उपमर्दो महांस्तत्र, स्वचैत्यख्यातिधीरपि ॥

तथा—राया अमच्चसिट्ठी, कोटुंबीए वि देसणं काउं ।
जिण्णे पुव्वाययणे, जिणकप्पियावि कारवइ ॥

जिणभवणाइं जे उद्धरंति भत्तीइ सडिअपडिआइं ।
ते उद्धरंति अप्पं, भीमाओ भवसमुद्दाओ ॥

चैत्ये च निष्पन्ने शीघ्रमेव प्रतिमां स्थापयेत् । यदाह श्रीहरिभद्र-सूरिः—

जिनभवने जिनबिम्बं, कारयितव्यं द्रुतं तु बुद्धिमता ।
साधिष्ठानं ह्येवं तद् भवनं वृद्धिमद्भवति ॥ (षोडशक-७-१)

चैत्ये च कुण्डिकाकलशौरसप्रदीपादिसर्वाङ्गीणोपस्करकारणं, यथा-शक्ति कोश-देवदाय-वाटिकादियुक्तिकरणं च । राजादेस्तु विधापयितुः प्रचुरतरकोशग्रामगोकुलादिप्रदानम् ।

अत्र देवाधिदेवप्रतिमोदायननृपादिसम्बन्धः ।

एवं देवदायकरणे हि विशिष्टपूजाद्यविच्छित्तियथाविलोक्यमान-चैत्यादिसमारचनदक्षादिसुयुक्तिः । तदुक्तम्-

जो जिणवराण भवणं, कुणइ जहासत्ति विहवसंजुत्तं ।
सो पावइ परमसुहं, सुरगणअभिनंदिओ सुइरं ॥ द्वारं ५।

तथैवं **प्रतिमा** अर्हद्‌बिम्बानि मणिस्वर्णादिधातुचन्दनादिदारुदन्त-शिलामृदादिमय्यो धनुःपञ्चशत्यादिमाना यावदङ्गुष्ठमाना यथाशक्ति विधाप्याः । यतः—

सन्मृत्तिकामलशिलातलदन्तरौप्यसौवर्णरत्नमणिचन्दनचारुबिम्बम् ।
कुर्वन्ति जैनमिह ये स्वधनानुरूपं, ते प्राप्नुवन्ति नृसुरेषु महासुखानि ॥

दारिद्दं दोहग्गं, कुजाइकुसरीरकुगईकुमईओ ।
अवमाणरोगसोगा, न हुंति जिणबिंबकारीणं ॥

प्रतिमाश्च वास्तुशास्त्रोक्तविधिनिष्पन्नाः सुलक्षणाश्चात्राप्यभ्युदयादि-गुणहेतुः । यतः—

अन्यायद्रव्यनिष्पन्ना, परवास्तुदलोद्भवा ।
हीनाधिकाङ्गी प्रतिमा, स्वपरोन्नतिनाशिनी ॥

मुहनक्कनयणनाही, कडिभंगे मूलनायगं चयह ।
आहरणवत्थपरिगरचिधाउह भंगिपूइज्जा ॥

वरिससयायो उड्ढं, जं बिंबं उत्तमेहिं संठविअं ।
विअलंगुवि पूइज्जइ, तं बिंबं निप्फलं न जओ ॥

बिंबपरिवारमज्झे, सेलस्स य वन्नसंकरं न सुहं ।
समअंगुलप्पमाणं, न सुंदरं होइ कइआवि ॥

इक्कंगुलाइपडिमा, इक्कारस जाव गेहि पूइज्जा ।
उड्ढं पासाइ पुणो, इअ भणियं पुव्वसूरीहिं ॥

निरयावलिसुत्ताओ, लेवोवलकट्ठदंतलोहाणं ।
परिवारमाणरहिअं, घरम्मि नो पूअए बिंबं ॥

गिहपडिमाणं पुरओ, बलिवित्थारो न चेव कायव्वो ।
निच्चं ण्हवणं तिअसंझमच्चणं भावओ कुज्जा ॥७॥

प्रतिमा मुख्यवृत्त्या सपरिकराः सतिलकाद्याभरणाश्च कारयितव्या विशिष्य च मूलनायकस्य । तथैव विशेषशोभातज्जनितविशेष-पुण्यानुबन्धादिसम्भवात् । उक्तं च–

लक्खणजुत्ता पडिमा पासादीया समत्तऽलंकारा ।
पल्हायति जध वयणं तह णिज्जरमो वियाणाहि ॥ (मू०)

पासाईआ पडिमा लक्खणजुत्ता समत्तलंकरणा ।
जह पल्हाएइ मणं, तह निज्जरमो विआणाहि ॥ (व्य० भा. २६३५)

चैत्यार्चादिविधापनं च निस्तुलफलम् । यतस्तद्यावत्तिष्ठति तावद-सङ्ख्यकालमपि तज्जं पुण्यम् । यथा भरतचक्रिकारितमष्टापदचैत्यं रैवतान्तर्ब्रह्मेन्द्रकृतं काञ्चनबलानकादिचैत्यं च, तयोः प्रतिमा भरतचक्रि-मुद्रिकागतकुल्यपाकतीर्थस्थमाणिक्यस्वामिप्रतिमास्तम्भनकादिप्रतिमा-श्चाद्यापि पूज्यन्ते । तदवोचाम–

जल-शीताशन-भोजन,-मासिक-वसनाब्द-जीविकादानम् ।
सामायिक-पौरुष्याद्युपवासाभिग्रहव्रताद्यथवा ॥

क्षण-याम-दिवस-मासाऽयन-हायन-जीवितावधिविविधम् ।
पण्यं चैत्यार्चादौ, त्वनवधि तद्दर्शनादिभवम् ॥ युग्मम् ।

द्वारम् ।६।

तथा प्रतिमानां **प्रतिष्ठा** शीघ्रं विधाप्या । यदुक्तं षोडशके—

निष्पन्नस्यैवं खलु, जिनबिम्बस्योदिता प्रतिष्ठाशु ।
दशदिवसाभ्यन्तरतः, सा च त्रिविधा समासेन ॥

व्यक्त्याख्या खल्वेका, क्षेत्राख्या चापरा महाख्या च ।
यस्तीर्थकृद्यदा किल, तस्य तदाद्येति समयविदः ॥

ऋषभाद्यानां तु तथा, सर्वेषामेव मध्यमा ज्ञेया ।
सप्तत्यधिकशतस्य तु, चरमेह महाप्रतिष्ठेति ॥ (८-१-३)

बृहद्भाष्येऽपि—

वत्तिपइट्ठा एगा, खेत्तपइट्ठा महापइट्ठा य ।
एगचउवीससत्तरससयाण सा होइ अणुकमसो ॥

प्रतिष्ठाविधिश्च सर्वाङ्गीणतदुपकरणमीलन-नानास्थानश्रीसङ्घगुर्वाकारण-प्रौढप्रवेशमहादितत्स्वागतकरण-भोजनवसनप्रदानादिसर्वाङ्गीणसत्कारण-बन्दिमोक्षकारण-मारिनिवारणाऽवारितसत्रवितरण-सूत्रधारसत्कारण-स्फीतसङ्गीताद्यभिनवोद्धुतोत्सवाऽवतारणादिरष्टादशस्नात्रकरणादिश्च प्रतिष्ठाकल्पादेर्ज्ञेयः । प्रतिष्ठायां स्नात्रैर्जन्मावस्थां, फलनैवेद्यपुष्पविलेपनसङ्गीताद्युपचारैः कौमाराद्युत्तरोत्तरावस्थां, छाद्मस्थ्यसूचकाच्छादनाऽऽच्छादितकायत्वाद्यधिवासनया शुद्धचारित्रावस्थां, नेत्रोन्मीलनेन केवलोत्पत्त्यवस्थां, सर्वाङ्गीणपूजोपचारैश्च समवसृत्यवस्थां चिन्तयेदिति श्राद्धसमाचारीवृत्तौ । प्रतिष्ठानन्तरं च द्वादशमासान् विशिष्य च प्रतिष्ठादिने स्नात्रादि कृत्वा सम्पूर्णे वर्षेऽष्टाह्निकादिविशेषपूजापूर्वमायुर्ग्रन्थिर्बन्धनीयः, उत्तरोत्तरविशेषपूजा च कार्या । तद्दिने च साधर्मिकवात्सल्यसङ्घार्चादि यथाशक्ति विधेयम् । प्रतिष्ठाषोडशके त्वेवमुक्तम्—

अष्टौ दिवसान् यावत्, पूजाऽविच्छेदतोऽस्य कर्त्तव्या ।
दानं च यथाविभवं, दातव्यं सर्वसत्त्वेभ्यः ॥ (८.१६) द्वारम् ७।

तथैव प्रौढोत्सवैः **सुतादीनां** पुत्रादीनाम् आदिशब्दात् पुत्रीभ्रातृभ्रातृव्यस्वजनसुहृत्परिजनादीनां **प्रव्राजना** च दीक्षादापनमुपलक्षणत्वादुपस्थापनाकारणं च विधेयम् । यतः—

पंच य पुत्तसयाइं, भरहस्स य सत्त नत्तुअ सयाइं ।
सयराहं पव्वइया, तम्मि कुमारा समोसरणे ॥

कृष्णचेटकनृपयोस्तु स्वापत्यविवाहनेऽपि नियमवतोः स्वपुत्र्यादीनामन्येषां च थावच्चापुत्रादीनां प्रौढोत्सवैः प्रव्राजना प्रतीता। इयं च महाफला । यतः—

ते धन्ना कयपुन्ना, जणओ जणणी अ सयणवग्गो अ ।
जेसिं कुलम्मि जायइ, चारित्तधरो महापुत्तो ॥

लोकेऽपि—

तावद् भ्रमन्ति संसारे, पितरः पिण्डकाङ्क्षिणः ।
यावत्कुले विशुद्धात्मा, यतिः पुत्रो न जायते ।। द्वारम् ८।

तथा **पदस्थापना** गणिवाचनाऽऽचार्यवाचकाऽऽचार्यादिपदप्रतिष्ठापनं दीक्षितस्वपुत्रादीनामन्येषां वा पदार्हाणां शासनौन्नत्यादिनिमित्तप्रौढोत्सवैर्विधाप्या । श्रूयते हि-प्रथमेऽर्हतः समवसरणे शक्रेण गणधरपदस्थापनाकारणं मन्त्रिवस्तुपालेनाप्येकविंशतिसूरीणां पदस्थापना कारिता। द्वारम् ९।

तथा **पुस्तकानां** श्रीकल्पाद्यागमजिनचरित्रादिसत्कानां न्यायार्जितवित्तेन विशिष्टपत्रविशिष्टविशुद्धाक्षरादियुक्त्या **लेखनं** तथा **वाचनं**, संविग्नगीतार्थेभ्यः प्रोढप्रारम्भाद्युत्सवैः प्रत्यहं पूजादिबहुमानपूर्वकं व्याख्यापनं अनेकभव्यप्रतिबोधहेतुर्विधेयम् । उपलक्षणत्वात्तद्वाचनभणनादिकृतां वस्त्रादिभिरुपष्टम्भप्रदानं च । यतः—

ये लेखयन्ति जिनशासनपुस्तकानि, व्याख्यानयन्ति च पठन्ति च पाठयन्ति ।
शृण्वन्ति रक्षणविधौ च समाद्रियन्ते, ते मर्त्यदेवशिवशर्म नरा लभन्ते ॥

पठति पाठयते पठताममुं, वसनभोजनपुस्तकवस्तुभिः ।
प्रतिदिनं कुरुते य उपग्रहं, स इह सर्वविदेव भवेन्नरः ॥

जिनागमस्य च केवलज्ञानादप्यतिशायिता दृश्यते । यदाहुः—

ओहो सुओवउत्तो, सुअनाणी जइ हु गिण्हइ असुद्धं ।
तं केवली वि भुंजइ, अपमाणसुअं भवे इहरा ॥

श्रुतं हि दुष्षमाकालवशाद् द्वादशवर्षी दुर्भिक्षादिभिरुच्छिन्नप्रायं मत्वा भगवद्भिर्नागार्जुनस्कन्दिलाचार्यप्रभृतिभिः पुस्तकेषु न्यस्तम् । ततः श्रुतबहुमानिना तत्पुस्तकेषु लेखनीयं दुकूलादिभिरभ्यर्चनीयं च । श्रूयते च साधुपेथडेन सप्त मन्त्रिवस्तुपालेन चाष्टादशकोटिद्रव्यैस्त्रयो ज्ञानकोशा लेखिताः । थिरापद्रीयसङ्घपतिआभूनाम्ना तु त्रिकोटिटङ्कैः सर्वागम-प्रतिरेका सौवर्णाक्षरैर्द्वितीया सर्वग्रन्थप्रतिश्च मष्यक्षरैः । द्वारं १०।

तथा **पौषधशालायाः** श्राद्धादीनां पौषधग्रहणार्थं साधारणस्थानस्य प्रागुक्तगृहविधिना **कारणं** विधापनं विधेयम् । सा च साधर्मिकार्थं कारिता प्रगुणिता च निरवद्यार्हस्थानत्वेन यथावसरं साधूनामप्युपाश्रयत्वेन प्रदेयेति तस्याः महाफलत्वम् । यतः—

जो देइ उवस्सयं जइवराण तवनियमजोगजुत्ताणं ।
तेणं दिन्ना वत्थन्नपाणसयणासणविगप्पा ॥

श्रीवस्तुपालेन नवशती चतुरशीत्यधिका पौषधशालाः कारिताः । सिद्धराजजयसिंहप्रधानमन्त्रि 'सांतू' नाम्ना नव्यभव्यस्वावासं वादिदेव-सूरीणां दर्शयित्वोक्तं, कीदृगयं ? शिष्यमाणिक्येनोक्तं, पौषधशाला स्यात्तदा वर्ण्यते, मन्त्रिणोक्तं, 'एष सैव भवतु' तस्यां बाह्यपट्टशालायां द्वयोः पार्श्वयोरादर्शाः पुरुषप्रमाणा आसन्, श्राद्धानां धर्मध्यानादनु वक्त्र-वीक्षार्थम् । द्वारं ११ । इति पञ्चदशगाथार्थः ॥

आजम्मं सम्मत्तं, जहसत्ति वयाइं दिक्खगह अहवा ।
आरंभचाउ बंभं पडिमाई अंतिआरहणा ॥१६॥

आजन्म बाल्यात्प्रभृति यावज्जीवं **सम्यक्त्वं** सम्यग्दर्शनं **यथाशक्ति व्रतानि** चाणुव्रतादीनि पाल्यानि । एतत्स्वरूपाद्यर्थदीपिकायामुक्तत्वादत्र नोच्यते । द्वारद्वयं १२-१३।

तथा **दीक्षाग्रहो**ऽवसरे प्रव्रज्यास्वीकारः कार्यः । अयमर्थः-श्राद्धो हि बाल्ये दीक्षाग्रहणासम्भवेन स्वं वञ्चितमिव नित्यं मन्यते। यतः—

धन्ना हु बालमुणिणो कुमारवासम्मि जे उ पव्वइआ ।
निज्जिणिऊण अणंगं, दुहावहं सव्वलोआणं ॥

स्वदैववशजातं गृहस्थभावं चाहर्निशं सर्वविरतिप्रतिपत्त्येकाग्रचित्ततयाऽम्बुघटद्वयवाहिवनितासत्यादिन्यायेन पालयति । आह हि—

कुर्वन्ननेककर्माणि कर्मदोषैर्न लिप्यते ।
तल्लयेन स्थितो योगी, यथा स्त्री नीरवाहिनी ॥

परपुंसि रता नारी, भर्त्तारमनुवर्त्तते ।
तथा तत्त्वरतो योगी, संसारमनुवर्त्तते ॥

जह नाम सुद्धवेसा, सुअंगपरिकम्मणं निसंसा ।
अज्जं कल्लं व चएमि, एअंमि अ भावओ कुणइ ॥

जह वा पउत्थवईआ कुलबहुआ निवसिणेहरंगगया ।
देहट्ठिइमाईअं, सरमाणा पइगुणे कुणइ ॥

एमेव सव्वविरइं, मणे कुणंतो सुसावओ निच्चं ।
पालेज्ज गिहत्थत्तं, अप्पमहन्नं व मन्नंतो ॥

ते धन्ना सप्पुरिसा, पवित्तिअं तेहिं धरणिवलयमिणं ।
निम्महिअमोहपसरा, जिणदिक्खं जे पवज्जंति ॥

भावश्रावकस्य लक्षणान्यप्येवमाहुः—

इत्थिदिअऽत्थसंसारविसयआरंभगेह दंसणओ ।
गड्डुरिआइपवाहे पुरस्सरं आगमपवित्ती ॥

दाणाइ जहासत्ती पवत्तणं विहिरऽरत्तदुट्ठे अ ।
मज्झत्थ असंबद्धे परत्थकामोवभोगी अ ॥

वेसा इव गिहवासं, पालइ सत्तरसपयनिबद्धं तु ।
भावगयभावसावगलक्खणमेअं समासेणं ॥

इत्थि अणत्थभवणं, चलचित्तं नरयवत्तणीभूअं ।
जाणंतो हिअकामी, वसवत्ती होइ न हू तीसे ॥

इंदिअ चवलतुरंगे, दुग्गइमग्गाणुधाविरे निच्चं ।
भाविअभवस्सरूवो, रुंभइ सन्नाणरस्सीहिं ॥

सयलाणत्थनिमित्तं, आयासकिलेसकारणमसारं ।
नाऊण धणं धीमं, न हु लुब्भइ तंमि तणुअंपि ॥

दुहरूवं दुक्खफलं, दुहाणुबंधि विडंबणारूवं ।
संसारमसारं जाणिऊण न रइं तहिं कुणइ ॥

खणमित्तसुहे विसए, विसोवमाणे सयावि मन्नंतो ।
तेसु न करेइ गिद्धिं, भवभीरू मुणिअतत्तत्थो ॥

वज्जइ तिव्वारंभं, कुणइ अकामो अनिव्वहंतो अ ।
थुणइ निरारंभजणं, दयालुओ सव्वजीवेसु ॥

गिहवासं पासं पिव भावंतो वसइ दुक्खिओ तम्मि ।
चारित्तमोहणिज्जं, णिज्जिणिउं उज्जमं कुणइ ॥

अत्थिक्कभावकलिओ, पभावणावन्नवायमाईहिं ।
गुरुभत्तिजुओ धिइमं, धरेइ सद्दंसणं विमलं ॥

गड्डुरिगपवाहेणं, गयाणुगइयं जणं विआणंतो ।
परिहरइ लोगसन्नं, सुसमिक्खिअकारओ धीरो ॥

नत्थि परलोगमग्गे, पमाणमन्नं जिणागमं मुत्तुं ।
आगमपुरस्सरं चिअ, करेइ तो सव्वकिरियाओ ॥

अणिगूहंतो सत्तिं, आयावाहाइ जह बहुं कुणइ ।
आयरइ तहा सुमई, दाणाइचउव्विहं धम्मं ॥

हिअमणवज्जं किरिअं, चिंतामणिरयणदुल्लहं लहिउं ।
सम्मं समायरंतो, न हु लज्जइ मुद्धहसिओवि ॥

देहठिईनिबंधणधणसयणाहारगेहमाईसु ।
निवसइ अरत्तदुट्ठो, संसारगएसु भावेसु ॥

उवसमसारविआरो, वाहिज्जइ नेव रागदोसेहिं ।
मज्झत्थो हिअकामी, असग्गहं सव्वहा चयइ ॥

भावंतो अणवरयं, खणभंगुरयं समत्थवत्थूणं ।
संबद्धोवि धणाइसु वज्जइ पडिबंधसंबंधं ॥

संसारविरत्तमणो, भोगुवभोगा न तित्तिहेउ त्ति ।
नाउं पराणुरोहा, पवत्तए कामभोगेसु ॥

वेसव्व निरासंसो, अज्जं कल्लं च यामि चिंतंतो ।
परकीअं पिव पालइ, गेहावासं सिढिलभावो ॥

इय सतरसगुणजुत्तो, जिणागमे भावसावगो भणिओ ।
एस पुण कुसलजोगा, लहइ लहुं भावसाहुत्तं ॥

इति धर्मरत्नशास्त्रे । एवं शुभभावनाभावितः, प्रागुक्तदिनादिकृत्यरतः, 'इणमेव निग्गंथे पावयणे अट्ठे परमट्ठे सेसे अणट्ठे त्ति' सिद्धान्तोक्तरीत्या वर्त्तमानः, सर्वव्यापारेषु सर्वप्रयत्नेन यतनयैव प्रवर्त्तमानः, सर्वत्राऽप्यप्रतिबद्धचित्तः, क्रमान्मोहजयनिष्ठः, पुत्रभ्रातृव्यादीनां गृहभारक्षमत्वावधि अन्यथापि वा कियन्तं समयमतिवाह्योचितसमये आत्मानं तोलयित्वाऽर्हच्चैत्येष्वष्टाह्निकामहं, चतुर्विधसङ्घपूजां, दीनाऽनाथादीनां यथाशक्तिदानं सुहृत्स्वजनपरिचितजनक्षमणादि च विरचय्य विधिना सर्वविरतिं प्रतिपद्यते, सुदर्शनश्रेष्ठ्यादिवत् । यतः—

सव्वरयणामएहिं, विभूसिअं जिणहरेहिं महिवलयं ।
जो कारिज्ज समग्गं, तओ वि चरणं महिड्ढीअं ॥

नो दुष्कर्मप्रयासो न कुयुवतिसुतस्वामिदुर्वाक्यदुःखं,
राजादौ न प्रणामोऽशनवसनधनस्थानचिन्ता न चैव ।
ज्ञानाप्तिर्लोकपूजा प्रशमसुखरतिः प्रेत्य मोक्षाद्यवाप्तिः
श्रामण्येऽमी गुणाः स्युस्तदिह सुमतयस्तत्र यत्नं कुरुध्वम् ॥ द्वारं १४।

जातु किञ्चिदालम्बनेन तादृक् शक्त्यभावादिना वा दीक्षामादातुं न शक्नोति, तदा आरम्भवर्जनादि कुर्यादित्याह- **अथवा आरम्भस्य त्यागः** परिहारः कार्यः । तत्र पुत्रादेश्चिन्ताकर्तुः सद्भावे सर्वं तदभावे तु यथानिर्वाहं सर्वसचित्ताहारादिकं कियन्तमारम्भं वर्जयेत्, सम्भवे स्वार्थमन्नपाकाद्यपि । यतः—

जस्स कए आहारो, तस्सट्ठा चेव होइ आरंभो ।
आरंभे पाणिवहो, पाणिवहे दुग्गई चेव ॥ द्वारं १५।

तथा **ब्रह्म** शीलं यावज्जीवं स्वीकार्यम् । यथा साधुपेथडेन द्वात्रिंशे वर्षे ब्रह्मोदचारि सौवर्णिकभीममड्यागमने । ब्रह्मफलमर्थदीपिकाया-मुक्तम् । द्वारम् १६।

तथा **प्रतिमादि**स्तपोविशेषः कार्यः । आदिशब्दात् संसारतारणादि-दुस्तपतपोविशेषग्रहः । तत्र प्रतिमा मासिकाद्याः । ताश्चैवमूचुः—

दंसण वय सामाइअ पोसह पडिमा अबंभ सच्चित्ते ।
आरंभ पेस उद्दिट्ठवज्जए समणभूए अ ॥

तत्र राजाभियोगादिषडाकाररहितं, चतुःश्रद्धानादिगुणोपेतं, सम्यग्-दर्शनं, भयलोभलज्जादिभिरप्यनतिचरंस्त्रिकालदेवपूजादिपरो मासमात्रं सम्यक्त्वमनुपालयति इत्येषा प्रथमा प्रतिमा । द्वौ मासौ यावद-खण्डितान्यविराधितानि च पूर्वप्रतिमानुष्ठानसहितान्यणुव्रतानि पालयतीति द्वितीया । त्रीन् मासान् उभयकालमप्रमत्तः पूर्वोक्तप्रतिमानुष्ठानसहितः सामायिकमनुपालयतीति तृतीया । चतुरो मासांश्चतुष्पर्व्यां पूर्वप्रति-मानुष्ठानसहितोऽखण्डितं परिपूर्णं पौषधं पालयतीति चतुर्थी । पञ्चमा-सांस्त्यक्तस्नानो रात्रौ चतुर्विधाहारवर्जी दिवा ब्रह्मचार्येवाऽबद्धपरिधान-कच्छश्चतुष्पर्व्यां गृहे तद्द्वारे चतुष्पथे वा परीषहोपसर्गादिनिष्कम्प-कायोत्सर्गं पूर्वोक्तप्रतिमानुष्ठानं पालयन् सकलां रात्रिमास्ते इति पञ्चमी । एवं वक्ष्यमाणास्वपि प्रतिमासु पूर्वप्रतिमानुष्ठाननिष्ठाऽवसेया । नवरं,

षण्मासान् ब्रह्मचारी भवतीति षष्ठी । सप्तमासान् सचित्ताहारान् परिहरतीति सप्तमी । अष्टौ मासान् स्वयमारम्भं न करोतीत्यष्टमी। नव मासान् प्रेष्यैरप्यारम्भं न कारयतीति नवमी । दश मासान् क्षुरमुण्डी शिखाधारी वा निधानीकृतार्थजातस्य स्वजनैः प्रश्ने परिज्ञाने दर्शयन्नन्यथा न ज़ानामीति ब्रुवाणः शेषं गृहकृत्यं सर्वं वर्जयन्नात्मार्थं निष्पन्नमाहारमपि न भुङ्क्ते इति दशमी । एकादशमासांस्त्यक्तगृहादिसङ्गः कृतलोचः क्षुरमुण्डो वा रजोहरणपतद्ग्रहादिमुनिवेशधारी स्वायत्तेषु गोकुलादिषु वसन् प्रतिमाप्रतिपन्नाय श्रमणोपासकाय भिक्षां दत्तेति वदन् धर्मलाभशब्दोच्चारणरहितं सुसाधुवत्समाचरतीत्येकादशी । इति श्राद्धप्रतिमास्वरूपम् । द्वारं १७।

तथा **अन्ते** आयुषः प्रान्ते **आराधना** वक्ष्यमाणस्वरूपा संलेखनादिविधिना कार्या । अयमर्थः—

सोऽथाऽऽवश्यकयोगानां, भङ्गे मृत्योरथागमे ।
कृत्वा संलेखनामादौ, प्रतिपद्य च संयमम् ॥

इत्युक्तः श्रावकोऽवश्यकर्त्तव्यानां पूजाप्रतिक्रमणादीनां कर्तुमशक्तौ मृत्योरासत्तौ वा द्रव्यभावाभ्यां द्विविधां संलेखनां करोति। तत्र द्रव्यसंलेखना क्रमेणाऽऽहारत्यागः, भावसंलेखना तु क्रोधादिकषायत्यागः । यतः—

देहंमि अ संलिहिए, सहसा धाऊहिं खिज्जमाणेहिं ।
जायइ अट्टज्झाणं, सरीरिणो चरमकालम्मि ॥
न ते एयं पसंसामि, किसं साहुसरीरयं ।
कीसते अंगुलीभग्गा, भावसंलिहमाचर ॥

मृत्योरासत्तिश्च स्वप्नोपश्रुतिदेवतादेशादिना निर्धार्या । आह हि—

दुःस्वप्नैः प्रकृतित्यागैर्दुर्निमित्तैश्च दुर्ग्रहैः ।
हंसचारान्यथात्वैश्च ज्ञेयो मृत्युः समीपगः ॥

एवं संलेखनां कृत्वा सकलश्रावकधर्मस्योद्यापनार्थमिवान्तेऽपि संयमं प्रतिपद्यते । यतः—

एगदिवसंपि जीवो, पव्वज्जमुवागओ अणन्नमणो ।
जइवि न पावइ मुक्खं, अवस्स वेमाणिओ होइ ॥

नलनृपभ्रातृकूबेरपुत्रो नवोढः पञ्चदिनायुर्ज्ञान्युक्तं श्रुत्वा प्रव्रजितः सिद्धः । हरिवाहननृपो नवप्रहरायुर्ज्ञान्युक्त्या प्रव्रज्य सर्वार्थसिद्धिं गतः । संस्तारकदीक्षावसरे च प्रभावनाद्यर्थं यथाशक्ति धर्मव्ययः कार्यः । यथा तदवसरे सप्तक्षेत्र्यां सप्तकोटिद्रव्यव्ययं थिरापद्रीयः सङ्घपति-आभूश्चक्रे । यस्य तु न संयमयोगः स संलेखनां कृत्वा शत्रुञ्जयतीर्थादिसुस्थाने निर्दोषस्थण्डिले विधिना चतुर्विधाहारप्रत्याख्यानरूपमनशनमानन्दादिवत्-प्रतिपद्यते । यतः—

तवनिअमेण य मुक्खो, दाणेण य हुंति उत्तमा भोगा ।
देवच्चणेण रज्जं, अणसणमरणेण इंदत्तं ॥

लोकेऽपि—

समाः सहस्राणि च सप्त वै जले, दशैव चाग्नौ पवने च षोडश ।
महाहवे षष्टिरशीतिगोग्रहे, अनाशने भारत ! चाक्षया गतिः ॥

ततः सर्वातिचारपरिहारचतुःशरणादिरूपामाराधनां कुर्यात् । दश-द्वारात्मिका त्वाराधनैवं प्रोक्ता—

आलोअसु अइआरे, वयाइं उच्चरसु खमसु जीवेसु ।
वोसिरसु भाविअप्पा, अट्ठारस पावठाणाइं ॥

चउसरणं दुक्कडगरिहणं च सुकडाणुमोअणं कुणसु ।
सुहभावणं अणसणं, पंचनमुक्कारसरणं च ॥

एवमाराधनया यदि तद्भवे न सिध्यति तदापि सुदेवसुमनुष्य-भवाष्टकान्तः सिद्ध्यत्येव, '**सत्तट्ठभवग्गहणाइं नाइक्कमेइ**' इत्यागमात् । द्वारं १८। इति षोडशगाथार्थः ॥

उपसंहरन् दिनकृत्यादिफलमाह—

एअं गिहिधम्मविहिं, पइदिअहं निव्वहंति जे गिहिणो ।
इहभवि परभवि निव्वुइसुहं लहुं ते लहंति धुवं ॥१७॥

एवमनन्तरोदिनं **गृहिणः** श्राद्धस्य **धर्मविधिं** दिनकृत्यादि-द्वारषट्कात्मकं **प्रतिदिवसं** निरन्तरं **निर्वहन्ति** सम्यक् पालयन्ति, **ये गृहिणः** श्राद्धा, **त इहास्मिन्** वर्त्तमाने **भवे परस्मिन्ना**गामिन्यनन्तरे भवाष्टकान्तः परंपरे वा भवे **निर्वृतिः** सौस्थ्यं तया हेतुभूतया **सुखं** पुनरावृत्तिव्याख्यया निर्वृतिर्मोक्षः तत्सुखं च **लघु** शीघ्रं **ध्रुव**मवश्यं **ते लभन्ते** प्राप्नुवन्ति । इति सप्तदशगाथार्थः ॥

इति श्रीतपागच्छाधिपश्रीसोमसुन्दरसूरि-श्रीमुनिसुन्दरसूरि-श्रीजयचन्द्रसूरि-श्रीभुवनसुन्दरसूरिशिष्य-श्रीरत्नशेखरसूरिविरचितायां श्रीविधिकौमुदीनाम्न्यां श्राद्धविधिप्रकरणवृत्तौ जन्मकृत्यप्रकाशकः षष्ठः प्रकाशः ॥६॥

॥ समाप्तं श्रीश्राद्धविधिप्रकरणम् ॥

अथ प्रशस्तिः

विख्याततपेस्याख्या, जगति जगच्चन्द्रसूरयोऽभूवन् ।
श्रीदेवसुन्दरगुरूत्तमाश्च तदनुक्रमाद्विदिताः ॥१॥

पञ्च च तेषां शिष्यास्तेष्वाद्या ज्ञानसागरा गुरवः ।
विविधावचूर्णिलहरिप्रकटनतः सान्वयाह्वानाः ॥२॥

श्रुतमतविविधालापकसमुद्धृताः समभवंश्च सूरीन्द्राः ।
कुलमण्डना द्वितीयाः, श्रीगुणरत्नास्तृतीयाश्च ॥३॥

षड्दर्शनवृत्तिक्रियारत्न०समुच्चयविचारनिचयसृजः ।
श्रीभुवनसुन्दरादिषु भेजुर्विद्यागुरुत्वं ये ॥४॥

श्रीसोमसुन्दरगुरुप्रवरास्तुर्या अहार्यमहिमानः ।
येभ्यः सन्ततिरुच्चैर्भवति द्वेधा सुधर्मभ्यः ॥५॥

यतिजीतकल्पविवृतश्च पञ्चमाः साधुरत्नसूरिवराः ।
यैर्मादृशोऽप्यकृष्यत करप्रयोगेण भवकूपात् ॥६॥

श्रीदेवसुन्दरगुरोः, पट्टे श्रीसोमसुन्दरगणेन्द्राः ।
युगवरपदवीं प्राप्तास्तेषां शिष्याश्च पञ्चैते ॥७॥

मारीत्यवमनिराकृतिसहस्त्रनामस्मृतिप्रभृतिकृत्यैः ।
श्रीमुनिसुन्दरगुरवश्चिरन्तनाचार्यमहिमभृतः ॥८॥

श्रीजयचन्द्रगणेन्द्रा, निस्तन्द्राः सङ्घगच्छकार्येषु ।
श्रीभुवनसुन्दरवराः, दूरविहारैर्गणोपकृतः ॥९॥

विषममहाविद्यातद्विडम्बनाब्धौ तरीव वृत्तिर्यैः ।
विदधे यज्ज्ञाननिधिं, मदादिशिष्या उपाजीवन् ॥१०॥

एकाङ्गा अप्येकादशाङ्गिनश्च जिनसुन्दराचार्याः ।
निर्ग्रन्था ग्रन्थकृतः, श्रीमज्जिनकीर्तिगुरवश्च ॥११॥

एषां श्रीसुगुरूणां, प्रसादतः षट्खतिथिमिते (१५०६) वर्षे ।
श्राद्धविधिसूत्रवृत्तिं, व्यधित श्रीरत्नशेखरः सूरिः ॥१२॥

अत्र गुणसत्रविज्ञावतंसजिनहंसगणिवरप्रमुखैः ।
शोधनलिखनादिविधौ व्यधायि सान्निध्यमुद्युक्तैः ॥१३॥

विधिवैविध्याच्छ्रुतगतनैयत्याऽदर्शनाच्च यत् किञ्चित् ।
अत्रोत्सूत्रमसूत्र्यत, तन्मिथ्यादुष्कृतं मेऽस्तु ॥१४॥

विधिकौमुदीति नाम्न्यां, वृत्तावस्यां विलोकितैर्वर्णैः ।
श्लोकाः सहस्रषट्कं, सप्तशती चैकषष्ट्यधिका (६७६१) ॥१५॥

श्राद्धहितार्थं विहिता, श्राद्धविधिप्रकरणस्य सूत्रयुता ।
वृत्तिरियं चिरसमयं, जयताज्जयदायिनी कृतिनाम् ॥१६॥

॥ इति प्रशस्तिः ॥

॥ इति तपागच्छनायकश्रीरत्नशेखरसूरिकृता विधिकौमुदीनाम्नी श्राद्धविधिप्रकरणवृत्तिः समाप्ता ॥

॥ समाप्तमिदं स्वोपज्ञवृत्तियुतं श्राद्धविधिप्रकरणम् ॥

❀ ❀ ❀

परिशिष्टम्-१

॥ श्राद्धविधिमूलमात्रम् ॥

पत्रम्

सिरिवीरजिणं पणमिअ सुआओ साहेमि किमवि सड्ढविहीं ।
रायगिहे जगगुरुणा जह भणियं अभयपुट्ठेणं ॥१॥ १

दिणरत्ति-पव्व-चउमासग-वच्छर-जम्मं किच्चदाराईं ।
सड्ढाणणुग्गहट्ठा सड्ढविहिए भणिज्जंति ॥२॥ २

सड्ढत्तणस्स जुग्गो भद्दगपगई विसेसनिउणमई ।
नयमग्गरई तह दढनिअवयणठिई विणिद्दिट्ठो ॥३॥ २

नामाई चउभेओ, सड्ढो भावेण इत्थ अहिगारो ।
तिविहो अ भावसड्ढो, दंसणवयउत्तरगुणेहिं ॥४॥ ५

नवकारेण विबुद्धो, सरेइ सो सकुलधम्मनियमाई ।
पडिक्कमिअ सुई पूइअ, गिहे जिणं कुणइ संवरणं ॥५॥ ८

विहिणा जिणं जिणगिहे, गंतुं अच्चेइ उचिअचिंतरओ ।
उच्चरइ पच्चक्खाणं, दढपंचाचारगुरुपासे ॥६॥ ४५

ववहारसुद्धि-देसाइविरुद्धचाय-उचिअचरणेहिं ।
तो कुणइ अत्थचिंतं, निव्वाहिंतो निअं धम्मं ॥७॥ १०२

मज्झण्हे जिणपूआ, सुपत्तदाणाइजुत्ति भुंजिता ।
पच्चक्खाइ अ गीअत्थ-अंतिए कुणइ सज्झायं ॥८॥ १५९

संझाइ जिणं पुणरवि पूयइ पडिक्कमइ कुणइ तह विहिणा ।
विस्समणं सज्झायं, गिहं गओ तो कहइ धम्मं ॥९॥ १६८

पायं अबंभविरओ, समए अप्पं करेइ तो निद्दं ।
निद्दोवरमे थीतणुअसुइत्ताई विचिंतिज्जा ॥१०॥ १७८

पव्वेसु पोसहाई, बंभअणारंभतवविसेसाई ।
आसोअचित्तअट्ठाहिअपमुहेसु विसेसेणं ॥११॥ १८५

पइचउमासं समुचिअ, नियमगहो पाउसे विसेसेण । १९४

पइवरिसं संघच्चण-साहम्मिअभत्ति-जत्ततिगं ॥१२॥ २००

जिणगिहिण्हवणं जिणधणवुड्ढी-महपूअ-धम्मजागरिआ ।
सुअपूआ उज्जवणं, तह तित्थपभावणा सोही ॥१३॥ २००

जम्मंमि वासठाणं, तिवग्गसिद्धीइ कारणं उचिअं ।
उचिअं विज्जागहणं पाणिग्गहणं च मित्ताई ॥१४॥ २१८

चेइअ-पडिम-पइट्ठा, सुआइपव्वावणा य पयठवणा ।
पुत्थयलेहणवायण, पोसहसालाइकारवणं ॥१५॥ २२७

आजम्मं सम्मत्तं, जहसत्ति वयाइं दिक्खगह अहवा ।
आरंभचाउ बंभं पडिमाई अंतिआरहणा ॥१६॥ २३४

एअं गिहिधम्मविहिं, पइदिअहं निव्वहंति जे गिहिणो ।
इहभवि परभवि निव्वुइसुहं लहुं ते लहंति धुवं ॥१७॥ २४०

परिशिष्टम्-२

॥ श्राद्धविधेः पादानुक्रमः ॥

पादः	गाथा	पत्रम्
असुइत्ताइ विचिंतिज्जा	१०	१७८
आजम्मं सम्मत्तं	१६	२३४
आरंभचाउ बंभं	१६	२३४
आसोअचित्तअट्ठा	११	१८५
अंतिए कुणइ सज्झायं	८	१५९
इहभवि परभवि निव्वुइ	१७	२४०
उचिअं विज्जागहणं	१४	२१८
उच्चरइ पच्चक्खाणं	६	४५
एअं गिहिधम्मविहं	१७	२४०
गिहे जिणं कुणइ संवरणं	५	८
गिहं गओ तो कहइ धम्मं	९	१६८
गंतुं अच्चेइ उचिअचिंतरओ	६	४५
चेइअ-पडिमपइट्ठा	१५	२२७
जम्मंमि वासठाणं	१४	२१८
जह भणियं अभयपुट्ठेणं	१	१
जहसत्ति वयाइं दिक्खगह अहवा	१६	२३४
जिणगिहि ण्हवणं जिणधण	१३	२००
तह तित्थपभावणा सोही	१३	२००

तिवग्गसिद्धीइ कारणं उचिअं	१४	२१८
तिविहो अ भावसड्ढो	४	५
तो कुणइ अत्थचिंतं	७	१०२
दढपंचाचार गुरुपासे	६	४५
दिणरत्तिपव्वचउमा	२	२
दंसण वय उत्तरगुणेहिं	४	५
नयमग्गरई तह दढ	२	२
नवकारेण विबुद्धो	५	८
नामाई चउभेओ	४	५
निअवयणठिई विणिद्दिट्ठो	३	२
निद्दोवरमे थीतणु	१०	१७८
नियमगहो पाउसे विसेसेणं	१२	१९४
निव्वाहंतो निअं धम्मं	७	१०२
पइचउमासं समुचिअ	१२	१९४
पइवरिसं संघच्चण	१२	२००
पइदिअहं निव्वहंति जे गिहिणो	१७	२४०
पच्चक्खाइ अ गीअत्थ	९	१५९
पडिकमिअ सुई पूइअ	५	८
पडिमाई अंतिआरहणा	१६	२३४
पव्वेसु पोसहाई	११	१८५
पाणिग्गहणं च मित्ताई	१४	२१८
पायं अबंभविरओ	१०	१७८
पुत्थय लेहण वायण	१५	२२७
पूयइ पडिक्कमइ कुणइ तह विहिणा	९	१६८
पोसहसालाइ कारवणं	१५	२२७
बंभअणारंभ तवविसेसाई	११	१८५
भद्दगपगई विसेसनिउणमई	३	२

मज्झण्हे जिणपूआ	८	१५९
रायगिहे जगगुरुणा	१	१
ववहारसुद्धिदेसाइ	७	१०२
वुड्ढी-महपूअ-धम्मजागरिआ	१३	२००
विरुद्धचायउचियचरणेहिं	७	१०२
विस्समणं सज्झायं	९	१६८
विहिणा जिणं जिणगिहे	६	४५
सगवच्छरजम्मं किच्चाइं	२	२
सड्ढत्तणस्स जुग्गो	३	२
सड्ढविहिए	२	२
सड्ढाणणुग्गहट्ठा	२	२
सड्ढो भावेण इत्थ अहिगारो	४	५
समए अप्पं करेइ तो निद्दं	१०	१७८
सरेइ सो सकुलधम्मनियमाई	५	८
साहम्मिअभत्तिजत्ततिगं	१२	२००
सिरिवीरजिणं पणमिअ	१	१
सुअपूआ उज्जवणं	१३	२००
सुआइपव्वावणा य पयठवणा	१५	२२७
सुआओ साहेमि किमवि सड्ढविहीं	१	१
सुपत्तदाणाइजुत्ति भुंजित्ता	८	१५९
सुहं लहुं ते लहंति धुवं	१७	२४०
संझाए जिणं पुणरवि	८	१५९
हिअपमुहेसु विसेसेणं	११	१८५

परिशिष्टम्-३

॥ श्राद्धविधिकौमुदीगत विशेषनामसूची ॥

नाम	पत्रम्
अग्निवेताल:	५७
अङ्गारमर्दक	९८
अनुपमा	१४२
अभयकुमार	२, ५, १००, १०१, १३६
अम्बड	३०
अभया	१८२
आनन्द	५, १५, २९, २३९
आभड	११३
आभू	२०९, २३३, २३९
आम	९५
आर्द्रकुमार	३
आर्यरक्षित	१३७
ईश्वर	५
उज्झिता	१४३
उदायिनृप	४४, ६०, २२९
उमास्वाति	६४, १४०, १८८
ऋषभ	१००, १०३, १०४, १३९
कपर्दियक्ष	३३
कमलश्रेष्ठि	२०

कामदेव	५, १५, २९
कार्तिक	५
कार्पासिक	१२२
कालशौरिक	११८
कालिकाचार्य	१७२
कालिदास	२२४
काष्ठश्रेष्ठी	१२५
कुन्तला	७३
कुमारपाल	९७, १०६, १९५, २०९
कुलमण्डनसूरि	१७२, २४१
कुबेर	२३९
कुलवालक	८५
कूर्मापुत्र	१३७
कृष्ण	६६, १८८, १९५, २३२
कोशा	१८२
गुणरत्नसूरि	२४१
गोशालक	३
गौतम	१२५
चण्डप्रद्योतन	५
चण्डरुद्राचार्य	१८३
चाणक्य	१०१
चित्राङ्गद	१६१
चिल्लणा	१३६
चेटक	२३२
जगच्चन्द्रसूरि	२४१
जगडू	१६२
जगसी	२०२
जमालि	८५

जम्बूस्वामी	१६७, १८१, १८२
जयचन्द्रसूरि	१७५, २४१
जयानन्दसूरि	१६३
जरासङ्घ	६६
जितशत्रु	१०७
जिनकीर्तिसूरि	१७६, २४१
जिनदास (ठक्कुर)	१३७
जिनप्रभसूरि	५२, ६८
जिनसुन्दरसूरि	२४१
जिनहाक	५४
जिनहंसगणी	२४२
जीवानन्द	१००, १०३
ज्ञानसागरसूरि	२४१
झांझण	२०९
तामलि	९८
तेज:पाल	१४२
थावच्चापुत्र	९७, २३२
दमयन्ती	१९६
दशरथ	६६
दशार्णभद्र	४६
दृढप्रहारी	९६, २१७
देवमङ्गलगणी	२०२
देवराज	१०७
देवसुन्दरसूरि	१६३, २०२, २४१
द्रमकमहर्षि	११८
धर्मघोषसूरि	११८, २११
धर्मदत्त	७८
धर्मदास	१७७

धनमित्र	१५९
धनश्रेष्ठी	१२७, १४३
धनसार्थवाह	१२९
धनेश्वर	१२१
धम्मिल	९६
नन्दिषेण	१३०
नल	२३९
नागकेतु	६६
नागार्जुन	२३३
नेमि	६६, ११८
ढण्ढणकुमार	११५
पन्थक	१३७
पादलिप्तसूरि	१३, ५८
पार्श्व	६६
पूरण	९८
पृथ्वीधर (पेथड)	१०७
पेथड	१२१, २०९, २११, २२५, २३३, २३७
प्रदेशिनरेश	९७
प्रद्युम्नसूरि	५२
प्रथमिणी	२२५
प्रभावती	४४, ६०
प्रसेनजित्	१४३
प्रियग्रन्थसूरि	२१८
बाहुबली	१०५, १७५
ब्रह्मेन्द्र	२३०
भगीरथ	१४६
भद्रबाहु	३
भरत	१३९, २२७, २३०

भर्तृहरि	१९५
भावड	११२
भीम	११९, २३६
भुवनभानु	३, १३२
भुवनसुन्दरसूरि	२४१
भोगवती	१४३
मम्मण	१३०
मरीचि	८५
महणसिंह	११९, २०२
महापद्म	२०६
माघ	१२६
माणिक्यस्वामी	२३०, २३३
माषतुष	१०१
मुनिसुन्दरसूरि	१८१, २४१
रक्षिता	१४३
रङ्कश्रेष्ठि	१३०
रत्नशेखरसूरि	२४२
रत्नसारकुमार	२०, १६१
राम	५७, १३५, १३८
रेवती	१००
रोहिणी	१३२, १४३
लक्षणार्या	२१७
लक्ष्मण	१३८
वङ्कचूल	१९५
वराहमिहिर	३
वर्धमान	२८, ५८
वल्कलचिरि	१४३
वशिष्ठ	१९८

वसुदेव	२२४
वस्तुपाल	१०७, १२२, १४२, २०१, २३२, २०९, २३३
वाचकमुख्य	१३३
वादिदेवसूरि	२३३
विक्रमादित्य	५७, १६२, २०९
विजयदेव	५४
विद्यापति	१२९
विमल	१३०
विश्वसेन	३
वीर	१, २, १८, ४६, ६६, १००
वोसिरि	१०६
शान्तिसूरि	६५
शालिभद्र	९९, १२९, १९४, २२०
शिव	१५
शीतलाचार्य	९४
शुकराज	५
श्रवण	१३७
श्रेणिक	५, ५७, १३०, १३६, १४३, १८८
सगर	१४६
सङ्काश	८७
सङ्गम	२२०
सम्प्रति	५८
सागर	८७
साधुरत्नसूरि	२४१
सान्तू	२३३
सावद्याचार्य	८५
सिङ्घाक	१६२
सिद्धराज जयसिंह	२३३

सिद्धसेन दिवाकर २०९

सुदर्शन ५, १८१, १८२, २३६

सुधर्मस्वामी १७१

सुलसा २०४

सेचनक १२९

सेलक १३६

सोम १२९

सोमभट्ट १४१, २२०

सोमसुन्दर १, २४१

सौधर्मेन्द्रः ४६

स्कन्दिलाचार्य २३३

स्थूलभद्र १८१, १८२

हरिभद्रसूरि ६८, १०८, १७५

हरिवाहन २३९

हेमसूरि १२, ७४

परिशिष्टम्-४

॥ श्राद्धविधिकौमुदीगत ग्रन्थनामसूची ॥

नाम	पत्रम्
अध्यात्मकल्पद्रुम	१८२
अनुयोगद्वार	१७०
अर्थदीपिका	१३४, १६८, १८९, २३४, २३७
अष्टक	८१, १०८
आचारप्रदीप	१८०
आचाराङ्गवृत्ति	३०
आवश्यकचूर्णि	८४, १७०
आवश्यनिर्युक्ति	५८, ७४, २१३
आवश्यक लघुवृत्ति	१६८
आवश्यकवृत्ति (हारि०)	१७५
आवश्यकसूत्र	२१०
उत्तरमीमांसा	४३
उत्तराध्ययन	२१७, २१०
उपदेशमाला	१७५, २१०
ओघनिर्युक्तिः	९, २९, ३७, १०९
औपपातिक	५०
कर्मग्रन्थ	१७५
कल्प	२२, ५८
(बृहद्भाष्य)	२६

(भाष्य)	६९, १७२
(वृत्ति)	७, २५, ३४
कामन्दकीयनीतिसार	१०५
क्रियारत्नसमुच्चय	२४१
गौड	६२
जीवाभिगम	१८७
तीर्थोद्गार	१७२
तृतीयोपाङ्ग	५४, ६७
दशा (चूर्णि)	९८
दर्शनशुद्धि	८५
ध्यानशतक	१४
धर्मरत्न	२३६
निशीथ	४४, २१३, २१४
(चूर्णि)	५९, ६०, २१७
(पीठ)	५८
नीतिशास्त्र	१०६, १२८
परिशिष्टपर्व	२०४
पञ्चपरमेष्ठिस्तव	१७६
पञ्चमाङ्ग	२१, २४, १६२
पञ्चाख्यान	११४, १२०
पञ्चाशक (वृत्ति)	११, १६
पद्मचरित्र	३३, ६६, ७५
पाक्षिकचूर्णि	१७१
पाक्षिकसूत्रवृत्ति	१७५
पिण्डनिर्युक्ति	२७
(वृत्ति)	२८
पिण्डविशुद्धि	१६०
पूजाप्रकरण	६४
पूजाविधि	५२, ६८

प्रज्ञापना	३८
प्रतिष्ठाकल्प	२३१
प्रतिष्ठापद्धति	१३
प्रतिष्ठाप्राभृत	५८
प्रत्याख्यानभाष्य	३६
प्रत्याख्यानभाष्य (नागपुरीयगच्छ)	३४
प्रवचनसारोद्धार	२८, १०५
(वृत्ति)	२०१
प्रशमरति	१४०
बृहच्छान्तिस्तव	६६
बृहद्भाष्यम्	५२, ५३, ५७, ६१, ७६
भगवती	९
भविष्योत्तरपुराण	१९९
भाष्य	५१, ५७, ५९, ६०, ६१, ७१, ९४, ९५
मनुस्मृति	१०९, १८९
महानिशीथ	१४, ५८, ६०, ७१, ८५, १७२
महाभारत	१५४, १७८
महाभाष्य	६
यतिजीतकल्प	२४१
यतिदिनचर्या	११
योगशास्त्र	१२, १३, १५२
(आन्तरश्लोक)	११७, १७१
रघु(वंश)काव्य	१२०
राजप्रश्नीय	५०
ललितविस्तरा	६२
वसुदेवहिण्डी	५९
विचारसार	५२
विचारामृतसङ्ग्रहः	१७२

विधिकौमुदी	२४२
विवेकविलास	१६, ३७, ६४, १५२
विष्णुपुराण	१८९
विष्णुभक्तिचन्द्रोदय	८०
वृद्धर्षिमण्डलस्तव	४६
वीरचरित्र (त्रिषष्ठी पर्व-१०)	६६
वेदान्त	८७
व्यवहारशास्त्र	३९, ४१, १५२
(भाष्य)	१६, १७२, २११
श्राद्धजीतकल्प	२१३, २१७
श्राद्धदिनकृत्य	११, ४१, ४४, ७०, ८५, ९९, १३१, १६०, १६९, १७५, १७७, १७९, २००
श्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रवृत्ति	२६, १६९
श्राद्धविधिशास्त्र	१, २, २४२
श्राद्धसामाचारीवृत्ति	२३१
श्रावकप्रज्ञप्ति	९५
श्री-दारिद्र्यसंवाद	११५
षड्दर्शनवृत्ति	२४१
षोडशक	४४, २४१
सङ्घाचार (वृत्ति)	५२, ५४
समरादित्यचरित्र	६८
सम्यक्त्वप्रकरण	६९
सम्यक्त्ववृत्ति	८७
स्कन्दपुराण (काशीखण्ड)	४२
स्थानाङ्ग	६, १३६, १४६
स्वप्नचिन्तामणि	१७
सोमनीति	१२१
हितोपदेशमाला	१३१, १३४

परिशिष्टम्-५

॥ श्राद्धविधिकौमुदीगत-स्थलनामसूची ॥

नाम	पत्रम्
अजयमेरु	२१८
अणहिल्ल	१६२
अष्टापद	२३०
ऋषभपुर	२१९
कुल्यपाक	२३०
कोंकण	२२
क्षितिप्रतिष्ठित	२१९
गुणशीलचैत्य	२१५
गुर्जरत्र	२१९
चणकपुर	२१९
चित्रकूट	१६१
ढिल्ली	२०२, २१९
थिरापद्र	१७१, २०९, २३९
भद्रेश्वर	१६२
मरुस्थल	१९५
मालव	२१
राजगृह	८, २१५
रैवत	५४, २०६, २०९, २३०

लाट	१०६
वनकपुर	२१९
शङ्खेश्वर	६६
शत्रुञ्जय	५४, २०६, २०९, २३९
स्तम्भनक	२३०
स्वयम्भूरमण	६
हर्षपुर	२१८
हिमालय	१३२

❀ ❀ ❀

परिशिष्टम्-६

॥ श्राद्धविधिकौमुदीगत देश्यादिनामसूची ॥

शब्द	अर्थ	पत्रम्
अखोड (अक्षोट)	અખરોટ	२२
अग्रेसर	આગળજનાર	२०७
अङ्गक	શિરરસ્રાણ	२०७
अङ्गरुक्षण	પ્રતિમા માટે અંગલૂંછણું	२०, २०९
अजमक (देश्य.)	અજમો	२१, ३३
अजमोदा (निघण्टुशेष २५६)	(બોડી અજમો)	
	તે નામની ઔષધિ	३३
अञ्जंक		३३
अट्टक	ક્ષોદ, સમૂહ	१३७
अतिविषा	અણાહારી ઔષધ	३४
अर्गला	આગળો (સાંકળ)	२२३
अंजिर (काकोदुम्बरिका)	અંજિર	२२
आमलागंठी	આમળાની ગાંઠ	३४
आमोह	વાદ્ય	४७
आम्बागोली	આંબાગોળી (મુખવાસ)	३४
आरभट	વાદ્ય	४९
आलिंग	વાદ્ય	४७, ४८
आसन्धि (अश्वगन्धा)	અશ્વગંધા, અણાહારી ઔષધિ	३४
इष्टिका	ઈંટ	२२१
ईहामृग	પશુ	४९
उच्छिष्टि	સ્ત્રીને ઋતુસ્રાવના દિવસ	४३

उत्तरण	ઉતરવું (રહેવું)	૨૦૭
उत्तिङ्ग	કીડીનું દર	૪૧
उदंकक (उदङ्कक)	જળપાત્ર	૨૦૦
उदग्राहणिका	ઉઘરાણી	૭૮, ૮૪
उद्धारक	ઉધાર	૧૧૧, ૧૨૧
उपलोठ (कुष्ठ)	અણાહારી ઔષધિ	૩૪
उरस	ઓરસિયો	૮૧
उल्लालक	મકાનનું અંગ	૨૨૩
उंविका (देश्य)	પકવેલા ઘઉં	૨૧
एलिओ (एलीयकः)	અણાહારી ઔષધિ	૩૪
ओलक	સેકેલું રિંગણ	૨૧
औरस	ઓરસિયો	૨૨૧
कउठवडी (कपित्थवटी)	કોઠવડી	૩૪
कउठीपत्र (कपित्थपत्र)	કોઠનું પાંદડું	૩૪
कङ्कटुक	દુર્ભેદ્ય માષ (=અડદ)	૨૧
कङ्कत	કાંસકો	૧૩૩
कङ्केलि	અશોકવૃક્ષ	૬૧
कंकोडक (कर्कोटकी)	કંકોડા (શાક)	૨૬
कच्च	કાચું	૨૧, ૨૬
कच्चूरक (कर्चूर)	કચૂરો	૩૩
कच्चोलक	કચોળાં, કટોરા, વાટકા	૨૦૮
कच्छपी (भी)	વાદ્ય (નારદવીણા)	૪૭
कज्जल	કાજળ	૮૧
कटक	ચટાઈ	૮૧
कटाहि	કડાઈ	૨૦૭
कडम्बा	વાદ્ય	૪૮
कडू	અણાહારી ઔષધિ	૩૪
कणिक्का	કણકી	૩૧
कण्टककर्षण	ચીમટો	૨૦૦
कंटासेलिओ (कुरण्टकः) (नि.शे.२४६)	ઔષધિ વિશેષ	૩૩

कत्थक (खदिरसारि)	કાથો	३१
कंथेरि	અણાહારી ઔષધિ	३४
करही	વાદ્ય	४७
करमन्द (करमर्दकः)	કરમદાં (ફળ)	२३
करम्ब	દહીં ભાત	३०
कर्पट	વસ્ત્ર	८१
कर्पटक	વસ્ત્ર	९१, २१०
कलशिका	વાદ્ય	४४
कला	વ્યાજ	११६
कलान्तर	વ્યાજ	१०२, १११, १९५
कलाय	કલાયરાં ધાન્ય વિશેષ, ગોળચણા	२४
कसेल्लक (केशरुः)	કસેરૂં	३३
कागद	કાગળ	८८, २००
काणकपर्दिका	કાણીકોડી	१३३
करीर	કેર (વૃક્ષવિશેષ)	७४
कावड	કાવડ	१३७
कांस्यताल	વાદ્ય	४८, ४९
किंणित	વાદ્ય	४८
किरिआतउं (भूनिम्ब, किराततिक्त)	અણાહારી ઔષધિ (ગુંદર)	३४
किसिमिसि	સૂકી દ્રાક્ષ	२२
किंपाक	ફળવિશેષ	१९५
कुट्टिम	હોજ	८२
कुठिंभड	કોઠિંબડા	२६
कुडउ (कुटज)	કુટજ નામની ઔષધિ	३४
कुण्डिका	કુંડી	२२९
कुंदरुं	અણાહારી ઔષધિ	३४
कुंपक (कूपल)	સાહી રાખવાનું પાત્ર	२००
कुंभठवो	ઔષધિ	३३
कुलक	પટોલ અથવા કાકટિંડૂ નામની વનસ્પતિ	२९

कुलिंजण	સ્વાદ્ય-વનસ્પતિ વિશેષ	૩૩
कुंवारि	અણાહારી ઔષધિ (સેવંત્રી)	૩૪
कुस्तुम्ब	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
कोट्टपाल	કોટવાળ	૧૦૭
कोठीविडंग	વાવડિંગ	૩૩
कोसंब	વૃક્ષવિશેષ (આંબો)	૪૧
क्षिप्र	ખીચડો	૩૦
क्षिप्रचटक	ખીચડી	૫૮
क्षिप्रा	ખીચડી	૩૦
खजूर	ખજૂર	૨૨
खटी	ખડી (માટી)	૧૮૬
खट्वा	ખાટલો	૧૧૬
खडबूज (षड्रेखः)	ફળ (સકરટેટી)	૩૧
खरण्ट	અશુચિ પદાર્થ	૬
खरिआ (द्व्यक्षरिका)	વેશ્યા	૨૧૧
खर्जूर	ખજૂર	૧૧૬
खसखस (खसतिलः)	ખસખસ	૨૧, ૨૬
खाखरक	ખાખરા	૩૧
खारिक	ખારેક	૧૩૪
खारिकि	ખારેક	૨૨, ૧૧૬
खारी (औषरलवणम्)	એક પ્રકારનો ખાર	૨૧
खाल	ગટર	૨૨૩
खीजडा	શમીવૃક્ષ	૩૩
गलनक	પાણી ગળવાનું વસ્ત્ર	૧૩૪
गान्धिक	સુગંધિ દ્રવ્ય વિક્રેતા	૧૦૩
गुगूल (गुग्गुलु)	ગુગળનું ઝાડ	૩૪
गुप्तिपाल	જેલ રક્ષક	૧૦૭
गुन्द	ગુંદર	૨૧
गुन्दी	ગુંદા	૨૬
गुल्मिका	ગુપ્તપાલ	૨૧૧
गोजा	ચિલગોજા (?)	૨૨

गोमुख	વાદ્ય	૪૭
गोल्हक (नि.शे. ३६८)	ટિંડોળા=ગિલોડાનું શાક	૨૬
घूघरी	ઘૂઘરી	૩૧
चङ्गेरी	ફૂલની છાબડી	૮૧, ૨૦૮
चणीकबाबा (कङ्कोलक) (नि.शे. ३४)	કંકોલ નામનો મુખવાસ, કબાબચીની	૨૨
चतुरक	કોઠી	૨૦૭
चन्द्रोदय	ચંદરવો	૫૩, ૫૬, ૮૧ ૨૦૮, ૨૦૧, ૨૧૨
चपलक	ચોળા	૨૪
चमर	ચામર (પૂજોપકરણ)	૮૧
चरवलक	ચરવળો	૨૦, ૮૫
चलत्कूपसरोवर	જલવાહન (પાણીની ટેંકર)	૨૦૭
चिच्चिकी	વાદ્ય	૪૭
चिणीकबाबा (कङ्कोलक)	કંકોલ (મુખવાસ)	૩૩
चित्रक	અણાહારી ઔષધિ	૩૪
चित्रवीणा	વાદ્ય	૪૭
चिर्भटिका	ચીભડું	૨૧, ૮૧
चिलगोजा (भुलुलकः)	ચિલગોજા	૨૨
चीड	અણાહારી ઔષધ	૩૪
चुल्ली	ચૂલો	૧૯૬
चूरिम	ચૂરમું	૩૦
चोअक	વિલેપન દ્રવ્ય	૩૧
चोक्ष	ચોખા	૪૫, ૯૧, ૨૧૦
छाणी	છાણ	૫, ૮૧
जबाधि	જવાસો (ઔષધિ)	૩૧
जरगोजां	જરદાલુ (?)	૨૨
जलयन्त्र	ફૂવારો	૨૧૦
जवनिका	પડદો	૮૧, ૮૧૦
जवासक (यवासक)	જવાસે, અથવા ધમાસો અણાહારી ઔષધિ	૩૩

जातिफल	જાયફળ	२२, ३३
जारमार	સમુદ્રનું પ્રાણી	४१
जावित्री (जातिपत्री)	અણાહારી ઔષધિ	३३
जिंडुह	દડો	८२
जीरक	જીરું	२१, ३३, ३५
झल्लरी	ઝાલર	४७, ४८, ८९, २०८
झंझा	વાદ્ય	४७
टङ्कक	નાણું (મૂલ્ય વિશેષ)	७६, २०२
टिप्पन	ટીપણું	१२१, १२२
टिप्पनिका	જ્ઞાનોપકરણ	७२
टुप्परक	ટોપરૂં	१९६
टिंबरुं (दे.)	ટોપરૂં (ફળ વિશેષ)	२६
डिंडिभ	વાદ્ય	४७, ४८
ढक्का	વાદ્ય	४८
ढालनम्	ઢોળવું	६५
ढोक्कलक	ઢોકળાં	३१
तुम्बक	તુંબડું	२७, २००
तुम्बवीणा	વાદ્ય	४७, ४८
तूणी	વાદ્ય	४७
तज	તજ	३३
तन्दुलीय	તાંદળજો	१९६
तन्दुलीयक	શાક વિશેષ	१३२
तलताल	વાદ્ય	४८, ४९
तिलकुटि	તલપાપડી	२१
थुड	વાદ્યવિશેષ	४८
थूली	બાફેલા ઘઉં	३१
दर्दरक	વાદ્ય	४७
दर्दरिका	વાદ્ય	४८
दुन्दुभि	વાદ્ય	४७, ४८
धटी	ધડી-વજનનું માપ	२०९
धमासउ (धन्वयासः)	જવાસ, અણાહારી ઔષધિ	३४

धानक	ધાણાં	२१
धूपधानक	ધૂપધાણું	२०८
धौतिक	ધોતિયું	२००, २०८, २०९
नकुल	વાદ્ય	४७
नन्दिघोषा	વાદ્ય	४७
नमिजां	નિમ (કાજૂ ?)	२२
नाहि	અણાહારી ઔષધિ	३४
नागवल्ली	પાન	२९, ८९, १०२, ११०, ११६
नाणक	નાણું	८९
नान्दीमृदङ्ग	વાદ્ય	४७, ४८
नालिकेर	નારિયેળ ફળ	८२, २१०, २११, २१२
नीवि	ધન	११०
न्युञ्छन	પૈસાનું ઓવારણું	८९
पटह	વાદ્ય	४७, ४८
पणव	વાદ્ય	४७, ४८
पतद्ग्रह	પાતરૂં, સાધુઓનું ભાજન	२३८
पनक	લીલ	४१
परिधापनिका	પહેરામણી	५३, ५६, ६७, ८८, ९२, २००, २०१, २०९
परिपरिका	વાદ્ય	४७, ४९
परिली	વાદ્ય	४४, ४९
परिवापिनी	વાદ્ય	४७, ४८
पर्पट	પાપડ	८१
पर्पटिका	પાપડ-પાપડી	२१, ३०
पर्यङ्किका	પાલખી	२०६, २०७
पल्यङ्क	વાહનવિશેષ	२०६
पल्यङ्क	પલંગ	१२
पारापत	ખાટું ફલ (જમરુખ)	८२
पिङ्गानिका	છાબડી	८९, २०८
पिचू	પિચૂ	२६
पित्तल	ધાતુવિશેષ	५५, ५६

पिप्पलक	અસ્તરો	૨૦૧
पिस्तां (मुकूलक)	પિસ્તાં	૨૨
पीठरी	થાળી	૧૩૬
पीलू	ફળ	૨૬
पुडपुडी	મુખથી થતો સીટીનો અવાજ	૮૨
पुत्तलिका	પુતળી	૨૧૦
पुस्तक	પુસ્તક	૨૦૦, ૨૧૦, ૨૩૩
पूग	સોપારી	૨૦, ૨૧, ૨૨, ૧૧,
पूगी		૧૧૬, ૧૩૪, ૨૦૧
पूणी	રૂની પૂણી	૨૦
पूपिका	પૂરી	૨૬, ૧૬૬
पृथुक	પૌંઆ	૨૧
पृष्ठिरक्ष	પાછળ રક્ષા કરે તે	૨૦૭
पेया	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
पोलिका	ફુલકા રોટી	૩૧
पौतिक	નાનું વસ્ત્ર (સાડી)	૪૩
पौष्ठिक	પોઠિયા બળદ	૨૦૭
पुंआड (प्रपुनाट) (नि.शे.२१८)	અણાહાર ઔષધિ (કુંવાડિયો)	૩૪
प्रतोली	પોળ	૧૬૨
प्रोञ्छन	લુંછવાનું વસ્ત્ર	૨૦૧, ૨૦૦
फणस	ફળ	૨૬
फलिका	ફળી	૨૧, ૩૧, ૧૩૪
फली	ફળી	૩૧
फुल्लि	ફૂગ	૧૬૬
फुङ्गनीर	?	૩૪
बदरक	બોર	૨૬
बदरी	બોરડી	૩૪
बदाम (वानामः)	બદામ	૨૨
बन्धूक	વાદ્ય	૪૮, ૪૯
बल्लकी	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
बव्वीसा	વાદ્ય	૪૭

बाउलछल्ली	બાવળની છાલ	૩૪
बाट	ઘઉંની મિઠાઈ	૩૧
बावची (सोमराजी)	અણાહારી ઔષધિ	૩૩
बिडलवण	એક પ્રકારનું મીઠું	૨૨, ૩૩
बेल्लुक	મકાન બાંધવામાં ઉપયોગી સાધન	૮૨
बेसण	બેસન, ચણાનો લોટ	૩૪
बोड (बला) (नि.शे. २६१)	અણાહાર ઔષધિ	૩૪
बोल	અણાહાર ઔષધિ	૩૪
भम्भा	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
भसोल	નાટક	૪૯
भाटक	ભાડું	૧૧, ૧૧
भेरी	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
भ्रामरी	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
मकरिका	વાદ્ય	૪૮, ૪૯
मकुर	આંબાની મહોર	૨૬
मङ्ख	ચિત્ર બતાવી જીવતો ભિક્ષુક	૬૧
मजीठ (नि.शे. ३०२)	ઔષધિ વિશેષ	૩૪
मंडि	વસ્ત્ર વિશેષ	૨૦૭, ૨૩૭
मण	ધાન્યનું માપ	૧૬૩
मण्डकं	સેકેલી રોટલી	૩૧
मधूक	મહૂડાના ફૂલ	૨૬
मरिच (कुमरिय)	મરચું, તીખાં મરી	૨૧, ૨૨
मर्दल	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
महती	વાદ્ય	૪૭
महाधर	જોખમની જવાબદારી લે તે	૨૦૭
मार्गण	ભીખારી	૮૮
मालोद्घट्टन	માલા પહેરવી	૮૮, ૨૦૦
मार्गण	ચારણ, યાચક	૨૦૮
मात्स्यिक	માછીમાર	૨૧૧
माटी	માટી	૨૬
मुकुन्द	વાદ્ય	૪૭, ૪૮

मुत्कलीकरण	મોકળું રાખવું	૧૮૭
मुद्‌गल	મોગલ (મુસ્લિમ પ્રજા)	૨૧૧
मुस्त	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
मुस्ता	નાગરમોથ (અનંતકાય)	૨૨
मुस्ती	મોથ	૩૩
मूढक	ધાન્યા સંબંધિ માપ	૫૭, ૧૮૬
मृदङ्गी	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
मोगरक	મોગરાના ફૂલ	૨૩
राई	રાઈ	૨૧
राजादन	રાયણ	૧૧૪
राजिका	રાઈ	૨૧
रिगिसिंका	વાદ્ય	૪૮, ૪૧
रिभित	નાટક	૪૧
रिंगणकाय	રીંગણાં	૨૬
रिंगणि (मुद्गपर्णी) (नि.शे. २११)	ઔષધિ	૩૪
रुरु	પશુ	૪૧
रोट्टक	રોટલો	૩૧
रोट्टिक	રોટલી-રોટલો	૨૧
रोट्टिका	રોટલી	૩૦
रोहिणी (नि. शे. २१०)	કફ, ઔષધિ વિશેષ	૩૪
लञ्चा	લાંચ	૧૧૬, ૧૪૮
लपनेप्सिता	લાપસી	૩૦, ૨૦૮
लिम्बूई	લિંબોળી	૩૪
वउण्णि	કપાસનું ઝાડ	૩૪
वघार	શાકદાળનો વઘાર	૨૧
वचा (नि. शे. ३११)	અણાહાર ઔષધ, (ઘોડાવજ)	૩૪
वाटिका	વડી	૧૧૬
वर्णिका	નમૂનો (sample-piece)	૧૨૭
वर्णिका	લાલ માટી	૧૮૬
वर्तुलिका	કટોરી (વાટકી)	૨૧૦
वर्तुलिका	પાટલી	૧૧, ૨૧૧

वंश	વાદ્ય	૪૮, ૪૯
वायम	વાવડિંગ	૨૨
वार्दल	વાદળ	૧૯૪
वालककूञ्चिका	પૂજા ઉપકરણ	૫૩
वाली	વાદ્ય	૪૮, ૪૯
वाल्हउलि	રિંગણાનો શેકેલો ઓળો (?)	૨૬
वाल्हउल	વાલોલ (શાક) (?)	૧૩૪
वास कुम्पिका	વાળાકુંચી	૭૯, ૮૯
वास्तुल (नि.शे. ३४८)	વત્થુલ, શાકવિશેષ	૨૪
विपञ्ची	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
विरहाली	વરિયાળી	૨૧
विरिहाली (व्रीहाली) (नि.शे. २७८)	વરિયાળી	૩૪
वीओ	અણાહાર ઔષધિ	૩૪
वेणु	વાદ્ય	૪૮, ૪૯
वेसर	ખચ્ચર	૧૧૨
शङ्ख	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
शङ्खिका	વાંદ્ય, લઘુશંખ	૪૭, ૪૮
शरभ	પશુ વિશેષ	૪૯
शरावक	શરવલાં-કોડિયાં	૨૦૭
शाक	શાક	૧૯૪, ૧૯૬
शिशुमारिका	વાદ્ય	૪૮, ૪૯
शुण्ठी	સૂંઠ	૧૯૬
शृङ्खलिका	સાંકળ	૨૨૩
शृङ्ग	વાદ્ય	૪૭
शृङ्गाटक	શિંગોડા	૨૧, ૨૨
शेषा	દેવને ચઢાવેલી માળા	૯૦
शैवल	સેવાળ	૨૮, ૪૩
श्रीकरी	છત્રસહિત સિંહાસન	૮૯
षडभ्रामरी	વાદ્ય	૪૭
सज्जिका	એક પ્રકારનો ક્ષાર (મીઠું)	૨૨
सरडु	અબદ્ધાસ્થિક ફળ	૨૩

साबाण	તંબૂ	૮૯, ૯૦
सिक्कक	સીકું	૧૯૬
सिक्थ	ધાન્યકણ	૧૯
सिरावक	કોડિયાં	૮૯
सीकरी	અણાહાર ઔષધિ	૩૪
सीमपाल	સૈનિક-ચોકીદાર	૧૦૭
सुकडी	અણાહાર ઔષધિ	૩૪
सुखभक्षिका	સુખડી	૩૧, ૯૧
सुघोषा	વાદ્ય	૪૭
सूरण	સૂરણ-કંદ	૨૭
सृष्टि	वामतोदक्षिणाभिमुखक्रमः	૫૧
सेकित	સેકેલું	૨૧
सेडुग	કપાસ	૨૫
सेर	વજનનું માપ	૩૧
सेल्लक	ખાદ્ય વિશેષ	૨૭
सोआ	સૂઆં	૨૧, ૩૪
संचल (सौवर्चलम्)	મીઠું	૩૩
संखारक	પાણી ગળ્યા બાદ વસ્ત્રમાં વધેલો કચરો	૧૩૪
स्थापनिका	થાપણ	૧૨૧
स्थाल	થાળ	૨૦૮
हडि	કાષ્ઠનું બંધન વિશેષ	૧૪૨
हरडा	હરડે	૩૩
हरडादलि	અણાહાર ઔષધિ	૩૪
हिंगु	અણાહાર ઔષધિ	૩૫
हिंगुत्रेवीसओ	અણાહાર ઔષધિ	૩૩
हुड्डा	હોડ-શરત	૮૨
हुडुक्का	વાદ્ય	૪૭, ૪૮
होरम्भ	વાદ્ય	૪૭, ૪૮

❋ ❋ ❋

परिशिष्टम्-७

उद्धरणस्थलसूची

उद्धरण	मूलस्थल	पत्र
अकयमुहकोस	संबोहपयरणं-२५१	८०
अकर्णदुर्बलः शूरः		१०५
अकसिणपवत्त	म०नि०अ० ३. गा-२८	
	आवस्सयनिज्जुत्ति-१९४	७४
अकुड्डो		२४
अकुर्वन्	विवेकविलासः	१५३
अकुर्वन्तोऽपि		१८
अक्खयफलबलि	वियारसार-६४५	५२
अग्गीओ नवि	सड्ढजीयकप्पो-२०	२१५
अघं स केवलं	महाभारतम्	१५६
अघनिष्क्रमणं		१७१
अङ्गमर्दननीहारभारो		१६६
अङ्गुल्यग्रेण		१२
अङ्घ्रिजानु		५१
अच्चित्तदव्वि	संबोहपयरणम्-२५२	८०
अच्चुण्हं हणइ		१६५
अच्छिनिमीलणमित्तं		१८३
अजीर्णप्रभवा रोगा		१६७
अज्ञस्य शक्ति		९८
अज्ञातप्रतिभूः	मूर्खशतकम्-२५	१५२

अज्ञातागममज्ञातं		१६५
अज्ञाते दुष्प्रवेशे	व्यवहारशास्त्रम्	४१
अञ्जनस्य क्षयं	सुभाषितरत्नभाण्डागारम् ३.४३	१०१
अट्टमट्टं		२२५
अट्ठट्ठ लक्खपत्ताइ	रिसिमंडलम्-८२०	४६
अट्ठम-छट्ठ		१७१
अट्ठमि चाउद्दसि		१८६
अट्ठमि चउद्द		१९८
अट्ठमी चउ		१७१
अट्ठमीचउद्दसीनाण	महानिसीहम् (?)	१७२
अट्ठेव य		१५
अणंतपाव		२०३
अणवायमसंलोए	ओघनिज्जुत्ति-४९३	३८
अणहारो मोअ	कप्पभासम्-६००४	१६
अणिगूहंतो	धम्मरयणम्-७०	२३५
अतिथीनर्थिनो		१६२
अतिप्रातश्च सन्ध्यायां		१६४
अतिलोभो न		१२६
अतिहिसंविभागो		१६७
अत्थवइणा निव		११४
अत्थिक्कभाव	धम्मरयणम्-६७	२३५
अत्थो नूणममत्थो		१२१
अत्यद्भुतधनाढ्यनाम		२२५
अत्यासक्त्याऽनवसरे		१७१
अथवा तत्र		२२०
अथिरं पि थिरं		१६७
अद्दंसणेण		१४१
अद्दामलग	संबोधसित्तरी-९४	३०
अधमर्णारिचौराद्या		११

अधिकाधयोऽधि		१०७
अधौतमुखवस्त्राङ्गि		१६४
अनादरो		१६१
अनाहूतः प्रविशति	महाभारतम्-उद्योगपर्व ३३.३६.पाठां.	१५७
अनीश्वरस्य		१२२
अनुपासित		१८
अनुभूतः	विवेकविलासः	१७
अनृतं साहसं	पञ्चतन्त्रम्-१.२०७	२०३
अन्नं च जिणम	चेइयवंदणमहाभासम्-८८७	७६
अन्नहा अफलं	सङ्खदिणकिच्चम्-१६२	१३१
अन्नाणा		९८
अन्नान्यदोषाणि		१६४
अन्ने बिंति इगेणं	चेइयवंदणभासम्-२०	५९
अन्यदेव भवे	महाभारतम् अनु.पर्व-१०४-८६	१५६
अन्यायद्रव्यनिष्पन्ना		२२९
अन्यायोपातवित्तेन		१३०
अन्यायोपार्जितैर्वित्तै		१३०
अपमानं पुरस्कृत्य	महाभारतम् (सु.र.भा. ३.२९९)	१५७
अपुव्वनाणगहणे		२१३
अप्रस्तावं पटुर्वक्ता	मूर्खशतकम्-६	१५१
अप्राज्ञेन च	(सु.र.भा. पत्र-१३९)	१०५
अभयं सुपत्त		१६१
अभावे दन्त	व्यवहारशास्त्रम्	४०
अभिगमनवंदण	उवएसमाला-२६३ (१६६)	९८, २११
अभिषेकजलं	त्रिषष्टिशलाकापुरुषचरितम् १०.२	६६
अभिषेकतोयधारा	अर्हदभिषेक ३.१२	६६
अभ्यक्तस्नाता	व्यवहारशास्त्रम्	४१
अभ्यासेन		१९
अभ्युत्थानं	योगशास्त्रम् ३.१२५	९६

अमनोज्ञे श्मशाने		१२५
अमावास्यामष्टमी	मनुस्मृतिः ४.१-२८१	८१
अमेध्यभस्त्रा	अध्यात्मकल्पद्रुमः-२.७	१८१
अमेध्यसंभवं		१६५
अम्भोभूतत्त्व		९
अयसी-लट्टा-		२५
अरिहंतदिट्ठिदाहिणहर		२२१
अरिहंताणं	महानिसीहं अज्झ. ३.१८	५८
अर्केऽद्र्धास्तमिते	विवेकविलासः	३७
अर्थस्य मूलं प्रियवाक्		११५
अर्थस्योपार्जने यत्नः	महाभारतम्	१५४
अर्हतो दक्षिणे	पूजाविधिः-,११	६३
अलिएण		१२२
अवक्राऽग्रन्थि	व्यवहारशास्त्रम्	३९
अवणिअ कुसुमाह		६५
अवधार्या	विवेकविलासः	१५२
अवमन्य माननीया		१२३
अवमाणं न	हियोवएसमाला-२८६	१४१
अवलोअणेण		१४१
अवलोक्यो न	महाभारतम् अनु.पर्व १०४.४७	१५६
अवहट्टु रायककुहाइ	दंसणसुद्धि-२३ विचारसारो-६६५	५०
अविणीअं	हियोवएसमाला-२८०	१३८
अविमृश्य	महाभारतम्	१५८
अविराहियजिण		११८
अविवेकिनि		१०५
अविहिए	महानिसीहम् अज्झ.७.१०	७१
अविहिए	महानिसीहम् ७.२३	८५
अविहिकया	वियारसारो-८९६	७१

अशक्तः कुरुते	महाभारतम्	१५७
अशाकभोजी		१६५
अशुभः प्राक्	विवेकविलासः	१७
अष्टपत्रे सिता	योगशास्त्रम्-८.३३	१२
अष्टाह्निकाभि		२०४
अष्टौ दिवसान्	षोडशकम् ८.१६	२३२
असइ साहु	आवस्सचुण्णी	१७०
असकृज्जलपानात्तु	विष्णुभक्तिचन्द्रोदयः	४१
असढस्स	चेइयवंदणमहाभासम्-८९७	७७
असढेण	कप्पभासम्-४४९९	१७२
असणं पाण	सड्ढदिणकिच्चम्-१७६	१६०
असणाई वत्थाई	कप्पभासम्	२०१
असरसरं अचवचवं		१६६
असुहक्खवएण		७३
अह उवविसित्तु	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
अह पक्खिअं	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
अह पुव्वं चिय	चेइयवंदणमहाभासम्-१९६	५२
अह भंते ! अयसि	भगवई-६.७	२४
अह भंते ! अयसि	भगवई-६.७	२४
अह भंते ! कलाय	भगवई-६.७	२४
अह सम्ममवण	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
अह सुअसमि	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
अहव न जिमिज्ज		१६६
अहवा अणिट्ठ	संबोहपयरणम् २५३	८०
अहवा जं	कप्पभासम्-६००२	३५
आएसं बहु	हियोवएसमाला-३००	१४६
आकंपइत्ता	सड्ढजीयकप्पो-१८	२१६
आकाङ्क्षितानि		१३७
आकालमियमाज्ञा	वीतरागस्तोत्रम्-१९.५	७४

आग्नेय्यां तु	पूजाविधिः-६	६३
आतुरे व्यसने	वृद्धचाणक्यनीतिः १.१२	१४५
आतुरे हि पिता		१०३
आत्मनाशाय		११८
आदानस्य प्रदानस्य	महाभारतम्	१५७
आदित्योदयवेलायां	पाराशरस्मृतिः	१८८
आदौ तावन्मधुरं		१६५
आदौ मन्दाग्नि		१६५
आदौ मयैवायमदीपि		१०६
आनन्दाश्रूणि		१६१
आपण पइं		१२०
आपुच्छिउं पयट्टइ	हियोवएसमाला-२७५	१३५
आयरिआइ सग	सड्ढजीयकप्पो-१२	२१४
आयाणं जो	विचारसार-६५०, दंसणसुद्धि-५५	८६
आयादद्र्ध		१२८
आयारवं आहारवं	सड्ढजीयकप्पो-९	२१४
आरंभपसत्ताणं		७४
आरति अमवयारण	प्रतिष्ठापद्धतिः	५८
आरात्रिकं जिना	परिशिष्टपर्व-११.७६	२०५
आरुहणे ओरुहणे कल्पभासं	विचारसारो-३४.१	२३
आरूढं तु	महाभारतम्	१५८
आलोअसु		२३९
आलोयणाएणं	उत्तरज्झयणाइम्-२९	२१७
आलोयणापरिण	सड्ढजीयकप्पो-३९	२१४
आवइहिं पि		१५
आवस्सयस्स		१७१
आशादासस्तु यो		१२७
आश्रयन् दक्षिणां		४५
आसनस्थपदो		१६४

आसनाभिग्रहो	योगशास्त्रम् ३.१२६	९६
आसन्नसिद्धिआणं	दंसणसुद्धि-२७	७२
आसन्ने स्यात्		१०६
आसितुं शयितुं		१५९
आसीत स्वामिनः		१०६
आस्तन्यपानाज्ज		१३८
आस्नात्रपरिसमाप्ते		६५
आहारनिमित्तेणं		१८६
आह्वानोत्पादितप्रीतिः		१६५
इअ कुणइ		३२
इअ सामाइअस्स	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
इक्कंगुलाइपडिमा		२३०
इक्कंपि अह	पउमचरियम्	३३
इक्षुक्षेत्रं समुद्रश्च		१०६
इगवारवंदणे पुव्व		६०
इच्छामो	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
इणमेव निग्गंथे		२३६
इत्तो चेव		५२
इत्थ पुण	चेइयवंदणमहाभासम्-८८३	७६
इत्थि अणत्थ	धम्मरयणम्-६०	२३५
इत्थिदिअऽत्थसंसार	धम्मरयणम्-५७	३४
इत्येकविंशत	पूजाविधिः-१९	६४
इय भाइगयं	हियोवएसमाला-२८३	१३९
इय सतरसगुण	धम्मरयणम्-७७	२३६
इरिआकुसुमिणुस्सग्गो	गुरुवंदणभासम्-३८	९४
इरिआचिइवंदणपुत्ति	गुरुवंदणभासम्-३९	९४
इरियाए पुव्वं वा		५९
इष्टदेवनमस्कार		१७९
इह जम्मि दिणे...पारेअव्वं ।		१९०

इह लोइअम्मि		१०२
इंदिअ चवल	धम्मरयणं-६१	२३५
ईश्वरेण समं		१२०
ईसाणाईकोणे		२२१
ईसाविसायमय	उवएसमाला-२८७	१८३
उकारं हृदया	योगशास्त्रम्-८.७७	१३
उक्कोस सत्तरिसयं	चेइयवंदणमहाभासं-३०	५७
उक्कोसं दव्वत्थयं	वियारसारो-६२५ दंसणसुद्धि-८२	७४
उग्घाडपोरिसिं		१७१
उचिअं एअं	हियोवएसमाला-२७८	१३८
उचिअं मुत्तूण	सावयपण्णत्ती-२६९	११६
उचिअत्तं पूआए	चेइयवंदणमहाभासम्-१९७	५५
उचिअपविर्त्ति एवं		५५
उच्चैर्मनोरथाः		१२५
उच्छिट्ठं फलकुसुमं		४३
उच्छेदयन्ति	महाभारतम्	१५७
उट्ठिअ करेइ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
उठिअट्ठिओ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
उत्कोचे पलले गौडः		६२
उत्तमं प्रणिपातेन	पञ्चाख्यानम् (सु.र.भा.१५८/२४६)	११४
उत्तमपत्तं		१६१
उत्तमा बुद्धिकर्माण		१०४
उत्तरपुव्वा पुज्जा	ओघनिज्जुत्ति-५०३	३८
उत्थाय जिनं	स्वप्नचिंतामणिः-१.२२ (पाठभेदः)	१७
उत्पाद्य कृत्रिमान्		१४९
उत्सवमशनं स्नानं		१२३
उदए कप्पूराई	कप्पभासम्-६००१	३५
उदङ्मुखो दिवा	महाभारतम्-अनुशासनपर्व-९६ (पाठं.)	१५४
उदयम्मि जा	तत्ततरंगिणी	१८८

उद्भवन्ती विना		११०
उद्यापनं यत्तपसः		२१०
उपधानतपोविधि		२११
उपवासस्य भविष्यो	उत्तरपुराणम्, मार्कण्डेयपुराणम्	१९९
उपवासे तथा	विष्णुभक्तिचन्द्रोदयः	४०
उपाध्याया	मनुस्मृतिः-२.१४५	१३७
उपानत्सहितो		१६४
उपायेन हि	महाभारतम्	१५८
उप्पलपउमाइ	कप्पभासम्-९७८	२३
उब्भावणा पव	ववहारभासम्-८०८	२१२
उभयविहीणा	चेइयवंदणमहाभासम्-९००	७७
उम्मग्गदेसणा	संबोधसित्तरि-६०	७
उयह पडिभंगपसरं		६७
उवणेउ मंगलं	समराइच्चकहा	६७, ६८
उवसमसारविआरो	धम्मरयणम्-७३	२३६
उसिणोदगं	पवयणसारुद्धारो-८८१	२८
उसिणोदगमणु	पिंडनिज्जुत्ति-१८	२७
उस्सग्गेण तु सड्ढो	सड्ढदिणकिच्चम्-२२६	१६८
उस्सुत्तभासगाणं	हियोवएसमाला-४७६	८५
ऊर्ध्वं वह्निः		१०
ऊर्ध्वं स्थित्वा	व्यवहारशास्त्रम्	४०
ऋं ह्येकक्षणं		९३
ऋेन स्थावरकेता	मूर्खशतकम्-४	१५०
ऋतमुञ्छशिलं	मनुस्मृतिः अ.-४	१०९
ऋताऽमृताभ्यां	मनुस्मृतिः अ.-४	१०९
ऋषभाद्यानां	षोडशकम्-८.३	२३१
एआइं परिहरंतो	हियोवएसमाला-३४९	१३३
एआउ दोवइ		१८७
एआणं जइ		२२२

एएणं बीएणं	संबोहपयरणम्-१९८	७२
एएसि तित्थि	हियोवएसमाला-३१४	१४९
एकत्राऽसत्यजं	योगशास्त्रम् (आं.श्लो.)-२.१५६	११७
एकभक्ताशिना		२०७
एकरात्र्युषित	महाभारतम्	१७८
एकवस्त्रान्वितश्श्राद्र		१, ६४
एकवस्त्रो न		४४
एकाकिना		१२४
एकाकिना न		१२४
एकान्तरोपवासी	भविष्योत्तरपुराणम् मार्कण्डेयपुराणम्	१९९
एकान्नेन		१९८
एकाहारी दर्शन		२०७
एकोदराः		१४८
एगं पि उदगबिंदू	संबोहपयरणम्-१९७	७२
एगत्थ सव्व		२०२
एगदिवसं पि		२३९
एगम्मि उदग		३०
एगसाडियं		४४
एगस्सायर	चेइयवंदणमहाभासम्-४०	५५
एगाइइगुणती	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
एगेगकण्णिआए	रिसिमंडलम्-८४	४६
एत्तो चरित्त		७३
एत्तो च्चिय		७३
एमाई सयणोचिय	हियोवएसमाला-२९८	१४५
एमेव		२३४
एयं परुप्परं	हियोवएसमाला-३११	१४९
एयारिसइड्ढीए	रिसिमंडलं-८५	४६
एवं खेत्तसुरीए	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
एवं च मन्त्र	योगशास्त्रम्-८.८०	१४

एवं चिअ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
एवं ता देवसिअं	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
एवं देसं तु	सड्ढदिणकिच्चम्-६७६	१६०
एवं मुहुत्तवुड्ढी	पउमचरियम्	३३
एवं विहि	सड्ढदिणकिच्चम्-७७	७०
एसो इह	चेइयवंदणमहाभासम्-८८६	७६
ऐशान्यां कुर्वतां	पूजाविधिः-७	६३
ऐशान्यां देवतागृहम्	विवेकविलासः	६४
ओहो सुओव	पिंडनिज्जुत्ति-५२४	२३३
औचित्य		२५०
औषधेन विना		७४
कइआ संविग्गाणं		१८४
कउपयरच्छेएणं		१६६
कटिस्पृष्टं तु		४४
कट्ठाई वि दलं	थवपरिण्णा-८	२२८
कण्ठनाडीमतिक्रान्तं		१६४
कथं स्वपिति		१९८
कनीष्ठिकाऽनामि	व्यवहारशास्त्रम्	३९
कमलाणं दोलक्खा		४६
कम्मं जमणायरि		१०४
कम्मकरा य	थवपरिण्णा-१३	२२८
कम्मीणां		८
कयरकरमंदयाण		१९७
करआवत्ते	नवकारपंचविंसिया-१६	१२
करणे जोए	ओघनिज्जुत्ति, वियारसारो-३५६	१७६
करधरिअजोग	चेइयवंदणमहाभासम्-१९१	५०
करेण सलिलार्द्रेण		१६६
कर्तव्यान्येव पञ्चाख्यानम्		१२०
कल्पयेदेकशः	व्यवहारशास्त्रम्	४१

कल्लाणगाइकज्जा	चेइयवंदणमहाभासम्-५३	५५
कल्लाणयतवमहवा	चेइयवंदणमहाभासम्-२९	५७
कश् चिदूचे पुरो		२२३
कहन्नं भंते	पण्णवणा पयम्-१	३९
कहमन्नह		५२
कंचुइहत्थोवगय	पउमचरियम्-२.७	६६
काउं उज्जो	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
काऊणं विहिणा	सङ्ढदिणकिच्चम्-२४	४१
काएण अत्थि	सङ्ढदिणकिच्चम्-७९	७०
काम ! जानामि		१८१
कायकंडूयणं	सङ्ढदिणकिच्चम्-५८	५४
कायव्वं कज्जे	हियोवएसमाला-३०७	१४७
कारणिएहिं	हियोवएसमाला-३१०	१४८
कारयित्वा नरः		१२३
कार्याय चलितः		१२३
कालकृत्यं न		१२५
कालत्रयेऽपि	विवेकविलासः	१५३
कालो वि	झाणसयगम्-३८	१४
काशयष्टिरिवैषा		१३०
कासश्वासजरा	व्यवहारशास्त्रम्	४०
किं पुनरुपचितदृढ		२२७
किं मे कडं	सङ्ढदिणकिच्चम्-३२४	१५
किञ्चित्परस्वं	महाभारतम्	१५५
कीटकोशाप		६४
कीटिकासञ्चितं		१२८
कीरइ बलि	आवस्सयनिज्जुत्ति	५८
कीर्णार्थः स्थूल	मूर्खशतकम्-७	१५१
कुक्षिंभरिर्न कस्कोऽत्र		१६२
कुणइ विण	हियोवएसमाला-३०३	१४६

कुर्यात् पर्यस्तिकां	विवेकविलासः	१५२
कुर्यात्तत्रार्थसम्ब		१२१
कुर्वन्ननेककर्माणि		२३४
कुलं च		२२५
कुलजातिविहीनानां		२२५
कुसुम-क्खय-	दंसणसुद्धि-२४	६१
कुंभारचक्कभम	चेइयवंदणमहाभासम्-८९३	७७
कूटसाक्षी		११७
कूरो नासेइ	कप्पभासो	३५
कूर्मः सङ्कोच	महाभारतम्	१५७
कृतकृत्य इवाऽथा	त्रिषष्टिशलाकापुरुष. १.२.५९८	६७
कृतघ्ने प्रति	मूर्खशतकम्-११	१५१
कृतमौनमवक्राङ्गं		१६५
कृत्वा हाटक		२
कृत्वेदं यो विधा	अष्टकप्रकरणम्-२	४२
केई भणंति	विसेसावस्सयभासम्-३५४२	६
केशग्रहान्	महाभारतम् अनु.पर्व.१०४.३७ (पाठां.)	१५५
केशप्रसाधनं	व्यवहारशास्त्रम्-४०	
केशप्रसाधनादर्श	महाभारतम्-अनु.पर्व १०४.२३	१५४
केससरीरविभूसण	संबोहपयरणम्-२५०	८०
को इत्थ सया		११३
को देशः		११०
कोडिसहस्सा		४७
कोसंबिसंठ्ठिस्स		६८
कोहं का		१५
क्रमाद्वेतसवृत्ति	महाभारतम्	१५७
क्रयविक्रयणे		१०
क्रयाणकेष्वदृष्टेषु		१११
क्रियमाणेऽर्हतः	परिशिष्टपर्व-११.७२	२०५

क्रियैव फलदा		९७
क्रूरं व्यसनिनं		१०५
क्रूरैरारक्षकैः		१२४
क्रोधभीशोकमद्य		१७९
क्षण-याम		२३०
क्षणरागी गुणा	मूर्खशतकम्-१४	१५१
क्षये पूर्वा तिथिः		१८८
क्षान्तं न		१९५
क्षीरं भुक्त्वा रतं		१२३
क्षेमार्थी वृक्षमूलं		१२४
खज्जूरदक्खदाडि		१९७
खट्वां जीवा		१७८
खणमित्तसुहे	धम्मरयणम्-६४	२३५
खण्डिते सन्धिते	पूजाविधिः-१६	६४
खरीआतिरिक्ख	ओघनिज्जुत्ति-७६७	२१९
खर्जूरी दाडिमी		२२३
खलान् क्वापि		१२०
खलिअम्मि	हियोवएसमाला-	१४६
खलोऽपि गवि		१३०
खंडणपीसणमाईम		१९७
खंडणपीसणरंधण		१९८
खंती मद्दव	नवतत्त्वप्रकरणम्-२९	१७६
खाइज्ज पिट्ठि		१४५
खिइवण		२१९
खेलं केलि	पवयणसारुद्धारे-४३३	८०
गजात् करसह		१२४
गड्डुरिगपवाहे	धम्मरयणम्-६८	१३५
गता ये पूज्यत्वं		१८२
गन्तव्यं राजकुल		१४४

गन्धधूपाक्षतैः	पूजाविधिः-१४	६३
गब्भाओ		१८३
गमणागमण		१७०
गमणे दसमं	पउमचरियम्-३२.९०	७५
गंधव्वनट्टवाइअलवण	चेइयवंदणमहाभासम्-२०५	५७
गंधायाङ्किअमहु		६५
गिण्हावेइ	हियोवएसमाला-२९१	१४३
गिरयो येन		१४८
गिहचेइएसु न	चेइयवंदणमहाभासम्-१९२	५१
गिहपडिमाणं	विचारसारो-५९३	२३०
गिहमज्झं मुत्तूणं	सड्ढदणिकिच्चम्-३०२	१८०
गिहवासं पासं	धम्मरयणम्-६६	१३५
गीअत्थो कड	सड्ढजीयकप्पो-८	२१३
गुणठाणठाण		७३
गुणेषु यत्नसाध्येषु		१८२
गुणैरेव महत्त्वं		१८२
गुरवो यत्र पूज्यन्ते	श्रीदारिद्र्यसंवादः	११५
गुरुकारिआइ	सम्मत्तपयरणं, (दंसणसुद्धि-२५)	६९
गुरुथुइगहणेथु	योगशास्त्रवृत्तिः-३.१२९	१७४
गुरुदेवधम्म	हियोवएसमाला-२९०	१४३
गुरुपञ्चकना	योगशास्त्रम्-८.३८	१३
गुरुभणिओ		७
गुरुवंदणमह	गुरुवंदणभासम्-१	९४
गुरोः पतिव्रता	महाभारतम्	१५५
गुरोः पुरो		१३५
गूढं च मैथुनं	महाभारतम् (वृ.चा.नी. ६.१९)	१५८
गृहं हि		१४२
गृहस्य दक्षिणे		२२३
गृहीत इव		१०१

गृहे प्रविशतां	पूजाविधिः-२	६२
गेहागयाम	हियोवएसमाला-३१६	१४९
गोत्रिणां द्यूतचौर्या		२२६
गोदेवकरणरक्षतला		१०७
गोयम ! जे गिलाणं	भगवई	१००
गोयमा ! छव्विहा ठाणांगं		१४६
गोष्ठीरतिर्दरिद्रश्च	मूर्खशतकम्-२०	१५२
गौरवाय गुणा		१८२
ग्रन्थिबन्धे परीक्षायां		१२२
ग्रासाद् गलित	सु.र.भा. २३१/५७	१६३
ग्रीष्मे वर्षासु	महाभारतम्	१५६
घोडगमाईदो	योगशास्त्रवृत्तिः-३.१२९	१७३
चउत्थछठ	ववहारभासम्-१३३	१७२
चउमासपडिक्कमणं	तित्थोग्गालियम्-	१७२
चउसट्ठि करिसहस्सा	रिसिमंडलम्-८२	४६
चउसट्ठिकरिसहस्सा		४७
चउसरणं		२३९
चतुर्दश्यष्टमी	विष्णुपुराणम्	१८९
चतुष्पदानां सर्वेषां		१६३
चत्तारि पडिक्कमणे	आवस्सयनिज्जुत्ति	१७५
चत्तारि समणो०	ठाणांगम् ४.३.३२१	६
चपलापतिरीर्ष्यालुः	मूर्खशतकम्-५	१५०
चर्मास्थिमज्जान्त्र	अध्यात्मकल्पद्रुमः २.२	१८१
चाउम्मासिअभि		१९७
चाउम्मासिअवरिसे	आवस्सनिज्जुत्ति-२१३	१८७
चाऊम्मासिअ		१८७
चारगनिरोहवहबंधरोग	उवएसमाला-२८३	१८३
चारित्तंमि जलो		१९७
चिंतइ जइ		७

चिंता नामेण		११४
चिंतासंतावेहि	उवएसमाला-२८४	१८३
चित्तं पि हु	हियोवएसमाला-२७४	१३५
चित्तं रागा	स्कन्दपुराणम्-काशीखण्ड अ.६	४३
चित्तं शमा	स्कन्दपुराणम्-काशीखण्ड अ. ६	४२
चित्तस्स अट्ठमि		२०७
चुन्नारुहणं जिण		६२
चेइअदव्वं	वियारसारो	५२
चेइअदव्वं साहारणं	वियारसारो-६४७, दंसणसुद्धि-५६	८५
चेइअदव्वविणासे	वियारसारो-६४८, दंसणसुद्धि-५७	८५
चेइअदव्वविणासे इसि	संबोधसित्तरि-१०४	८५
चेईहरेण केई पसंत	चेइयवंदणमहाभासम्-१४३	५५
चोएइ चेइयाणं	पञ्चकल्पभासवृत्तिः-१५६१	८६
छउमत्थो मूढम	सड्ढदिणकिच्चम्-३००	१९२
छक्कायदयावंतो	ओघनिज्जुत्ति-६७६ (४४१)	१०९
छत्तोवाणह	पवयणसारुद्धारो ४३५	८०
छव्वीसं कोडिसया		४६
छव्वीसं कोडीओ		४७
जइ किंचि	विसेसावस्सगभासम्-३५४४	६
जइ न कस्सइ	सड्ढदिणकिच्चम्-७८	७०
जइ मुग्गमास		२६
जइ मे हुज्ज	संथारापोरिसी	१८०
जइ संति	हियोवएसमाला-३६३	१३३
जइ सव्वेसु		१८५
जइवि न	हियोवएसमाला-३१५	१४९
जच्चिअ	झाणसयगम्-३९	१४
जत्थ न दीसंति		२१९
जत्थ पुरे जिण		२१८
जत्थ वा वीसमइ	आवस्सचुण्णी-	१७०

जत्थ सयं निव	हियोवएसमाला-३०५	१४७
जनकश्चोपकर्ता		१३९
जन्मि उ		२६
जपश्रान्तो		१३
जयन्तीवङ्कचूलाद्याः		१००
जल-शीताशन-		२३०
जलाहारौषधस्वाप		७५
जलेन देहदेशस्य	अष्टकप्रकरणम् २.२	४२
जव-जवजव-		२५
जस्स कए		२३७
जह अब्भंगण		१६६
जह जह		१०१
जह नाम		२३४
जह बालो	सड्ढजीयकप्पो-१३	२१५
जह मिम्मयपडि	चेइयवंदणमहाभासम्-५४	५५
जह वा		२३४
जह सावग	चेइयवंदणमहाभासम्-९०१	७७
जह सिढिलमसुइ		७
जह सुकुसलो	सड्ढजीयकप्पो-१५	२१७
जहन्नेण वि	आवस्सयनिज्जुत्ति (हारि.वृत्ति)	१७५
जं अन्नाणी	कप्पभासम्-११७०	९८
जं अब्भसेइ		१९
जं कुणइ पीइरसो	चेइयवंदणमहाभासम्-८८८	७६
जं छम्मासि		१७६
जं जं खमइ		११४
जं नरए नेरइ		१८३
जं पुण अब्भास	चेइयवंदणमहाभासम्-८९२	७७
जं पुण खुहा	कप्पभासम्-६०००	३५
जं पुण पावस्सुदया		११८

जं भणिअं		३०
जं वट्टइ		२०१
जं वा भुक्ख	कप्पभासम्-६००३	३५
जं सक्कं	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
जं साहुण न		१६०
जंबीर अंबजंबु		१९७
जा जयमाणस्स	ओघनिज्जुत्तिः-७६०	२२८
जाएण जीव	नवपयपयरणम्-१२५	२२५
जाए वि जो		१५
जागरिआ	भगवई (कप्पभासम्-३३८६)	९
जाणंतो वि		९७
जातं पि	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
जामिणिपच्छिम	जइदिणचरिया-३	१२
जायइ सचि	पवयणसारुद्धारो-८८२	२८
जायन्ते च	स्कन्दपुराणं-काशीखण्ड अध्या.६	४२
जारिसतारिसवेसो	संबोहपयरणम्-८२	८३
जिणगिहपमज्जणं	चेइयवंदणमहाभासम्-१९५	५१
जिणपवयणवुड्ढिकरं	वियारसारो-६५५ दंसणसुद्धि-५८	८७
जिणपूअणं		७५
जिणभवणंमि	संबोहपयरणम्-८०	८२
जिणभवणबिंबठवण	दंसणसुद्धि-७८	७२
जिणभवणबिंबपूआ	चेइयवंदणमहाभासम्-१४२	५५
जिणभवणाइं	सड्ढदिणकिच्चम्-१००	२२८
जिणरिद्धिदंसणत्थं	चेइयवंदणमहाभासम्-२७	५७
जिणवरआणारहियं		८७
जितेन्द्रियत्वं	(सु.र.भा. १७३/८६९)	११९
जिनभवने जिन	षोडशकम् ७.१	२२९
जिनस्य पूजनं		७५
जिहे जाण पमाणं		१६४

जीअं कस्स		१२१
जीर्णो समुद्धृते		२२८
जीवन्तोऽपि	पञ्चतन्त्रम्-१.२८७	१२२
जीवाण बोहि		७०
जीवितव्ये		१०
जूअं धाउव्वाओ		१२२
जूआरचोरनडनट्टभट्ट		२११
जे खण्ड भावणा		११८
जे निच्चमप्प		३१
जे नो करंति	वियारसारो-३५९	१७६
जेण लोगट्ठिई	सड्ढदिणकिच्चम् २४८	१७७
जो अकिरियावाई	दसाचुण्णी	९८
जो इह		१०१
जो गुणइ		१५
जो जिणवराण भवमं	पउमचरियम् ३२८५	२, २१
जो जिणवराण हेउ		८१
जो देइ उवस्सयं	सड्ढदिणकिच्चम्-१७८	१००, २३३
जो पुण जिणगुण	चेइयवंदणमहाभासम्-८९१	७६
जो पूएइ		७५
जोअणसयं	कप्पभासम्-९७३	२२
जोईणि		२२२
ज्ञानासिर्लोक		२४२
ज्वलद्दीपत्विषा	त्रिषष्टिशलाकापुरुष-१.२.५९९	६७
ण्हवण-विलेवण		५३
ण्हवणच्चगेहिं	चेइयवंदणमूलभासम्-१२	६१
ण्हवणविलेवण	संबोहपयरणम्-५७	६२
ण्हविअविलित्तं		२०६
तइअं तु छंदण	गुरुवंदणभासम्-४	९४
तइअगरूव	चेइयवंदणमहाभासम्-८९८	७७

तइआ उ भावपूआ		५९
तइए निसाइ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
तओ पभावई निसीहसुत्तं	आवस्सयनिज्जुत्ति-१५९५	९६
तत्तदुत्प्रेक्षमाणानां		१३५
तत्तिअमित्तं		११२
तत्तो चरित्त	आवस्सयनिज्जुत्ति-१५९६	९६
तत्तो णमो जिणा	चेइयवंदणमहाभासम्-१८९	५०
तत्तो नयरंमि		२०६
तत्तो निसीहिआए	चेइयवंदणमहाभासम्-१९३	५१
तत्त्वाभ्यां		१०
तत्थ करंतु		८६
तत्थ गमिऊण		२०६
तत्थ णं बहवे	जीवाभिगमो-	१८७
तत्थ पहाए		२०६
तत्थ य चिंतइ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
तत्थ य धरेइ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
तत्थंअवन्नासायण	संबोहपयरणम्-८१	८३
तत्र तिष्ठति न		१२०
तत्र धाम्नि		२१८
तद्दंसिअ नीईए	हियोवएसमाला-२९९	१४५
तन्न दुक्करं	निसीहचुण्णी	२१७
तप्पणइणिपुत्ताइसु	हियोवएसमाला-२८२	१३९
तम्हा चउव्वि	चेइयवंदणमहाभासम्-८९५	७७
तम्हा सइ सामत्थे	हियोवएसमाला-२३२	१००
तम्हा सव्वपय	सड्ढिदिणकिच्चम्-१६४	१३१
तम्हा हु नाय	सड्ढिदिणकिच्चम्-२४९	१७७
तयणु हरिसुल्लसंतो	चेइयवंदणमहाभासम्-१९४	५१
तयभावे		१४५
तल्लीनमानसः	व्यवहारशास्त्रम्	३९

तवतेणे	दसवेयालियम् ५.२.४३	९२
तवनिअमेण		२३९
तसाइजीवरहिए	सड्ढदिणकिच्चम्-२३	४१
तह उवदंस	गुरुवंदणभासम्	८३
तह उस्सग्गो	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७५
तह चउमासि		१८७
तह दीवबोहणे		१९८
तह सव्वमत्थ		१९८
तहिअं पंचुव	चेइयवंदणमहाभासम्-२१०	६१
तं ण्हवणसंतिसलिलं	पउमचरियम् २.६९	६६
तं पुण पिइमाइ	हियोवएसमाला-२७२	१४०
तं वत्थुं मुत्तव्व		१८२
तंबोल-पाण	चेइयवंदणमहाभासम्-६३	७९
ता तुंगो		१९४
ता नज्जइ नो	संबोहपयरणम्-१७४	५७
ता रूवं ताव		१०८
तावद् भ्रमन्ति		२३२
तिण्हं दुप्पडियारं	ठाणांगसुत्त-१.१३५	१३६
तित्तकडुएहिं		१६५
तित्तगं व कडुअं		१६६
तित्थयरत्तं	सड्ढदिणकिच्चम्-८२	९४
तित्थयरपवयणसुअं		८५
तिदिसि निरिक्खण	चेइयवंदणमहाभासम्-१८१	७१
तिन्नि निसीही	चेइयवंदणमहाभासम्-१८०	७१
तिन्नेव य कोडीओ		४७
तिरिआ कसंकुसारा	उवएसमाला-२८१	१८३
तिरिया कसं		१८
तिल-मुग्ग-		२५
तिलकं द्रष्टुमा	व्यवहारशास्त्रम्	४०

तिलवल्लघुता		१३२
तिव्वं पि		१८३
तीरिअ-उब्भामनि	ववहारभासम्-८०८	२११
तुममच्छीहि		७६
तुल्लं पि पालणाई	चेइयवंदणमहाभासम्-८९०	७६
तूरखवरिअभुवणो		२०६
तृणं लघु		१०८
तृणकणलवणा		१२०
ते धन्ना	उवएसमाला-५९	२३२, २३४
तेण चिअ		१५०
तेरसकोडिसयाइं		४६
तैलस्त्रीमांसम्भोगी	विष्णुपुराणम्	१८९
तैलाभ्यङ्गं नरो	भविष्योत्तरपुराणम्, मार्कण्डेयपुराणम्	१९९
तैलाभ्यङ्गमृणच्छेदं		११२
तो गंतुं सुहम्म	संघाचारो (वृत्ति)-४८	५४
तो जत्थ समा	झाणसयगम्-३७	१४
तो दारपडिमं	संघाचारो (वृत्तिः) ५०	५४
तो देसकाल्	झाणसयगम्-४१	१४
त्रिपञ्चसप्तदिससैरुत		२२१
त्रिवर्गसंसाधनम	सूक्तिमुक्तावली-३	१२८
त्रिशुद्ध्या	योगशास्त्रम्-८.३५	१२
थद्धो छिद्दप्पेही	उवएसमाला -७४	७
थिरकयजोगाणं	झाणसयगम्-३६	१४
थोवाहारो		१७८
दक्खापाणाईअं नागपुरगच्छीय	पच्चक्खाणभासम्	३४
दक्षिणे यदि		११
दग्धार्थो धातुवादेन	मूर्खशतकम्-१६	१५१
दट्ठुं पाणिनि	दंसणसुद्धि-२५८	१६२
दत्तः स्वल्पोऽपि		१३०

दद्धयर्हद्वितयातीतं	योगशास्त्रम्-३.७	२६
दधिदुग्धपरित्या	भविष्योत्तरपुराण-, मार्कण्डेयपुराणम्	१९९
दन्तदार्ढ्याय	व्यवहारशास्त्रम् (?)	३९
दन्तान् मौनपर	व्यवहारशास्त्रम्	३९
दरिद्रं भरह	सु.र.भा. ६९/८	९२
दरिद्रहस्तन्यस्तार्थः	मूर्खशतकम्-१९	१५१
दव्वाइउवओगं	ओघनिज्जुत्ति-३०१	९
दसवरिससह	पउमचरियम्	३३
दह्यमानागरूत्थाभि	परिशिष्टपर्व-११.७५	२०५
दंसइ न पुढो	हियोवएसमाला-२७९	१३८
दंसण वय	विचारसारो-४२५	२३७
दंसणनाणचरित्ताराहण	चेइयवंदणमहाभासम्-२८	५७
दंसेइ नरिंदसभं	हियोवएसमाला-२९३	१४४
दाऊण वंदणं	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
दाणं आहाराई		९९
दाणाइ जहासत्ती	धम्मरयणम्-५८	२३५
दाने याने		१५०
दायादाः स्पृहयन्ति	सूक्तिमुक्तावली-७४ (सिन्दूरप्रकर)	१२८
दारिद्दं दोहग्ग		२२९
दारिद्र्योपद्रुतं	विवेकविलासः	१५३
दिसिपवणगामसूरि	ओघनिज्जुत्ति-५०२	३८
दीप्यते दीपको		२२४
दीवो धूवुक्खेवं		६२
दुःखं देवकुला		२२०
दुःखे दर्शितदैन्यार्त्ति	मूर्खशतकम्-१५	१५१
दुःस्वप्नैः		२३८
दुण्हं पि	चेइयवंदणमहाभासम्-८८४	७६
दुन्नि य कोडिस		४७
दुविहा जिणिंद	संबोहपयरणम्-१९१	६२

दुष्कृतं न गुरो	महाभारत	१५५
दुहरूवं दुक्ख	धम्मरयणम्-६३	२३५
दूतो विस्मृतसन्देश:	मूर्खशतकम्-२२	१५२
दूरादावसथान्	महाभारतम्-अनु.पर्व.१०४.८२	२५४
देयं स्तोकादपि		१२६
देवगुणपरि		७३
देवगुरूणां	स्वप्नचिंतामणि:-१.२४	१७
देवताद्युपदेशो	विवेकविलास:	१७
देवताधाम्नि		१७९
देवद्रव्येण या	वेदान्त: (सड्ढदिणकिच्चम्-२३३)	८७
देवसाधुपुरस्वामिस्व		१६६
देवहरयम्मि देवा	दंसणसुद्धि-५३	८३
देवार्चनादिकार्याणि	महाभारतम्	१५४
देसस्स य	हियोवएसमाला-३२१	१३१
देसावगासि		१९७
देहंमि अ		२३८
देहठिईनिबंधण		२६६
देहे द्रव्ये	उपदेशसार:-१६	७९
दो सासयजत्ता	उत्तराध्ययनवृत्ति:	१८७
द्यूतपोषी निजद्वेषी	श्रीदारिद्र्यसंवाद:	११५
द्यूतादिवित्तबद्धास:	मूर्खशतकम्-३	१५०
द्रोहप्रयोज़ने	विवेकविलास:	१५३
द्विजन्मन:		१४९
धणधन्नाई		३९७
धणवं वाणिज्जेणं		१०५
धन्ना सलाह	पोसहपारणसुत्तम्	१९२
धन्ना हु		११०, २४०
धन्ना हु बाल		२३४
धन्नाण विहिजोगो	दंसणसुद्धि-२८	७२

धन्यस्योपरि	प्रशमरति-७०	९७
धम्मखिंसं कुण		१३१
धम्मत्थं		१९८
धम्मत्थमुज्जएणं	थवपरिण्णा-५	२२७
धम्मरयणस्स	धम्मरयणम्-५	३
धम्मिड्ढी		१२६
धम्मो अत्थो		१२७
धरणरणरुअणवि	संबोहपयरणम्-८५	८३
धर्मबाधकरं यच्च		११०
धर्मलाघवकृन्मूढो	अष्टकप्रकरणम्-५.५	१०९
धर्मश्चेन्नावसीदेत		१२८
धर्मानुष्ठानवैतथ्या		७१
धर्मारम्भे		११२
धान्य पक्वमपक्वं		१२३
धीदर्पात्र हित	मूर्खशतकम्	१५१
धूपो दहति		५८
ध्यानाम्भसा तु	अष्टकप्रकरणम्-२.६	४३
न कयं दीणु	वियारसारो-४२९	२०२
न कुर्यात्सन्धितं		४४
न केवलं		१४६
न गर्वः		१५२
न चासीता	महाभारतम्-अनु.पर्व. १०४.६६	१५५
न चेर्ष्या स्त्रीषु	महाभारतम् अनु.पर्व १४.१३७	१५६
न जलस्थल		१२४
न जीर्णां नाव		१२४
न ते एयं		२३८
न तैले न	विवेकविलासः	१५३
न दुष्टयानमारोहेत्	महाभारतम्	१५५
न दोषो यत्र		२२४

न नासिकां	महाभारतम्	१५६
न चक्खुओ	सड्ढदिणकिच्चम्-८७	९६
न पश्येत्	विवेकविलासः	१५३
न पाणिभ्यामुभा	महाभारतम् अनु.पर्व.१०४.६९	१५५
न पिबेत्पशुवत्तोयं		१६६
न प्रशस्तं निशि	महाभारतम्	१५५
न भवति	तत्त्वार्थकारिका-२९	१७८
न भिल्लपल्लीषु		२१८
न विश्वसेदविश्व	महाभारतम्.अनु.पर्व. २४५	१२१
न वैषम्ये न		६४
न शुष्कैं ६४		
न श्मश्रु भक्ष	महाभारतम्	१५६
न सद्वाक्यात्		१३९
न स्वल्पस्य कृते	महाभारतम्	१५७
न हणेइ सयं		१७६
न हवइ छिद्द	हियोवएसमाला-३०१	१४६
न हि तद्विद्यते	पञ्चतन्त्रम् १.२	१०२
नक्तं न भोज		१९९
नक्षत्रेषु समग्रेषु	विवेकविलासः	३७
नखिनां च	महाभारतम्	१५८
नग्नाऽऽर्त्तः प्रोषिता	व्यवहारशास्त्रम्	४१
नटे विटे		१११
नटे विटे च		१११
नत्थि परलोग	धम्मरयणम्-६९	२३५
नदीतीरे गवां		१२४
नमुक्कारेण जहन्ना	चे.वं.भा.२३, वियारसारो-६७५	५९
नरपतिहितकर्ता	सु.र.भा. १५२/४०९	१०१
नवकारइक्कअक्खर		१५
नवभिस्तिलकैः	पूजाविधिः-९	६३

नवरं से	हियोवएसमाला-२७७	१३७
नवीनजिनगेहस्य		२२८
नश्यन्ति ज्ञातयः	विवेकविलासः	१५३
नष्ठ्यतश्लेष्म		१२४
नागरीभिरुपक्रान्त	परिशिष्ट पर्व-११.७८	२०५
नाडगपत्ते		४७
नातिकल्यं नाति	महाभारतम्-अनु.पर्व १०४.२५/२६	१५६
नातिक्षारं न चात्यम्लं		१६५
नात्यासन्नो न		१०५
नाभिपद्मे	योगशास्त्रम्-८.७६	१३
नाभ्युत्थान क्रिया	महाभारतम्	१५७
नायं स्वपिति		१९८
नायगसेवग	चेइयवंदणमहाभासं-५०	५५
नाशम्बलश्च		१२४
नासहायो न		१२४
नासेइ चोरसाव	महानिसीहसुत्तं-(?)	१४
निःशूकत्वादशौचो		४३
निःस्वान्धपङ्गवो	अष्टकम्-५.६	१०९
निक्षपे पतिते		१२१
निच्चं चिअ	झाणसयगम्-३५	१४
निच्चं चिअ संपुन्ना	चेइयवंदणमहाभासम्-२१६	७२
निच्छयओ		७
नित्यं निष्फलसञ्चारी	मूर्खशतकम्-१६	१५१
निद्दाविकहापरि		९७
निन्दन्तु मानिनः		१०६
निम्मल्लं पि न		५२
नियोगे यत्र यो		१०७
निरतिशयं गरि		२०४
निरयावलिसुत्ता		२३०

निरवज्जाहारेणं	संबोहपयरणम्-७०	३०, २६६
निरोधभङ्गमाधाय		१७९
निर्दयत्वमहङ्कार		११४
निर्विशेषं यदा		१०५
निर्व्याजा		२२६
निव्वुअजिणिंदस	संबोहपयरणम्-१७७	५६
निव्वोदगस्स	पिंडनिज्जुत्ति-३२	२७
निशाऽन्त्यघटिका	विवेकबिलासः	१७
निष्ठीवनेन		१७
निष्पन्नस्यैवं	षोडशकम् ८.१	२३१
निस्सकडमनिस्सकडे	कप्पभासं-१८०४	६९
निस्सारेण धनेन		७५
नीआगोअं	सड्ढदिणकिच्चम्-८९	९४
नीचैर्भूमिस्थितं	पूजाविधिः-३	६२
नीरोगाइगुणजुआ		११८
नृपव्यापारपापेभ्यः		१०७
नेव दारं पिहावेइ	सड्ढिदिणकिच्चम्-२२१	१६२
नेव पल्हत्थिअं	सड्ढदिणकिच्चम्-८८	९६
नैकपुंष्पं द्विधा	पूजाविधिः-१३	६३
नों दुष्कर्मप्रयासो		२३६
नो वक्तुं न		१५९
नोच्चैर्हसेत्सशब्दं	महाभारतम्	१५५
नोर्ध्वं तिर्यग्	महाभारतम्	१५५
नोर्ध्वजानुश्चिरं	महाभारतम्	१५६
नोसरसि गुरुवंदणभासं		८३
न्यायार्जितवित्ते	षोडशकम्-	२२७
न्हाणंगराय		१९७
पक्खस्स	ववहारो. उद्दे-६-	१७२
पक्खिअ चाउ	सड्ढजीयकप्पो-६	२१३

पच्चक्खं	हियोवएसमाला-२९२	१४३
पच्चक्खाणम्मि	आवस्सयनिज्जुत्ति-१५९४	९६
पञ्चामृतं तथा		६४
पठति पाठयते		२३३
पडिकमओ	वियारसारो-६८५	६०
पडिकमणे चेइ	वियारसारो-६८४	६०
पडिवन्नम		७
पढमं भावल	चेइयवंदणमहाभासम्-८९३	७७
पणदिणमीसो		२५
पणपहरमाह		२५
पण्डितोऽस्मीति	मूर्खशतकम्-१७	१५१
पण्यानां	पञ्चतन्त्रम्-१.१३	१०३
पतितैश्च कथां	महाभारतम् अनु.पर्व १०४.१०६	१५५
पत्ताणं पुप्फाणं	कप्पभासम्-७८०	२३
पदगतिशतं याव		२२०
पद्मासनसमासीनो	पूजाविधिः-१७	६४
पभावई निसीह-चूण्णी		६१
पभास्वं ब्रह्म वेदान्त	(सड्ढदिणकिच्चम्-१३५)	८८
पम्हट्ठे साराणा	वियारसारो-२३८	२०२
परदारपरद्रव्य	स्कन्दपुराणम्, काशीखण्डः अ.६	४३
परनिन्दा महा		१३३
परपरिभवपरिवा	प्रशमरतिः-१००	१३३
परपुंसिरता		२३४
परमिट्ठिचिंतणं		११
परस्परस्य		१४८
परान्नं वर्जयेद्य	भविष्योत्तरपुराणम्, मार्कण्डेयपुराणम्	१९९
परितः श्राविकालोक	परिशिष्टपर्व-११.७९	२०५
परिवाडी सज्झा		१९७
परिवासिअ	कप्पभासम्-५९९८	३४

परैरेव निवर्तेत		११५
पर्यस्तिका		९७
पल्हत्थीकरणं	संबोहपयरणम् ३४९	८०
पवणेण		७
पवरेहिं साहणेहिं	संबोहपयरणम्-१६७	५३
पश्चिमाभिमुखः	पूजाविधिः-५	६३
पहसंतगिलाणे		१६०
पंच य पुत्त		२३२
पंचविहायार	योगशास्त्रवृत्तिः-३.१२९	१७२
पंचेव य सिप्पाइं		१०४
पंचोवयारजुत्ता	चेइयवंदणमहाभासम्-२०९	६१
पाएणऽणंतदेउ		२२७
पाञ्चालः स्त्रीषु		१४१
पाणिवहमुसा	ववहारभासम्-११९	१६
पाणिवहमुसादत्तं	सङ्ढदिणकिच्चम्-३०१	१७९
पादमायान्निधिं		१२८
पादेन कार्यं पारत्र्यं	महाभारतम्	१५४
पानाहारादयो यस्मा		१६३
पानीयस्य क्रिया	महाभारतम् अनु.पर्व १०४.१२०	१५६
पापेनैवार्थरागान्ध		११९
पायक्खिवणे	पउमचरियम्-३२.९२	७५
पावा पयंडकम्मा		११८
पाविड्ढी पाविज्जइ		१२६
पाशुपाल्यं श्रियो		१०४
पासाईआ पडिमा	संबोहपयरणम्-१.३२२	२३०
पासायकूववावीमसाण		२२२
पाहाणमए		२२२
पाहाणमयं		२२२
पिइमाइदिट्ठि		१९७

पिउणो तणु	हियोवएसमाला-२७३	१३४
पिण्डः पाती		१७
पितुर्मातुः शिशूनां		१६३
पुण पणवी	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
पुण्णाणुबंधि		११८
पुत्तं पइ पुण	हियोवएसमाला-२८९	१४२
पुत्ताइं संतति	विसेसावस्सगभासम्-३५४३	६
पुप्फफलाणं		२९
पुप्फारुहणं		६२
पुरओ पक्खा	पवयणसारुद्धारो-१२९	८३
पुरिसासणसय		१९८
पुव्वं व पुत्ति	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
पुव्वधरकालविहइआ	संबोहपयरणम्-१७८	५६
पुव्वविहिणेव	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
पुव्वविहिणेव	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७५
पुव्वुत्रय		२२
पुष्पादिभोग	भविष्योत्तरपुराणम् मार्कण्डेपुराणम्	१९९
पुष्पाद्यार्चा		७२
पूअंगपाणि	चेइयवंदणमहाभासम्-१९०	५०
पूअं पि		६२
पूआ पच्चक्खाणं		१८८
पूआए काय	सावयपण्णत्ती-३४५	४२
पूआए मणसंती	संबोहपयरणम्-१९९	७२
पूआवंदण	चेइयवंदणमहाभासम्-३९	५५
पूआविहि		७३
पूजकः स्याद्यथा	पूजाविधिः-४	६३
पूजाकोटिसमं		१४
पूजादीन्यपि	स्वप्नचिंतामणिः१.२३	१७
पूजाद्रव्यार्जनो		१०

पूज्यते देवता		२२४
पूज्योर्ध्वस्था		१७९
पूतिगन्धीन्य		६४
पूर्वस्यां श्रीगृहं		२२३
पूर्वादिदिग्वि		२२३
पृथ्व्यप्तत्त्वे		१०
पृथ्व्यां		१०
पैशाचिकमाख्यानं	प्रशमरतिः-१२०	१४१
प्रकारैरादिमैः	विवेकविलासः	१७
प्रज्वाल्य		६८
प्रणमत्युन्नतिहेतो	सु.र.भा. ९७/१४	१०५
प्रतिदिनमयत्न	सु.र.भा. ९६/१	१०८
प्रतिपच्चन्द्रं		९३
प्रतिपद्दर्शषष्ठीषु	विष्णुभक्तिचन्द्रोदयः	४०
प्रतिपन्नस्य	विवेकविलासः	१५३
प्रतिसंवत्सरं		२१३
प्रत्यक्षे गुरवः	सु.र.भा. १५९/२७३	१४४
प्रत्याख्यानं यदासी		९५
प्रथमाऽन्त्यम		२२१
प्रदीप्तं वेश्म	महाभारतम्	१५५
प्रभास्वे मा वेदान्त	(सङ्घदिणकिच्चम्-१३४)	८८
प्रभूतकार्यमल्पं	महाभारतम् (वृ.चा.नी.६.१६)	१५८
प्रभोः प्रसादे		१०७
प्रविशत्पवनापूर्ण		११
प्रवृत्तिहेतुरेवैतद	योगशास्त्रम्-८.४०	१३
प्रव्रज्यां प्रति	अष्टकम्-५.५४	१०८
प्रशस्ता शिखर		२२१
प्रश्ने प्रारंभणे		११
प्रस्तावेऽपि	विवेकविलासः	१५२

प्राक्शिर: शयने		१७९
प्राग् द्रवं पुरुषो	महाभारतम् (वृ.चा.नी. ६.१८)	१५८
प्रात: प्रथम		१७
प्राय: कण्टक		१२१
प्रारभ्यते नरै	विवेकविलास:	१५३
फलपत्रादिशाकं	भविष्योत्तरपुराणम्-मार्कण्डेपुराणम्	१९९
फलितहतरुकुसुमवल्ली		२२२
बकवच्चिन्तयेद	महाभारतम् (पाठं.वृ.चा.नी.६१७)	१५८
बद्धवध्याश्रये		१२५
बद्धानां		११
बलावरोधि निर्दिष्टं		१६७
बलिएहिं	हियोवएसमाला-३०९	१४८
बलित्ति निसीहपीठं		५८
बलिनापि न	महाभारतम्	१५७
बलीयसा समा	महाभारतम्	१५७
बहिरंतरंगरिद्धी		११८
बहुमानविसेसाओ	चेइयवंदणमहाभासम्-८८९	७६
बहुलै: कङ्कुमा	परिशिष्टपर्व ११.८०	२०५
बहुवैरापवादानां		२२६
बहूनामप्यसा	पञ्चतन्त्रम् १.३६१	१४७
बह्वाशी चाल्प	महाभारतम् (वृ.चा.नी. ६.२१)	१५८
बालत्तणंमि सामिअ		५१
बिंबपरिवार		२३०
बीअगरूव	चेइयवंदणमहाभासम्-८९६	७६
बीआ दुविहे		१८६
बीआपंचमि		१८६
बुभुक्षितो		१४१
ब्रह्मचर्यमहिंसा	विष्णुभक्तिचन्द्रोदय:	४०
ब्राह्मे मुहूर्ते	महाभारतम्-अनु.पर्व.१०४.१६/१७	१५४

भक्खेइ जो	वियारसारो-६४९ दंसणसुद्धि-५४	८६
भणिऊण		३२
भन्नइ इत्थ	पञ्चकल्पभासवृत्तिः-१५७०	८६
भयभेरवनिक्कंपो		१८४
भयवं ! बीअ		१८८
भवगिहमज्झंमि		१३९
भवणं जिणस्स		२२७
भवेत् परिभवस्थानं		१२५
भस्मगोमयगोस्थान	विवेकविलासः	३७
भंगिअसुअं		१७७
भामिज्जंतो		६८
भार्याखेदात्	मूर्खशतकम्-८	१५१
भार्याभयान्निषिद्धार्थी	मूर्खशतकम्-२१	१५२
भावंतो अण	धम्मरयणम्-७४	२३६
भावना मोक्षदा		२१३
भावशुद्धेर्निमित्त	अष्टकम्-२.४	४२
भाविना भविना		१८
भावोवयारमेसिं	हियोवएसमाला-३०४	१४७
भिंगारलोमहत्थय	संबोहपयरणम्-१७६	५६
भिउडी		१६१
भिक्षुकश्चोष्णभोजी	मूर्खशतकम्-२६	१५२
भिन्ने भाण्डे	महाभारतम्	१५६
भुंजइ अणं	पउमचरियम्	३३
भुक्त्वोपविशतस्तुन्दं		१६६
भुजिक्रिया		२२३
भूयांसः कोपना		१२४
भो ! भो ! देवा		६०
भोगविणट्ठं दव्वं	चेइयवंदणमहाभासम्-८९	५३
भोगो तंबोलाइ	संबोहपयरणम्-८३	८३

भोजनानन्तरं		१६५
भोजनानन्तरं वाम		१६६
मगदंतिअपुप्फाई	कप्पभासम्-९७९	२३
मज्झण्हे		६०
मणसा होइ	पउमचरियम्-३२.८९	७५
मण्डपं चैत्ययात्रायां	परिशिष्टपर्व-११.६७	२०४
मध्याह्ने कुसुमैः	पूजाविधिः-१०	६३
मनसाऽपि		९९
मनोवाक्कायवस्त्रो		४५
मन्त्रः प्रणव	योगशास्त्रम्-८.७१	१४
मरगयमणिघडि		६७
महव्वयाइं	ववहारभासम्-१२०	१६
महाव्रतिसह		१६१
महिषाणां		१२४
महुमहणस्सयवत्थे		११०
मंजिट्ठलक्खका		१९७
मंतं मीलण	पवयणसारुद्धारो-४३.४	८०
मा मंस्थां क्षीयते		१२९
माता पशूनां		१३८
मातापित्रोरभरकः	महाभारतम्	१५७
मातृपित्रातुरा	विवेकविलासः	१५३
मातृप्राभृति		१८
मातृष वस्त्रम्बिकाजामि		१६५
मायाइदोसरहि	सड्ढजीयकप्पो-३२	२१५
मार्दवैनैव वश्यां		११५
मालतीशतपत्रादि	परिशिष्टपर्व-११.७४	२०५
मालाधराइआण	संबोहपयरणम्-१७८	५६
मालास्वप्नोऽह्नि	विवेकविलासः	१७
मासे मासे		१९८

मित्तसमाणे		७
मित्ता ह्सन्ति		१३३
मिथ्यादृष्टि		१६१
मुक्तालङ्कारविकारसार		६५
मुक्तिकनीवर		२११
मुञ्चति न		१५०
मुत्तं पुरीसं	संबोहपयरणम्-२४८	८०
मुत्तनिरोहे	ओघनिज्जुत्ति-२९२	३८
मुल्लं विणा		९०
मुहनक्कनयणनाही		२२९
मुहपणसयबारूत्त		४६
मुहपोती	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
मूत्रोत्सर्गं		३७
मूर्खनिर्धन		२२५
मूर्खाऽधार्मिकपाखण्डि		२२०
मृत्युं शरीरगोप्तारं	(सु.र.भा. ६२/४)	१२७
मृदो भारसहस्रेण	स्कन्दपुराणम् काशीखण्डः अ.६	४२
मेसंविसे		१०
मैथुनं मृगयां	विवेकविलासः	१५३
मोहं धियो		९७
मौनान्मूकः प्रवचन	नीतिशतकम्-५७	१०४
मौनी वस्त्रावृतः	विवेकविलासः	३७
म्लानोऽपि		११४
यः काकणीमप्य		१२९
यतिर्ध्यानादि	अष्टकम्-५.२	१०८
यत्नः कामार्थ		१२५
यत्र ज्येष्ठकनिष्ठा		२२४
यथाऽग्निसन्नि		१८१
यदि चान्येन		१५३

यदि वाञ्छसि		२१९
यदीच्छेद्विपुलां		१४५
यदेकः स्थविरो		१३५
यद्यप्युपायाश्चत्वारः		११५
यद्यस्य सत्कमनुचित	षोडशखम्	२२८
यद्याद्यवारिगण्डूषाद्	व्यवहारशास्त्रम्	३९
यशस्करे कर्मणि	(सु.र.भा. १७५/९२०)	१२९
यस्तु सुते		१९९
यस्तृणमयीमपि	पूजापगरणम्-	२२७
यस्य कार्यम		१५३
यस्य नास्ति		१४२
यस्य पुत्रा		२२६
यात्रोत्सवान्ते	परिशिष्टपर्व-११.६९	२०५
यादृशं चिन्त्यतेऽ		११६
यानमद्र्धफलं		२०७
याममध्ये न आयुर्वेद		१५९
यास्याम्यायतनं		७५
ये लेखयन्ति		२३३
यो वर्जयेत्	भविष्योत्तरपुराणम् मार्कण्डेपुराणम्	१९९
यो व्याधिभि		१०३
योगस्थे च		१९८
योऽपि सोऽपि		२०
रते वान्ते	व्यवहारशास्त्रम्	४१
रत्तो दुट्ठो		३
रथाधिरूढां	परिशिष्टपर्व-११.८२	२०५
रथोऽथ रथ	परिशिष्टपर्व-११.७०	२०५
रंभइ रयणिप	हियोवएसमाला-२८५	१४०
रागेण व दोसेण	संबोहपयरणम्-८४	८३
राजप्रसादे स्थिरधी	मूर्खशतकम्-२४	१५२

राजमातरि देव्यां	पञ्चतन्त्रम् १.५३	१०६
राज्ञ तुष्टोऽपि	पञ्चतन्त्रम् १.९१	१०६
राजाऽपि संप्रति	परिशिष्टपर्व-११.८१	२०५
राज्ञः पत्नी गुरोः	वृद्धचाणक्यनीतिः ४.२०	१३९
राज्ञि राष्ट्रकृतं	वृद्धचाणक्यनीतिः ६.१०	१७७
राज्यार्थी गण	मूर्खशतकम्-१३	१५१
रात्रैश्चतुर्षु	विवेकविलासः	१७
रायप्पसेणइज्जे	संबोहपयरणम्-१७५	५६
राया अमच्च		२२८
राया रहत्थ		२०६
रायाण दंतिदंते		१०३
रेक्कारं धरणं	पवयणसारुद्धारो-४३६	८१
रोगाइसु नोवि	ह्रियोवएसमाला २८८	१४२
रोगिणां सुहृदो		१०३
रोगिवृद्धद्विजान्धानां		१२३
रोगी चिर	(सु.र.भा. १७०/७६८)	१०८
लक्खणजुत्ता	व्यवहारभा./२६३५	२३७
लक्ष्मीं कृतार्था		२१०
लक्ष्मीनाशकरः		२२३
लक्ष्मीर्वसति		१०९
लघूत्थानान्य		११०
लज्जांइगारवे	सड्ढजीयकप्पो-२४	२१५
लज्जालुओ	धम्मरयणम्-६	३
लभते सन्तति	भविष्योत्तरपुराणम्, मार्कण्डेपुराणम्	१९९
लवणाइ उत्तारणं	पूजाविधिः (परि.१२०)	६८
लहुआ ल्हाईजण	सज्झजीयकप्पो-१९	२१६
लाभाइनिमि	चेइयवंदणमहाभासम्-८८५	७६
लालयेत् पञ्च	(सु.र.भा. १६०/३०८)	१४३
लुब्धे भूभुजि	मूर्खशतकम्-१०	१५१

लूताऽऽस्यतन्तु	उत्तरमीमांसा	४३
लोकः खल्वा	प्रशमरतिः-१३१	१३३
लोभेन स्वजन	मूर्खशतकम्-१२	१५१
लोष्ठमदी तृण	महाभारतम्-अनु.पर्व. १०४.१५	१५४
वज्जइ अब्भ		१९७
वज्जइ तिव्वारंभं	धम्मरयणम्-६५	११०, २३५
वज्जिज्जइ जिणपुट्ठि		२२१
वणिग् वेश्या		१२६
वत्तिपइट्ठा	चेइयवंदणमहाभासम्-३५	२३१
वत्थं पत्तं	सड्ढदिणकिच्चम्-१७८	२०१
वत्थेण बंधिऊणं	चेइयवंदणमहाभासम्-२०१	५३
वन्दित्वा श्रीमद	परिशिष्टपर्व-११.७७	२०५
वयभंगे गुरुदोसो	वियारसारो-	७७८
वरं कारागृहे		१४१
वरिससयायो		२३०
वर्जनीयं		२२१
वर्जयित्वा तु	महाभारतम्-अनु.पर्व १०४.८३	१५६
वर्जयेत् कासवां		११४
वर्जयेदर्हतः		५१, २२१
वर्षासु लवणम	वैद्यकशास्त्रम्	१९९
वलयागारं		२२२
ववसायफलं		१२५
ववहारसुद्धि	सड्ढदिणकिच्चम्-१५९	१३१
ववहारो पुण	चेइयवंदणमहाभासम्-५१	५५
वसहीसयणासणभत्त		१००
वसुदेवो पच्चूसे	वसुदेवहिण्डी	५९
वंदणपूअणवलिढो	चेइयवंदणमहाभासम्-५२	५५
वंदित्तु चेइ	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७२
वाक्पाणिपाद	महाभारतम्	१५६

वातोपचयरौक्ष्माभ्यां		१७९
वापकालं विजा		१०४
वामा शस्तो		९
वामाङ्गं वासु		२२१
वायोर्वह्निरपां		१०
वासासुपन		२६
वाहणरोहण		१९८
वाहिमवणेइ		१६९
विग्घोवसामिंणेगा	चेइयवंदणमहाभासम्-२१३	७२
विग्रहमिच्छन्ति		१०३
विच्छायतां		११३
विच्छिन्ने दूरमोगाढे	ओघनिज्जुत्ति-४९४	३८
विजृम्भणक्षुतो	विवेकविलास:	१५२
विज्जउरिकेलिदाडिम		२२२
विणए सिस्सपरिक्खा		१६२
वित्तीइ सुवन्नस्स		२०८
विदारयति		१
विद्यारम्भे		११
विद्वत्त्वं च	(सु.र.भा. ३८८७)	२२४
विद्वत्प्रायो यत्र		२१८
विद्विष्टपतितोन्म	महाभारतम्	१५५
विधाय दीपं		८९
विधाय मायां	सूक्तिमुक्तावली-	५४
सिन्दूरप्रकर	सिन्दूरप्रकरणम्-१	११७
विपदां संपदां		११३
विपदि न दीनं		११४
विलिख्य रसनां	व्यवहारशास्त्रम्	४०
विलोक्य दूरस्थम	अध्यात्मकल्पद्रुम: २.३	१८१
विशुद्धि		४४

विहाराहारव्याहारव्य		१३१
विहिणा	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७३
विहिसारं चिअ	धम्मरयणं-९१	७१
वीतराग ! सपर्यात	वीतरागस्तोत्रम्	७४
वुड्ढाणुगो		३
वृक्षाग्रे पर्वताग्रे		१२५
वृद्धबालाबलक्षीणै		१७९
वृद्धो ज्ञातिस्तथा	महाभारतम्	१५७
वृद्धोपसेवी कामन्दकीयनीतिसारः		१०५
वृन्ताकान्		१९८
वेसव्व निरा	धम्मरयणं-७३	२३६
वेसा इव गिह	धम्मरयणं-५९	२३५
वैभाष्यं नैव	विवेकविलासः	१५३
व्यक्त्याख्या	षोडशकम्-८.२	२३१
व्यतिपाते रवेवरि	व्यवहारशास्त्रम्	४०
व्याजे स्याद्		११६
व्याधिं	वल्मीकिनां	२२१
व्यापारिभिश्च		१११
शतानि त्रीणि	योगशास्त्रम् ८.३९	१३
शत्रुमुत्पाटयेत्	महाभारतम्	१५८
शयनासनयोः		१७९
शय्योत्पाटनगेह		१४०
शरदि यज्जलं	वैद्यकम्	१८९
शशाङ्केनोदय		१०
शाठ्येन मित्रं	(सु.र.भा. १७२.८१९)	११९
शान्तिपानीयं	बृहच्छान्तिस्तवः-१८	६६
शान्तौ श्वेतं	पूजाविधिः ९५	६३
शीतस्पर्शोष्णकाले		२२०
शुक्लप्रतिपदो		९

शुभक्रियासु	विवेकविलासः	१५३
शृणुमूर्खशत	मूर्खतशकम्-१	१५०
श्रद्धालुतां		८
श्रद्धालुभिः	त्रिषष्टिशलाकापुरुष.-१.२.६००	६८
श्रव्यं वाक्यं हि		१३५
श्राद्धैसुगन्धि	परिशिष्टपर्व-११.७३	२०५
श्रान्तं बुभुक्षितं		१०६
श्रीचन्दनं विना	पूजाविधिः-८	६३
श्रीदर्यात्र	मूर्खशतकम्-२	१५१
श्रीमदर्हत्प्रतिमाया	परिशिष्टपर्व-११.७१	२०५
श्रीर्मङ्गलात्	महाभारतम्-उद्योगपर्व-३५.५१	१४०
श्वःकार्यम	महाभारतम्-शालिपर्व ३२१.७३	१२६
षट्त्रिंशद्गुरु		१०
स खलु सुखी सोमनीतिः		१२७
सइ सामत्थि	संबोहपयरणम्-२५४	८०
सक्कत्थओ		६०
सगसीइकोडी		४७
सङ्कुलाद्विजने		१२
सङ्ग्रहेऽर्थेऽपि		१११
सचित्त-दव्व-		३०
सचित्तनिमित्तेणं		३०
सचित्ताणं दव्वाणं	भगवई-२.५	५०
सच्चित्तं		१९७
सज्झाएण पसत्थं	उवएसमाला-३३८	१६८
सत्तट्ठभवग्गहणाइं		२३९
सत्तसु खित्तज		१८३
सत्पात्रं महती		१६१
सत्यं मित्रैं		११९
सत्यानृतं तु	मनुस्मृतिः-४ अध्याय-४	१०९

सद्भावेन हरेन्	सु.र.भा. १६०.३३६	१२०
सन्मृत्तकामलशिलातल		२२९
सपडिक्कमणो	कप्पभासम्-६४२५	१६९
समणे वा समणी	अणुओगदाराइम्-२८	१७०
समणेण	अणुओगदाराइम्-गा. ३	१७१
समधातोः	विवेकविलासः	१६
समाः सहस्राणि		२३९
समुचिअमिणमो	हियोवएसमाला ३०६	१४७
समुवट्ठिए	हियोवएसमाला-३०८	१४८
सम्प्रति राजा	निसीहचुण्णी	५८
सयं पमज्जणे	पउमचरियम्	७५
सयणाण समुचि	हियोवएसमाला,२९४	१४४
सयमवि तेसिं	हियोवएसमाला २९५	१४४
सयमाणयणे	संबोहपयरणम्-१८९	६१
सयमेव जे		२२२
सयलाणत्थ	धम्मरयणम्-६२	२३५
सयवत्तकुंदमालइ		६५
सरससुरहि	विधिमार्गप्रपा (परि.१२०)	५२
सर्पान् व्याघ्रान्		१०६
सर्वत्र शुचयो		१२९
सर्वसंपत्करी	अष्टकम्-५.१	१०८
सर्वस्वहरणे	महाभारतम्	१५७
सर्वे यत्र च	(सु.र.भां. १५०/३४०)	१२४
सर्वैः सर्वे मिथः		२०२
सल्लुद्धरणनिमि	सड्ढजीयकप्पो-७	२१३
सविसेसं परिपूरइ	हियोवएसमाला-२७६	१३५
सव्वत्थ संजमं	ओघनिज्जुत्ति-४७	१५०
सव्वत्थामेण	बृहत्कल्पभाष्यम्-३१०७	८६
सव्वन्नुणा	सड्ढदिणकिच्चम्-२४७	१७७

सव्वरयणाम		२३६
सव्वाएँ इड्डिए		४६
सव्वायरेण		७५
सव्वासु	झाणसयगम्-४०	१४
सव्वेसु काल		१८५
सव्वोवयारपूआ	चेइयवंदणमहाभासम्-२१२	६१
ससल्लो जइवि	सड्ढजीयकप्पो-३५	२१७
सहोदरः सहाध्यायी		१३९
संकोइय		१९१
संडासगे	योगशास्त्रवृत्तिः-३.१२९	१७३
संतम्मिवि परिणामे	सावयपण्णत्ती	९५
संतेहिं असंतेहिं		१३२
संतोषस्त्रिषु	वृद्धचाणक्यनीतिः-१२.१९	१०१
संथरणम्मि	सड्ढदिणकिच्चम्-१७५	१६०
संपत्तदंसणाई	सावयपण्णत्ति-२	७
संपत्तो जिण	पउमचरियम्-३२.९१	७५
संपत्तौ नियमः		२०१
संपदा सुस्थितम्म	शिशुपालवधः-२.३२	१२६
संवाहणं दंत	दसवेयालियम्-३	१७५
संमज्जणोवलेवण		१९७
संमुखं पतितं	व्यवहारशास्त्रम्	४०
संवच्छरचाउम्मा	चेइयवंदणमहाभासम्-८११	१८७
संवरणं		१९८
संवेगपरं		२१६
संसत्तग्गहणे	ओघनिज्जुत्ति-५०४	३८
संसारविरत्त	धम्मरयणम्-७५	२३६
संहतिः श्रेयसी		१४८
सा कंचुइणा	पउमचरियम्-२९.१८	६६
सा भोगिड्ढी		१२६

सा साइ तं पि		१३०
साकाशे सातवे		१६४
सागरचंदो		१९२
सामइअपुव्व	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७२
सामइअवयजुत्तो		१९१
सामन्ने मणु	हियोवएसमाला-२७१	१३४
सामर्थ्ये विगतो	मूर्खशतकम्-२	१५०
सामाइअपोसह		१९२
सामाइयमुभय		१७०
सारथ्यायाऽन्य	विवेकविलासः	१५३
सार्द्धं घटीद्वयं		१०
सालाहणेण	तित्थुग्गालियम् (?)	१७२
सावज्जाणवज्जाणं	महानिसीहम् ३.४२-१२३	३७
सावद्यं चित्त		१८
सावयघरम्मि		१८४
सावयवरम्मि		१०७
साहम्मिओ	कप्पभासं-१७८२	५८
साहूण चेइ	उवएसमाला-२४२, सड्ढदिणकिच्चम्-९	१४६
साहूणं रयणीए		३६
सिंहादेकं	महाभारतम् (वृ.चा.नी.६.१५)	१५८
सिज्जाठाणं	सड्ढदिणकिच्चम्-९	११
सितशुभवस्त्रेण	षोडशकम् ९.५	४४
सिद्धादिक	योगशास्त्रम् ८.३४	१२
सीलेह मंखफलए	कप्पभासम्-१८१०	६९
सुकुलुग्गयाहि	हियोवएसमाला-२८७	१४२
सुगन्धिमधुरैर्द्रव्यैः		४५
सुट्ठु वि उज्जम	उवएसमाला-७२	१३३
सुत्तं अब्भुट्ठाणं	योगशास्त्रवृत्तिः ३.१२९	१७४
सुद्धेणं चेव	सड्ढदिणकिच्चम्-१६०	१३१

सुपभाए		६०
सुरहिजलेणिग	संघाचारे	५४
सुवासिनीं	महाभारतम्	१५६
सुव्य वसायिनि		११३
सुसंवृतपरीधानः		१७९
सुस्निग्धमधुरैः		१६५
सुस्वप्नं प्रेक्ष्य	विवेकविलासः	१६
सुस्सूसाइ	हियोवएसमाला-२८४	१३९
सुहस्तिस्वामिनः	परिशिष्टपर्व-११.६८	२०४
सुहस्त्याचार्यपादानाम	परिशिष्टपर्व-११.६६	२०४
सुहृदामुपकारकारणाद्	पञ्चतन्त्रम्-१.२२	१२२
सूईहिं अग्गि		१८३
सेडुगं	बृहद्कल्पभाष्य	२५
सेयवत्थ	सङ्घदिणकिच्चम्-२४८	४४
सेवा श्ववृत्तियैं	(सु.र.भां. ९७.३)	१०५
सेसा पच्चक्खाणा		३६
सो अ अट्ठमी	आवस्सगचुण्णी	१७२
सो उ गंधार	निसीहम्	५९
सो जयउ जेण		१८९
सो तावसासमा	थवपरिण्णा-६	२२७
सोलसक़ोडा		४७
सोवन्नजिण		२२५
सोऽथाऽऽवश्यक		२३८
स्त्री पुंवच्च		१४२
स्थानं चितादिविकृतं	विवेकविलासः	३७
स्थेयो वायुचलेन		७४
स्नातमात्रस्य	व्यवहारशास्त्रम्	४१
स्नातस्य विकृता	व्यवहारशास्त्रम्	४१
स्नात्रं-विलेपन	पूजाविधिः-१८	६४

स्नानं कृत्वा	व्यवहारशास्त्रम्	४१
स्नानं पूर्वामुखी	पूजाविधिः-१	६२
स्नाने पाने		११
स्पृष्टं दुष्टजनैर्घनैरभि		६३
स्रवन्ति यस्य		७
स्वकशक्त्यानुरूपं		११०
स्वकीयं दारमा		११९
स्वजनस्वामिगुर्वाद्या		११
स्वजातिं ये	विवेकविलासः	१५३
स्वजातिकष्टं	विवेकविलासः	१५३
स्वस्तव्यं नैव	महाभारतम्-अनु.पर्व-१०४.६७	१५५
स्वप्नमनिष्टं	स्वप्नचिंतामणिः	१७
स्वल्पभोज्येऽतिरसिको	मूर्खशतकम्-२३	१५२
स्वसृसंश्रित	विवेकविलासः	१५३
स्वाङ्गवाद्यं	विवेकविलासः	१५२
स्वानुमित्या		१२७
स्वामिवञ्चरकलुब्धानामृषि		२२०
हम्मीरस्य द्वादश		१६२
हरिआलमणोसिल	कप्पभासम्-९७४	२२
हलघाणयसग		२२२
हस्तमात्रं खनित्वा		२२०
हस्तात्प्रस्खलितं	पूजाविधिः-१२	६३
हंहो ! स्निग्धसखे		१८२
हिअए ससिणेहो	हियोवएसमाला-२८१	७१, ३८
हिअमणवज्जं	धम्मरयणम्-७१	२३५
हितमहितमुचितमनुचित		१५८
हितमितविपक्वभोजी		१६४
हीनान्यनुपकर्तृणि	रघुवंशः	१२०
होइ अ	चेइयवंदणमहाभासम्-८९९	७७
होममन्त्रबलं विप्रे		११५
होइ पओसो		७३

પ્રવચન પ્રકાશન

સાહિત્ય-સૂચિ

૧. આજનો નિયમ (પાંચમી આવૃત્તિ)

૨. સ્તુતિસરિતા (ચોથી આવૃત્તિ)

૩. મરણં મંગલં મમ (ત્રીજી આવૃત્તિ)

૪. ફૂલમાં ફોર્યા રામ (બીજી આવૃત્તિ)

૫. પૂનાથી કરાડ સુધીનાં પ્રવચનો

૬. ગુણાનુવાદ પ્રવચન

૭. રામચંદ્રં નમામિ

૮. સાધુ તો ચલતા ભલા (બીજી આવૃત્તિ)

૯. પ્રભુ ! ક્યારે કૃપા કરશો

૧૦. ફૂલ નહીં તો પાંખડી

૧૧. પર્વ પ્રવચન (બીજી આવૃત્તિ)

૧૨. પ્રસન્નતાની પાંખો

૧૩. મોતીએ બાંધી પાળ

૧૪. ચપટી ભરી ચોખા

૧૫. ચાહે તો પાર કરો (હિંદી)

૧૬. બાળકોના જીવવિચાર (બીજી આવૃત્તિ)

૧૭. વિજયમહોદયસૂરીશ્વરજી મહારાજા સ્મૃતિ ગ્રંથ

૧૮. ક્ષમાભાવના

૧૯. ક્રોધને જીતવાનો માર્ગ

૨૦. મારા મનગમતા વિચારોની ડાયરી

૨૧. વહેલી સવારનો શંખનાદ

પ્રવચન પ્રકાશન

પ્રવચન સ્તંભ

શ્રી હેમતલાલ છગનલાલ મહેતા પરિવાર - કલકત્તા

શ્રીમતી પ્રભાબેન નંદલાલ શેઠ - મુંબઇ

યુવા સંસ્કાર ગ્રૂપ - નાગપુર

પ્રવચન પ્રેમી

શ્રી સુધીરભાઇ કે. ભણશાળી - કલકત્તા

શ્રી કુમારપાળ દિનેશકુમાર સમદડિયા - મંચર

શ્રી શાંતિલાલ ગમનાજી રાંકા (મંડારવાળા) - સાબરમતી, અમદાવાદ

આરટેક્ષ એપરલ્સ - સાબરમતી, અમદાવાદ

શ્રી પ્રેમચંદ રવચંદ શાહ (કુણઘેરવાળા) - અમદાવાદ

શ્રી છગનલાલ તિલોકચંદ સંઘવી - સાબરમતી, અમદાવાદ

શ્રી અશોકભાઈ ઘેલાભાઈ શહા - (જૈન મર્ચન્ટ સો.) - અમદાવાદ

પ્રવચન ભક્ત

શ્રી ચંદુલાલ નેમચંદ મહેતા - કલકત્તા
શ્રી છોટાલાલ દેવચંદ મહેતા - કલકત્તા
શ્રી ખુશાલચંદ વનેચંદ શાહ - કલકત્તા
શ્રી રસીકલાલ વાડીલાલ શાહ - કલકત્તા
શ્રી કસ્તૂરચંદ નાનચંદ શાહ - કલકત્તા
શ્રી મંછાલાલ શામજી જોગાણી - કલકત્તા
શ્રી ગુલાબચંદ તારાચંદજી કોચર - નાગપુર
શ્રીમતી સમજુબેન મણીલાલ દોશી પરિવાર - નાગપુર
ઉંઝાનિવાસી શ્રી નટવરલાલ પોપટલાલ મહેતા - નાગપુર
શ્રી પ્રવીણચંદ્ર વાલચંદજી શેઠ (ડીસાવાલા) - નાસિક
શ્રી ચંદ્રશેખર નરેંદ્રકુમાર ચોપડા - વરોરા
શ્રી સુભાષકુમાર વાડીલાલ શાહ - કરાડ
શ્રી પ્રકાશ બાબુલાલ, દેવેન્દ્ર, પરાગ, પ્રિતમ શાહ - મંચર
શ્રીમતી હસમુખબેન જયંતીલાલ શાહ (પૃથ્વી) - વાપી
શ્રી વિનોદભાઇ મણિલાલ શાહ - અમદાવાદ
સ્વ. રંભાબેન ત્રિકમલાલ સંઘવી, હસ્તે - મહેન્દ્રભાઈ - સાણંદ
શ્રી શેફાલી મૂર્તિપૂજક જૈન સંઘના આરાધકો - અમદાવાદ
પુખરાજ રાયચંદ પરિવાર - સાબરમતી, અમદાવાદ
એક સદગૃહસ્થ, હરજી (રાજસ્થાન)
વોરા નાગરદાસ કેવળદાસ રિલિ. ટ્રસ્ટ - અમદાવાદ
શ્રી લાંબડિયા જૈન સંઘ - લાંબડિયા
શ્રી નથમલજી પ્રતાપચંદજી બેડાવાળા - સાબરમતી, અમદાવાદ
શ્રીમતી રંજનબેન જયકુમાર શાહ - કેનેડા
શ્રીમતી નીરુબેન ઉત્તમચંદ સોઠાણી - સાબરમતી, અમદાવાદ
શ્રીમતી રમીલાબેન બાબુલાલ રાયચંદ - વાપી
શ્રી વેલચંદ જવાનમલજી ઓસવાલ - ચિપળૂણ
શ્રીમતી લીલાબેન બાબુલાલ દેવીચંદજી વિનાયકિયા - ડીસા
શ્રી પૂનમચંદ કસ્તૂરજી માંડોત પરિવાર - કુચાવાડા, સુપુત્રો - કાળીદાસ - ઘેવરચંદ - જેઠમલ
સ્વ. સુવાબેન અમૃતલાલ દેવીચંદજી વિનાયકિયા પરિવાર - ડીસા

श्री विजयमहोदयसूरिग्रंथमाला-१७

प्रवचन प्रकाशन